

CONFERENCE BOOK

BİNGÖL 5. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

12 - 14 Eylül 2025
Bingöl
Yüzyüze ve Online

İletişim

“ Whatsapp : 0552 440 40 40
bingolkongresi@gmail.com
www.bingolkongresi.org

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
September 12-14, 2025

Bingol

Editor

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade

BINGÖL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
September 12-14, 2025 - BINGÖL

CONFERENCE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Ali Bilgili
 Prof. Dr. Naile Bilgili
 Prof. Dr. Başak Hanedan
 Prof. Dr. Hajar Huseynova
 Prof. Dr. Dwi Sulisworo
 Prof. Zain Musa
 Prof. Dr. Sameer Jain
 Prof Yakup Babayev
 Prof. Dr. Suyatno
 Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -
 Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy
 Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli
 Assoc. Prof. Dr. Siddık BAKIR
 Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak
 Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova
 Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti
 Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
 Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın
 Assoc. Prof. Dody Hartanto
 Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
 Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
 Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
 Assoc Prof. Dr. Feran Aşur
 Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
 Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
 Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
 Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
 Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova
 Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık
 Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz
 Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev
 Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncıoğulları
 Assist. Prof. Ihwan Ghazali
 Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu
 Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade
 Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan
 Assist. Prof. Dr. Songül ATAK
 Lecturer Mehmet Nuri Ödük
 Dr. Fatih İ. Kurşunmaden
 Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
 Dr. Gültekin Gürçay
 Dr. Aynurə Əliyeva
 Dr. Amaneh Manafidizajı

CONFERENCE ID

BINGOL 5TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

**SEPTEMBER 12-14, 2025
BINGOL**

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

**Turkey – Bulgaria- Senegal- Jordan- Saudi Arabia- Lebanon- Japan- Poland- Greece-
Iran- Morocco- Iraq- Egypt- Oman- Kuwait – Malaysia - Czech Republic – Pakistan –
Thailand – Kazakhstan -**

PRESENTATION

Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION

**30 Papers From Turkey And 42 Papers From Other Countries have been contributed
in the conference.**

**Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"**

Issued: 20.10.2025

ISBN: 978-625-5694-33-1

*All rights of this book belong to Academy Conferences Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2025 ©*

Scientific & Review Committee

- Prof. Dr. Ali BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Türkiye
Prof. Dr. Hajar HUSEYNOVA – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Türkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin LEE – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaşı – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile ABDULLAZADE – Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aysel ARSLAN – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bekir GÜRBULAK – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kirgizistan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Türkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

- Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Uzbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDİBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Türkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Veteriner Fakültesi Dekanlığı
Fakülte Sekreterliği

Sayı : E-21304664-051-1705704

12.02.2025

Konu : 31-14279 Prof. Dr. Ali Bilgili'nin
Uluslararası Kongrelerde Düzenleme ve
Bilim kurullarında yer alması hk

FARMAKOLOJİ VE TOKSİKOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

İlgi : Farmakoloji ve Toksikoloji Anabilim Dalı Başkanlığı'nın 11.02.2025 tarihli ve
E-41298163-051-1704750 sayılı yazısı.

İlgi yazınız uyarınca, Anabilim Dalınız öğretim üyesi Prof.Dr.Ali BİLGİLİ'nin, Yükseköğretim Kurulu'nun 15.06.2023 tarihli oturumunda doçentlik başvuruları şartları ile ilgili değişiklik önerileri kapsamında, "Academy Global Conferences & Publishing (<https://www.akademikongre.org/registration>)" tarafından önümüzdeki tarihlerde düzenlenecek olan uluslararası kongrelerde; kongre başkanı, kongre düzenleme ve bilim kurulu üyesi olarak görev yapması Dekanlığımızca da uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

Prof. Dr. Necmettin ÜNAL
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 8E77B04B-BD26-449E-A3C8-D44477307021 Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ankara-universitesi-ebys>

Zübeyde Hanım Mahallesi Mehmet Ömer Halisdemir Bulvarı No: 9/C 06070 Altında / ANKARA

Telefon No: (0312) 317 03 15 Belge Geçer No: (0312) 316 44 72

e-posta: vetmed@veterinary.ankara.edu.tr

KEP Adresi : ankunvrek@ankuni.hso1.kep.tr

Bilgi için: Gülay AFAK

Bilgisayar Uzmanı

Telefon No: (312) 317 03 15-4510

E-Posta: gsafak@ankara.edu.tr

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
September 12-14, 2025
BINGOL

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbSvotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması söz konusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN DURSUN	1	TAQDİM AND TA'KHİR IN ARABİC RHETORİC: DIRECTİNG MEANİNG THROUGH SYNTAX	Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN DURSUN
		2	İBN TUFEYL'İN DOĞA FELSEFESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep SEZER
		3	TANRI'NIN MEVCUDİYETİNE YÖNELİK FELSEFİ TEMELLENDİRMELER	Yüksek Lisans Öğrencisi Sinem DERVİŞOĞLU
		4	THE ROLE OF DISASTER SCROLLING IN THE DIGITAL AGE: ITS EFFECTS ON SOCIAL PERCEPTION AND METHODS OF COMBATTING INFORMATION POLLUTION	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ayşe KEMER Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
		5	DIGITAL SILENCE IN HEALTH: SOCIAL AND INDIVIDUAL EFFECTS OF UNNOTICED TECHNOLOGIES IN DAILY LIFE	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ayşe KEMER Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. Seyhan ÖZTÜRK	1	THE IMPACT OF PERCEIVED TOXIC LEADERSHIP ON QUIET QUITTING: THE CASE OF NGO EMPLOYEES IN GAZIANTEP PROVINCE	Dr. Öğr. Üyesi, Buket SEZER
		2	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON GREEN MARKETING	Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN Prof. Dr. Seyhan ÖZTÜRK
		3	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF GREEN CONSUMPTION	Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN Prof. Dr. Seyhan ÖZTÜRK
		4	ULUSLARARASI MUHASEBE EĞİTİM STANDARTLARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ MUHASEBE EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Burhan HEYBELİ
		5	EXAMINATION OF HEALTH STUDIES ON MIGRATION IN TURKEY USING CONTENT ANALYSIS: THE DERGIPARK EXAMPLE	Instructor Mahfure Pırol Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
		6	WOMEN'S REPRESENTATION IN THE HEALTH AND CARE SECTORS: A STUDY ON TURKEY AND OECD COUNTRIES	Instructor Mahfure Pırol Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
		7	MAKROEKONOMİK KIRILGANLIĞIN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE ARDL ANALİZİ	Prof. Dr. Taner AKÇACI Dr. Öğr. Üyesi Ömer YILMAZ
		8	TÜRKİYE'DE DEMOGRAFİK YAŞLANMA, SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME: ARDL MODELİ İLE BİR ANALİZ	Prof. Dr. Taner AKÇACI Dr. Öğr. Üyesi Ömer YILMAZ

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Prof. Dr. Serdal KARA	1	GEORGE RITZER'S CONCEPT OF THE MCDONALDISATION OF SOCIETY AND THE CONSUMPTION-CULTURE MODEL	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		2	THE MEANING AND FUNCTIONS OF THE WORD "DAHI" IN OTTOMAN TURKISH: THE EXAMPLE OF MECMÚ'ATÚ'S-ŞANÁYI'	Prof. Dr. Serdal KARA
		3	THE TRANSFORMING DYNAMICS OF CULTURAL PRODUCTION AND CONSUMPTION IN THE DIGITAL AGE	Assist. Prof. Hatice DURAN OKUR
		4	İLKOKUL DERS KİTAPLARINDA YER ALAN DOĞA TEMELLİ ETKİNLİKLERİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatma YÜCEKAYA Doçent, Emine Zehra TURAN
		5	MANSUR STORIES OF THE 19TH CENTURY POET SEYİD AZİM SHIRVANI	Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Doç. Dr. Arzu BOY	1	TANZİMAT'TAN CUMHURİYETE DEMOKRASİ HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç.Dr. Arzu BOY Uzm.Öğr. Metin FIRAT Uzm.Öğr. Şengül AĞAÇ
		2	AKSA TUFANI HAREKÂTINDA İLK BİR YIL	Doç. Dr. Arzu BOY
		3	SELJUK TRACES IN OTTOMAN FOUNTAINS: THE BÜNGÜLDEKS	Assoc. Prof. Dr. Mehmet MUTLU
		4	ARCHITECT ATTRIBUTION AND DOCUMENT-BASED EVALUATION IN OTTOMAN ARCHITECTURE: KARAPINAR SULTAN SELIM MOSQUE	Assoc. Prof. Dr. Mehmet MUTLU
		5	TÖZÜN EVRİMİ: ORTA ÇAĞ SKOLASTİĞİ İLE MODERN FELSEFE ARASINDA	Doktora Öğrencisi Rojan Çiltepe
		6	TÖZÜN İZİNDE: ARİSTOTELES VE LOCKE FELSEFELERİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	Doktora Öğrencisi Rojan Çiltepe

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assis. Prof. Dr. Julie Chen	1	A COMPARATIVE STUDY OF REFERENCE MANAGEMENT TOOLS: ZOTERO VERSUS ENDNOTE	Dr. Emilija Petrova Mateo Garcia
		2	SOCIAL MEDIA IN PSYCHOTHERAPY: ETHICAL CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN DIGITAL COUNSELING	Dr. Helena Jansen Prof.Dr. Peter O'Reilly Ms. Tanya Morgan
		3	MATERNAL SMOKING AND CHILDHOOD OBESITY RISK: SYSTEMATIC REVIEW AND META-ANALYSIS	Dr. Amina Diallo
		4	PARENTAL INTERVENTIONS FOR CHILDHOOD OBESITY: EFFECTS ON CHILDREN'S HEALTH BEHAVIORS	Associate Prof. Lena Andersson Carlos Figueroa
		5	PRIMARY SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY AND BEHAVIOR CHANGE	Farah Al-Mansouri Dr. Sana Yusuf Kofi Mensah
		6	SENSORY AND COGNITIVE DEFICITS IN AUTISM: STUDY OF SAUDI CHILDREN	Dr. Amal Al-Harbi
		7	SOCIAL NORMS AND YOUNG WOMEN'S CONFORMITY IN SAUDI SOCIETY: AN EXPLORATORY STUDY	Dr. Faisal Qureshi Huda Nasser Omar Al-Faisal
		8	EMOTION REGULATION IN CHILDREN: THE IMPACT OF PARENTING STYLE VERSUS FAMILY STRUCTURE	Assis. Prof. Dr. Julie Chen

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assis. Prof. Dr. Aoife Gallagher	1	A COMPUTATIONAL FRAMEWORK FOR ASSESSING RISK AND RETURN THROUGH MONTE CARLO METHODS	Kenji Takahashi
		2	CONSUMER RIGHTS IN DIGITAL AUCTIONS – ARE ONLINE BIDS A TRUE MARKET MECHANISM?	Assis. Prof. Dr. Aoife Gallagher
		3	DIGITAL PROCUREMENT AS A STRATEGIC DRIVER FOR SUPPLY CHAIN RESILIENCE	Dr. Anita Kowalska, Dr. Marek Zieliński
		4	A QUANTITATIVE MODEL FOR STRATEGIC PRICING IN COMPETITIVE BIDDING ENVIRONMENTS	Fadi Khoury
		5	ROADMAP TOWARDS INTELLIGENT WEB-BASED DECISION SYSTEMS	Lec. Andrej Horvat
		6	CHALLENGES AND ENABLERS OF E-GOVERNMENT ADOPTION IN EUROPEAN CONTEXTS	Maria Papadopoulou

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assis. Prof. DR. Sophie McAllister	1	STRATEGIC FRAMEWORKS FOR ENHANCING LANGUAGE PRACTICES IN COMPUTER ENGINEERING: AN OUTCOME-BASED APPROACH	Dr. Mariana López-Ramírez
		2	EXPLORING THE IMPACT OF VISUAL AND AUDITORY INPUT ON THE INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS	Somayeh Farzin, Assis. Prof. Dr. Hossein Teimoori Nezhad
		3	THE EFFECT OF GRADING PRESSURE ON STUDENT MOTIVATION AND ACADEMIC SUCCESS	Fatima Zahra El Idrissi, Dr. Noura Benali
		4	A PROPOSED CURRICULUM FOR POSTGRADUATE STUDENTS IN JORDAN TO DEVELOP VISUAL TEACHING SKILLS THROUGH CONCEPTUAL CARTOONS	Omar Al-Mansour, Hassan Khalil
		5	THE ROLE OF THE ALHAMBRA LEARNING MODEL IN IMPROVING STUDENTS' COGNITIVE ACHIEVEMENT AND EMOTIONAL INTELLIGENCE	Assoc. Prof.. Dr. Youssef Al-Khatib
		6	YOUNG EDUCATORS IN AUSTRALIA: INNOVATING WITHIN TRADITIONAL TEACHING CONSTRAINTS	Assis. Prof. DR. Sophie McAllister
		7	USING QR CODES AS A MODERN TOOL TO ENHANCE ACCESS TO EARLY CHILDHOOD EDUCATIONAL RESOURCES	Ali Hussein, Mahmoud Nasser
		8		

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Lorenzo Esposito	1	HUBS AS MEDIATORS OF CULTURAL EXCHANGE IN MIGRATION NETWORKS	Giovanni Rinaldi, Dr. Lorenzo Esposito
		2	THE EUROPEAN UNION AND CENTRAL ASIA: POWER, DIPLOMACY, IDENTITY	Aruzhan Mukhamedova, Bakytbek Ospanov, Dana Yeskaliyeva, Ruslan Turganbayev
		3	ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA GAME PARTICIPATION PATTERNS BASED ON AGE AND INTEREST	Hyunwoo Kim, Jihoon Park
		4	E-VOTING AND PUBLIC TRUST: TECHNOLOGICAL, POLITICAL AND SOCIAL DIMENSIONS	Assis. Prof. Dr. Nurul Aisyah Mansor, Prof. DR. Farhana Mohamad Nasir
		5	MODELING FOOT BIOMETRICS USING SELF-ORGANIZING MAPS	Meriem Ben Saïd
		6	THE ROLE OF FINANCIAL MARKETS IN SHAPING MIXED-USE URBAN DEVELOPMENTS – CASES FROM THE UK AND EUROPE	Dr. Fiona Clarke
		7	POLITICAL COMMUNICATION, CITIZEN PERCEPTIONS AND PARTICIPATION IN BANGKOK METROPOLITAN REGION	Nattapong Wichai
		8	URBAN EVOLUTION OF MEDITERRANEAN CITIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBALIZATION	Assis. Prof. DR. Omar Al-Mutairi

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Lukáš Dvořák	1	DIGITAL TRANSFORMATION IN LOGISTICS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SERVICE PROVIDERS IN MALAYSIA	Ahmad Firdaus bin Rahman, Nurul Huda bt Salleh
		2	KNOWLEDGE SHARING PRACTICES BETWEEN SUPPLIERS AND MANUFACTURERS IN THE METAL INDUSTRY	Juhani Korhonen, Dr. Anniina Lehtinen
		3	EXPLORING THE EFFECTS OF WEBSITE DESIGN FACTORS ON CONSUMERS' ONLINE PURCHASE INTENTION	Cheng Li Mei, S. Balasubramaniam, Farah Nadiyah Ahmad
		4	ENHANCING BUSINESS EXCELLENCE THROUGH TOTAL QUALITY AND SAFETY MANAGEMENT INTEGRATION	Niloofer Khosravi, Reza Jafari
		5	DIGITALIZATION OF PUBLIC DOCUMENT EXCHANGE IN THE CZECH REPUBLIC: IMPLEMENTATION CHALLENGES AND OUTCOMES	Assis. Prof. Dr. Asif Mahmood,
		6	IMPACT OF AGRICULTURAL FINANCING ON CROP PRODUCTIVITY IN RURAL PAKISTAN	Hina Rauf, Sami Ullah Khan

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Prof. Dr. Aigerim Saparbekova	1	THE INFLUENCE OF CONTEMPORARY THAI DRAMAS ON CULTURAL REPRESENTATION IN GLOBAL STREAMING PLATFORMS	Assis. Prof. DR. Suwannee Chaiyasit
		2	DIGITAL STORYTELLING AND ITS IMPACT ON MEDIA LITERACY AMONG ADOLESCENTS	Anongnut Phanich
		3	KNOWLEDGE SHARING PRACTICES AND POWER RELATIONS IN MULTINATIONAL ORGANIZATIONS	Michael Henderson, Rohan Mehta
		4	CROSS-CULTURAL SYMBOLISM IN FOLK ORNAMENTS: A BRIDGE BETWEEN ANCIENT TURKIC HERITAGE AND NATIVE AMERICAN ART	Dr. Ainur Tursynova, Dr. Madina Abisheva
		5	THE ROLE OF INDEPENDENT JOURNALISM IN MAINTAINING PROFESSIONAL ETHICS IN THAI MASS MEDIA	Kritsada Wongchai
		6	TRANSFORMATION OF POLITICAL PARTIES IN KAZAKHSTAN DURING THE ERA OF INSTITUTIONAL REFORMS	Prof. Dr. Aigerim Saparbekova
		7	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND BUSINESS SUSTAINABILITY: A STRATEGIC PERSPECTIVE IN CENTRAL EUROPEAN MARKETS	Dr. Lukáš Dvořák

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. Hande BABA KAYA	1	E-SPOR KATILIMININ GENÇLERİN BOŞ ZAMAN YÖNETİMİ VE SOSYAL YAŞAM ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNDEKİ ROLÜ	Arş. Gör, Sacide TÜFEKÇİ Doç. Dr, Şakir TÜFEKÇİ Doç. Dr, Yalın AYGÜN
		2	E-SPOR VE GELENEKSEL SPORUN KESİŞİM NOKTASI YENİ NESİL REKABETİN EVRİMİ	Arş. Gör, Sacide TÜFEKÇİ Doç. Dr, Şakir TÜFEKÇİ Doç. Dr, Yalın AYGÜN
		3	SPORCULARDA MENTAL DAYANIKLILIK VE NEUROFEEDBACK: VOSVIEWER ANALİZİ	Doç. Dr. Melek GÜLER Dr. Öğr. Üyesi, Öznur AKPINAR Prof. Dr. Selahattin AKPINAR Doç. Dr. Hande BABA KAYA
		4	WEB of SCIENCE VERİ TABANINDA SPOR PERFORMANSI VE NEUROFEEDBACK ARAŞTIRMALARI: BIBLİYOMETRİK ANALİZ ÇALIŞMASI	Doç. Dr. Melek GÜLER Dr. Öğr. Üyesi, Öznur AKPINAR Prof. Dr. Selahattin AKPINAR Doç. Dr. Hande BABA KAYA
		5	SOCIAL MEDIA ADVERTISING UNDER UNFAIR COMPETITION LAW	Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU
		6	THE RELATIONSHIP BETWEEN GREENWASHING AND UNFAIR COMPETITION AND ADVERTISING LAW	Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
September 12-14, 2025				
BINGOL				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Assis. Prof. Dr. Gültekin Gürçay	1	DYNAMIC SIMULATION EXPLAINING THE INTEGRAL IN MAPLE: A JOURNEY OF MATHEMATICAL DISCOVERY AND IN-DEPTH UNDERSTANDING	Dr. Öğr.Üyesi Ali BABAPOUR GOLEZANİ Prof. Dr. Yasin SOYLU
		2	FUNCTION LIMIT AND 3D GRAPH SIMULATION IN MATLAB: MATHEMATICAL EXPLORATION AND VISUAL ANALYSIS	Dr. Öğr.Üyesi Ali BABAPOUR GOLEZANİ Prof. Dr. Yasin SOYLU
		3	AN INVESTIGATION OF THE FROBENIUS NUMBER AND GENUS IN NUMERICAL SEMIGROUPS WITH DETERMINE NUMBER FIVE	Mehmet Sait ALAKUŞ Prof. Dr. Sedat İlhan
		4	ON TYPE SEQUENCES OF NUMERICAL SEMIGROUPS CHARACTERIZED BY FIVE DETERMINANTS NUMBER	Mehmet Sait ALAKUŞ Prof. Dr. Sedat İlhan
		5	THE STRUCTURAL RELATIONSHIP BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS IN HEALTH TOURISM AND THE CULTURAL COMPETENCE LEVELS OF HEALTH TOURISM PROFESSIONALS	Yüksek Lisans Öğrencisi Aslıhan ÇİÇEK Doç. Dr. Fuat YALMAN

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doç. Dr. Canan KOÇ	1	THE pH EFFECT ON THE MORPHOLOGY AND SIZE OF ZINC OXIDE NANO STRUCTURES	Akram Hosseinian
		2	SYNTHESIS OF NEW Fe ₃ O ₄ @ SiO ₂ -PANI CORE/SHELL NANOCOMPOSITE WITH BI- FUNCTIONAL EFFECTS	Akram Hosseinian
		3	ANDROID TVS' ALTERNATING CURRENT SUPPLY UNIT MALFUNCTIONS AND SOLUTION SUGGESTIONS	Yüksek Mühendis Cemal ŞAHİNOĞLU Prof. Dr. Sabir RÜSTEMLİ
		4	THE IMPORTANCE OF SOLAR ENERGY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF VAN PROVINCE: THE EXAMPLE OF TUŞBA DISTRICT	Yüksek Mühendis Cemal ŞAHİNOĞLU Prof. Dr. Sabir RÜSTEMLİ
		5	A NOVEL HYBRID OF ZIF-67 METAL –ORGANIC FRAMEWORK AND RGO NANOSHEETS	Akram Hosseinian
		6	EVALUATION OF SHOPPING CENTERS IN DIYARBAKIR	Ayça TARHAN Doç. Dr. Canan KOÇ
		7	YERÇEKİMSİZ ORTAMDA EGZERSİZ VE ASTRONOT SAĞLIĞI: 2015–2025 DÖNEMİ BİBLİYOMETRİK İNCELEMESİ	İsmail İLBAK Cihad Onur KURHAN
		8	ELEKTRİKSEL KAS STİMÜLASYONU VE SPOR PERFORMANSINA İLİŞKİN ARAŞTIRMA ALANLARININ BİLGİ YAPISI VE İŞBİRLİĞİ DİNAMİKLERİ: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME	Cihad Onur KURHAN İsmail İLBAK
		9	AVRUPA MELEZİ ODUNUNDA AĞARTMA UYGULAMALARININ YAPILMASI	Doç. Dr. Abdi ATILGAN Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA
		10	AMERİKAN CEVİZİ ODUNUNDA VIŞNE AĞACI REÇİNESİNİN, AHŞAP KORUYUCU (MAT VE YARI MAT) VERNİKLERİNİN VE TİK YAĞININ UYGULANMASI	Doç. Dr. Osman ÇAMLİBEL Prof. Dr. Hüseyin PEKER Doç. Dr. Ümit AYATA

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
September 12-14, 2025				
BINGOL				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. NİHAT YUMUŞAK	1	EVCİL HAYVANLARDA AKCİĞER TÜBERKÜLOZİSİN PATOMORFOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr. NİHAT YUMUŞAK
		2	KOYUNLARDA MİKOPLAZMA PNÖMONİLERİNDE PATOMORFOLOJİ	Dr. Nihat YUMUŞAK
		3	INVESTIGATION OF POLLUTION LEVELS IN AGRICULTURAL LANDS DUE TO AGRICULTURAL AND TRAFFIC ACTIVITIES THROUGH PLANT SAMPLING: A CASE STUDY OF THE MARDIN SILK ROAD	Yüksek Lisans Öğrencisi Hüseyin GÜDER Doç. Dr. İbrahim KOÇ
		4	EFFECTS OF FLOOD STRESS ON PLANTS	Osman KURUDERE Muzaffer İPEK
		5	EXAMINING SHEEP MILK PRODUCTION AMOUNT IN TÜRKİYE WITH DIFFERENT REGRESSION MODELS	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇAKIR Prof. Dr. Şenol ÇELİK
		6	MODELING GOAT MILK PRODUCTION AMOUNT IN TÜRKİYE WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS AT DIFFERENT ACTIVATION FUNCTIONS	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇAKIR Prof. Dr. Şenol ÇELİK

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
September 12-14, 2025				
BINGOL				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assis. Prof. Dr. Maryam Rafsanjani	1	PERFORMANCE ENHANCEMENT OF MEMBRANE DISTILLATION PROCESS IN FRUIT JUICE CONCENTRATION BY MEMBRANE SURFACE MODIFICATION	Samir K. Deshmukh, Dr. Mayur M. Tajane
		2	PRODUCTION OF APRICOT VINEGAR USING AN ISOLATED ACETOBACTER STRAIN FROM IRANIAN APRICOT	Keivan Beheshti Maal, Rasoul Shafiei, Noushin Kabiri
		3	EFFECT OF FERMENTATION TIME ON XANTHAN GUM PRODUCTION FROM SUGAR BEET MOLASSES	Marzieh Moosavi- Nasab, Safoora Pashangch, Assis. Prof. Dr. Maryam Rafsanjani
		4	UTILIZATION JUICE WASTES AS CORN REPLACEMENT IN THE BROILER DIET	Yose Rizal, Maria Endo Mahata, Mira Andriani, Guoyao Wu
		5	SURVEY OF IMPACT OF PRODUCTION AND ADOPTION OF NANOCROPS ON FOOD SECURITY	Sahar Dehyouri, Seyed Jamal Farajollah Hosseini
		6	SOUS VIDE PACKAGING TECHNOLOGY APPLICATION FOR SALAD WITH MEAT IN MAYONNAISE SHELF LIFE EXTENSION	Vita Levkane, Sandra Muizniece-Brasava, Lija Dukalska
		7	INVESTIGATION OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF THE BACTERIAL CELLULOSE PRODUCED BY GLUCONACETOBACTER XYLINUS FROM DATE SYRUP	Marzieh Moosavi-Nasab, Ali R. Yousefi

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
September 12-14, 2025				
BINGOL				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
HALL / SALON 6	Dr. Yasuyuki Konishi,	1	COMPARISON OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES AND FATTY ACID COMPOSITION OF ELATERIOSPERMUM TAPOS (BUAH PERAH), PALM OIL AND SOYBEAN OIL	Siti Hamidah, Lee Nian Yian, Azizi Mohd
		2	PHYSICAL PROPERTIES AND STABILITY OF EMULSIONS AS AFFECTED BY NATIVE AND MODIFIED YAM STARCHES	Nor Hayati Ibrahim, Shamini Nair Achudan
		3	OPTIMIZATION OF EXTRACTION OF PHENOLIC COMPOUNDS FROM AVICENNIA MARINA (FORSSK.) VIERH USING RESPONSE SURFACE METHODOLOGY	V.Bharathi, Jamila Patterson, R.Rajendiran
		4	CHEMICAL AND BIOLOGICAL PROPERTIES OF LOCAL COWPEA SEED PROTEIN GROWN IN GIZAN REGION	Assoc. Prof. Abdelatif S. H. El-Jasser
		5	INTERACTION EFFECT OF DGAT1 AND COMPOSITE GENOTYPE OF BETA-KAPPA CASEIN ON ECONOMIC MILK PRODUCTION TRAITS IN CROSSBRED HOLSTEIN	A. Molee, N. Duanghaklang, P. Mernkrathoke
		6	REVEALING CASEIN MICELLE DISPERSION UNDER VARIOUS RANGES OF NaCl: EVOLUTION OF PARTICLES SIZE AND STRUCTURE	Raza Hussain, Claire Gaiani, Joël Scher
		7	PROCESS DEVELOPMENT OF SAFE AND READY-TO-EAT RAW OYSTER MEAT BY IRRADIATION TECHNOLOGY	Pattama Ratana-Arpom, Pongtep Wilaipun
		8		

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES September 12-14, 2025 BINGOL Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
HALL / SALON 7	Assis. Prof. Dr. Paula Ferreira,	1	USING ISM TO IDENTIFY THE INTERRELATIONSHIPS AMONG CRITERIA FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT WITHIN MALAYSIAN ORGANIZATIONS	Phd .Reza Sigari Tabrizi, Dr. Yeap Peik Foong, Nazli Ebrahimi
		2	EXPLORING THE IMPACT OF MARKET BETA ON ASSET PRICING: FINDINGS FROM THE ROMANIAN STOCK MARKET	Ioan Popa, Radu Lupu, Cristiana Tudor
		3	ASSESSING AN OFFSHORE WIND POWER PROJECT: ECONOMIC, STRATEGIC, AND ENVIRONMENTAL ASSESSMENT	Assis. Prof. Dr. Paula Ferreira, Filipa Vieira
		4	APPLICATION OF TOPSIS APPROACH TO SOLVE SUPPLIER SELECTION ISSUES	Dr. Omid Jadidi, Assis. Prof. Dr. Fatemeh Firouzi, Enzo Bagliery
		5	CORE PRINCIPLES OF THEORY OF CONSTRAINTS: AN UP-AND-COMING PHILOSOPHY	Ajay Gupta, Arvind Bhardwaj, Arun Kanda
		6	FRAMEWORK FOR POLICY MANAGEMENT IN ENTERPRISE POLICIES ADMINISTRATION	Dahir A. Ga'al, Wardah Zainal Abidin

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
September 12-14, 2025				
BINGOL				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
HALL / SALON 8	Assoc. Prof. Dr. Michael Lissack	1	WHEN ELUCIDATIONS "INDUCE" MISTAKES: AN EXAMINATION OF DEPICTIONS AND COMPRESSIONS	Assoc. Prof. Dr. Michael Lissack
		2	IMPLEMENTATION OF MICROSOFT TECHNOLOGIES IN COURSEWORK – AN INSTANCE STUDY	Lilac Al Safadi, Rana Abu Nafesa, Regina Garcia
		3	CYBERSPACE: A NOVEL MEDIUM TO ADVANCE TRADITIONAL DANCES IN INDONESIA PERSIAN BAZAARS: THE DEMONSTRATION OF STABLE IDEAS	Dr. Maria Satya Rani, Fandy Tjiptono, Suyoto
		4	ELEMENTS INFLUENCING ECOLOGICAL MANAGEMENT PRACTICES AMONG HOTELS IN MALAYSIA	Dr. Aida Amirazodi
		5	RESILIENT HUMAN RIGHTS GOVERNANCE: FORMULATING INTERNATIONAL STANDARDS	Zaiton Samdin, Kasimu Abdu Bakori, Hamimah Hassan
		6	DETERMINANTS FOR TRIUMPH IN EXPATRIATION OF MALAYSIAN INTERNATIONAL CORPORATIONS	Helen P. Greatrex

BINGOL 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
September 12-14, 2025				
BINGOL				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
14 Eylül / Sept 14, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Miloš Šeda	1	OPTIMIZING OF GAS CONSUMPTION IN GAS-BURNER SPACE HEATER	Dr. Saead Negahdari, Davood Jalali Vahid
		2	DEVELOPMENT OF AUTOMATIC GUIDED MOBILE ROBOT USING MAGNETIC POSITION METER	Geun-Mo Kim, Young-Jae Ryoo
		3	A SUPERVISORY SCHEME FOR STEP-WISE SAFE SWITCHING CONTROLLERS	Fotis N. Koumboulis, Maria P. Tzamtzi
		4	GEOMETRY DESIGN SUPPORTED BY MINIMIZING AND VISUALIZING COLLISION IN DYNAMIC PACKING	Johan Segeborn, Johan S. Carlson, Robert Bohlin, Rikard Söderberg
		5	FLEXIBLE HEURISTICS FOR PROJECT SCHEDULING WITH LIMITED RESOURCES	Dr. Miloš Šeda
		6	CLASSIC AND HEURISTIC APPROACHES IN ROBOT MOTION PLANNING A CHRONOLOGICAL REVIEW	Ellips Masehian, Davoud Sedighzadeh
		7	STABILIZER FILLET WELD STRENGTH UNDER MULTIAXIAL LOADING (EFFECT OF FORCE, SIZE AND RESIDUAL STRESS)	Iman Hadipour, Javad Marzbanrad
		8	INTELLIGENT ABS FUZZY CONTROLLER FOR DIVERSE ROADSURFACES	Dr. Roozbeh Keshmiri, Alireza Mohamad Shahri

Contents

ARAP BELAGATINDA TAKDİM VE TE’HİR: SÖZ DİZİMİYLE ANLAMIN İNŞASI	1
İBN TUFEYL’İN DOĞA FELSEFESİ.....	22
TANRI’NIN MEVCUDİYETİNE YÖNELİK FELSEFİ TEMELLENDİRMELER.....	23
DİJİTAL ÇAĞDA FELAKET KAYDIRMASININ ROLÜ: TOPLUMSAL ALGI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE BİLGİ KİRLİLİĞİYLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ	24
SAĞLIKTA DİJİTAL SESSİZLİK: GÜNLÜK YAŞAMDA FARK EDİLMEYEN TEKNOLOJİLERİN TOPLUMSAL VE BİREYSEL ETKİLERİ.....	40
TOKSİK LİDERLİK ALGISININ SESSİZ İSTİFA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: STK ÇALIŞANLARI GAZİANTEP İL ÖRNEĞİ	63
YEŞİL PAZARLAMA TEMALİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	72
YEŞİL TÜKETİM KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK ANALİZ	87
ULUSLARARASI MUHASEBE EĞİTİM STANDARTLARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DEKİ MUHASEBE EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	102
SAĞLIK VE BAKIM SEKTÖRLERİNDE KADIN TEMSİLİ: TÜRKİYE VE OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	103
TÜRKİYE’DE SAĞLIK ALANINDA GÖÇ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: DERGİPARK ÖRNEĞİ.....	116
MAKROEKONOMİK KIRILGANLIĞIN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE ARDL ANALİZİ.....	128
TÜRKİYE’DE DEMOGRAFİK YAŞLANMA, SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME: ARDL MODELİ İLE BİR ANALİZ	138
George Ritzer’in Toplumun McDonaldlaştırılması” Kavramı ve Tüketim-Kültür Modeli Üzerine.	149
OSMANLI TÜRKÇESİNDE “DAHI” SÖZCÜĞÜNÜN ANLAM VE İŞLEVLERİ: MECMÛ’ ATÜ’S-ŞANÂYİ’ ÖRNEĞİ	155
DİJİTAL ÇAĞDA KÜLTÜREL ÜRETİM VE TÜKETİMİN DÖNÜŞEN DİNAMİKLERİ	160
İLKOKUL DERS KİTAPLARINDA YER ALAN DOĞA TEMELLİ ETKİNLİKLERİN İNCELENMESİ	169
MANSUR STORIES OF THE 19TH CENTURY POET SEYID AZIM SHIRVANI	170
AKSA TUFANI HAREKÂTINDA İLK BİR YIL	172
TANZİMAT’TAN CUMHURİYETE DEMOKRASİ HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	186
SELJUK TRACES IN OTTOMAN FOUNTAINS: THE BÜNGÜLDEKS	193
TÖZÜN EVRİMİ: ORTA ÇAĞ SKOLASTİĞİ İLE MODERN FELSEFE ARASINDA.....	210
TÖZÜN İZİNDE: ARİSTOTELES VE LOCKE FELSEFELERİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	211
E-SPOR KATILIMININ GENÇLERİN BOŞ ZAMAN YÖNETİMİ VE SOSYAL YAŞAM ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNDEKİ ROLÜ	212
E-SPOR VE GELENEKSEL SPORUN KESİŞİM NOKTASI YENİ NESİL REKABETİN EVRİMİ	222

WEB of SCIENCE VERİ TABANINDA SPOR PERFORMANSI VE NEUROFEEDBACK ARAŞTIRMALARI: BİBLİYOMETRİK ANALİZ ÇALIŞMASI	230
SPORCULARDA MENTAL DAYANIKLILIK VE NEUROFEEDBACK: VOSVIEWER ANALİZİ	242
YEŞİL AKLAMININ HAKSIZ REKABET VE REKLAM HUKUKU İLE İLİŞKİSİ	255
HAKSIZ REKABET HUKUKU KAPSAMINDA SOSYAL MEDYA REKLAMLARI	257
A COMPARATIVE STUDY OF REFERENCE MANAGEMENT TOOLS: ZOTERO VERSUS ENDNOTE	259
SOCIAL MEDIA IN PSYCHOTHERAPY: ETHICAL CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN DIGITAL COUNSELING	260
MATERNAL SMOKING AND CHILDHOOD OBESITY RISK: SYSTEMATIC REVIEW AND META- ANALYSIS	261
PARENTAL INTERVENTIONS FOR CHILDHOOD OBESITY: EFFECTS ON CHILDREN'S HEALTH BEHAVIORS.....	262
PRIMARY SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY AND BEHAVIOR CHANGE.....	263
SENSORY AND COGNITIVE DEFICITS IN AUTISM: STUDY OF SAUDI CHILDREN	264
SOCIAL NORMS AND YOUNG WOMEN'S CONFORMITY IN SAUDI SOCIETY: AN EXPLORATORY STUDY.....	265
EMOTION REGULATION IN CHILDREN: THE IMPACT OF PARENTING STYLE VERSUS FAMILY STRUCTURE	266
A COMPUTATIONAL FRAMEWORK FOR ASSESSING RISK AND RETURN THROUGH MONTE CARLO METHODS	267
CONSUMER RIGHTS IN DIGITAL AUCTIONS – ARE ONLINE BIDS A TRUE MARKET MECHANISM?	268
DIGITAL PROCUREMENT AS A STRATEGIC DRIVER FOR SUPPLY CHAIN RESILIENCE	269
A QUANTITATIVE MODEL FOR STRATEGIC PRICING IN COMPETITIVE BIDDING ENVIRONMENTS	270
ROADMAP TOWARDS INTELLIGENT WEB-BASED DECISION SYSTEMS	271
CHALLENGES AND ENABLERS OF E-GOVERNMENT ADOPTION IN EUROPEAN CONTEXTS....	272
STRATEGIC FRAMEWORKS FOR ENHANCING LANGUAGE PRACTICES IN COMPUTER ENGINEERING: AN OUTCOME-BASED APPROACH	273
EXPLORING THE IMPACT OF VISUAL AND AUDITORY INPUT ON THE INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS.....	274
THE EFFECT OF GRADING PRESSURE ON STUDENT MOTIVATION AND ACADEMIC SUCCESS	275
A PROPOSED CURRICULUM FOR POSTGRADUATE STUDENTS IN JORDAN TO DEVELOP VISUAL TEACHING SKILLS THROUGH CONCEPTUAL CARTOONS	276
THE ROLE OF THE ALHAMBRA LEARNING MODEL IN IMPROVING STUDENTS' COGNITIVE ACHIEVEMENT AND EMOTIONAL INTELLIGENCE	277
YOUNG EDUCATORS IN AUSTRALIA: INNOVATING WITHIN TRADITIONAL TEACHING CONSTRAINTS	278

USING QR CODES AS A MODERN TOOL TO ENHANCE ACCESS TO EARLY CHILDHOOD EDUCATIONAL RESOURCES	279
HUBS AS MEDIATORS OF CULTURAL EXCHANGE IN MIGRATION NETWORKS.....	280
THE EUROPEAN UNION AND CENTRAL ASIA: POWER, DIPLOMACY, IDENTITY	281
ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA GAME PARTICIPATION PATTERNS BASED ON AGE AND INTEREST	282
E-VOTING AND PUBLIC TRUST: TECHNOLOGICAL, POLITICAL AND SOCIAL DIMENSIONS.....	283
MODELING FOOT BIOMETRICS USING SELF-ORGANIZING MAPS	284
THE ROLE OF FINANCIAL MARKETS IN SHAPING MIXED-USE URBAN DEVELOPMENTS – CASES FROM THE UK AND EUROPE	285
POLITICAL COMMUNICATION, CITIZEN PERCEPTIONS AND PARTICIPATION IN BANGKOK METROPOLITAN REGION	286
URBAN EVOLUTION OF MEDITERRANEAN CITIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBALIZATION.....	287
A COMPUTATIONAL FRAMEWORK FOR ASSESSING RISK AND RETURN THROUGH MONTE CARLO METHODS	288
CONSUMER RIGHTS IN DIGITAL AUCTIONS – ARE ONLINE BIDS A TRUE MARKET MECHANISM?	289
DIGITAL PROCUREMENT AS A STRATEGIC DRIVER FOR SUPPLY CHAIN RESILIENCE	290
A QUANTITATIVE MODEL FOR STRATEGIC PRICING IN COMPETITIVE BIDDING ENVIRONMENTS	291
ROADMAP TOWARDS INTELLIGENT WEB-BASED DECISION SYSTEMS	292
CHALLENGES AND ENABLERS OF E-GOVERNMENT ADOPTION IN EUROPEAN CONTEXTS.....	293
DIGITAL TRANSFORMATION IN LOGISTICS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SERVICE PROVIDERS IN MALAYSIA	294
KNOWLEDGE SHARING PRACTICES BETWEEN SUPPLIERS AND MANUFACTURERS IN THE METAL INDUSTRY	295
EXPLORING THE EFFECTS OF WEBSITE DESIGN FACTORS ON CONSUMERS’ ONLINE PURCHASE INTENTION	296
ENHANCING BUSINESS EXCELLENCE THROUGH TOTAL QUALITY AND SAFETY MANAGEMENT INTEGRATION.....	297
DIGITALIZATION OF PUBLIC DOCUMENT EXCHANGE IN THE CZECH REPUBLIC: IMPLEMENTATION CHALLENGES AND OUTCOMES	298
IMPACT OF AGRICULTURAL FINANCING ON CROP PRODUCTIVITY IN RURAL PAKISTAN	299
THE INFLUENCE OF CONTEMPORARY THAI DRAMAS ON CULTURAL REPRESENTATION IN GLOBAL STREAMING PLATFORMS	300
DIGITAL STORYTELLING AND ITS IMPACT ON MEDIA LITERACY AMONG ADOLESCENTS	301
KNOWLEDGE SHARING PRACTICES AND POWER RELATIONS IN MULTINATIONAL ORGANIZATIONS.....	302

CROSS-CULTURAL SYMBOLISM IN FOLK ORNAMENTS: A BRIDGE BETWEEN ANCIENT TURKIC HERITAGE AND NATIVE AMERICAN ART	303
THE ROLE OF INDEPENDENT JOURNALISM IN MAINTAINING PROFESSIONAL ETHICS IN THAI MASS MEDIA	304
TRANSFORMATION OF POLITICAL PARTIES IN KAZAKHSTAN DURING THE ERA OF INSTITUTIONAL REFORMS	305

ARAP BELAGATINDA TAKDİM VE TE’HİR: SÖZ DİZİMİYLE ANLAMIN İNŞASI

Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN DURSUN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

hdursun769@gmail.com - ORCID ID: 0000-0003-3125-791X

ÖZET

Arap dili ve belagatında takdim (öne alma) ve te’hîr (ertelemeye bırakma), yalnızca söz dizimsel bir tercihten ibaret olmayıp, aynı zamanda anlam inşasında etkin bir rol üstlenen, güçlü bir retorik strateji olarak dikkat çeker. Bu bildiride, takdim ve te’hîrin Kur’an-ı Kerîm, klasik şiir, hitabet ve modern edebî metinlerdeki uygulamaları ele alınarak, söz konusu uygulamaların hem nahiv (söz dizimi) hem de meânî (anlambilim) ilimleri çerçevesinde çok yönlü bir şekilde incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada, takdim ve te’hîr ile sağlanan vurgu, duygusal yoğunluk, semantik değişim ve anlatım etkisi; hem geleneksel belagat kaynakları hem de modern dilbilim kuramları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada nitel içerik çözümlemesi yöntemi kullanılmış; klasik metin örnekleri ile çağdaş pragmatik ve söylem analizleri bütüncül biçimde yorumlanmıştır. Bu yaklaşımla, takdim ve te’hîrin metin içi bağlama göre nasıl bir işlev kazandığı, anlam yükünü nasıl dönüştürdüğü ve okuyucuda nasıl psikolojik ve stilistik etkiler bıraktığı ortaya konulmuştur. Takdim ve te’hîrin Arap dilinde sadece dilbilgisel bir unsur değil, aynı zamanda anlam yönlendiren, vurguyu tayin eden ve söylem akışını belirleyen etkili bir anlatım aracı olduğu vurgulanmakta; bu yönüyle Arap belagatına ve çağdaş dil çalışmalarına özgün bir katkı sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Belagati, Takdim, Te’hîr, Söz Dizimi, Anlam İnşası, Meânî, Pragmatik Etki, Retorik.

TAQDĪM AND TA'KHĪR IN ARABIC RHETORIC: CONSTRUCTING MEANING THROUGH WORD ORDER

ABSTRACT

In Arabic language and rhetoric, taqdīm (preposing) and ta'khīr (postposing) are not merely syntactic arrangements, but serve as powerful rhetorical strategies that shape and reconstruct meaning. This paper examines the applications of taqdīm and ta'khīr in a wide range of texts, including the Qur'an, classical Arabic poetry, oratory, and modern literary discourse. These constructions are analyzed from the dual perspectives of naḥw (syntax) and ma'ānī (semantics), highlighting their impact on emphasis, emotional resonance, semantic nuance, and overall communicative effect. The study adopts a qualitative content analysis methodology, integrating examples from traditional texts with insights from contemporary pragmatic and discourse analysis theories. Through this approach, the paper investigates how word order variations function in relation to textual context, and how they influence the transformation of meaning, rhetorical focus, and the psychological and stylistic reception by the audience. Comparative evaluation of classical rhetorical treatises and modern linguistic frameworks reveals that taqdīm and ta'khīr are not limited to ornamental or stylistic purposes; rather, they act as deliberate mechanisms of meaning modulation and discourse orientation. The findings underscore that word order in Arabic should be viewed as a semantically charged and context-sensitive rhetorical device. Thus, this study offers a renewed perspective on the strategic function of taqdīm and ta'khīr, contributing both to classical Arabic rhetorical scholarship and to modern interdisciplinary studies in syntax, pragmatics, and discourse theory.

Keywords: Arabic Rhetoric, Taqdīm, Ta'khīr, Word Order, Syntax, Semantics, Pragmatic Effect, Meaning Construction, Qur'anic Language, Discourse Analysis.

GİRİŞ

Arap dili, yapısal esnekliği ve semantik derinliği sayesinde anlam inşasında olağanüstü imkânlar sunan bir dildir. Bu dilin en dikkat çekici retorik boyutlarından biri de **takdim (öncelik verme)** ve **te'hîr (sonralık verme)** sanatıdır. İlk bakışta sadece cümle öğelerinin yer değiştirmesi gibi görünen bu yapı, gerçekte derin bir anlam stratejisini, güçlü bir söz düzenini ve etkili bir anlatım tekniğini temsil etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm başta olmak üzere klasik şiir, nesir ve hitabet türlerinde takdim-te'hîr uygulamaları sadece lafzî bir estetik değil, aynı zamanda **duygu yönetimi, mana vurgusu ve anlam farklılaştırması** bakımından fonksiyonel bir yapı arz etmektedir.

Arap grameri içinde "takdim ve te'hîr" meselesi, yalnızca nahvî bir mesele olarak değil, **meânî ilminin** de temel inceleme alanlarından biri olmuştur. Özellikle Zemahşerî, Sekkâkî, Abdülkâhir el-Cürcânî ve el-Cürcânî'nin izinden giden diğer belagatçılar, cümle öğelerinin tertibindeki farklılıkların sadece anlatım şeklini değil, **murad-ı lafzî ile murad-ı hakikî** arasındaki ilişkiyi de şekillendirdiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda takdim-te'hîr, kimi zaman te'kid (vurgu), tahsis (özelleştirme), taaccüb (hayret), ihbâr (bildirme) veya inşâ (duygu ifadesi) gibi edebî ve pragmatik fonksiyonlarla birlikte ele alınmıştır.

Modern dilbilimsel yaklaşımlar ise söz dizimindeki bu değişkenliğin, yalnızca bir form farkı değil, bir **söylem stratejisi** olduğunu ortaya koymuştur. **Pragmatik dilbilim, bilişsel dilbilim** ve **metin linguistiği** gibi çağdaş alanlar, kelime sırasının iletişimsel etkisini ve bağlamsal yorumlanabilirliğini analiz ederek, Arap retoriğinde öteden beri uygulanan bu yapının bilimsel bir temele dayandığını teyit etmiştir. Özellikle cümlenin başına alınan öğelerle oluşturulan vurgu ve psikolojik etki, modern iletişim kuramlarıyla da uyum içindedir.

Bu bildiride, takdim ve te'hîr olgusunun hem klasik Arap belagatı açısından teorik temelleri, hem de Kur'an ve klasik metinlerden alınan uygulamalı örnekler üzerinden işlevsel yönleri analiz edilecektir. Ayrıca çağdaş dilbilimsel kuramlar ile klasik belagat arasında köprü kurularak, bu yapıların nasıl bir **anlam inşası, duygu yönlendirmesi ve retorik etkileycilik**

aracı olduğuna dair bütünlüklü bir bakış açısı sunulacaktır. Böylelikle Arapçadaki kelime sıralamasının sadece biçimsel bir tercih değil, anlamı dönüştüren ve dinleyiciyi yönlendiren dinamik bir unsur olduğu açık biçimde ortaya konulacaktır.

1. Nahiv ve Belâgatte Takdim ve Te'hîr Kuramı

1.1. Takdim ve Te'hîr'in Terimleşme Süreci

Takdim (تقديم) kelimesi, sözlükte “öne almak, öne geçirmek” anlamına gelirken; te'hîr (تأخير) ise “geri bırakmak, sonrasına atmak” anlamında kullanılır. Arap dilinde bu iki terim bir araya geldiğinde, cümle öğelerinin yerlerinin değiştirilmesini ifade eder. Ancak bu değişim yüzeysel bir biçimsel oynamadan ibaret değildir. Takdim ve te'hîr, hem klasik nahiv anlayışında hem de belagat kuramlarında derin semantik, retorik ve pragmatik etkiler doğuran yapıların başında gelir. Bu bağlamda, takdim edilen bir unsurun ön plana çıkarılarak vurgu, özelleştirme, ihtimam, sınırlama gibi anlam işlevleri üstlendiği; te'hîr edilen unsurların ise ya vurgu dışında bırakıldığı ya da cümle içindeki psikolojik beklentiyi yönlendirdiği görülmektedir. Takdim-te'hîr, dolayısıyla yalnızca yapısal değil, aynı zamanda anlamsal ve söylemsel bir tercihtir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, klasik şiirde, hutbelerde ve dualarda bu tercihin metnin anlamını derinleştirdiği ve duygu aktarımını pekiştirdiği görülmektedir. Ayrıca bu yapı, dilin işlevsel ve bağlamsal kullanımında önemli bir rol oynar. Modern dilbilim, bu tür dizilim farklılıklarını yalnızca sözdizimiyle değil, bağlam, niyet ve alıcı üzerindeki etkisiyle birlikte analiz etmektedir. Böylece takdim ve te'hîr, klasik dil anlayışındaki estetik işlevinin yanında iletişimsel değer de kazanır.

1.2. Nahvî Temeller

Gramer ve Cümle Bileşenleri Üzerinde Takdim-Te'hîrin Rolü Nahiv ilminde takdim ve te'hîr, hem i'rab açısından caiz olan hem de vacip kılınan durumlarıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, klasik nahivcilerin dilin yalnızca kurallarla değil, anlam ve maksatla

da şekillendiğine olan inancını yansıtır. Özellikle Sîbeveyh'in el-Kitâb'ında yer verdiği örneklerde, kelimelerin cümle içindeki yer değiştirmelerinin bazen anlamı doğrudan etkilediği, bazen ise aynı anlamı koruyarak farklı bir vurgu oluşturduğu görülür (Sîbeveyh, 1988: 34). Mesela cümlenin fail, mef'ûl, müptedâ veya haber unsurlarında yapılan yer değişiklikleri; anlamın merkezinde yer alan kavramın öne çıkarılmasına hizmet eder. Buna örnek olarak “Zeynebi darabtu” (Zeyneb'i dövdüm) cümlesinde, özne olan “ben” gizli tutulmuş, fiil sona bırakılmış ve mef'ûl başa alınarak vurgulu bir anlam elde edilmiştir. Bu, özellikle duygusal tonun ve bağlamın önemli olduğu durumlarda tercih edilir. Kur'an'da sıkça rastlanan bu tür dizilimler, sadece dilsel güzellik değil; tevhid, tehlîl, ikaz, taltif, tehdit ve müjde gibi semantik çerçeveleri de belirler. Mesela “إِنَّا لَنَعْبُدُ” ayetinde “iyyâke” kelimesinin başa alınması, doğrudan vurgunun Allah'a yönelik ibadete yapılması içindir. Eğer sıradan bir dizilim olsaydı, bu derece te'kid (vurgu) elde edilemezdi. Burada kullanılan takdim, hem inanç sisteminin temeli olan tevhid inancını yüceltmekte hem de cümleye kuvvet katmaktadır (Sîbeveyh, 1988: 34). Nahivciler, takdim-te'hîri üç kategoriye ayırır: (1) caiz olan (mef'ûlün failden önce gelmesi gibi), (2) vacip olan (istisna, şart cümleleri gibi yapılar), (3) mümkün olmayan (anlamı bozan yapılar). Bu tasnif, dilin gramer yapısının anlam üretimiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

1.3. Meânî İlmi ve Belagat Bağlamında Takdim-Te'hîr

Meânî ilmi, cümle yapılarının bağlama uygun kullanımını inceleyen bir belagat alt dalıdır. Bu ilim, kelime ve cümlelerin, anlamı en etkili şekilde iletcek biçimde düzenlenmesini hedefler. Takdim ve te'hîr, meânî ilminin merkezinde yer alır çünkü bu yapılar; amaç, bağlam ve duyguya göre cümleyi yeniden kurmanın bir yoludur. Abdülkâhir el-Cürcânî, Delâ'ilü'l-İcâz adlı eserinde, kelimelerin anlam gücünün sadece sözlük karşılıklarından değil, yerli yerinde kullanılmasından kaynaklandığını belirtir. Cürcânî'ye göre “anlamı doğuran şey nazmdır”, yani kelimeler arası ilişki, cümledeki konum ve bağlamdır (Cürcânî, 1992: 57). Bu bağlamda, takdim

edilen kelime yalnızca öne alınmış değil, aynı zamanda anlamın omurgasına yerleştirilmiş olur. Zemahşerî, el-Keşşâf adlı tefsirinde, Kur'an'daki takdim-te'hîr uygulamalarının sadece dilsel süsleme değil, murad-ı ilâhînin izharı olduğunu vurgular. O, bu yapılarla ayetlerdeki vurgu, ihtimam ve mana derinliğinin arttığını savunur. Mesela, ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ ayetinde, “Allah” lafzının takdimi; risaletin keyfiyetinin yalnızca Allah'a ait bir mesele olduğunu göstermektedir (Zemahşerî, 2009: 108). Belagat açısından takdim-te'hîr, ayrıca taaccüb, tevkid, ihtisas, hasr gibi anlam kategorilerini de doğrudan etkiler. Yani söz konusu yapılar, yalnızca yapı değil aynı zamanda mana stratejileridir.

1.4. Pragmatik ve Retorik İşlevler

Takdim ve te'hîrin modern dilbilimdeki karşılığı, “bilgi yapısı” (information structure), “ön alanlama” (fronting), “tematizasyon” (thematization) gibi kavramlarla açıklanır. Özellikle pragmatik dilbilim alanında yapılan çalışmalarda, kelimelerin öne alınması veya geriye bırakılmasının, dinleyicide oluşturduğu zihinsel etki ve bilgi organizasyonu bakımından kritik olduğu vurgulanmaktadır. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinde, takdim-te'hîrin sadece lafızla ilgili değil, niyet ve maksada dayalı bir yapı olduğunu belirtmiştir. Özellikle duygusal yoğunluğun, aciliyetin veya zıddiyetin hissedildiği bağlamlarda bu yapıların anlamı yönlendirme gücüne dikkat çeker (Sekkâkî, 1994: 117). Modern teorisyenler, örneğin Deborah Tannen, cümlede öne alınan öğelerin dinleyicinin dikkatini belirli bir alana yoğunlaştırdığını ve böylece anlatımın etkisini artırdığını savunur (Tannen, 1993: 121-125). Bu bağlamda, takdim edilen unsur, söylem düzeyinde ön bilgi (given) ya da odak bilgi (focus) olarak kodlanır. Te'hîr edilen unsur ise dinleyicinin dikkatine sonradan sunulan veya bağlam tarafından desteklenen arka bilgidir. Bu yapılar aynı zamanda hitabet sanatında ve duygusal aktarımlarda da önemli işlevler yüklenir. Mesela bir hutbede “Ya eyyuhellezîne âmenû!” yerine “Ey iman edenler!” ifadesinde, "iman" kavramının başa alınması dinleyiciyi önce manevî kimliğine yönlendirme stratejisidir.

Değerlendirme

Bu bölümde ele alınan teorik çerçeve, Arap dilinde takdim ve te'hîrin yalnızca bir söz dizimi meselesi olmadığını; aksine anlam, vurgu, duygusal etki ve retorik yönlendirme gibi çok katmanlı bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Hem klasik nahiv ve belagat literatüründe hem de modern dilbilimsel yaklaşımlarda bu yapıların anlamı inşa etme gücü üzerinde durulmaktadır. Böylece takdim-te'hîr, klasik Arapça'nın canlılık, derinlik ve anlam gücünü yansıtan önemli bir retorik araç olarak değerlendirilmektedir.

2. Takdim ve Te'hîrin Kur'an'daki Belağî İşlevi

2.1. Kur'an'ın Belağat Yapısında Takdim-Te'hîrin Yeri

Kur'an-ı Kerîm, hem lafız hem mana bakımından zirvede kabul edilen bir metindir. Onun i'câz yönü, sadece kelimelerin seçimiyle değil, kelimeler arası tertib (dizilim), nazm (örgü) ve taksim (dağıtım) ile de doğrudan ilişkilidir. Kur'an'da takdim-te'hîr uygulamaları, bazen vurgulamak, bazen murad-ı ilâhîyi açıkça beyan etmek, bazen de anlamı sınırlandırmak gibi fonksiyonlar taşır. Bu bağlamda, nahvî kaidelerle sınırlandırılmayan, belagatın en yüksek seviyesini temsil eden bu yapıların her biri, murad-ı ilâhîye uygun retorik tercihler olarak değerlendirilmelidir. Arap belagatının temel kaynaklarından biri olan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eseri, Kur'an'daki bu tür dizilim farklılıklarının ardında her zaman mana merkezli bir maksat olduğunu açıkça ortaya koyar. Zemahşerî'ye göre, "söz dizimi (tartîb) sıradan bir gramer tercihi değil; mânânın yönlendirilmesidir" (Zemahşerî, 2009: 108). Dolayısıyla, takdim ve te'hîr yapıları Kur'an'da semantik yönlendirme, psikolojik etki, ihtimam, hasr ve te'kid gibi çok katmanlı anlam yapılarını doğurmaktadır.

2.2. Hasr ve Te'kid Amaçlı Takdim

"إِيَّاكَ نَعْبُدُ" Örneği ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (Yalnız Sana ibadet ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz) (el-Fâtiha, 1/5) Bu ayette "ıyyâke" (yalnız sana) mef'ûlü, normal cümle yapısından takdim edilerek fiilin (na'budu) önüne geçirilmiştir. Kur'an'da bu yapı, yalnızca dilsel bir vurgu

değil, aynı zamanda itikat esaslarını pekiştiren bir semantik ve retorik tercihtir. Normal Arapça cümle yapısında “Na‘budu iyyâke” şeklinde gelmesi beklenirken, burada mef‘ûl başa alınarak hasr (yalnızlaştırma) ve te‘kid (vurgulama) yapılmıştır. Bu, Kur’an’ın inşa ettiği tevhid akîdesinde, ibadetin yalnızca Allah’a mahsus olduğunu açıkça ifade eden bir yapıdır. El-Cürcânî, bu tür dizilimlerin, “mana maksadının cümle yapısını tayin ettiği” görüşünü bu ayetle temellendirir (Cürcânî, 1992: 57). Bu ayetteki takdim, ibadetin başka hiçbir varlığa tahsis edilemeyeceğini bildiren mutlak bir tahkik hükmü içerir.

2.3. Bilgi ve Hüküm Arasındaki Öncelik

"اللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ" Ayeti (اللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ) (Allah, risaletini nereye koyacağını en iyi bilendir) (el-En‘âm, 6/124) Bu ayette cümlenin başında “Allah” lafzı yer almakta, ardından “a‘lemu” fiili gelmektedir. Burada failin takdim edilmesi, risaletin Allah’ın mutlak ilmiyle ve seçimiyle belirlenmiş olduğunu ifade eden kelâmî bir vurgu içermektedir. Zemahşerî, bu ayeti tefsir ederken “Allah lafzının takdimiyle, nübüvvetin insan tercihine değil, ilahî hikmete dayalı olduğunu vurgulamak maksadı güdülmüştür” der (Zemahşerî, 2009: 108). Böylece Kur’an, yalnızca dilsel bir bilgi değil, bir teolojik öğreti verir: Risaletin dağılımı, beşerî adalet algısı ile değil, Allah’ın ezeli ilmî ve hikmetiyle gerçekleşir. Bu takdim, dinleyicinin zihninde “risaleti belirleyen kim?” sorusunun cevabını baştan vererek bilgi yapısını kontrol eden bir retorik tercih oluşturur.

2.4. Psikolojik Etki İçin Takdim

"وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ" Örneği (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ) (Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz' derler) (el-Bakara, 2/11) Bu ayette “nahnu” zamiri takdim edilmiş, ardından “müslihûn” haberi getirilmiştir. Normal yapının “innemâ müslihûne nahnu” şeklinde olması beklenirken, zamirin öne alınması kimlik dayatması ve psikolojik savunma mekanizması oluşturur. Sekkâkî, bu tür yapıları “vurgulu benlik sunumu” olarak değerlendirir ve bu tür takdimlerin özellikle münâfıklık, inkâr ve

ikiyüzlülük temalı pasajlarda kullanıldığını belirtir (Sekkâkî, 1994: 117). “Biz ancak ıslah ediciyiz” ifadesiyle aslında gerçek niyetleri örtülmekte ve kamuya yönelik bir algı inşa edilmektedir. Bu örnekte takdim, dilin psikolojik manipülasyon yönüne işaret eder.

2.5. Tehlîl ve Tevhid İçin Kur’an’da Takdim

"(قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) "اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ" başka size ne zarar ne de fayda sağlayamayan şeylere mi ibadet ediyorsunuz? Allah ise işitendir, bilendir) (el-Mâide, 5/76) Bu ayette "Allah" lafzı önce getirilmiş ve ardından sıfatlar olan "es-Semî" ve "el-‘Alîm" getirilmiştir. Burada lafzın takdimiyle tehlîl (lâ ilâhe illallah) vurgusu yapılır. Allah’tan başka hiçbir varlığın hak ilâh olamayacağı mesajı, kelime sıralamasıyla kuvvetlendirilmiştir. El-Cürcânî, bu tür ayetlerdeki yapının “inşa edilen tevhid akidesinin zihinde pekişmesini sağlamak” amacını taşıdığını ifade eder (Cürcânî, 1992: 57). Böylece takdim yalnızca bir cümle yapısı değil, itikadî bir yönlendirme aracıdır.

Değerlendirme

Kur’an’da takdim ve te’hîr yapıları, lafzî ve estetik işlevlerinin çok ötesinde, kelâmî, semantik ve retorik stratejiler barındırır. Ayetlerin yapı çözümlenmeleri göstermektedir ki; her takdim edilen unsur, belirli bir mesajın, kimliğin veya öğretinin vurgulanmasını hedeflemekte; her te’hîr edilen unsur ise arka plana alınarak mana ağırlığı dengelenmektedir. Bu yaklaşım, Kur’an’ın sadece ilahî mesaj değil, aynı zamanda en yüksek seviyede edebî ve retorik bir metin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

3. Klasik Arap Şiirinde Takdim-Te’hîr ve Etkileyici Kullanım Alanları

3.1. Arap Şiirinde Belagatın Temel Taşı Olarak Takdim ve Te’hîr

Klasik Arap şiiri, sözlü kültürün ve toplumsal hafızanın temel taşıyıcısı olarak, dilin estetik sınırlarını zorlayan ve mana derinliğini katmanlaştıran bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu şiirsel gelenekte takdim ve te’hîr sanatı, yalnızca cümle öğelerinin yerlerinin değiştirilmesi anlamına gelmez; aksine, anlamın yeniden inşası, duygu yoğunluğunun artırılması, fikrî yönlendirmenin

sağlanması gibi çok katmanlı etkiler ortaya çıkarır. Bu yönüyle takdim ve te'hîr, Arap şiirinde belagatin merkezî unsurlarından biri haline gelmiştir.

İbn Raşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064), "*el-'Umde fî Mahâsin eş-Şi'r*" adlı eserinde, şiirde belagatin asıl gücünün kelimelerin seçilmesinden çok onların tertibinde (nazmında) yattığını belirtmiştir. O, şöyle der: "Şiirin gücü, kelimelerin sıralanışındaki inceliktedir; zira mana, lafzın yerleştirilmesiyle ortaya çıkar" (İbn Raşîk, 1981: 142).

3.2. Takdim Yoluyla Vurgu, İhtisas ve Te'kid

Klasik şiirde şairler, şiirsel gerilimi yükseltmek, belirli kavramları öne çıkarmak ve vurgu oluşturmak amacıyla özellikle mef'ûl, zarf ya da mübteda gibi öğeleri takdim etmişlerdir. Bu tür kullanım, Arapça'da anlamın yalnızca sözcük anlamlarından değil, sözcüklerin yerleşiminden de kaynaklandığı anlayışının bir sonucudur. Örneğin Tarfâ b. el-'Abd'in şu beyti, mef'ûlün takdimiyle elde edilen vurguya güzel bir örnektir: "وَلَقَدْ أَبْكَيْتُ مِنِّي مَنْ رَأَىٰ" Normal sözdizimiyle "men ra'ânî ebkeytuhu" şeklinde kurulabilecek cümlede, "minnî" mef'ûlünün öne alınmasıyla, şairin kendi hüznünün muhatap üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Şair burada, yalnızca kendi kederini değil, bu kederin başkalarına sirayet edecek derecede derin olduğunu da ifade eder. Bu örnek, duygunun aktarımında takdim yapısının taşıdığı yükü açıkça ortaya koyar (Cürcânî, 1959: 91).

3.3. Te'hîr Yoluyla Gerilim ve Estetik Beklenti

Te'hîr edilen öğeler ise çoğu zaman mânânın tepe noktasını geciktirmek, okuyucuda estetik bir beklenti oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle beyitlerin ikinci mısralarında yapılan te'hîr, anlamın son anda yoğun bir şekilde verilmesini sağlar. Mu'allakât şairlerinden Imru'ul-Qays'ın meşhur beytinde bu yapı açıkça görülür: "فَقَا نَبَّكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ"

Burada, ağlamanın nesnesi olan "min zikrâ habîbin ve menzilin" ifadesi sona bırakılmıştır. Fiil önce getirilerek (nebkî), muhatap doğrudan duygusal bir eyleme yönlendirilmiş, ardından bu

eylemin sebebi verilerek anlam yoğunlaştırılmıştır. Bu yapısal tercih, şiirin söylem akışını belirlemenin yanında duygusal etkiyi de maksimize eder (Zemahşerî, 2009: 76).

3.4. Takdim ve Te'hîr ile Şiirde Kimlik ve Mesaj İnşası

Klasik Arap şiirinde şairler sadece bireysel duygularını değil, kabile aidiyetlerini, dini kimliklerini ve ahlaki değerlerini de şiir aracılığıyla ifade etmişlerdir. Bu noktada takdim ve te'hîr yapıları, bir ideolojik vurgulama ve kimlik inşa aracı olarak da görev üstlenmiştir.

Hutay'e'nin şu beyti buna örnektir: "وَإِنِّي لَذُو نُصْحٍ لِّكُلِّ مُوجِبٍ"

Burada "innî" zamirinin başa alınması, şairin kendini sorumluluk sahibi ve nasihat eden bir kişi olarak konumlandırmasıdır. Bu yapı, mesajın taşıyıcısı olan benliğin öne çıkarılmasıyla, şiirin hitap boyutunu kuvvetlendirir. Abdülkâhir el-Cürçânî, bu tür yapıları değerlendirirken, şiirdeki kelime sıralamasının sadece estetik değil, aynı zamanda maksada uygunlukla belirlendiğini ifade eder (el-Cürçânî, 1992: 94).

3.5. Sözlü Kültürde Takdim ve Te'hîrin Dinleyiciye Etkisi

Klasik şiir büyük oranda sözlü ortamda, meclislerde, panayırarda ve savaş meydanlarında icra edilmiştir. Bu yönüyle şiir, sadece yazılı bir metin değil, aynı zamanda anlık etkileşimin ve dinleyici yönlendirmesinin bir aracıydı. Takdim ve te'hîr, bu bağlamda dinleyicinin dikkatini yönlendirme ve duygusal gerilim oluşturma amacıyla şiirin performatif doğasına hizmet etmiştir. Lebîd b. Rebî'a'nın şu beyti bu bağlamda anlamlıdır:.

"ذَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُونَ فِي أَكْنَافِهِمْ" Burada fiil (zehebe) başa alınarak anlam vurgusu yapılmış; ardından gelen "ellezîne yu'âşu fî eknâfihim" ifadesiyle bu gidişin kimlere ait olduğu bildirilmiştir. Şairin bu tercihi, dinleyicide önce ölüm ve yok oluş fikrini uyandırır, ardından bu fikri kimler üzerinden somutlaştırır. Bu da şiirde takdim ve te'hîrin etkileyici yönünü açıkça ortaya koyar (Lebîd, 1999: 114).

Değerlendirme

Klasik Arap şiirinde takdim ve te'hîr yapılarının kullanımı, yalnızca biçimsel değil, anlam ve vurgu inşası bakımından da derin bir işlevselliğe sahiptir. Şiirin dili; kelimelerin anlamı kadar, bu kelimelerin dizilimiyle de duyguyu, ideolojiyi ve kimliği taşır. Bu yönüyle takdim ve te'hîr, klasik şiirin sadece estetik bir unsuru değil, aynı zamanda anlamı örgüleyen ana damarlarından biridir.

4. Modern Arap Nesrinde Takdim ve Te'hîr'in Retorik İşlevi

4.1. Çağdaş Nesirde Takdim-Te'hîr'in Fonksiyonel Yorumları

Modern Arap nesri, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Batı etkisiyle şekillenen edebî ve düşünsel dönüşümlerle birlikte, yalnızca anlatımı değil, anlatımın yapısını da dönüştürmüştür. Bu dönüşüm içerisinde takdim ve te'hîr yapıları, geleneksel fonksiyonlarının ötesine geçerek, yazarın ideolojik duruşunu, psikolojik derinliğini ve toplumsal eleştirisini ortaya koyduğu birer araç hâline gelmiştir. Özellikle modern Arap hitabetinde, cümle öğelerinin yeri, yalnızca gramer açısından değil, dinleyicinin yönlendirilmesi ve ikna edilmesi açısından da belirleyici olmuştur. Ünlü Arap hatiplerinden Mecîd Tûbî, bir konuşmasında şu ifadeyi kullanır: "إِيَّاكُمْ وَفِتْنَةَ الْعَصَبِيَّةِ، فَإِنَّهَا سَمٌّ زُعَافٌ". Burada "iyyâkum" zamirinin başa alınması, doğrudan hitap edilen kitleye yönelik bir uyarı ve vurgu oluşturmaktadır. Fiil (ihtazerû/uyanım) cümlenin merkezinde yer almaz; çünkü maksat, önce tehlikenin doğrudan muhataba ait olduğunun belirtilmesidir. Bu örnek, takdim yapısının modern hitabette nasıl bir "etki yönetimi" işlevi taşıdığını göstermesi açısından önemlidir (Tûbî, 1998: 41).

4.2. Makalelerde Anlam Yönlendirmesi ve Söylemsel İnşa

Modern Arap makale yazımında takdim ve te'hîr yapıları, yazarın okuyucuyla kurduğu söylem ilişkisini belirler. Bu yazı türünde takdim edilen unsurlar genellikle vurgu, dikkat çekme veya eleştirilecek hususun altını çizme amacı taşır. Mısır'da yayın yapan "el-Ehrâm" gazetesinde yayımlanan bir makalede şu cümle geçmektedir:

"ما نُريدُه لَيْسَ نُورَةً، بَلْ إِصْلَاحًا" Burada "mâ nurîduhu" ifadesi, normal cümle yapısında sona gelebilecekken başa alınarak, yazarın temel talebi olan "bizim istediğimiz şey" ifadesi vurgulanmıştır. Cümlenin kalan kısmı, bu ana fikre bağlı olarak inşa edilmiştir. Bu tür kullanımlar, yazarın hem okuru yönlendirmesini hem de fikirsel tartışmalarda dikkat çekici bir başlangıç yapmasını sağlar (el-Ehrâm, 2003: 5).

4.3. Deneme Türünde Psikolojik ve Duygusal Derinlik Kurma

Deneme türünde ise takdim ve te'hîr daha çok yazarın iç dünyasını yansıtmak, okuyucuyla duygusal bir bağ kurmak ve ifade derinliği oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu tür yazılarda genellikle zamir, zarf ve fiil öbekleri takdim edilerek okuyucunun dikkatinin metnin duygusal yoğunluğuna çekilmesi sağlanır. Lübnanlı yazar Mihâil Nuayme'nin denemelerinde sıkça rastlanan şu yapıya bakalım:

"في عَيْنِي، دَائِمًا، تَسْكُنُ ذِكْرَكَ" Bu cümlede normal yapı "teskunu dhikrâka fi 'aynayya dâ'iman" olabilirken, "fi 'aynayya" ifadesi başa alınmış, ardından "dâ'iman" zarfı getirilmiş ve fiil sona bırakılmıştır. Böylece okuyucunun zihninde önce sevgilinin nerede yer aldığı (gözlerde), ardından bu yerleşimin sürekliliği (daima) ve en son olarak eylem (konuş) yer alır. Bu sıra, duygunun yoğunluğunu ve çağrışım gücünü artırır (Nuayme, 1952: 219).

4.4. Modern Retorikte Takdim-Te'hîr ile Söylem Stratejisi Kurmak

Günümüz Arap entelektüelleri, özellikle siyasal ve kültürel içerikli yazılarda takdim ve te'hîri yalnızca dilsel bir süsleme değil, söylemin yapısal bir parçası olarak kullanmaktadır. Bu strateji, okuyucunun yönlendirilmesi, ikna edilmesi ve düşünsel çerçevenin kurulmasında kritik rol oynar. Özellikle karşılaştırmalı yapılarla birlikte kullanıldığında bu etki artar: "لَيْسَ الْفَقْرُ عَيْبًا، بَلْ أَيْبَانٌ". Burada birden çok takdim yapısı bulunmaktadır: "leyse'l-faqrü 'ayban" ifadesinde haber ('ayb) sonradan verilmiş, ardından gelen "bel" yapısı ile ikinci cümlede "el-'ayb" kelimesi başa alınarak vurgulanmıştır. Bu yapı, okuyucunun düşünsel refleksini yönetmekte ve değer yargılarını yeniden şekillendirmektedir (el-Meydan, 2021: 8).

Değerlendirme

Modern Arap nesrinde takdim ve te'hîr yalnızca klasik geleneğin devamı değil, aynı zamanda yeni bir iletişim ve söylem kurma biçimidir. Hitabet, makale ve deneme gibi türlerde bu yapıların bilinçli olarak kullanılması, sadece lafzî değil aynı zamanda fikirsel ve duygusal etkilerin de yönlendirilmesini sağlamaktadır. Böylece takdim ve te'hîr, çağdaş Arap edebiyatında estetikten çok daha fazlasını ifade eden stratejik bir araç hâline gelmiştir.

5. Takdim-Te'hîr'in Semantik ve Pragmatik Boyutları

5.1. Pragmatik Açıdan Söylemde Öncelik ve Niyet

Modern pragmatik kuram, dilsel yapıların yalnızca sentaktik ve semantik düzlemde değil, aynı zamanda iletişimsel bağlamda da anlam kazandığını savunur. Bu bağlamda takdim ve te'hîr yapıları, konuşmacının niyetini, vurgu yapmak istediği noktayı ve dinleyicinin dikkatini yönlendirmek istediği eksenini belirler. Özellikle Sperber ve Wilson'ın "Relevance Theory" (Alâkalılık Kuramı) çerçevesinde değerlendirildiğinde, takdim edilen unsurun iletişimde ön bilgi (topic) veya odak bilgi (focus) oluşturduğu anlaşılır.

Örneğin, "إِيَّاكَ نَعْبُدُ" (Yalnız sana ibadet ederiz) ayetinde "ıyyâke" kelimesinin takdimi, muhatabın zihninde ilk etapta vurgulanmak istenen mesajın kodlandığını gösterir. Bu yapı, sadece gramatikal değil, aynı zamanda pragmatik bir öncelik taşır çünkü dinleyiciye öncelikli olarak hangi bilginin iletilmek istendiğini gösterir (Sperber & Wilson, 1986: 125).

5.2. Anlambilimsel Çözümleme: Odak, Hasır ve Te'kid

Anlambilim (semantik) açısından takdim ve te'hîr, cümle içindeki öğelerin yüklediği anlam derecelerini etkiler. Özellikle "hasır" (yalnızlaştırma) ve "te'kid" (pekiştirme) anlamlarının oluşturulmasında bu yapıların katkısı büyüktür. Yapısal dilbilimde cümlelerin doğruluk koşulları ve mantıksal formülleri bağlamında takdim edilen unsurlar çoğu zaman özel bir önem taşır.

Örneğin, "مَا عَلَّمْتُكَ إِلَّا هَٰذَا نَسِيتَ" cümlesinde "iyyâhu" zamirinin sona bırakılması, eylemin kim üzerine yoğunlaştığını en sonda vurgulamak için yapılan te'hîr örneğidir. Buna karşılık "إِيَّاكَ" yapısında, mef'ûl başa alınarak yalnızlaştırma (hasr) yapılmakta ve ibadetin yalnızca Allah'a mahsus olduğu semantik olarak pekiştirilmektedir (Cruse, 2000: 42).

5.3. Bilişsel Dilbilim Perspektifi: Hafıza, Beklenti ve Zihin Modeli

Bilişsel dilbilim, dilsel yapıların insan zihniyle kurduğu ilişkiyi esas alır. Bu yaklaşıma göre takdim edilen unsur, kısa süreli bellekte daha erken işlenir ve zihinsel odakta daha uzun süre kalır. Bu da muhatabın dikkatini yönlendirme ve beklenti oluşturma açısından kritik bir rol oynar. Örneğin, "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" ayetinde "huve" zamirinin hemen ardından gelen "Allâhu" lafzı, dinleyicinin zihninde "kim?" sorusunu doğurarak cevabın hemen verilmesiyle semantik doyum sağlar. Bu dizilim, hem bekleneni karşılar hem de zihinsel modellemeyi hızlandırır (Langacker, 2008: 93). Ayrıca yapılan deneysel çalışmalar, takdim edilen öğelerin beyinde oluşturduğu nörolojik tepkilerin, te'hîr edilenlere göre daha hızlı işlendiğini ve daha güçlü anlam birliktelikleriyle bağlandığını göstermektedir. Bu durum, Kur'an'daki takdim-te'hîr yapılarını anlamak için sadece klasik belagat bilgisi değil, aynı zamanda modern bilişsel psikoloji ve nörodilbilimsel verilerin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

5.4. Söylem Analizi: Tematik Yapılar ve Bilgi Hiyerarşisi

Söylem çözümlemesi, metin içindeki cümlelerin birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiğine ve bilginin nasıl yapılandırıldığına odaklanır. Bu alanda yapılan çalışmalar, takdim ve te'hîr yapılarının tematik yapıyı belirlediğini ve metin boyunca bilgi hiyerarşisi kurduğunu göstermiştir. Özellikle akademik yazımda, giriş-örnekleme-sonuç yapısının sürdürülebilirliği açısından takdim edilen unsurların yazının seyrini belirlediği ifade edilmektedir. Arap nesrinde yer alan şu örnek dikkat çekicidir:

"مَا نَحْنُ بِخَائِفِينَ، وَلَكِنْ نُرِيدُ الْكَرَامَةَ." Burada "mâ nahnu bi khâifîn" cümlesi, te'hîr edilmiş bir haber unsuru içerir. Ancak ikinci cümlede "nürîdu'l-kerâme" yapısında özne fiilin önüne geçmiştir.

Bu yapılar arasındaki fark, metin içi anlam önceliğini belirlemekte ve okuyucunun zihninde bir değer skalası inşa etmektedir (Halliday & Hasan, 1976: 113).

Değerlendirme

Pragmatik, anlambilimsel, bilişsel ve söylemsel açılardan yapılan analizler, takdim ve te'hîr yapılarının yalnızca retorik değil; aynı zamanda zihinsel ve anlamsal işlevler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu yapılar aracılığıyla, metinde ön plana çıkarılmak istenen anlam alanları, semantik odak noktaları ve söylem stratejileri yönlendirilmektedir. Kur'an'dan klasik şiire, modern nesirden akademik yazına kadar uzanan bu yapıların, çok katmanlı bir analizle ele alınması, Arapçanın anlatım gücünü ve düşünsel derinliğini daha iyi kavramamıza imkân tanımaktadır.

6. Takdim-Te'hîr'in Tefsir, Usûl ve Şiir Geleneği Üzerindeki Yansımaları

6.1. Tefsir Geleneğinde Takdim-Te'hîr

Kur'ân Ayetlerinde Mana İnşası Klasik tefsir geleneği, Kur'ân'ın lafız ve mana örgüsünü açıklarken takdim ve te'hîr olgusuna özel bir önem atfetmiştir. Özellikle Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209) ve Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi müfessirler, ayetlerdeki kelime sıralamasını sadece gramatikal tercihler olarak değil, murad-ı ilâhînin tecellisi olarak değerlendirmiştir. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf'ta* “إِيَّاكَ نَعْبُدُ” ayeti için yaptığı yorumda belirttiği üzere, mef'ûlün başa alınması, ibadetin yalnızca Allah'a mahsus olduğunu bildiren bir tevhid vurgusudur. Zemahşerî, bu tür takdimlerin, manayı yalnızca lafızla değil, dizilimle de pekiştirdiğini ifade eder (Zemahşerî, 2009: I, 108). Fahrüddîn er-Râzî ise *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı tefsirinde takdim-te'hîr ile ayetteki mana gölgelendirmeleri arasında doğrudan ilişki kurar. Ona göre bazı ayetlerde takdim, mana yoğunluğu oluştururken; bazı yerlerde ise hikmete dayalı olarak haberin geciktirilmesi te'hîr yoluyla sağlanır. Bu yorum biçimi, Kur'ân metninin dilsel yapısının yorumla iç içe geçtiği noktaları ortaya koyar (er-Râzî, 1990: IX, 211).

6.2. Usûlü'd-dîn ve Fıkıh Usûlünde Takdim-Te'hîr Tartışmaları

Kelâm ve fıkıh usûlü literatüründe takdim ve te'hîr tartışmaları, yalnızca dilsel değil, aynı zamanda epistemolojik ve ontolojik bir temele dayanır. Özellikle "emir-nehîy", "umum-husus" ve "lafzın hakikat-mecaz ayrımı" gibi konularda, takdim-te'hîr meselesi ciddi tartışmalara konu olmuştur. Örneğin, “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ” ayetinde (Bakara, 2/43), “namaz” emrinin “zekât”tan önce getirilmesi, klasik usûlcüler arasında bu ibadetlerin önceliği hakkında kıyas ve tertib meselesini doğurmuştur. Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* adlı eserinde, lafzî sıralamanın her zaman fiilî öncelik anlamına gelmeyeceğini, ancak bağlamla birlikte ele alındığında takdim-te'hîrin delil teşkil edebileceğini belirtir (Âmidî, 1983: II, 145). Bu bağlamda, takdim-te'hîr yalnızca dilin bir düzenleme biçimi değil; aynı zamanda fikhî hükümlerin istinbatında etkili bir metinsel delildir. Bu tartışmalar, Arapça cümle diziliminin anlam oluşturmadaki gücünü kelâmî düzlemde de göstermektedir.

6.3. Şiir Geleneğinde Tefsirsel ve Sembolizm Katmanında Takdim-Te'hîr

Arap şiiri, hem mecaz hem de sembolik anlatım açısından takdim ve te'hîr yapılarının verimli bir şekilde kullanıldığı bir alandır. Bu yapılar, şiirde sadece anlam derinliği değil, aynı zamanda metafizik, aşk, kahramanlık ve hikmet temalarını da çok boyutlu olarak işlemenin yolunu açar. Şiir, zaman ve mekânı aşan bir estetik düzlemde inşa edilirken, kelimelerin yer değişimi ile anlatım yeniden inşa edilir. Örneğin, şair el-Mutenebbî'nin şu beyti dikkat çekicidir: "إِذَا مَا خَلُوتَ" Burada “halavtu” fiilinin sona bırakılması ve “rakîb” kelimesinin ikinci mısradaki öne alınması, Allah'ın gözeticiliği üzerine kurulu ahlakî bir mesajı dönüştürmektedir. Takdim ve te'hîr sayesinde okuyucunun zihninde bir ahlakî tetiklenme oluşturulur. Bu tür dizilimlerin sembolik arka planında “görünmeyen denetim” fikri yatmaktadır (el-Mutenebbî, 1995: 76).

Değerlendirme

Tefsir, usûl ve şiir geleneği üzerinde yapılan bu okumalar, takdim ve te'hîrin Arap dilinde yalnızca dilsel bir teknik değil; aynı zamanda anlam üretiminin, ideolojik yönlendirmenin, duygusal aktarımın ve estetik inşanın temel yapıtaşı olduğunu göstermektedir. Kur'ân tefsirinde ayetlerin iç düzeniyle ulaşılan yorum katmanları, fıkıh usûlünde hüküm çıkarımı için yapılan lafız analizleri ve şiirde mana estetiği kurma çabaları, takdim ve te'hîrin çok katmanlı rolünü gözler önüne serer.

Sonuç

Bu çalışma, Arap dilinin en seçkin retorik araçlarından biri olan takdim ve te'hîr yapılarının, sadece sözdizimsel bir tercih değil; aynı zamanda anlam inşasında, vurgu ve duygusal etki oluşturmada, ideolojik yönlendirme ve estetik derinlik kazandırmada temel bir işlev taşıdığını ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerîm'den klasik şiire, modern Arap nesrinden çağdaş dilbilim teorilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede takdim ve te'hîr olgusu; semantik yoğunluk, pragmatik yönlendirme ve söylemsel strateji kurma açısından belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik tefsir literatüründe takdim ve te'hîrin lafızla anlam arasındaki ilişkiyi nasıl yapılandığına, fıkıh usûlünde ise anlam önceliği ve hüküm çıkarımı bağlamında nasıl epistemolojik bir delile dönüştüğüne dikkat çekilmiştir. Şiir geleneğinde ise bu yapıların duygu aktarımı, kimlik inşası ve sembolik anlatım gibi çok katmanlı anlam yükleri taşıdığı örneklerle vurgulanmıştır. Tefsir geleneği açısından bakıldığında, bu yapılar, lafzın murad-ı ilâhîyi nasıl taşıdığına dair derinlikli okumaların kapısını aralamakta; usûl ilminde ise hüküm istinbatında lafız sıralamasının delil değeri üzerine yürütülen tartışmalara ışık tutmaktadır. Şiir geleneğinde ise takdim ve te'hîr, yalnızca estetik bir tercih değil, anlamı çok katmanlı hale getiren bir sembolik yapı örüntüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dilbilimsel yaklaşımlar ışığında yapılan değerlendirmeler ise takdim ve te'hîrin sadece klasik anlam dünyasında değil, bilişsel ve nörolojik süreçler açısından da anlamlı etkiler ürettiğini ortaya koymuştur. Söylem

çözümlemesi, pragmatik kuramlar, anlambilimsel analizler ve bilişsel dilbilimsel veriler bir araya getirilerek yapılan bu bütüncül değerlendirme, takdim-te'hîr olgusunun Arapçanın yalnızca estetik değil; düşünsel, retorik ve mantıksal gücünü de temsil ettiğini göstermektedir. Bu bildiri, Arap Dili ve Belagatı alanında hem klasik hem de çağdaş yaklaşımları birleştirerek, takdim ve te'hîr konusuna disiplinlerarası bir katkı sunmakta; aynı zamanda Kur'ân, şiir, nesir ve dilbilim eksenlerinde yapılan analizlerle konuya dair yeni bir akademik perspektif geliştirmektedir. Kur'an ayetlerinde takdim ve te'hîr uygulamaları, kelâmî ve itikadî mesajların yerleştirilmesinde vazgeçilmez bir anlatım stratejisi olarak işlev görürken, klasik şiirde aynı yapılar duygusal yoğunluğu artırmak, estetik gerilim inşa etmek ve söylemin ritmini düzenlemek gibi görevler üstlenmiştir. Modern dönem Arap nesrinde ise bu yapıların pragmatik, söylemsel ve ideolojik bir amaca hizmet ettiği, bireysel ve kolektif kimlik anlatılarının şekillendirilmesinde araçsallaştırıldığı görülmektedir.

Bildiride ortaya konulan en özgün katkılardan biri, takdim ve te'hîr olgusunun Arap dilinde yalnızca belagat ilminde sınırlı kalmadığı; bilişsel dilbilim, pragmatik analiz, metin linguistiği ve söylem teorileri gibi modern dil yaklaşımlarıyla da yeniden okunabileceğini gösteren disiplinlerarası bir çerçevenin kurulmuş olmasıdır. Takdim edilen her öge, yalnızca lafzî bir tercihin değil; zihinsel bir odaklamanın, semantik bir yapılandırmanın ve retorik bir niyetin ürünü olarak değerlendirilmiştir. Özellikle pragmatik analizlerde, söylenmek istenenin nasıl söylendiği kadar neyin önce ve neyin sonra söylendiğinin de iletişimde belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde bilişsel dilbilim perspektifiyle yapılan değerlendirmelerde, takdim edilen yapıların zihinsel işleme süreçlerinde daha erken ve güçlü algılandığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Bu, takdim ve te'hîrin yalnızca dilsel bir form değil; aynı zamanda bir bilişsel strateji olarak işlediğini ortaya koymuştur.

Arap dili ve belagatı alanında takdim ve te'hîr meselesini yalnızca klasik kurallar bağlamında değerlendirmekle kalmamış; aynı zamanda bu yapıların çağdaş dilbilimsel teorilerle

ilişkilendirilebileceğini göstermiştir. Böylece hem klasik ilimler literatürüne, hem de modern dilbilim çalışmalarına katkı sunacak bütüncül bir yaklaşım önerilmiştir. Bu yönüyle çalışma, Arap dili alanında çalışan araştırmacılar için yeni açılımlar sunarken, metin merkezli yorum anlayışına katkıda bulunan özgün ve derinlikli bir kaynak teşkil etmektedir.

Kaynakça

Âmidî, Seyfuddîn. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Nşr. Seyyid el-Cumaylî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1983.

Cürcânî, Abdülkâhir. *Asrâru'l-Belâğa*. Kahire: Mektebetü'l-Hanefiyye, 1959.

Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâ'ilü'l-İcâz*. Nşr. Mahmûd Şâkir. Kahire: Dâru'l-Madî, 1992.

Cruse, Alan. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

el-Ehrâm Gazetesi. "Makâlât siyasiyye". Sayı 14403, 5 Şubat 2003.

el-Meydan Dergisi. "Adalet ve Değerler Yazıları". Sayı 9. Kahire: 2021.

el-Mutenebbî. *Dîvânu'l-Mutenebbî*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1995.

Fahrüddîn er-Râzî. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

Halliday, M.A.K. – Hasan, Ruqaiya. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.

İbn Raşîk el-Kayrevânî. *el-'Umde fî Mahâsin eş-Şi'r ve Âdâbih ve Naqdih*. Nşr. Muhammed Kaysarânî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.

Langacker, Ronald. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Lebîd b. Rebî'a. *Dîvânu Lebîd*. Nşr. Fehîm Kaysar. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1999. Nuayme,

Mihâil. *Kânûn el-Rûh*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1952.

Nuayme, Mihâil. *Kânûn el-Rûh*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1952.

Sekkâkî, Yûsuf Hasan. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994. Sîbeveyh. *el-Kitâb*. Nşr. Abdüsselâm Harûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1988.

Sperber, Dan – Wilson, Deirdre. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1986.

Sîbeveyh. *el-Kitâb*. Nşr. Abdüsselâm Harûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1988.

Tannen, Deborah. *Language in Context: Essays for Robert B. Macaulay*. Oxford: Oxford University Press, 1993.

Tûbî, Mecîd. *Khutab Siyâsiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nahda, 1998.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 2009.

İBN TUFEYL'İN DOĞA FELSEFESİ¹

Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep SEZER

Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/ Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
zeynepkayasezer@gmail.com / 0009-0002-2292-1153

İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan itibaren doğası gereği varlığının nedenini ve etrafındaki şeyleri sorgulamaya başlamıştır. Tabiatı var olan şeyler incelendiğinde basit gözükken varlıkların bile ne kadar kompleks bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Tabiat bu anlamda felsefenin en temel konusu olmuştur. Çalışmada İbn Tufeyl'in doğa düşüncesinde kendisinden önce yaşamış olan İbn Sina'nın tabiat felsefesine dair izlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. İbn Tufeyl'in tabiat felsefesine dair yazdığı müstakil bir eseri bulunmamaktadır. Bu sebeple onun, içeriğinde doğa felsefesine dair pek çok şey barındıran günümüze kadar ulaşmış yegane eseri “*Hay bin Yakzan*” dan istifade edilmiştir. Yapılan çalışmada nitel araştırma tekniğinde dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan bu yöntemden elde edilen bulgular neticesinde bu iki filozof ve eserlerinde var olan benzerlikler ortaya konmuştur. Sonuçta İbn Tufeyl'in doğa felsefesinde tabiatı duyular ve akıl ile kavrayabilmenin imkânı, bu imkânı sağlayan aklın metafizik bilgiye ulaşmaya zemin hazırladığı, aynı zamanda nefsin mertebeleri gibi konularda İbn Tufeyl'in doğa düşüncesinde İbn Sina'nın etkisinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Doğa Felsefesi, İbn Sina, İbn Tufeyl, Hay bin Yakzan

---

¹Yalova Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsünde, Doç.Dr. Öğretim Üyesi Emine TAŞÇI YILDIRIM danışmanlığında devam etmekte olan *İbn Tufeyl'in Doğa Felsefesinde İbn Sina'nın Etkisi* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

TANRI'NIN MEVCUDİYETİNE YÖNELİK FELSEFİ TEMELLENDİRMELER²

Yüksek Lisans Öğrencisi Sinem DERVİŞOĞLU

Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/ Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
rabiasinemdervisoglu@gmail.com /0009-0009-6017-9659

Özet

Varlık felsefesinin seçkin temsilcilerinden biri olan Martin Heidegger, varlığa dair görüşlerini açıklarken "causa sui" kavramını reddetmiştir. Kendi kendisinin sebebi olan varlığa(causa sui) ne dua edilebilir ne de ibadet edilebilir; zira o, hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı gibi insanın yapacağı ibadetlere de ihtiyaç duymayacaktır. Tebliğde, Heidegger'in "causa sui" ve "onto-teoloji"den uzak bir Tanrı anlayışını temellendirme biçimi ile bu konudaki felsefi yaklaşımı analiz edilmeye çalışılacaktır. Literatürde Heidegger'in varlık anlayışı, onto-teoloji eleştirisi üzerinden ele alınmış, spesifik olarak "causa sui" kavramının dinlerin tanrısına uygun olup olmayacağı konusu ise yeterince işlenmemiştir. Bu çalışma Heidegger'in varlık görüşü, "onto-teoloji" ile "causa sui" kavramları doğrultusunda değerlendirilmiş ve bu alandaki boşluğu doldurmak amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup birincil kaynak olarak Heidegger'in "*Varlık ve Zaman*" adlı eserinden yararlanılmıştır. Elde edilen dokümanlar incelenerek bulgular, varlık felsefesi çerçevesinde metodik bir şekilde tahlil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda "onto-teoloji" ve "causa sui" kavramları olmaksızın ontolojik bir temel kurmanın mümkün olup olmadığını sorgulayan Heidegger'in, Batı metafiziğini eleştirmekle yetinip, bunun ötesine geçen metafizik bir sistem geliştirmediği de gözler önüne serilmiştir. Çalışmanın amacı, Heidegger'in söylemleri doğrultusunda onun düşünce sistemini analiz edip, varlık felsefesine olan bakış açısını ve katkılarını araştırarak literatüre ikincil bir kaynakla katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Teoloji, Onto- Teoloji, Causa Sui, Heidegger

---

² Dr. Öğr. Üyesi Hasan ER danışmanlığında devam eden "Causa Sui Olarak Tanrı Fikrinin Dinlerin Tanrısına Uygunluğu" adlı Yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

DİJİTAL ÇAĞDA FELAKET KAYDIRMASININ ROLÜ: TOPLUMSAL ALGI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE BİLGİ KİRLİLİĞİYLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ayşe KEMER

Selçuk Üniversitesi, ayseekemer@gmail.com -ORCID: 0009-0002-7323-2382

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk Üniversitesi, sebnemaslan27@hotmail.com- ORCID: 0000-0003-2135-242X

Özet

Dijital çağda bilgi akışının hızlı bir şekilde ilerlemesi, çevrimiçi platformlarda sürekli olarak haber ve içeriklerin tüketilmesine yol açmakta; bu da, “felaket kaydırması” (doomscrolling) davranışının yaygınlaşmasını sağlamaktadır. FOMO olarak da ifade edilebilen felaket kaydırması, olumsuz ve kaygı verici içeriklerin aşırı tüketimi ile toplumsal algıyı şekillendirmekte, bireylerde endişe, stres ve umutsuzluk duygularını artırmaktadır. Bu çalışmada, felaket kaydırmasının toplumsal algı üzerindeki etkileri ve bu süreçte ortaya çıkan bilgi kirliliği problemi ele alınmıştır. Literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmada, felaket kaydırmasını tetikleyen dijital faktörler, doğrulanmamış bilgilerin yayılma hızı ve kullanıcıların davranış biçimlerinin nasıl değişiklik gösterdiği incelenmiştir. Bulgular, felaket kaydırmasının yanlış bilgilere maruz kalma riskini artırdığını ve bilgi kirliliğinin yayılmasını hızlandırdığını göstermektedir. Ayrıca çalışmada bilgi kirliliğiyle mücadele etmeye yönelik farklı stratejiler de önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felaket Kaydırması, Toplumsal Algı, Bilgi Kirliliği, Sosyal Medya, Dijital Etkileşim

THE ROLE OF DISASTER SCROLLING IN THE DIGITAL AGE: ITS EFFECTS ON SOCIAL PERCEPTION AND METHODS OF COMBATTING INFORMATION POLLUTION

Abstract

The rapid flow of information in the digital age leads to the constant consumption of news and content on online platforms, and this, in turn, provide for the prevalence of “doomscrolling” behavior. Doomscrolling, also referred to as FOMO, shapes social perception through the excessive consumption of negative and anxiety-inducing content, increasing feelings of anxiety, stress, and hopelessness in individuals. This study examines the effects of doomscrolling on social perception and the problem of information pollution that arises in this process. The research, conducted using a literature review method, examines the digital factors that trigger doomscrolling, the speed at which unverified information spreads, and how users' behavior patterns change. The findings indicate that disaster shifting increases the risk of exposure to misinformation and accelerates the spread of information pollution. Moreover, in the study suggests different strategies to combat information pollution.

Keywords: Disaster Shift, Social Perception, Information Pollution, Social Media, Digital Interaction

GİRİŞ

Bireylerin yaşamları boyunca vazgeçilmez ve en temel parçası şüphesiz iletişim olmuştur. İletişim sayesinde kişiler ihtiyaçlarını karşılamış ve hayatlarını devam ettirmişlerdir. Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte iletişimde de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir (Tanhan, Özok ve Tayiz,2022).

Kişilerin bilgilere dergi veya gazetelerden erişmek yerine tablet, telefon gibi elektronik cihazları kullanarak erişim sağlaması teknolojinin gelişmesiyle kendini gösteren en belirgin fark olarak ortaya çıkmıştır (Abel vd., 2016). Teknolojinin gelişim göstermesiyle elektronik cihazlar yaşamımızda sıklıkla kullanılmaya başlanmış ve medya kullanımında ciddi oranda artış gözlemlenmiştir. Bu durum kişiler üzerinde bazı olumsuzluklara neden olabildiği gibi cihazlara bağımlı hale gelebildiklerini de gözler önüne sermiştir (Çetinkaya, Kırık ve Gündüz,2021). Medya kullanımının artmasıyla kişilerin ortaya çıkan güncel haberleri veya paylaşılan yeni bilgileri takip etmeye başlaması ise hem cihazlara olan bağımlılığa hem de beraberinde yaşanacak olumsuzluklara başlıca örnektir (Balcı, Bal ve Sarıtaş,2024). Kişilerin çevrelerinde yaşanan gelişmelere hemen bakmak istemeleri sonucu bağımlılık olabildiği gibi merak duygusu da ön plana çıkmaktadır. Bu duygu ile kişiler başkalarının neler yaşadıklarını öğrenme arayışına girmektedirler. Böylelikle göstermiş oldukları bu çaba sonucunda kişisel yaşam alanları da etkilenmektedir (Çetinkaya, Kırık ve Gündüz,2021). İfade edilen bütün bu sebepler sonucunda felaket kaydırması, diğer bir ismiyle “doomscrolling” kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram teknolojinin getirdiği yeniliklerle bireyler üzerinde cihazlara bağımlılık, merak, stres ve kaygı gibi olumsuz durumlara yol açmıştır (Çiftçi, Tüfekçi ve Demir,2024). Felaket kaydırması ile kişiler birşeyleri kaçırma korkusunu sürekli hissetmekte ve bazı duygu bozuklukları ortaya çıkmaktadır. Bu bozukluklar ise beraberinde kişilerin yaşamlarına doğrudan etki etmektedir (Balcı, Bal ve Sarıtaş,2024).

Bireyler bilerek veya istemeden bazı olumsuz haberlere ve içeriklere maruz kalmakta ve bu da sağlık problemlerini ortaya çıkarmaktadır (Katariya 2020). Bu sağlık problemleri arasında kişilerin psikolojik olarak kendilerini iyi hissedememe durumu başta gelmektedir. Bu durum bireylerin başkalarının yaşamlarını sosyal medya üzerinden görerek onların yaşamış oldukları hayatlara özenmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Özdağ ve Gümüş, 2023).Bireyler özellikle başkalarının güzel yaşamlarına sahip olamadıklarında bu duyguyu belirgin bir şekilde hissetmektedirler. Bu hissiyat beraberinde bireylerin neleri kaçırdığını düşündürmeye itmekte ve kişilerin mutsuz olmasına sebep olmaktadır (Katariya 2020). Ortaya çıkan bu durum kişilerin yüz yüze iletişim kurmasını azaltarak teknolojik cihazlara olan bağımlılığını arttırmış ve sürekli sosyal medyaya girme isteğinin belirmesiyle rahatsızlıklar çoğalmıştır (Özdağ ve Gümüş, 2023).

Tüm bunlar kişiler arası olabildiği gibi işletmelerde çalışan bireyler arasında da olabilmektedir. Özellikle çalışma ortamlarının yoğun olması sebebiyle kişiler stres ve kaygı gibi duygu durumlarını yaşayabilmektedir. Felaket kaydırmasının etkilerini en aza indirmek veya yok etmek için sosyal medya kullanımı sınırlandırılmalıdır (Gürer ve Solmaztürk, 2022).

1.FELAKET KAYDIRMASI

Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte internet hızlı bir şekilde yaygınlaşmış ve beraberinde teknolojik cihazların kullanım oranı artmıştır. Teknolojik cihazlar her kesime kolaylıkla hitap edebildiği için bireyler bu cihazlar üzerinden erişmek istedikleri bilgilere kolaylıkla ulaşmıştır (Gökler vd., 2015). Bireyler için vazgeçilmez unsur olan akıllı telefonlar ise kişileri sosyal medya kullanımına itmiştir. Bilgiler ve haberler internet ortamında hızlı bir şekilde yayılım gösterdiğinden kişiler günceli takip etme ihtiyacı hissetmiş ve bunu sosyal medyadan karşılamışlardır (Bekman, 2022). Sosyal medya ile teknolojiye olan bağımlılık artmış insanlar kendilerini çevreden soyutlamaya başlamıştır. Bu soyutlama beraberinde yüz yüze iletişimi azaltarak kişilerin asosyalleşmesine neden olmuştur. Meydana gelen olumsuzluklar sonucunda sosyal medyanın sürekli kullanımı birtakım psikolojik rahatsızlıklara neden olmuştur. Bunlardan biri de FOMO'dur (Özdağ ve Gümüş,2023).

FOMO olarak kısaltılmış hali yer alan Felaket kaydırması diğer bir ismiyle doomscrolling, bireylerin sürekli olumsuz ve tedirgin edici haberlere bakması ve bakmaya devam ettiği süre içerisinde bunlara yönelik daha fazla okuma güdüsünün artması olarak ifade edilmektedir (Tudu, 2022). Bir başka tanıma göre kişilerin sosyal medyada devamlı olumsuz haberleri kaydırması ve bunları her an takip etmesi şeklinde nitelendirilmiştir. Burada genellikle ortaya çıkan salgınlar, hastalıklar ve doğal afetler gibi konular yer almaktadır (Sharma, 2022). Özellikle belirtilen konularla ilgili sosyal medya üzerinde olumsuz haberler aramak ve bunlara sürekli bakmaktan kaynaklanan alışma ifade edilmektedir. Felaket kaydırmasında sık sık olumsuz haberlerle karşı karşıya kalınması veya bunların bilerek aranması sonucunda kaygı durumlarının arttığı da dile getirilmiştir (Saticı vd. 2022). Bu kavrama yönelik uzmanlar kişilerin kendilerini endişeli ve kaygılı hissedebileceklerinden dolayı ruh sağlığını ve bireylerin kişisel refahını olumsuz yönde etkileyebileceğini ortaya koymuştur (Tudu, 2022). Kişiler felaket kaydırmasında olayların büyüklüğüne veya yaşandığı ortama göre etkilenebilir ve etkilenme dereceleri farklılık gösterdiği için birtakım hastalıklar ya da duygu durum bozuklukları belirebilmektedir. Buna yönelik uzman görüşleri dikkat alınmalı ve gerekli stratejiler uygulanmalıdır (Saticı vd. 2022).

Tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere doomscrolling, kişilerin her ne olursa olsun kendilerini kötü haber arayışı içerisinde buldukları bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Nguyen, 2020). Burada sosyal medyanın bireyleri ne şekilde içine çekebileceğini ortaya koyan haberler sunduğu, kişilerin ise kendilerine ait gönderiler yayımlayarak başka bireylerin kendilerini kıyaslamasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir (Saticı vd., 2022). Kendilerini başkalarıyla kıyaslayan bireyler onların yaşam kalitelerinin daha gösterişli ve daha güzel olduğunu savunup kendi yaşamlarının neden onlardan farklı olduğunu sorgulamaya başlamaktadır. Bu durumda kişi kendisini sosyal hayattan dışlanmış ve başkalarının yanında yetersiz görmeye başlamaktadır (Bekman 2022). Kendilerini eksik hisseden bireyler stres ve endişeye ek olarak korku ve özgüven kaybı yaşayabilirler. Burada bireylerin beklentileri göz ardı edilmemeli ve

sosyal medya kullanımı zarar verdiği sürece mutlaka sınırlandırılmaları gidilmelidir (Alat ve Filizöz, 2021).

2.FELAKET KAYDIRMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2000’li yıllara gelinceye kadar radyo kullanımından, internetin yaygınlaşmasıyla medya kullanımının gündeme gelmesine kadar uzun bir süreç yer almıştır. Teknolojinin gelişmesi iletişime de etki etmiş ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ışığında bireyler ve medya arasında çeşitli dönüşümler meydana gelmiştir (Pedrero-Esteban & Barrios-Rubio, 2024).

Yaşanan tüm dönüşümler bireylerin internete bağımlı olmalarını sağlayarak sosyal medya kullanımını arttırmıştır (Sharma vd., 2022). Medyada yer alan haberleri kaçırma korkusu olarak nitelendirilen FOMO İngilizcede “fear of missing out” kelimelerinin baş harflerinden oluşan Türkçe de ise felaket kaydırması olarak ifade edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Hodkinson, 2019). Bu kavramın tarihsel gelişimine bakıldığında ise, ilk olarak 2018 yılında bir Twitter gönderisinde ortaya çıkmıştır. Gönderiyi paylaşan kişinin az sayıda takipçisi olmasına rağmen Merriam-Webster sözlüğünün doomscrolling kelimesini görmesi üzerine terim gün geçtikçe popülerleşmeye başlamıştır (Rodrigues 2022). Bu kelime her ne kadar “callamity” adıyla kullanılan bir Twitter kullanıcı tarafından paylaşılmış olsa da Karen Ho isimli muhabirin kelimeyi alıntılanması sayesinde sözlüğün görmesi sağlanarak gündeme gelmiştir (Garcia-Navarro, 2020). Daha sonrasında Merriam-Webster sözlüğü 2020 de doomscrolling terimini kelimeler listesine ekledi (Merriam-Webster 2020). Doom ve scrolling adı altında iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan doomscrolling teriminde doom; bireylerin devamlı olumsuz içeriklere sahip bilgileri ve haberleri takip etmesi şeklinde nitelendirilirken scrolling ise bireylerin cihaz kullanımı sırasında ekran kaydırmalarını ifade etmektedir (Buchanan vd., 2021). FOMO bireylerin gündemde olan haberleri takip etme isteği ile doğan ve devamında olumsuz içerikli bilgilere takılı kalarak bunları takip etme arayışında olmayı açıklayan bir terim olmakla birlikte kişileri medya kullanımına iten bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Çallak ve Öncüer, 2023). Burada yer alan güncel haberler; doğal afetler, eğitim, sağlık gibi alanlarda olabildiği gibi tüm dünyayı ilgilendiren salgın hastalıklar da olabilmektedir (Baker, 2021). Burada özellikle COVID-19 pandemisi örneklendirilmiş ve herkese yönelik etkili bir etki bıraktığı söz konusu olmuştur. Bireyler bu süreçte sıklıkla medyaya bakmış ve burada edindikleri bilgilere göre hareket etmişlerdir (Melek, 2020). Pek çoğu doğru bilgi içermeyen yalan haber niteliğinde olanlar ise felaket kaydırması olarak nitelendirilmiş ve bireylerin farkında olmadan bu terime maruz kaldıkları ortaya konulmuştur (Buchanan vd., 2021). Salgın hastalıkla ilgili birtakım haberlerin yayılmasının ardından Los Angeles Times’ta köşe yazarlığı yapan Mark Barabak tarafından doomscrolling kelimesi olumsuz haberlere sürekli bakmaktan dolayı cihazlara bağımlı hale gelme olarak nitelendirilmiştir (Barabak, 2020).

Doomscrolling kavramının tarihsel gelişimine ve tanımlamalarına bakıldığında köklerinin çok eskiye dayanmadığı ve bireylerin bu terimi kullandıkları halde bilmedikleri saptanmıştır. Bunun yanı sıra Sharma ve diğerlerinin (2022) ortaya koyduğu Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği

(Doomscrolling Scale) geliştirilmiştir (Sharma vd., 2022). Geliştirilen bu ölçeğin ise birçok araştırmacı tarafından kullanılabileceği belirtilmiştir (Anlı,2023).

3.FELAKET KAYDIRMASINI TETİKLEYEN DİJİTAL FAKTÖRLER

3.1.Sosyal medya algoritmaları

Günümüz dünyasında bireyler teknolojinin getirmiş olduğu yeniliklerle birlikte iletişimlerini yüz yüze gerçekleştirmekten ziyade dijital ortamlara aktarmaya başlamıştır. Bu dijital ortamların başında ise sosyal medya gelmektedir (MerriamWebster, 2020).

Sosyal medya kullanımı günümüzde vazgeçilmez ve ikame edilemez bir alışkanlık haline gelmiş ve beraberinde olumlu/olumsuz çeşitli etkiler yaratmıştır (Konak ve Demir, 2020). Tüm dünyada yer alan haberlere kolaylıkla ulaşma imkânı tanıdığı için olumlu etkileri söz konusu olurken; bireylere yalan haber niteliği taşıyan bilgileri sunma veya olumsuz içerikleri bulunan haberleri yayma gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir (Shabahang vd., 2022). Medya üzerinden verilen bilgilerin doğruluğuna göre kişilerin haberlere bakış açısı da değişmektedir. Bireyler genellikle yanlış verilen bilgileri bile doğruluğunu sorgulamadan dikkate almakta ve olumsuz haberlere odaklanmaktadır. Bu yüzden kişilerin davranışları da haberlerin niteliğine göre değişmektedir (Konak & Demir, 2020). Tüm bu olumsuz haberlerin varlığına rağmen hala takip ederek içerikleri okumak veya bakmak ise doomscrolling kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Merriam Webster, 2020). Doomscrolling tamamıyla yeni bir kavram olmasa da sosyal medya kullanımının artması ve bireylerin buna yoğunlaşması üzerine güncelliğini koruyan önemli bir terim olmuştur (Kerse ve Yüce, 2022). Sosyal medya da yer alan olumsuz içerikli haberlere odaklanan kişilerin sürekli bunları kaydırarak takip etmesi şeklinde ifade edilmektedir (Saticı, vd.,2022). Bunun yanı sıra bireyler medya üzerinden çevresinde yaşanan gelişmeleri kaçırma korkusu hissettikleri için bunları kaçırmamak adına endişe duymakta ve herkesten eksik kalacağı düşüncesine de kapılmaktadır (Casale ve Gordon, 2020). Kişiler bu davranışlarını alışkanlık haline getirmekte ve farkında olmadan olumsuz bilgileri arama arayışına girmektedir (Salisbury, 2023). Burada sosyal medyanın büyük rolü bulunmaktadır. Kişilerin medyada gördükleri haberlerle tutum ve davranışları değişmekte ve zihinleri şekillenmektedir (Barlett ve Anderson, 2012).

Bireyler günlük yaşamlarının büyük bir kısmında sosyal medyadan yararlanmakta ve burada yer alan içeriklere bakmaktadır. Kullanıcılar istedikleri zaman istedikleri bilgiye anında erişim sağladıkları için medyayı anında tüketme eğilimi göstermektedir. Burada sosyal medya algoritmaları devreye girerek bireylere kişiselleştirilmiş içerikler sunmaktadır (Balcı, Bal ve Sarıtaş,2024). Sosyal medya algoritmaları ile kişiler olumsuz bir habere baktıkları zaman devamında da aynı içerikle karşılaşmakta bunun tam tersi olumlu içeriklere bakmaya devam ettiği sürece de olumlu içerikler gelmektedir (Anlı, 2023). Buna salgın hastalıklar içerisinde yer alan ve tüm dünyada ses getiren koronovirüs örnek verilmektedir. Bireyler teknolojik cihazları ile buna yönelik haberleri takip etmeye başlamış ve devamında ona benzer pek çok bilgi ile karşı karşıya kalmıştır (Melek, 2020). Bu yüzden aşırı olumsuz haber tüketimi bireylerde depresyon, kaygı stres gibi pek çok sağlık sorununu beraberinde getirmiştir (Yang, vd.,2024).

3.2. Tıklanabilir İçerikler (Clickbait)

Dijitalleşmenin gelişmesiyle birlikte bireyler güncel haberlere ve bilgilere daha hızlı erişir hale gelmiştir. Hızlı erişim beraberinde bireylerin haberlere anında ulaşmasını sağlamıştır (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024). Sosyal medyanın ortaya çıkışıyla birlikte bireyler birbirlerinin neler yaptıklarını görüntüleyerek vakit geçirmeye başlamışlardır (Anand, vd., 2022).

Sosyal medya ve internetin gelişen etkisiyle kişiler, diğerlerinin satın almış olduğu ürünlere özenme ihtiyacı hissetmiş ve o ürünlere tıklanma oranında artış gözlemlenmiştir. Bununla birlikte ürünlere olan merak artmış ve ihtiyaç duyulmadığı halde tüketim gerçekleşmiştir (Kerse ve Yüce, 2022). Kullanıcılara göre sosyal medya üzerinden görüntülenen tüm bilgiler ücretsiz olduğu için kişiler buna odaklanmıştır. Bu odaklanma ile satın alma ihtiyacı dışında bireylerin olumsuz haberlere tıkladığı zaman devamında ona benzer haberlere bakmasıyla endişe ve kaygı gibi durumlar ortaya çıkmıştır (Anand, vd., 2022). Buna örnek olarak COVID-19 salgını verilmiş ve bununla ilgili haberlerde artış olması sağlanarak bireylerin tıklanma davranışları da değişkenlik göstermiştir (Barabak, 2020). Bunların yanı sıra haber medyasında en çok okunan içeriklerin diğer kullanıcılara da sunulması, felaket kaydırmasının yayılmasında etkili olmuştur. Bu noktada dijital platformların kullanıcı kitlesine göre her bir bireyin tercihi kişiselleştirilmiş ve buna uygun içerikler ortaya konulmuştur (Thurman, 2011). Buna göre birey olumsuz içeriklere baktığı sürece daha çok olumsuz içerikle karşılaşmakta tam tersi bir durumda ise olumlu içerikler göz önüne gelmektedir. Kişilerin olumsuz içeriklere sürekli maruz kalması durumunda ise stres gibi psikolojik etkiler tetiklenmektedir (Yang, vd., 2024).

3.3. Trend ve Hashtag Kültürü

Günümüzde sosyal medya bireylerin tüketim alışkanlıklarının şekillenmesinde ve bireylerin davranışlarında değişikliklerin meydana gelmesinde önemli bir araç haline gelmektedir (Argan ve Tokay Argan, 2018).

Kişiler sosyal medya platformları üzerinden tavsiye edilen ürünleri satın alma eğilimine gitmekte ve sadece o ürünlerin tanıtımını yapan kişilere güvenerek sürekli takip altına almaktadır. Ürün tanıtımını yapan kişiler ise ürünleri trend haline getirerek kişilerde satın alma düşüncesi yaratmaktadır (Dinh ve Lee, 2021). Takipçiler takip etmiş olduğu diğer kişilerin önermiş olduğu ürünler dışında ürün almamaya başlamakta ve önerilen ürünleri almadığı zaman kendini mutsuz hissetmeye başlamaktadır. Bu durum ise kişilerde kaygı durumunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Kerse ve Yüce, 2022). Dolayısıyla kişilerde kaygı durumu oluşmaması adına güncelde trend olan ürünlerin satışı artmakta bu durum ise sosyal medya üzerinde sıkça kullanılan hashtaglerle desteklenerek daha geniş kitlelere ulaşmaktadır (Dinh ve Lee, 2021). Bu hashtagler sadece ürün satın alımına yönelik değil çevre, iklim, bazı konulara yönelik farkındalık çalışmalarını içeren konularda da olabilmektedir. Bireylerin hashtaglere katılımı arttıkça tıklanma düzeyleri yükselmekte ve medya kullanıcılarının ilgisini çekmektedir

(Jackson vd., 2020). Bu süreçte FOMO kişilerin günceli kaçırmamaları adına motive edebildiği gibi aynı zamanda olumsuz durumlarda bireylerde yetersizlik hissi ve tükenmişlik gibi psikolojik etkilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır (Dinh ve Lee, 2021).

3.4. Bildirimler ve Sürekli Uyarılma Hali

Sosyal medyada uzun süreli vakit geçiren kişilerin teknoloji kullanımı da doğrudan artmaktadır. Burada felaket kaydırması sosyal medya üzerinden gerçekleşen etkinlikleri kaçırmamaya yönelik tüm olguları ifade etmektedir (Kaloeti ve ark. 2021). Böyle bir durumda bireyler yaşanan gelişmelere yönelik bildirimleri sürekli takip etmekte ve kaçırmamak adına bildirimleri aktif hale getirmektedir. Bildirimler sayesinde bireyler sürekli uyarılmakta ve gelişmeleri kaçırma korkuları hafiflemektedir (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024).

Teknolojik cihazlar üzerinden sosyal medyayı kullanma oranı en fazla gençlerde görülmekte ve bildirimlerin sıklığına göre her an tetikte olmaktadır. Özellikle anlık mesajlaşma uygulamalarıyla kişiler yüz yüze iletişimin yanı sıra sanal iletişim kurmakta bu da ilişkilerin zayıflamasına yol açmaktadır (Diz ve ark., 2020). Sürekli çevrimiçi olma hali bireylerde yalnızlık ve dikkat dağınıklığı gibi olumsuz psikolojik sonuçlar doğurabilmektedir (Rozgonjuk ve diğerleri, 2020). Bu olumsuz durumlar ise genel anlamıyla sosyal kaygı duygularının belirmesine sebep olmaktadır (Kaloeti ve ark. 2021). Bireyler bu kaygı durumlarının ortaya çıkmaması adına takip ettikleri kişilerin bildirimlerini takip ederek buna uygun satın alma davranışları sergilemektedir. Buna göre kişilerin kendilerini daha iyi hissetmesi durumu ortaya çıkmakta ve bireylerde rahatlık hissiyatı ortaya çıkmaktadır (Kerse ve Yüce, 2022).

3.5. Anlık Paylaşım Baskısı

Kişiler sosyal medya üzerinde sürekli yeni bilgiler ve yeni haberlerle karşılaşmakta ve bunları okumaktadır. Bu okuma eyleminde ise öğrenilen bilgileri anlık olarak paylaşma ihtiyacı hissetmektedirler (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024).

Bireyler tarafından internet ortamında yer alan haberlerin niteliğine bakılmaksızın doğru kabul edildiği ve yalan haber dahi olsa yayılma hızının diğerlerine göre daha daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (Vosoughi, Roy ve Aral 2018). Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, yalan haberlerin daha dikkat çekici içeriklere sahip olarak sunulmasıdır (Yavuz, 2020). Ayrıca, sosyal medya platformlarının haberlerini sürekli olarak güncel tutması ve anlık bildirim sağlaması bireyler üzerinde korku oluşturmakta bu da bilgilerin yanlış bir şekilde yayılma riskini arttırmaktadır (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024).

Sosyal ağlarda yayılan yanlış bilgilerle mücadele edebilmek adına kullanıcıların neden bu tür içerikleri paylaştıklarının anlaşılması önem taşımaktadır. Araştırmalara göre anlık paylaşılan haberlerin büyük bir kısmı, bireylerin haberin doğruluğunu sorgulamadan, yalnızca dikkat çekiciliği ya da duygusal etkisi nedeniyle paylaşımlarıyla yayılmaktadır (Glenski, Weninger ve Volkova, 2018). Bu durum ise doğruluğu kanıtlanmamış bilgilerin kısa süre içerisinde geniş kitlelere ulaşmasına zemin hazırlamakta ve yanlış bilginin gerçek bilgidan daha çabuk yayılmasına sebep olmaktadır (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018).

Tüm bunlar toplumda bilgi kirliliğini artırmakta, bireylerin ise doğru bilgiye erişim sağlamasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden, kullanıcıların eleştirel düşünme becerilerinin desteklenmesi ve yanlış bilgiyle mücadelede büyük önem taşımaktadır (Yavuz, 2020; Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024).

4.FELAKET KAYDIRMASININ TOPLUMSAL ALGI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

FOMO'nun toplum üzerinde olumlu ve olumsuz birçok etkisi yer almaktadır. Olumlu etkiler açısından bakıldığında, bireylerin sosyal ve kültürel gelişmeleri yakından takip etme motivasyonu artmakta ve bireylerin güncel haberlere erişim sağlama imkânı doğmaktadır (Beyens, Frison & Eggermont, 2016). Bunun yanı sıra felaket kaydırmasının olumsuz etkileri daha derinlemesine sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Özellikle bireylerde tatminsizlik ve dışlanmışlık durumları artabilmektedir. Bu durum ise kişilerde psikolojik sorunlara sebep olmaktadır (Przybylski et al., 2013). Toplumsal düzeyde ise bireyler arası iletişim zayıflamakta ve farklı kültürlerin benimsenmesi zorlaşmaktadır (Dossey, 2014).

4.1.Kolektif Kaygı ve Endişe İklimi

Felaket kaydırmasına maruz kalan kişiler sürekli olarak başkalarının yaşamlarını takip etme ihtiyacı hissetmektedir. Bu durum ise bireylerin stres seviyelerinin artmasına neden olarak endişeli olmalarını beraberinde getirmekte ve refah seviyelerini doğrudan etkilemektedir (Busch, 2016). Üstelik dijital platformların sürekli olarak içerik üretip sunmasından dolayı bireyler bir şekilde olumsuz haberlerle karşılaşmakta ve belli bir süreden sonra kontrolsüz bir şekilde kaydırma alışkanlığı ortaya çıkmaktadır (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024). Bu döngü ile birlikte bireyler sadece zihinsel anlamda bir yorgunlukla kalmayıp aynı zamanda uykuya dalmada zorluk, iştah azalması, aktivitelere olan ilgide düşüş ve motivasyon eksikliği gibi sorunlarla da karşılaşabilmektedir (Watercutter, 2020; Anand vd., 2022). Kişiler bu tarz durumlar karşısında gerçeklik algısını yitirmekte ve yaşama yönelik daha karamsar ve kaygılı bir bakış açısı geliştirebilmektedir (Saticı vd., 2022; Güme, 2024). Bireysel düzeyde yaşanan bu duygusal çöküntü, zamanla toplumu daha kaygılı ve stresli bir yapıya dönüştürmektedir. Sosyal medyada olumsuz içeriklerin artarak yayılması süreci de bu durumu hızlandırmaktadır (Saticı vd., 2022). Burada bireylerin olumsuz haberlere yönelik bakış açıları önemli bir yer tutmakla birlikte içeriklere yönelik daha fazla ya da daha az duyarlılık gösterme durumları da ortaya çıkabilmektedir (Canlı vd., 2002).

Bu süreçte bireylerin olumsuz haberlerle sürekli karşı karşıya kaldığı zaman endişe haline bürünmemesi veya kaygılı olmaması büyük önem taşımaktadır. Kişiler böyle durumlarda sosyal medyaya karşı savunmasız hale gelmekte ve gündemde olan gelişmeleri kaçırma korkusu hissetmesiyle platformları devamlı kontrol etmektedir (Elhai, Levine & Hall, 2019). Kontrol halini tekrarlayan bireyler bir süre sonra pasif tüketici konumuna geçmekte ve bu da sadece psikolojik değil fizyolojik etkileri de beraberinde getirmektedir. Gelişmelere bakmaktan uzun süre cihaza maruz kalma sonucunda baş ağrısı ve göz yorgunluğu gibi belirtiler ortaya çıkmakta bu da kişinin performansını olumsuz etkilemektedir (Anand vd., 2022).

Tüm bu etkiler göz önünde bulundurulduğunda, dijital platformlarda bilinçsiz bir şekilde içerik tüketmenin bireyleri hem fizyolojik açıdan hem psikolojik açıdan olumsuz etkilediği

görülmüştür. FOMO, bireye yönelik pek çok etki bırakmakla birlikte toplum genelinde kaygı düzeyini artırmakta, toplumsal refahı ve dayanıklılığı zayıflatmaktadır (Satıcı vd., 2022).

4.2.Güvensizlik ve Kurumlara Şüphencilik

Günümüzde sosyal medya platformları bireylerin birbirleriyle kolaylıkla iletişim kurmalarını sağlarken öte yandan kurulan iletişimlerin güvenilirliği ise çoğu zaman sorgulanabilir hâle gelmektedir. Nitekim çevrimiçi edinilen arkadaşlıklar bireylere her zaman fayda sağlamamakta aksine birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir (Rajeshwari ve Meenakshi, 2023). Bunun yanı sıra sosyal medya ortamında yayılan bilgiler de aynı şekilde her daim doğru bilgiyi yansıtmamakta ve güvenilir kaynaklardan ayırt edilemez hale geldiğinde bireylerde bilgiye, platformlara ve dolayısıyla kurumlara yönelik güvensizlik duygusu oluşturmaktadır (Glenski, Weninger ve Volkova, 2018). Bilgi akışının kesintisiz bir şekilde devam etmesi bireylerde çevrim içi haber bağımlılığına yol açmakta ve bu durum da medya kuruluşlarına ve kurumlara şüpheyle yaklaşarak güvenin azalmasına neden olmaktadır (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024).

Bu artan güvensizlik durumu ve şüphencilik, bireylerde yalnızca bilgiye değil, aynı zamanda bilgiye aracılık eden kurum ve sitelere yönelik kaygıların da yükselmesine neden olmaktadır. Özellikle dijital platformlarda kişisel verilerin güvenliği konusunda oluşan endişeler kurumlara karşı olan güveni daha da zayıflatmaktadır (Doğan ve Güneş, 2025). Bu durum bireylerin kurumlara şüpheyle yaklaşmasına neden olmakta, güvenin azalması ise toplumsal yapıda kopukluklara yol açmaktadır. Ayrıca, artan güvensizlik ortamında bireyler sunulan diğer bilgilere karşı daha mesafeli ve eleştirel olmaktadır (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024). Sonuç olarak artan güvensizlik ve şüphencilik bireylerin kurumsal yapılarla olan ilişkisini zayıflatmakta; bu durum, toplumda iş birliği ve ortak hareket etme yeteneğinin azalmasına yol açmaktadır (Doğan ve Güneş, 2025).

4.3.Toplumsal Kutuplaşma ve Dijital Yankı Odaları

Sosyal medyanın giderek yaygınlaşması ile bireyler kendileriyle benzer düşüncelere sahip gruplarla iletişim kurma eğilimine geçiş yapmış bu durum ise dijital yankı odalarının ve toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesine zemin hazırlamıştır (Alatawi vd., 2021). Bu durum bireylerin farklı görüşlere maruz kalma olasılığını azaltmakta ve sosyal medyada sadece kendi düşüncelerini destekleyen içeriklerle etkileşimde bulunmalarına yol açmaktadır (Kitchens vd., 2020). Ayrıca yankı odalarında yanlış bilgilerin yayılması ve bilgi kirliliğinin oluşması durumu toplumsal kutuplaşmayı daha da derinleştirmektedir (Cinelli vd., 2020). Bu nedenle, sosyal medya kullanıcılarının başkalarının görüşlerine de açık olması ve dijital ortamlarda farklı bakış açılarına yer veren içeriklerle etkileşim kurması toplumsal uyumu desteklerken bireysel açıdan da bilgi dağarcığını genişletmektedir (Bilgiç, Koydemir ve Akyürek, 2014). Aksi takdirde, bireylerin sadece kendi görüşlerini içeren kaynaklara bakması kutuplaşmayı sürekli hale getirebilir ve toplumsal açıdan diyalog ortamının zayıflamasına neden olabilir (Garimella, 2018).

Bu bağlamda, sosyal medya platformlarının buna uygun olarak yeniden yapılandırmaya gitmesi ve farklı görüşlerin arttırılmasına yönelik içeriklerin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır (Kitchens vd., 2020). Ayrıca, dijital medya okuryazarlığının geliştirilmesi, bireylerin eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlayarak yanlış bilgilere karşı bilinçli ve sorgulayıcı yaklaşımlarını destekleyecektir (Balcı, Bal ve Sarıtaş, 2024).

5.BİLGİ KİRLİLİĞİYLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Teknolojik açıdan kaydedilen ilerlemeler bireylerin yaşamlarında önemli değişikliklere yol açmakta ve bilgilere olan erişimi kolaylaştırmakla birlikte yanlış bilgi yüklemesi gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Bu bağlamda doomscrolling gibi dijital davranış biçimlerinin iyi anlaşılması ve etkili mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır (Tanhan ve ark., 2022).

Doomscrolling ile başa çıkmada sosyal medya kullanımına sınırlama getirmek ve yüz yüze iletişime ağırlık vermek gibi bireysel çabalar etkili olmaktadır. Ancak bu stratejiler uygulanmadığı zaman stres, endişe ve panik gibi olumsuz duygu durumları ortaya çıkmaktadır (Demirel & Canat, 2004: 1). Bu durum kişilerde dikkat dağınıklığı motivasyon eksikliği ve uyku bozukluğuna yol açarak ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir (Can & Kaya, 2021). Ayrıca, uzun süreli olumsuz içerik tüketimi anksiyete ve depresyon riskini artırmakla birlikte toplumsal düzeyde kaygı kültürünün yaygınlaşmasına yol açabilmektedir (Demirel & Canat, 2004). Bu nedenle, farkındalık yaratması açısından dijital okuryazarlık eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve bireylerin medyayı bilinçli bir şekilde kullanması büyük önem taşımaktadır. Dijital okuryazarlık eğitimleri ile bireyler edindikleri bilgilerin doğruluğunu sorgulamakta ve güvenilir kaynakları ayırt edebilmektedir (Güme, 2024).

Toplumsal düzeyde ise, yanlış bilgilerin yayılmasını engellemek adına politikalar geliştirilmesi ve bu sorunun sadece bireysel çabalarla değil toplumsal açıdan birlik ve beraberlik sağlanarak ele alınması önem taşımaktadır (Demirel & Canat, 2004). Ayrıca, eğitim kurumlarında dijital platformlarda ortaya çıkan bilgi kirliliğinin farkında olunması adına buna yönelik içeriklere sahip dersler oluşturulması bilinçli medya tüketim alışkanlıkları kazanmalarına katkı sağlamaktadır (Güme, 2024). Bu sayede, bireyler sosyal medya da karşılaştıkları haberlere eleştirel bir bakış açısı ile bakabilmekte ve yanlış bilgiye maruz kalma olasılıklarını azaltabilmektedir (Can & Kaya, 2021). Böylece, kullanıcılar bilgi kirliliğine kapılmadan, güvenilir ve doğrulanmış içeriklere yönelerek dijital ortamda daha sağlıklı bir etkileşim sürdürebilmektedir (Demirel & Canat, 2004). Bu yaklaşım, genel anlamda dijital farkındalığın artmasına ve yanlış bilginin yayılım hızının azalmasına katkı sağlamaktadır (Güme, 2024). Aynı zamanda, bireylerin karşılaştıkları medya içeriklerini sorgulama alışkanlığı edinmesi, doomscrolling gibi olumsuz dijital davranışların psikolojik etkilerini azaltmaktadır (Can & Kaya, 2021). Bu doğrultuda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ortaya konulacak bilinçlendirme çalışmaları ile dijital ortamlar daha güvenilir ve aynı zamanda daha sağlıklı bilgi paylaşımına elverişli hâle gelmektedir (Tanhan ve ark., 2022). Güvenilir bilgi paylaşımıyla birlikte bireyler arasında güven duygusu pekişmekte ve dijital ortamlar daha etkileşim temelli yapılar haline gelmektedir (Demirel & Canat, 2004).

Sonuç olarak, toplumların dijital okuryazarlık ile ilgili bilinçlendirilmesi, bilgi kirliliğinin önlenmesi ve dijital etkileşimlerin daha sağlıklı olması açısından hayati önem taşımaktadır (Güme, 2024; Demirel & Canat, 2004).

SONUÇ

Teknolojinin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi bilgiye erişimi sağlayarak günlük yaşamı kolaylaştırmıştır. Ancak bu gelişmeler, bireylerin sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte yeni psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çallak ve Öncüer, 2023).

Sosyal medyada sürekli aktif kalma ve günceli kaçırmama isteği bireylerde “Fear of Missing Out” (FoMO) olarak bilinen kaçırma korkusunu ortaya çıkarmıştır (Argan ve T. Argan, 2019). FoMO, bireylerin sosyal medyaya olan aşırı bağımlılıkları sonucunda kişilerde dijital platformları devamlı kontrol etme algısı oluşturmuş ve bu durum da psikolojik sorunların oluşmasına neden olmuştur (Gültekin, 2023). Bu durumun özellikle genç bireyler arasında yaygınlaşması, bireylerin ruh sağlığını olumsuz etkileyerek stres, kaygı ve uyku bozuklukları gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özdağ ve Gümüş, 2023). Bunun yanında doomscrolling bireylerin sürekli olumsuz içeriklere odaklanmasından dolayı tükenmişlik hissini ve psikolojik yorgunluğu arttırmaktadır (Güme, 2024). Pandemi gibi büyük salgın olaylarında ve doğal afetler gibi kriz dönemlerinde bu davranış daha da yaygınlaşmış, bireylerin psikolojik dayanıklılığı olumsuz etkilenmiştir (Anlı, 2023). Toplumsal açıdan ele alındığında ise dijital ortamlarda yayılan yanlış bilgiler toplumsal güveni zedelemekte ve dayanışmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle dijital okuryazarlık eğitimlerini yaygınlaştırılması ve medyada paylaşılan içeriklerin eleştirel anlamda değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Güme, 2024; Can & Kaya, 2021).

Sonuç olarak, teknolojinin sunduğu avantajlardan faydalanırken, beraberinde getirdiği psikolojik ve toplumsal risklerin de farkında olunmalıdır (Tanhan ve ark., 2022). Bu doğrultuda, dijital okuryazarlık becerilerinin güçlendirilmesi ve bireylerin sosyal medya kullanımını bilinçli şekilde sınırlandırması, psikolojik sağlığın korunmasında kritik rol oynamaktadır (Güme, 2024; Can & Kaya, 2021).

KAYNAKÇA

Abel, J. P., Buff, C. L. ve Burr, S. A. (2016). Social Media and the Fear of Missing Out: Scale Development and Assessment. *Journal of Business & Economics Research*, 14(1), 33-44.

Alat, H. ve Filizöz, B. (2021). Örgütsel destek algısının, çalışanların gelişmeleri kaçırma korkusu ve içsel işten ayrılma niyeti üzerine etkisi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 64-78.

Alatawi, F, Cheng, L., Tahir, A., Karami, M., Jiang, B., Black, T. ve Liu, H. (2021). A Survey on Echo Chambers on Social Media: Description, Detection and Mitigation. arXiv.org e-Print archive. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2112.05084>

Yavuz, A., (2020). “Bilgi Kirliliği ve Bireysel Sorumluluk: Salgın Deneyimimiz”. İçinde: MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 2.20, ss. 203–217.

Anand, N., Sharma, M. K., Thakur, P. C., Mondal, I., Sahu, M., Singh, P., J, A. S., Kande, J. S., Ms, N., & Singh, R. (2022). Doomsurfing and doomscrolling mediate psychological distress in COVID-19 lockdown: Implications for awareness of cognitive biases. *Perspectives in psychiatric care*, 58(1), 170–172. <https://doi.org/10.1111/ppc.12803>

Anand, N., Sharma, MK, Thakur, PC, Mondal, I., Sahu, M., Singh, P. ve Singh, R. (2022). Doom sörf ve doomscrolling, COVID-19 karantinasında psikolojik sıkıntıya aracılık ediyor: Bilişsel önyargıların farkındalığı için çıkarımlar. *Psikiyatrik Bakımda Perspektifler*, 58(1), 170–172.

Anlı, G. (2023). Felaket Haberlerini Kaydırma Ölçeği English Formunun açık ve Güvenirlik Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,25(1), 301-316. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1178025>

Argan, M., Tokay Argan, M. ve İpek, G. (2018). I Wish I Were! Anatomy of A Fomsumer. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi*, 9(1), 43-57.

Aydın, H. (2018). Sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkusunun (FOMO) içgüdüsel alımlara etkisinin öz belirleme kuramı ile açıklanması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi IJEAS*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 415-426. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.439179>.

Aydin, D., Selvi, Y., Kandeger, A., & Boysan, M. (2019). The relationship of consumers' compulsive buying behavior with biological rhythm, impulsivity, and fear of missing out. *Biological Rhythm Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/09291016.2019.1654203>.

Baker, M. N. (2021). *Gloom, Doom, & In Tune: Political Engagement, Anxiety, and Dispositional Traits in the Age of Doomscrolling*. University of California, Merced.

Baker, Z. G., Krieger, H., ve LeRoy, A. S. (2016). Fear of missing out: Relationships with depression, mindfulness, and physical symptoms. *Translational Issues in Psychological Science*, 2(3), 275–282.

Balcı, Ş., Bal, E., & Sarıtaş, H. (2024). Sosyal Merak ile Çevrim İçi Haber Bağımlılığı Arasındaki İlişkide Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (FoMO) Aracılık Rolü: Üniversite Gençliği Araştırması. *Etkileşim* (14), 12-45. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2024.7.14.259>

Barabak, M. Z. (2020). “Quarantini.” “Doomscrolling.” Here’s how the coronavirus is changing the way we talk. *Los Angeles Times*.

Barlett, CP ve Anderson, CA (2012). Medya etkilerinin incelenmesi: Genel saldırganlıve genel öğrenme modelleri. *Uluslararası medya çalışmaları ansiklopedisi*. John Wiley & Sons Ltd.

Beyens, I., Frison, E., & Eggermont, S. (2016). "I'll See You on Facebook": The effects of Facebook use on adolescents' social development. *Journal of Adolescence*, 52, 140–149.

Buchanan, K., Akin, L. B., Lotun, S. & Sandstrom, G. M. (2021). Brief exposure to social media during the COVID-19 pandemic: Doom-scrolling has negative emotional consequences, doi: 10.1371/journal.pone.0257728. But kindness-scrolling does not.

Busch, B. (2016). Fomo, stress and sleeplessness: Are smartphones bad for students. The Guardian.

Canlı, T., Sivers, H., Whitfield, SL, Gotlib, IH ve Gabrieli, JE (2002). Amygdala'nın mutluluğa tepkisi dışadönüklüğün bir fonksiyonu olarak yüzler. *Bilim*, 296, 2191. <https://doi.org/10.1126/science.1068749> Carleton, RN (2016). Bilinmeyene doğru: Çağdaş modellerin bir incelemesi ve sentezi belirsizlik. *Kaygı Bozuklukları Dergisi*, 39, 30–43. Türkçe: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>

Casale, S. ve Gordon, L. F. (2020). Interpersonally-based fears during the COVID-19 pandemic: Reflections on the fear of missing out and the fear of not mattering constructs. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 88–93. doi:10.36131/CN20200211

Cinelli, M., Morales, G. D. F., Galeazzi, A., Quattrociochi, W. ve Starnini, M. (2020). Echo chambers on social media: A comparative analysis. arXiv.org e-Print archive. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2004.09603>

Çallak, E., Oncuer, M. E. (2023). Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (Fomo) Otel Çalışanlarının İş Motivasyonuna Etkisi. *Journal of gastronomy, hospitality and travel (Online)*, 6(3), 961- 971. doi.org/10.33083/joghat.2023.313

Çetinkaya, A., Kırık, A., Gündüz, U., (2021). Fear of Missing Out and Problematic Social Media Use: A Research Among University Students in Turkey (Vol. 12). Vol. 12. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*.

Çiftçi, G. E., Tüfekçi, İ., & Demir, Y. (2024). Doomscrolling ile İş Akış Deneyimi İlişkisinde Yaşam Doyumunun Aracı Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(4), 953-977. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1411475>

Demirel, S., & Canat, S. (2004). Ankara'daki beş eğitim kurumunda kendini yaralama davranışı üzerine bir çalışma. *Kriz Dergisi*, 12,1-9.

Dinh, T. C. T. Ve Lee, Y. (2021). “I want to be as trendy as influencers” – how “fear of missing out” leads to buying intention for products endorsed by social media influencers. *Journal of Research in Interactive Marketing*,

Diz, P. H., Jimenez, J. C. ve Cozar, S. R. (2020). Teens' motivations to spread fake news on whatsapp. *Social Media+Society*, 1-14. <http://dx.doi.org/10.1177/2056305120942879>.

Doğan, E.Ş. & Gündüz, U. (2025). Teknoloji çağında internet ve sosyal medya kaynaklı yeni nesil korkulara ilişkin bir inceleme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi-IBAD Journal of Social Sciences*, (18), 88-116. <https://doi.org/10.21733/ibad.1627789>

Dossey, L. (2014). FOMO, digital dementia, and our dangerous experiment. *Explore: The Journal of Science and Healing*, 10(2), 69–73.

Elhai, J. D., Levine, J. C., & Hall, B. J. (2019). Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression. *Computers in Human Behavior*, 106, 106230. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.106230>

Erdoğan, A., Yılmaz, Y. ve Hocoğlu, Ç. (2021). Modern çağın yeni hastalığı: Gelişmeleri kaçırma korkusu “FOMO” nedir? Bir gözden geçirme. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry&Psychology*, 3(3), 217-222. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.21.3.23>.

Garcia-Navarro, L. (2020). Your “doomscrolling” breeds anxiety. Here’s how to stop the cycle. *National Public Radio*.

Garimella, K. (2018). *Polarization on Social Media*. Finland: Aalto University Doctoral Dissertations Publication Series.

Garimella, K. (2018). Political polarization in social media: Analysis and recommendations. In *Proceedings of the 10th ACM Conference on Web Science* (pp. 1–2). ACM.

Gökler, M.E., Aydın, R., Ünal, E. ve Metintaş, S. (2015). Sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin türkçe sürümünün gerçeklik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 53-59.

Gültekin, Z., (2023). Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (FoMO) Tükenmişliğe Etkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. *Örgütsel Davranış Kavramlar ve Araştırmalar-II* (pp.129-150), Özgür Yayınları.

Güme S. Doomscrolling: A Review. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. Aralık 2024;16(4):595-603. doi:10.18863/pgy.1416316

Gürer, A. ve Solmaztürk, A. B. (2022). İş yerinde gelişmeleri kaçırma korkusu (GKK) ve kariyer memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İş’te Davranış Dergisi*, 7(1), 1-14.

Herman, D. (2000). Introducing short-term brands: A new branding tool for a new consumer reality. *Journal of Brand Management*, 7(5), 330–340.

Hodkinson, C. (2019), “Fear of Missing Out (FoMO) Marketing Appeals: A Conceptual Model”, *Journal Of Marketing Communications*, 25(1), 65-88.

Jackson, S. J., Bailey, M. & Welles, B. F. (2020). *#HashtagActivism: Networks of race and gender justice*. MIT Press.

Kaloeti DVS, Kurnia SA, Tahamata VM (2021) Validation and psychometric properties of the Indonesian version of the Fear of Missing Out Scale in adolescents. *Psicol Reflex Crit*, 34:15.

Katariya J (2020) Doomscrolling'in yükselişi: Olumsuz duygular Twitter'da politik içerikle etkileşimi nasıl yönlendiriyor? https://dssoc.github.io/project_examples/dss_fa2020_rise_of_doomscrolling_jaiveer_katariya.html Erişim Tarihi: 11.06.2025

Kerse, Y., & Yüce, A. (2022). FOMO ve Online Kompulsif Satın Alma: Sosyal Medya Fenomenleri Tüketicilerin Kaygılarını ve Takıntılarını Tetikliyor Mu? Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24(43), 704-716.

Kitchens, B., Johnson, S. L. ve Gray, P. (2020). Understanding Echo Chambers and Filter Bubbles: The Impact of Social Media on Diversification and Partisan Shifts in News Consumption. MIS Quarterly, 44(4), s.1619-1649. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2020/16371>

Konak, F. & Demir, Y. (2020). Sosyal medya kullanımının firma performansına etkisi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir uygulama. International Review of Economics and Management, 8(2), 256-274.

Melek, G. (2020). Covid-19 ve yalan haber: Pandemi sürecinde yalan haber-” fake news” tanımlamalarının literatürdeki tipolojisi. E. Eroğlu ve F. Ünal Çolak (Ed.) içinde, Sosyal Bilimci Gözüyle Pandemi Covid-19 Üzerine Araştırma, Uygulama ve Tartışmalar (s. 179-194). Literatürk.

Merriam Webster (2020) 'Doomsurfing' ve 'doomscrolling' hakkında zamanınızı geçirmenin daha iyi bir yolunu düşünebiliyor musunuz? <https://www.merriam-webster.com/wordplay/doomsurfing-doomscrolling-words-were-watching> (Erişim tarihi: 11.06.2025).

Özdağ, S. ve Gümüş, Ç. (2023). Sosyal Medyada Anı Kaçırma Korkusu (FoMO) ile İlgili Dergi İlanı Tasarımı ve Tasarıma İlişkin Öğrenci Görüşleri, TECHNICS: Journal of Applied Technologies, 1(2), 165-186.

Nguyen, N. (2020, 7 Haziran). Felaket kaydırması: Neden gözlerimizi alamıyoruz. Wall Street Journal. Przybylski, AK, Murayama, K., DeHaan, CR ve Gladwell, V. (2013). Motivasyonel, duygusal ve Bir şeyleri kaçırma korkusunun davranışsal ilişkileri. İnsan Davranışında Bilgisayarlar, 29(4), 1841–1848. Türkçe: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014>

Pedrero-Esteban, L. M., & Barrios-Rubio, A. (2024). Digital communication in the age of immediacy. Digital, 4(2), 302-315. <https://doi.org/10.3390/digital4020015>

Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. Computers in Human Behavior, 29(4), 1841–1848.

Rajeshwari, S. ve Meenakshi S. “Kıyamet Kaydırma Çağı – Sosyal Medyanın Çekici Bağımlılığı.” Eğitim ve Sağlık Geliştirme Dergisi, sayı 1, Medknow, Ocak 2023.

Rodrigues EV (2022) Doomscrolling – ruh sağlığı ve refaha tehdit: bir inceleme. Int J Nurs Res, 8:127-130.

Rozgonjuk, D., Sindermann, C., Elhai, J. D., & Montag, C. (2020). Fear of Missing Out (FoMO) and social media’s impact on daily-life and productivity at work: Do WhatsApp, Facebook, Instagram, and Snapchat use disorders mediate that association? Addictive Behaviors, 110, 106487. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106487>

Salisbury L. Okuyamassociation? salgın zamanlarında kıyamet kaydırma ve kaygı. *Metinsel Uygulama*. 2023; 37:887–918.

Satıcı SA, Gocet-Tekin E, Deniz ME, Satıcı B (2022) Doomscrolling ölçeği: kişilik özellikleri, psikolojik sıkıntı, sosyal medya kullanımı ve refah. *Appl Res Qual Life*, 18:833-847.

Shabahang, R., Kim, S., Hosseinkhanzadeh, A. A., Arugete, M. S., & Kakabaraee, K. (2022). “Give your thumb a break” from surfing tragic posts: Potential corrosive consequences of social media users’ doomscrolling. *Media Psychology*, 26(4), 1-20.

Sharma, B., Lee, SS, & Johnson, BK (2022). Tünel sonundaki karanlık: Doomscrollingsosyal medya haber akışları. *Teknoloji, Zihin ve Davranış*,3(1: İlkbahar 2022). <https://doi.org/10.1037/tmb0000059>

Tanhan F, Özok Hİ, Tayız V. Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO): Güncel Bir Derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. Mart 2022;14(1):74-85. doi:10.18863/pgy.942431

Thurman N. 'Günlük Ben'i Oluşturmak: Kişiselleştirilmiş haberlerin ana akım asimilasyonunda teknoloji, ekonomi ve alışkanlık. *Gazetecilik*. 2011; 12:395–415.

Tudu, P. N. (2022). The danger in danger—a study on the psychological impact of COVID-19 lockdown on people in the Indian context. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 77(1), 103027.

Vosoughi, Soroush, Deb Roy ve Sinan Aral (2018). “The Spread of True and False News Online”. *Çinde: Science* 359.6380, ss. 1146–1151.

Wang L, Qiu J, Yan S, Liu W (2021) Does mobile social media undermine our romantic relationships? the influence of fear of missing out (fomo) on young people’ romantic relationship. *Research Square*; 2021; doi:10.21203/ rs.3.rs-636141/v1.

Watercutter, A. (2020). Doomscrolling is slowly eroding your mental health. *Wired*

SAĞLIKTA DİJİTAL SESSİZLİK: GÜNLÜK YAŞAMDA FARK EDİLMEYEN TEKNOLOJİLERİN TOPLUMSAL VE BİREYSEL ETKİLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ayşe KEMER

Selçuk Üniversitesi, ayseekemer@gmail.com -ORCID: 0009-0002-7323-2382

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk Üniversitesi, sebnemaslan27@hotmail.com- ORCID: 0000-0003-2135-242X

Özet

Teknolojinin gelişimiyle birlikte, sağlık alanında dijitalleşme süreci hız kazanmış ve sağlık hizmetlerinin sunumunda köklü değişimlere zemin hazırlamıştır. Giyilebilir teknolojiler, elektronik sağlık kaydı sistemleri, yapay zekâ destekli teknolojiler ve akıllı sağlık altyapıları gibi yenilikçi uygulamalar sağlık hizmetlerine olan erişimin kolaylaşması ve hastalıkların erken teşhis edilmesi açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu teknolojilerin günlük yaşamda görünmez bir şekilde işlevini sürdürmesi, bireyler tarafından fark edilmeyen fakat toplumsal ve bireysel düzeyde önemli etkiler doğuran bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu görünmezlik dijital sessizlik kavramını gündeme getirmektedir. Sağlıkta dijital sessizlik, teknolojilerin fark edilmeyen ancak yaşamı şekillendiren etkilerini ifade etmektedir. Bu olgu, bireylerin sağlık davranışlarından mahremiyet algısına, toplumsal düzeyde ise sağlık hizmetlerine erişimden dijital eşitsizliklere kadar uzanan çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla sağlıkta dijital sessizlik hem bireysel hem de toplumsal açıdan çok boyutlu sonuçları olan ve risk unsuru olarak değerlendirilmesi gereken güncel bir konudur. Bu çalışmada, sağlıkta dijital sessizlik olgusu ele alınarak görünmez teknolojilerin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital sessizlik, sağlık teknolojileri, giyilebilir teknolojiler, elektronik sağlık kayıtları, yapay zekâ,

DIGITAL SILENCE IN HEALTH: SOCIAL AND INDIVIDUAL EFFECTS OF UNNOTICED TECHNOLOGIES IN DAILY LIFE

Abstract

With the advancement of technology, the process of digitalization in the healthcare sector has accelerated and paved the way for fundamental changes in the delivery of healthcare services. Innovative applications such as wearable technologies, electronic health record systems, artificial intelligence-supported technologies, and smart healthcare infrastructures have made significant contributions to facilitating access to healthcare services and enabling early diagnosis of diseases. However, the fact that these technologies continue to function invisibly in daily life brings with it a process that is unnoticed by individuals but has important effects at the societal and individual levels. This invisibility brings up the concept of digital silence. Digital silence in healthcare refers to the unnoticed yet life-shaping effects of technologies. This phenomenon has multidimensional consequences, ranging from individuals' health behaviors and perceptions of privacy to societal issues such as access to healthcare services and digital

inequalities. Therefore, digital silence in healthcare is a current issue with multidimensional consequences from both individual and societal perspectives, and it should be considered a risk factor. In this study aims to examine the effects of invisible technologies on individuals and society by addressing the phenomenon of digital silence in health.

Keywords: Digital silence, health technologies, wearable technologies, electronic health records, artificial intelligence,

GİRİŞ

Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte internet giderek yaygınlaşmış ve dijitalleşme konusunda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Teknolojideki bu hızlı gelişmeler günlük hayatımızı da etkilemiştir. Etkilenen alanlardan biri de sağlık sektörüdür (Şener, Bozkaya ve Kıtır,2022).

Sağlık hizmetlerinde dijitalleşme sadece bireylere yönelik hasta bakım süreçlerini hızlandırmakla kalmamış aynı zamanda sağlık verilerinin yönetimi ve sistemlerin sürdürülebilirliği konularında da önemli etkiler yaratmıştır (Hayrinen, Saranto ve Nykänen, 2008). Elektronik sağlık kayıtları, giyilebilir teknolojiler, yapay zekâ destekli tanı ve tedavi sistemleri ile akıllı sağlık altyapıları, sağlık çalışanlarına hastaların verileriyle ilgili bilgilere anlık erişim imkânı tanıyarak tedavi süreçlerinin daha etkili olmasını sağlamaktadır (Shajari vd., 2023). Bu teknolojiler sadece tedavi süreçlerinin daha hızlı ilerlemesine olanak sağlamakla kalmayıp sağlık hizmetlerinin planlanması ve yönetilmesi süreçlerinde verimliliğin artmasına imkân sağlamaktadır (Hayrinen, Saranto ve Nykänen, 2008). Ancak bu dijitalleşme süreci beraberinde günlük yaşamda çoğu zaman fark edilemeyen bir dijital sessizlik yaratmaktadır. Bu sessizlik sürecinde bireyler sağlıkta teknolojinin etkilerini bilinçli bir şekilde görmezden gelmeye veya fark etmeyerek alışmaya eğilim göstermektedir (Campos-Castillo ve Anthony, 2015). Bu durum, sağlık hizmetlerine erişimde birtakım eşitsizlikleri beraberinde getirmektedir. Buna yönelik dijital sağlık teknolojilerine erişim sağlarken bireylerin bu teknolojileri kullanabilme becerisi, bireyler arasında farklılık göstermekte ve diğer toplumlarla olan eşitsizlikleri daha belirgin hale getirmektedir (Hayrinen, Saranto ve Nykänen, 2008).

Bireysel düzeyde bakıldığında dijital sağlık teknolojileri kişilerin sağlık davranışlarını ve kararlarını dolaylı olarak şekillendirmektedir. Bireyler bazı durumlarda sessiz kalarak teknolojinin sunduğu verileri ve önerileri sorgulamadan kabul etmekte veya görmezden gelmektedir. Bu tutum kişilerde sağlık kararlarını alırken güven duymamalarına neden olmaktadır (Morley vd., 2020). Toplumsal düzeyde ise genellikle dijital sağlık teknolojilerinin verileri saklama ve depolaması hususundaki mahremiyet ve gizlilik konuları ön plana çıkmaktadır. Buna yönelik stratejiler ve uygun planlamalar yapılarak müdahalelerde bulunulmalıdır (Campos-Castillo ve Anthony, 2015).

Sonuç olarak sağlıkta dijital sessizlik bireylerin sağlıkla ilgili kararlar alırken teknolojinin yaratmış olduğu etkileri fark etmemelerine, veri güvenliği ve mahremiyet konularında güvensizlik duygusunun belirmesiyle hassaslaşmalarına ve toplumsal düzeyde sağlık hizmetlerine erişimde görünmeyen eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açan bir süreçtir (Hayrinen, Saranto ve Nykänen, 2008). Bu süreçte sağlıkta dijital sessizliğin bireysel ve

toplumsal etkileri birlikte ele alınarak hem bireylerin farkındalık eksiklikleri hem de toplumsal sağlık hizmetlerindeki eşitsizlikler değerlendirilebilmektedir.

Böylece dijital sağlık teknolojilerinin sunduğu fırsatlar ve bununla birlikte ortaya çıkan riskler arasındaki denge anlaşılabilir (Morley vd., 2020).

1. DİJİTAL SESSİZLİK TANIMI VE ÖNEMİ

Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte günümüzde birçok alanda değişim meydana gelmiş ve bu da yaşamı oldukça etkilemiştir. Değişimlere neden olan en önemli faktör ise dijitalleşmedir. Dijitalleşmeyle birlikte dijital çağ kendini göstermiş ve toplumda günlük yaşam pratikleri köklü bir dönüşüm geçirmiştir (Üzmez ve Büyükbeşe, 2021). Bunun yanı sıra iletişim biçimlerinde anlık mesajlaşmalar ve sosyal medyaya geçiş hız kazanmıştır (Shukla ve Singh, 2025). Etkileşim ortamının yüz yüze olmaktan ziyade dijital alanlara dönmesi sonucunda bireyler sürekli çevrimiçi olma eğilimine gitmiştir (Çallak ve Öncüer, 2023). Böyle bir durum karşısında bireyler, dijital ortamlardan bilinçli olarak uzaklaşmaya yönelmiş ve dijital sessizlik kavramı ortaya çıkmıştır. Kişiler yer alan içeriklere aktif bir şekilde katılım sağlamadan tüketmeye başlamış ve gelişmelere sessiz bir şekilde bakmaya çalışmışlardır (Ören, 2025). Burada bahsedilen sessizlik kavramına yönelik gürültü yapmaktan kaçınmak, iletişim kurmada veya içeriklere bakmada kayıtsız kalmak, konuşmaya yönelik çekinmek gibi durumlar bahsedilmiştir (Pinder ve Harlos, 2001). İletişimin önem kazandığı günümüzde sessizlik dijital dünyada önemli bir anlam kazanmıştır. Dijital sessizlik ise sadece iletişimin olmaması durumu değil aynı zamanda bireylerin niyetlerini, duygularını ve bilinçli tercihlerini yansıtan kasıtlı veya bilinçsiz bir davranış biçimi olarak ifade edilmektedir (Mirza ve Kumari, 2025). Bu davranış biçimi, kişilerin dijital ortamlardaki sınırlarını bilerek bunu korumalarına ve oluşabilecek zihinsel yorgunluğa karşı kendilerine dikkat etmelerine olanak tanımaktadır (Shukla ve Singh, 2025).

Bireysel düzeyde dijital sessizlik ise kişilerin sosyal medya platformlarında pasif gözlemci olarak kalmalarına ve dikkatlerini ihtiyaçlarına vermelerine yardımcı olmaktadır (Preece vd., 2004; Ören, 2025). Bu bağlamda, dijital sessizlik sadece bir “pasiflik” biçimi değil, bireylerin bilinçli tercihlerine dayanan ve anlam taşıyan bir iletişim stratejisi olarak da öne çıkmaktadır (Bakiner, 2025). Toplumsal anlamda dijital sessizlik ise bireylerin dijital ortamlarda etkileşimde bulunmadan da bilgiye erişmelerine ve gözlem yapmalarına olanak tanır; böylece sosyal baskılardan uzak kalarak kendi düşüncelerini geliştirme alanı tanımlanmış olmaktadır (Preece vd., 2004). Örgütsel bağlamda bakıldığında dijital sessizlik hem birtakım riskleri bünyesinde barındırırken hem de fırsatlar sunmaktadır. Çalışanların belli durumlarda sessiz kalması gereksiz tartışmaların önüne geçmekte bunun yanı sıra sessiz kalınması durumunda bilgi paylaşımlarının azalması durumu ise riskler olarak karşımıza çıkmaktadır (Blackman ve Sadler-Smith, 2009).

Sonuç olarak dijital sessizlik bireyler için psikolojik bir denge, toplumlar için alternatif iletişim biçimi, örgütsel anlamda ise hem koruyucu hem risk unsuru olarak işlev görmektedir. Bu nedenle dijital sessizlik, modern dijital çağda dikkate alınması gereken çok boyutlu ve stratejik bir iletişim olgusu olarak öne çıkmaktadır (Mirza ve Kumari, 2025). Bu bağlamda dijital

sessizlik, dijital çağın birey, toplum ve örgütler üzerindeki etkilerini anlamak ve aynı zamanda yönetmek için önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır (Shukla ve Singh, 2025).

2. SAĞLIKTA GÖRÜNMEYEN DİJİTAL TEKNOLOJİLER: TÜRLER VE KULLANIM ALANLARI

2.1. Giyilebilir ve Taşınabilir Sağlık Cihazları

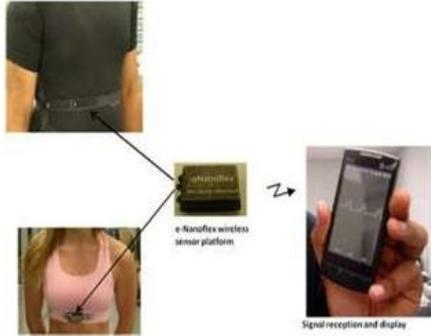
Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte giyilebilir teknolojiler de kendini göstermiş ve gün geçtikçe önemli bir yere sahip olmuştur (Bostancı, 2015). Bireysel sağlık ürünlerinin yaygınlaşması ve yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla giyilebilir teknolojilere olan ilgi ise her geçen gün artmaya başlamıştır (Lu vd., 2020).

Giyilebilir teknoloji olarak ifade edilen kavram, bireylerin sağlık durumlarını izlemelerine yardımcı olmak için bedene yerleştirilen akıllı elektronik aletleri ifade etmektedir (Tavakoli, 2020: 5). Bu cihazlar, bilgisayar ile etkileşim kurabilir ve verileri buraya aktarabilmektedir. Böylelikle kişisel bilgilere daha kolay bir şekilde erişim sağlanmaktadır (Büyükgöze, 2019: 1240). Aynı zamanda giyilebilir teknolojiler akıllı telefonlarda bulunan uygulamalarla bağlantı kurarak hemen o an verileri transfer etmektedir. Bu veriler mobil uygulamalar tarafından işlenerek ihtiyaç halinde kullanıcıyı bilgilendirmektedir. Bu teknolojiler sayesinde bireyler sağlık kuruluşlarına gitmeden sağlıkları hakkında istedikleri zaman bilgi sahibi olabilmektedirler (Demirci, 2018). Bu sayede bireyler daha sağlıklı bir yaşam tarzına sahip olmakta ve olası sağlık sorunlarını erken dönemde fark ederek önleyici tedbirler alabilmektedirler (Yetişen vd., 2018). Kişiler sağlık kurumlarına gitmeden sağlıkları hakkında elde edilen veriler sayesinde önemli hastalıklar önceden tespit edilmektedir. Bu sayede kişiler kendilerinde beliren semptomları bilerek buna uygun tedavi yöntemlerini uygular ya da sağlık kurumuna hastalığı olduğunu bilerek başvuruda bulunur (Pentland, 2004). Bireyler hastalık durumları konusunda bilinçli bir şekilde sağlık kuruluşuna başvuruda bulunduğu zaman sağlık çalışanlarının görev ve sorumlulukları da ciddi oranda azaltılabilmektedir. (Ananthanarayan ve Siek, 2012).

Sağlık hizmet sunucuları giyilebilir cihazların kişilerden topladığı veriler sayesinde kendilerine bir veri tabanı oluşturarak birey için hangi tıbbi testin yapılması gerektiğinin uygun olacağına veya hangi ilaçları reçete edeceklerine daha hızlı karar verebilmektedirler (Pentland, 2004). Sağlık çalışanlarına faydası olduğu gibi bireylere yönelik de bakım kalitesinin artması ve kronik hastalıkların yönetimi gibi konularda sayısız fayda sağlamaktadır (Sun vd., 2016). Ayrıca giyilebilir sağlık teknolojileri bireylerin fiziksel aktivite düzeylerini, uyku düzenlerini, kalp ritimlerini ve diğer fizyolojik parametrelerini düzenli olarak takip ederek, bireylere özel kişiselleştirilmiş sağlık önerilerinin sunulmasına da imkân tanımaktadır (Piwek vd., 2016). Bu durum özellikle sürekli hastalığı olan bireylerin takibinde etkin bir rol oynamakta ve kontrol altında tutulmasına yardımcı olmaktadır (Patel vd., 2012). Tüm bu özellikleriyle giyilebilir sağlık teknolojileri, sağlık sistemlerinin sürdürülebilir olmasında ve verimliliğin artırılmasında önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (WHO, 2020).

Sonuç olarak giyilebilir sağlık teknolojileri bireylerin sağlık verilerini düzenli olarak takip etmelerine ve olası risklerin tespit edilmesine olanak tanıyarak erken dönemde teşhis konulmasına imkân tanımaktadır (Piwek vd., 2016).

2.1.1. Giyilebilir ve Taşınabilir Cihazlara Yönelik Uygulama Örnekleri

E-Nanoflex teknolojisi, giysilere entegre edilen nano sensörler aracılığıyla kalp ritmini ve fiziksel aktiviteleri devamlı izleyerek EKG cihazlarının yaptığı tüm ölçümleri gerçekleştirmekte, verileri akıllı telefonlara aktarmakta ve sağlık takibi ile antrenman geliştirmeye imkân sağlamaktadır (Varadan, 2011).

Görsel 1: *e-Nanoflex* sağlık cihazı.
Kaynak: Robaid (2025).

Akıllı saat ve bileklikler, akıllı telefonlarda yer alan bluetooth özelliği ile cihazlara bağlanmakta ve kişilerin çağrılara cevap vermesinin yanı sıra spora ve sağlığa yönelik aktiviteleri de izleyerek kullanıcılara kolaylık sağlamaktadır (Chopra ve Singhal, 2021).

Görsel 2: *Akıllı saat*. Kaynak: Pixabay (2025)

Akıllı giysiler, kullanıcıların mevcut kilosu, kalp atış hızı, yağ oranı ve günlük faaliyetleri gibi verileri sürekli olarak kayıt altına almakta ve hastalıkların seyrine yönelik öngörülerde bulunmaktadır (Çakır, Aytekin ve Tüminçin, 2018). Normal kıyafetlere benzeyen akıllı giysiler yumuşak ve hafif yapıda olmalarının yanı sıra istenilen renk ve tasarımda tercih edilebilmektedir (Axisa vd., 2003).

Görsel 3: Akıllı Giysi. Kaynak: Turkish Airlines (2025).

2.2. Elektronik Sağlık Kayıtları ve Veri Yönetimi

Elektronik sağlık kayıtları kısa adıyla ESK bireylerin yaşamları boyunca kendilerine ait olan sağlık bilgilerinin kurumlara sunulması adına elektronik ortamda toplanması olarak ifade edilmektedir (Edward vd., 2006). Sağlık Bilgi ve Yönetim Sistemleri (HIMSS) ile faaliyet gösteren Elektronik Sağlık Kaydı Derneği ise elektronik sağlık kaydını bireylerin tedavi ve bakım süreçleri boyunca elde edilen bütün sağlık geçmişlerinin kayıt altına alındığı elektronik ortam olarak tanımlamaktadır (EHRA, 2021).

Veri yönetimi ise verilerin toplanma aşamasından analizine kadar elde edilen tüm bilgilerin yönetsel olarak ne şekilde kullanılacağına ilişkin süreçleri inceleyen ve bu konuda karar veren bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Edward vd., 2006). Bir başka açıklamaya göre ise verilerin uygulanabilir şekilde kullanılabilmesi için güvenli bir şekilde toplanarak analiz edilmesi olarak ifade edilmektedir. Elektronik sağlık kayıtları ve veri yönetimi sağlık hizmetlerinde bilgi teknolojilerinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kendi aralarında sıkı bir bağ kurulmuştur (Aygün ve Uslu, 2024).

Elektronik sağlık kayıtları ve veri yönetimi uygulamaları, sağlık hizmetlerinin verimliliğini ve kalitesini arttırmada önemli bir yere sahiptir. Elektronik sağlık kayıtları hastalara ait sağlık bilgilerini yararlandıkları kurumlara güvenli bir şekilde aktararak tedavilerinin sürekliliğini destekler. Bu durum ise hastalara her anlamda büyük avantajlar sağlamaktadır (Kellermann ve Jones, 2013). Bununla birlikte elektronik sağlık kayıtlarının etkili bir şekilde kullanılabilmesi için veri yönetim sistemlerinin de buna uygun şekilde yapılandırmaya sahip olması gerekmektedir (Adler-Milstein vd., 2015). Bu yapılandırmanın doğru bir şekilde işlemesi için birtakım zorluklar bulunmaktadır. Siber güvenlik tehditleri ve kişisel verilerin korunması elektronik sistemlerin güvenilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Bates vd., 2018). Bunun yanı sıra farklı sağlık kuruluşları arasında koordinasyon sağlanmaması sistemlerin zayıflamasına ve verileri paylaşma süreçlerinin aksamasına neden olabilmektedir (Hayrinen

vd., 2008). Ayrıca, sağlık çalışanlarının elektronik sistemlere uyum sağlayabilme süreci ve dijital okuryazarlık düzeyleri veri yönetimi ve elektronik sağlık kayıtlarının etkinliğini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Adler-Milstein vd., 2015). Bu nedenle, kurum içerisine ve kurum dışına yönelik her anlamda kapsamlı bir planlama, güçlü bir alt yapı ve eğitim programları gerekmektedir (Bates vd., 2018).

Elektronik sağlık kayıtları sadece bireysel anlamda hastaların tedavi süreçlerinde yardımcı olmakla kalmayıp aynı zamanda sağlık hizmetlerinin verimliliğini de arttırmaktadır. Bu sistemler sağlık çalışanlarına bilgilerin doğru ve zamanında ulaşmasını sağlarken hastalara da mahremiyetin korunması açısından katkı sağlamaktadır (Hayrinen vd., 2008). Bu özellikleri sebebiyle elektronik sağlık kayıtları ve veri yönetimi sağlık hizmetlerinde dijitalleşmenin en önemli yapı taşlarından biri olarak görülmekte ve gelecekte öncelikli olarak ele alınması gereken konuların başında gelmektedir (Aygün ve Uslu, 2024). Sonuç olarak bakıldığında etkili bir şekilde yönetilen elektronik sağlık kayıtları ve veri sistemleri, hasta bakımına yönelik iyileştirmelerde bulunurken sağlık hizmetlerinin de sürdürülebilirliğini destekler (Kellermann ve Jones, 2013).

2.2.1. Elektronik Sağlık Kayıt Sistemlerine Ait Örnekler

Görsel 4: *E-Nabız logosu.* Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2025).

E-Nabız, sağlık kurumlarından toplanan sağlık verilerine bireylerin ve çalışanların mobil cihazlar aracılığıyla erişebildiği dijital bir platformdur. Bu sistemde bireyin tüm sağlık geçmişi, tıbbi görüntüleri ve laboratuvar sonuçları gibi unsurlar yer almaktadır (Tosun ve Kaptanoğlu, 2023).

Görsel 5: *Epic Systems logosu.* Kaynak: Epic Systems Corporation (2025).

Epic Systems, ABD de özellikle büyük hastaneler ve sağlık sistemleri tarafından yaygın bir şekilde kullanılan elektronik sağlık kayıt (EHR) sistemidir (Adler-Milstein vd., 2017). Ayrıca güvenilirlik ve kullanılabilirlik açısından kurumların Epic systems'in etkin bir şekilde kullanması süreçlerinin daha verimli yürütülmesini sağlamaktadır (Ratwani et al., 2018).

Görsel 6: *OpenMRS logosu.* Kaynak: OpenMRS: Open source platform (2025).

OpenMRS, düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşayan bireylerin sağlık verilerinin dijital ortamlarda saklanması ve kaydedilmesini sağlayan bir elektronik sağlık kayıt (EHR) sistemidir (Mamlin & Biondich, 2005). Ayrıca uluslararası sağlık bilgi standartlarıyla uyumlu bir şekilde çalışmalar gerçekleştirerek düşük maliyetli, sürdürülebilir ve güvenilir çözümler sunmasıyla dünya genelinde kullanılmaktadır (Verma vd., 2021).

Görsel 7: *E-Reçete.* Sağlık Bakanlığı (2025).

E-reçete, özel yazılımlar yardımıyla klasik reçetelerde yer alan format ve içerik bilgilerinin elektronik ortamda kayıt altına alınarak oluşturulduğu dijital reçete türüdür. Bu sistem, manuel reçetelerdeki ilaç bilgilerini dijital bir şekilde hekim ve eczacılar arasında doğrudan elektronik iletişimi mümkün kılmaktadır (Akıcı ve Altun,2013).

2.3. Yapay zekâ destekli tanı ve tedavi teknolojileri

İnsanlık tarihi boyunca sağlık uygulamalarına her zaman önem verilmiş; hastalıkların teşhis ve tedavisinde uzaktan yöntemler kullanılarak çeşitli çözümler geliştirilmiştir (Dang vd.,2023). Bu yöntemler teknolojinin gelişim göstermesiyle yerini yapay zekâya bırakmış ve cihazlar buna uygun şekilde yenilerek kullanıcıların erişimine açılmıştır (Yu, Beam ve Kohane, 2018). Makinelerin insan zekâsıyla donatılarak gelişim göstermesi yapay zekâ olarak nitelendirilmiş ve özellikle sağlık alanında hastalıkların tespit edilmesinden tedavi süreçlerine kadar tüm aşamalarına katkıda bulunmuştur (Lin, Liu ve Goa,2022).

Yapay zekâ genel anlamda insanların düşünce yapısını ve karar verme süreçlerini ele alarak modellemeye odaklanmaktadır. Bu bağlamda; makine öğrenmesi ve yapay sinir ağları gibi teknolojiler, sağlığın vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir (Atalay ve Çelik, 2017). Sağlık sektörü de hasta sayısının artış göstermesi ve ihtiyaçlarının sürekli değişkenlik göstermesine bağlı olarak etkili çözümlere yönelmiş bu da yapay zekâ tabanlı uygulamaların hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır (Tunç, Güres, Shayea, 2021). Bu bağlamda yapay zekâ sağlık alanında sadece teşhis ve tedavi süreçlerinde rol almakla kalmayıp hasta bakımının tüm aşamalarında aktiflik göstermiştir. Burada yer alan klinik karar destek sistemleriyle sağlık çalışanları hasta verilerini analiz ederek daha hızlı kararlar almaya başlamıştır (Topol, 2019). Örneğin, radyoloji alanında yer alan yapay zekâ algoritmaları, tümörlerin boyutunu ve konumunu otomatik olarak tespit ederek insan hatalarını en aza indirmektedir (Liu ve Goa, 2022). Bunun yanı sıra kişiye özel tedavi planlarıyla hastaların genetik bilgileri ve yaşam tarzlarına göre içinde buldukları çevre analiz edilerek kişiselleştirilmiş tedaviler

oluşturulabilmektedir. Örneğin genom dizilimi analizleri sayesinde, kalıtsal hastalıklar daha tespit edilmeden veya ortaya çıkmadan belirlenerek buna yönelik önleyici işlemler yapılabilmektedir (Shaik vd.,2023). Yapay zekâ aynı zamanda giyilebilir cihazlar ve uzaktan izleme sistemleriyle hastaların takibini kolaylaştırmakta ve acil durumlarda hemen müdahalede bulunulmasını sağlayarak önemli sağlık risklerini önceden tespit etmektedir (Lin, Liu ve Goa,2022). Buna örnek olarak giyilebilir cihazlar içinde yer alan akıllı bileklikler verilmektedir. Bu cihazlar kalp atışı, oksijen seviyesi ve uyku düzeni gibi verileri sürekli toplayarak bireylerin olası sağlık risklerini önceden tespit etmektedir (Chopra ve Singhal, 2021). Bunun yanı sıra yapay zekâ sayesinde yeni tedavi yöntemlerini geliştirilmesi ve ilaçların keşfi daha az maliyetle gerçekleştirilebilmektedir. Böylelikle nadir hastalıklar ve acil tedavi gerektiren durumlarda büyük avantaj sağlanmaktadır. (Vamathevan vd., 2019).

Yapay zekânın sağlık alanında yaygın bir şekilde kullanımı etik ve güvenlik boyutlarını da gündeme getirmektedir. Hasta verilerinin gizliliği ve kurum içinde yer alan algoritmaların şeffaflığı konuları yapay zekâ uygulamalarının güvenli bir şekilde ilerlemesi adına kritik bir öneme sahiptir (Morley vd., 2020). Sonuç olarak, yapay zekânın sağlık alanında güvenli, etkili ve etik bir şekilde uygulanabilmesi hem hasta bakımını iyileştirmekte hem de sağlık sistemlerinin genel anlamda verimliliğini artırmaktadır (Vamathevan vd., 2019).

2.4. Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Akıllı Sağlık Altyapıları

Nesnelerin İnterneti (IoT), fiziksel nesnelerin sensörler, yazılımlar ve ağ bağlantıları aracılığıyla birbirleriyle veri alışverişi yapabildiği, insan etkileşimi hiç olmayan veya çok az olan bir teknoloji sistemi olarak ifade edilmektedir (Aydın, 2019). IoT, makineler arası iletişim yöntemleri ve veri toplama teknikleriyle fiziksel dünyayı yönetmek amacıyla geliştirilen teknolojik altyapıdır. Sadece makineler arası değil kurumlar ve sağlık hizmetleriyle ilgili kişileri de birbirine bağlayan ve çevrenin ihtiyaç duyduklarına karşılık veren bir sistemdir (Tian vd.,2019).

İletişim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler IoT kavramının günlük yaşantımızda yer edinmesine olanak tanımıştır (Ahmadi vd., 2019). IoT her alanda kullanılabildiği gibi sağlık alanında da sıklıkla kullanılmaktadır. Sağlıkta IoT, giyilebilir cihazlar sayesinde tüm verileri aktararak sağlık hizmetini sağlayanlara bu bilgileri sunmaktadır. Ardından gerekli yasal düzenlemeler eşliğinde hasta verilerinin düzenli bir şekilde korunmasına olanak tanımaktadır (Aydın, 2019). Bu korunma ise hasta verilerini korumanın karmaşıklaştığı durumları önlemek için ortaya çıkmıştır (Nabha, Laouiti ve Samhat,2025).

IoT tabanlı sağlık sistemleri akıllı saatler ve mobil sağlık uygulamaları gibi cihazlar eşliğinde bireylerin sağlık durumları ile ilgili bilgileri anında toplayarak sunabilmektedir (Ahmadi vd., 2019). Toplanan tüm bu veriler depolanarak sağlık profesyonelleri tarafından analiz edilmekte, böylelikle hastalıkların erken teşhis edilmesi, kronik hastalıkların etkili bir şekilde yönetilmesi

ve acil durumlarla karşılaşıldığı zaman hızlı müdahale edilmesi mümkün olmaktadır (Bhatia, Panda ve Nagpal, 2020). Bununla birlikte, IoT'nin sağlıkta kullanım alanları sadece hastalarla ilgili değildir. Ameliyathanelerde kullanılan akıllı cihazlar, ilaç stok yönetimi sistemleri, yaşlı ve engelli bireylere yönelik konum takibi sağlayan sensörler de IoT'nin önemli uygulamaları arasında yer almaktadır (Shaik vd., 2022). Örneğin, kronik hastalığı bulunan bireylerin sağlık durumları uzaktan izlenmekte ve bu sayede kişilerin hastanelerde kalma sürelerinde azalma meydana gelebilmektedir (Yew vd., 2020). Bütün bu avantajlı durumlarına rağmen IoT tabanlı sağlık altyapılarının yaygın hale gelmesi beraberinde birtakım zorlukları da getirmektedir. Özellikle cihazların siber saldırılara maruz kaldıkları zaman savunmasız olmaları ve kişisel verilerin başka kişilerin eline geçmesi gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir (Büyükgoze ve Dereli, 2019). Bu nedenle, IoT tabanlı sağlık uygulamalarının daha güvenli hale dönüştürülerek güçlendirilmesi ve uluslararası standartların benimsenmesi büyük önem arz etmektedir (Shaik vd., 2022).

Sonuç olarak, nesnelerin interneti teknolojisi, sağlık hizmetlerinde verimlilik ve erişilebilirlik gibi olanakların artmasını sağlayarak hasta memnuniyetlerini yükseltme, bekleme sürelerini ise azaltma potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyelin gerçekleşebilmesi veri güvenliklerinin güçlendirilmesi ve etkili yasal düzenlemelerle desteklenerek güvenilir altyapıların oluşturulmasına bağlıdır (Nabha, Laouiti ve Samhat, 2025).

3. TOPLUMSAL ETKİLER

3.1.Sosyal İlişkiler ve Toplum Sağlığı Üzerindeki Dijital Değişimler

İnsan bulunduğu çevreyi etkileyen ve ondan etkilenecek sürekli iletişim halinde olan bir varlıktır. Bireyler iletişim sayesinde birbirleriyle etkileşim kurmuş ve sosyalleşmeye başlamıştır. Ancak artan dijitalleşmeyle birlikte iletişim yerini sanal ortamlara bırakmış ve bireyler arasındaki bağlarda zayıflıklar meydana gelmiştir (Saki ve Köroğlu,2024). Bu durum, bireylerde tükenmişliğe yol açarak sosyal ilişkilerin niteliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreçte kişilerarası iletişim azaldığı için yalnızlaşma olgusu giderek yaygınlaşmış ve yüz yüze iletişim işlevini kaybeder hale gelmiştir (Preece vd., 2004).

İletişimin sıklıkla kullanıldığı alanlardan biri de sağlıkta. Bu alanda iletişimin etkili bir şekilde gerçekleşmesi ve hasta bakım kalitesinin artması adına sağlık hizmetlerinin verimli bir şekilde sunulması büyük önem taşımaktadır (Hayrinen, Saranto & Nykänen, 2008).Sağlık kurumlarında yaşanan iletişim kopukluklarının önlenmesi veya yaşanmaması adına verimlilik önemli olduğu kadar sağlık çalışanlarının çalışma ortamlarının da huzurlu ve kendilerini mutlu hissedebilecekleri şekilde olması gereklidir (Vardarlier ve Öztürk,2020).Bu durum sadece sağlık kurumu içerisinde sınırlı değildir. Aynı zamanda tüm toplumu da ilgilendirmektedir. Dijitalleşmenin sağlık üzerinde görülen etkisiyle birlikte toplumlarda buna yönelik bazı değişimler ortaya çıkmıştır (Hayrinen, Saranto & Nykänen, 2008). Özellikle ortaya çıkan mobil

sağlık uygulamaları, elektronik sağlık kaydı sistemleri ve tele sağlık gibi dijital sağlık uygulamalarıyla bireylerin sosyal ilişkilerinde ve toplum sağlığında değişiklikler belirlemiştir (Nabha, Laouiti & Samhat, 2025). Bu teknolojilerin ortaya çıkmasıyla toplumlar kendi sağlık durumlarını kolaylıkla takip edebilir hale gelmiş ve sağlık kurumlarına başvuruda buldukları zaman işlemlerini daha hızlı bir şekilde tamamlayabilmişlerdir (Hayrinen, Saranto & Nykänen, 2008).

Dijital sağlık uygulamalarının ortaya çıkmasıyla sağlık çalışanlarının iş yüklerinde azalmalar meydana gelebileceği gibi dijital araçlara uzun süre bakmanın verdiği etkiye dayanarak tükenmişlik ve yorgunluk hissiyatı da ortaya çıkabilmektedir (Saki & Köroğlu, 2024). Bu durum, hizmet kalitesini ve iletişim sürecinin olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca, teknolojinin getirmiş olduğu yeniliklerle toplumların sosyal ilişkilerinin niteliğinde de değişimler meydana gelmektedir (Preece vd., 2004). Toplum sağlığı açısından dijitalleşmenin etkisine bakıldığında sağlıkla ilgili bilgilere hızlı bir şekilde erişim imkânı sağlanabildiği gibi dijital teknolojilerin kullanımları tam anlamıyla bilinmediğinde veya kullanımları esnasında stres düzeyinin artmasına da neden olabilmektedir (Nabha, Laouiti & Samhat, 2025).

Sonuç olarak dijital değişimlerin ortaya çıkmasıyla sosyal ilişkilerde ve toplum sağlığında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal etkileşimler, dijital teknolojiler sayesinde dönüşüm geçirmiş ve bu durum bireylerin sağlık hizmetlerine erişim biçimlerinden gündelik yaşam pratiklerine kadar pek çok alanı etkilemiştir (Morley vd., 2020).

3.2.Sağlıkta dijital eşitsizlik

Eşitsizlik gelir durumundan sağlık hizmetlerine erişime kadar bireylerin yaşamları boyunca sürebilecek ve refah farkının ortaya çıkmasına sebep olabilecek her türlü duruma denilmektedir (Ragnedda ve Gladkova, 2020). Sağlık alanındaki eşitliğe bakıldığında ise kişiler arasında meydana gelebilecek bütün sağlık farklılıklarının ortadan kaldırılması ve kaliteli hizmet sunumunun yapılması olarak ifade edilmektedir (Mills C, 1999). Sağlıkta meydana gelen teknolojilerin gelişim göstermesiyle birlikte eşitsizlik durumları gelişmiş ülkelerde daha az iken gelişmemiş ülkeler de daha belirgin görülmektedir. Sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan bu eşitsizlik durumları, gelişmemiş ülkelerin yenilikçi teknolojilerden mahrum kalmasına sebep olmaktadır (Sarıhan,2021).

Eşitsizlik dijital teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte sağlıkta, bireylerin hizmete erişim sağlayarak bunları kullanması bakımından ekonomik seviyeleri farklı olan bireylerin ve coğrafi bölgelerin arasındaki fırsat ve imkân farklılıkları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Ragnedda ve Gladkova, 2020). Burada belirtilen dijital eşitsizlik en genel anlamıyla bilgisayar ve internet teknolojilerine erişim sağlarken yaşanan farklılıklar ve bu teknolojilerin kullanımı sonucunda ortaya çıkan çeşitlenmelerden dolayı eşitsizlik durumunun belirmesi olarak ifade edilmektedir (Woolley, 2023). Sağlık hizmetlerinde yaşanan dijital eşitsizlikleri önlemek için birtakım

çalışmalar yapılması büyük önem taşımaktadır. Sağlık kurumu içerisinde çalışanların eksiklerini belirleyerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışmak başta olmak üzere sağlık hizmet sunumunun eşit bir şekilde herkese verilmesi adına bir yol izlenmesi yol gösterici olacaktır (Sarıhan,2021). Bunun yanı sıra gerekli hizmet içi eğitimlerin planlanarak verilmesi ve eşitsizlik düzeylerinin önüne geçilmesi adına araştırmalar yapılması sağlık hizmet sunumunda dijital teknolojilerin daha adil bir şekilde kullanılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca sağlık kurumlarında eğitimlerin sürekli olması ve stratejiler yapılması da önemlidir (Alami, Gagnon ve Fortin, 2020). Ancak tüm bu verilen çabaların etkili olabilmesi için sadece kurumsal anlamda değil ulusal açıdan da desteklenmesi gereklidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dijital olarak altyapısının yetersiz olması sağlık hizmetlerine olan erişimi sınırlandırmaktadır (Ragnedda ve Gladkova, 2020). Bunun yanı sıra sosyoekonomik düzeyi yüksek ve dijital altyapısı yüksek olan gelişmiş ülkeler ise teknolojilerde sonuna kadar yararlanmakta ve istedikleri an sağlık hizmetlerinden faydalanabilmektedir (Sarıhan, 2021). Bu durum, sağlık hizmetlerindeki dijital eşitsizliklerin yalnızca bireysel veya kurumsal olarak değil ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre de şekillendiğini ortaya koymaktadır (Woolley, 2023). Gelişmiş ülkelerde bireylerin teknolojik anlamda bilinçli olması sağlık hizmetlerine hızlı bir şekilde erişmelerini mümkün kılarken gelişmekte olan ülkelere yetersiz altyapıdan kaynaklı düşük bilinç olması durumu sağlık hizmetlerinden yeterli bir şekilde faydalanamamayı ortaya çıkarmaktadır (Andersson, 2025). Bu nedenle dijital sağlık eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması sadece altyapıya bağlı olmayıp aynı zamanda bireylerin dijital becerilerine ve bilinç durumlarına da bağlıdır (Ragnedda ve Gladkova, 2020).

Sonuç olarak dijital sağlık eşitsizliklerinin azaltılması için altyapıların ve bireylerin yanı sıra çalışanlarında sürekli eğitimlerle desteklenmesi kritik öneme sahiptir (World Health Organization [WHO], 2023).

3.3.Toplumda sağlık verisi güvenliği ve mahremiyet algısı

Sağlık verilerinin dijital ortamlarda toplanması sonucunda bireylerde mahremiyet algısı doğrudan etkilenmiş ve veri güvenliği konusu sağlık hizmetlerinin en kritik tartışma alanlarından biri haline gelmiştir (Gostin ve Hodge, 2020). Her ne kadar kapsamı tam olarak çizilirse de sağlık verileri kısaca bir bireye ait olan ve onu tanımlayabilecek her türlü bilgi ve veri olarak tanımlanmaktadır (Hayrinen, Saranto ve Nykänen, 2008). Bu nedenle sağlık verilerinin korunmasına yönelik önlemler bireylerin mahremiyetini ilgilendirdiği gibi kurumlarında daha güvenilir bir imaj yaratması açısından büyük bir rol oynamaktadır (Siyal vd., 2019). Kurumlarda yer alan sağlık verilerine yönelik siber saldırılar ve yetkisiz erişim girişimleri gibi çeşitli risklerin de ortaya çıkmasıyla beraber mahremiyet konusundaki endişeler gittikçe artmaktadır. Dolayısıyla sağlık verilerinin kötüye kullanılmasını önleyebilmek adına oluşabilecek riskler her zaman göz önünde bulundurulmalıdır (Youn, 2009). Risklerden korunmak adına bireyler sağlık kurumlarına yanlış bilgi verme veya onlardan bilgi saklama gibi davranışlarda bulunmaktadır. Bu durum sağlık hizmetlerinde güven ilişkisinin hassas olduğunu ve bireylerin mahremiyet konusundaki algılarının dijital sağlık uygulamalarının benimsenmesinde belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir (Campos-Castillo ve Anthony,

2015). Dijital sağlık uygulamalarına yönelik benimsenme oranının artması adına sağlık kurumlarının yasal sorumluluklarını bilerek hareket etmesi ve bireylerin veri güvenliğine olan güvenlerini güçlendirmesi gerekmektedir (Hayrinen, Saranto ve Nykänen, 2008). Bununla birlikte kurumların sadece yasal sorumluluklarını yerine getirilmesiyle sınırlı kalınmamalı çalışanlara yönelik veri güvenliği ve mahremiyet konularında sürekli olarak eğitim programları düzenlenerek aktif katılım göstermeleri desteklenmelidir (Gostin ve Hodge, 2020). Ayrıca sağlık kurumları şeffaf veri yönetimi politikaları oluşturarak, verilerin toplanmasından paylaşımına kadar olan tüm süreçleri açık bir şekilde duyurmalı ve bireylerin hangi haklara sahip olduklarını bilmeleri sağlanmalıdır (Sicari vd., 2015). Böylelikle bireyler sağlık verilerinin nasıl toplanarak paylaşıldığını anlayarak daha bilinçli kararlar verebilir ve veri güvenliği hususundaki düşüncelerini sağlık hizmetlerine katılım ve veri paylaşımı süreçlerinde güvenle yansıtabilirler (Campos-Castillo ve Anthony, 2015). Bu noktada bireyler dijital sağlık teknolojilerine daha fazla güven duyarak yaygın bir şekilde kullanabilmektedirler. Güven duygusunun yükselmesiyle birlikte kişilerin sağlık verilerini paylaşma konusundaki tereddütleri azalmakta ve sağlık hizmetlerine aktif katılım sağlanmaktadır (Sicari vd., 2015).

Sonuç olarak dijital sağlık ortamlarında veri güvenliği ve mahremiyet konuları hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Bireylerin mahremiyet algısı sağlık verilerini paylaşma durumlarını doğrudan etkilerken, sağlık kurumlarının etik ilkelere uygun veri yönetimi uygulamaları, toplumsal güvenin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Campos-Castillo ve Anthony, 2015). Ayrıca dijital sağlık uygulamalarında güvenlik önlemlerinin etkin bir şekilde uygulanması, bireylerin bu uygulamalara olan güvenini artırmakta ve sistemlerin sürdürülebilir bir şekilde benimsenmesini sağlamaktadır (Gostin ve Hodge, 2020).

4. BİREYSEL VE PSİKOLOJİK ETKİLER

4.1. Dijital sessizliğin fark edilmeden yarattığı psikolojik etkiler

Dijital sağlık teknolojilerinin kullanımının artmasıyla birlikte dijital sessizlik, gün geçtikçe bireyler üzerinde çeşitli psikolojik etkiler bırakmaktadır. Bu etkilere bakıldığında dijital sessizliğin ortaya çıkmasıyla kişilerin çevrimiçi platformlara aktif katılım göstermemesi başta gelmektedir (Zhou, 2022). Bireyler bu ortamlarda bazen neye ne şekilde tepki vereceğini bilemeyebilir ve o anki ruh hali ile kendini yalnız hissetmesinden dolayı sessizlik arayışına gidebilmektedir. Ancak sessizlik durumunun belirmesiyle kişi bir süre sonra kendini stresli ve kaygılı bir halde bulabilmektedir (Mirza ve Kumari, 2025).

Bunların yanı sıra dijital sessizlik uzun vadede bireylerin duygusal anlamda dayanıklılığını azalmakta ve psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmemelerine sebep olmaktadır. Sessizlik kişilerin kendilerini ifade etme güçlerini zayıflattığı için bireylerde özgüven kaybı kendini göstermektedir (Morley vd., 2020). Ayrıca, kişiler iletişimden uzak durdukları için sosyal anlamda kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmekte, bu da bireylerde değersizlik duygusunun oluşmasına neden olmaktadır (Alanzi vd., 2024). Dolayısıyla dijital sessizlik, bireylerde fark

edilmese bile özgüven eksikliği, stres ve kaygı gibi çok yönlü psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olan bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Kowalski vd., 2021).

Sonuç olarak bakıldığında dijital sessizlik bireylerin sosyal bağlılıklarını olumsuz yönde etkileyen ve duygusal iyi oluşlarını zayıflatan kritik bir faktör olarak görülmektedir (Morley vd., 2020).

4.2. Teknoloji Kullanımına Bağlı Dijital Yorgunluk ve Tükenmişlik

Dijital teknolojilerin hızlı gelişim göstermesiyle günlük hayatımıza entegre olması bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığını doğrudan etkileyerek yeni bir olgu olarak karşımıza çıkan dijital yorgunluğu gündeme getirmiştir. Dijital yorgunluk, sürekli olarak teknolojik cihazların ekranlarına maruz kalma sonucunda ortaya çıkan bir durumdur (Dong vd., 2021) Bu durum kendini başta göz yorgunluğu olmak üzere uyku problemlerinin yaşanması ve baş ağrısı gibi belirtilerle gösterdiği gibi depresyon gibi zihinsel belirtilerle de gösterebilmektedir (Zhang vd., 2020). Ayrıca bireylerde motivasyon kaybının yaşanması kişilerin kendilerini tükenmiş hissetmelerine yol açarak sosyal yaşamlarında verimliliklerinin azalmasına yol açabilmektedir (Dong vd., 2021). Bu durum dijital yorgunluğun sadece fiziksel olarak değil psikolojik ve sosyal boyutlarının da olumsuz yönde etkilediğini göz önüne sermektedir (Liu vd., 2024).

Bu bağlamda dijital yorgunluk ve tükenmişliğin yönetilmesi adına bireylerin hem psikolojik anlamda iyi olmalarını sağlamak hem de sosyal alanlarındaki verimliliklerini sürdürmek açısından kritik öneme sahiptir (Zhang vd., 2020). Dolayısıyla bireylerin ekran sürelerini sınırlandırması ve çevrimiçi platformlara bilinçli bir şekilde yaklaşım göstermeleri dijital yorgunluğun olumsuz etkilerini azaltmada etkili stratejiler arasında gösterilmektedir (Li vd., 2023).

4.3. Dijital Sağlık Teknolojilerinin Hasta Deneyimine Etkisi

Dijital sağlık teknolojileri, sağlık hizmetlerinde sıklıkla kullanılmakla birlikte hastaların bakım süreçlerini iyileştiren ve hizmetlerin daha kaliteli sunulmasını sağlayan araçlardır (Borges vd., 2023). Bu teknolojiler sadece hastalara yönelik olmakla kalmayıp sağlık çalışanlarının iş yüklerinin hafiflemesine de yardımcı olmaktadır. Gelişen teknolojilerdeki ilerlemeler sayesinde gereksiz maliyetler düşmekte işgücü performansı ise artış göstermektedir (Agarwal vd., 2010)). Bunun yanı sıra dijital sağlık teknolojileriyle sağlık verilerini kolaylıkla takip edebilmekte ve böylece tedavi süreçlerinin daha erken başlatılmasına olanak tanınmaktadır. Özellikle elektronik sağlık kayıtları ve mobil sağlık uygulamaları, sağlık hizmet sunumlarının zamanında ve etkin bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır (Demirci, 2018). Bu uygulamalar sayesinde bireyler sağlık durumları ile ilgili bilgilere daha kolay bir şekilde erişim sağlayabilmekte ve bireyin geçirmiş olduğu tüm rahatsızlıklar, daha önce yapılan tanı ve tetkikler gibi önemli sağlık verilerini takip edebilmektedir (Tapuria vd., 2021). Böylelikle hem hastalar hem de sağlık çalışanları tedavi sürecinde daha aktif bir katılım sergilemekte ve herhangi bir hastalık durumunda erken teşhiste bulunularak müdahale edilebilmektedir (Borges

vd., 2023). Bu kapsamda dijital sağlık teknolojileri hasta ve sağlık çalışanlarının etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlayarak tedavi süreçlerinde güven duygusunun artmasını sağlamaktadır (Lymeris ve Dittmar, 2007).

Sonuç olarak, dijital sağlık teknolojileri sadece hizmet sunumunu optimize etmekle kalmayıp, hasta deneyimini iyileştiren, tedavi süreçlerini hızlandıran ve bireylerin sağlık hizmetlerinden memnun kalmasını sağlayan önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Demirci, 2018).

4.4. Dijital Sağlık Teknolojilerinde Adaptasyon Süreci ve Bireysel Farkındalık

Dijital sağlık teknolojilerine adaptasyon süreci hem bireylerin hem de sağlık çalışanlarının teknolojileri kabullenme süreçlerine göre değişkenlik göstermektedir. Bu süreç bireylerin dijital sağlık teknolojilerinin sağladığı faydaları anlamaları ve kendi sağlık durumlarına ilişkin farkındalık kazanmalarıyla doğrudan ilişkilidir (Borges vd., 2023). Bireysel farkındalık hastaların sağlık hizmetlerinden yararlanırken daha bilinçli ve etkin kararlar almasını sağlamaktadır (Demirci, 2018). Bu farkındalığın oluşmasıyla birlikte bireyler kendi sağlık durumlarını düzenli olarak takip etmektedir. Böylece hastalar oluşabilecek sağlık sorunlarını daha erken fark edebilmekte ve gerekli müdahalelerde bulunabilmektedir (Lymeris ve Dittmar, 2007). Burada sağlık çalışanlarının destekleyici rolü ise bireylerin adaptasyon sürecinin hızlanmasını sağlamakta ve dijital sağlık teknolojilerinin hasta deneyimine sağladığı katkıyı artırmaktadır (Agarwal vd., 2010). Aynı zamanda hastaların deneyimleri arttıkça adaptasyon süreci güçlenmekte ve dijital sağlık teknolojilerini daha etkin kullanmaya başlamalarıyla birlikte tedavi süreçlerine olan katılımları da artmaktadır (Lymeris ve Dittmar, 2007).

Sonuç olarak dijital sağlık teknolojilerinde adaptasyon süreci ve bireysel farkındalık, hastaların sağlık verilerini bilinçli bir şekilde takip etmelerini sağlayarak tedavi süreçlerini hızlandırmakta ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmaktadır (Borges vd., 2023).

SONUÇ

Dijitalleşmenin gelişim göstermesiyle birlikte dijital sağlık teknolojileri, sağlık hizmetlerinin sunumunda birtakım değişiklikler yaratmıştır. Giyebilir cihazlar ve elektronik sağlık kayıtları gibi sistemler bireylerin sağlık verilerini takip etmelerine olanak tanıyarak kişilerin sağlık hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanmalarını sağlamaktadır (Agarwal vd., 2010). Ancak bu teknolojiler günlük yaşamda hemen fark edilemeyen görünmez araçlar olarak işlevlerini gerçekleştirmekte ve hem bireysel hem de toplumsal açıdan bazı etkileri bulunmaktadır (Campos-Castillo ve Anthony, 2015).

Bireysel düzeyde bakıldığında sağlığın dijitalleşmesiyle birlikte kişiler kendi sağlık süreçlerini daha aktif bir şekilde yönetmeye başlamış ancak bu durum beraberinde veri güvenliği ve mahremiyetle ilgili bazı riskleri doğurmuştur (Hayrinen vd., 2008). Bu noktada dijital sessizlik kavramı gündeme gelmiş ve bireyler kendilerini dijital teknolojilerden soyutlamışlardır. Bu durum kişilerin teknolojiyi kullanmalarına rağmen dijital platformlarda bilinçli olarak sessiz kalmaları şeklinde ortaya çıkmıştır (Campos-Castillo ve Anthony, 2015). Toplumsal düzeyde

ise dijital sessizlik, bilinç düzeyi ve dijital okuryazarlığı düşük gruplarda daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Dijital sessizliğin bu şekilde görünür hale gelmesi dijitalleşmenin sağlık hizmetlerinde sunmuş olduğu fırsatların herkes tarafından eşit bir şekilde yararlanılmasına engel olmaktadır (Morley vd., 2020). Dijital sessizlik bireylerin sağlık süreçlerine aktif bir şekilde katılım göstermesini sağlarken toplumsal düzeyde ise teknolojinin etkilerinin fark edilmemesi nedeniyle bazı grupların sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamasına ve dijital eşitsizliklerin derinleşmesine sebep olmaktadır (Yao vd., 2022).

Sonuç olarak, dijital sağlık teknolojilerinin sunmuş olduğu avantajlar bireylerin sağlık hizmet sunumuna olan katılımlarını arttırsa da dijital sessizlik ve toplumsal eşitsizlikler teknolojinin potansiyel faydalarının sınırlı kalmasına yol açmaktadır (Morley vd., 2020; Yao vd., 2022). Bu bağlamda, dijital sağlık okuryazarlığının güçlendirilmesi ve uygun stratejiler belirlenerek bireylerin bilinçlendirilmesi, dijital sessizliğin etkilerini azaltarak kişilerin sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde yararlanmasını sağlamaktadır (Campos-Castillo ve Anthony, 2015).

KAYNAKÇA

Adler-Milstein, J., Everson, J., & Lee, S. D. (2015). EHR adoption and hospital performance: Time-related effects. *Health Services Research*, 50(6), 1751–1771.

Adler-Milstein, J., Holmgren, A. J., Kralovec, P., Worzala, C., Searcy, T., & Patel, V. (2017). Electronic health record adoption in US hospitals: progress continues, but challenges persist. *Health Affairs*, 36(12), 2170–2177. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2017.0919>

Agarwal R, Gao G, DesRoches C, Jha AK. (2010). The Digital Transformation of Healthcare: Current Status and the Road Ahead. *Information Systems Research*. 21(4),796-809.

Akıcı, A. ve Altun, R. (2013). “Elektronik (e) reçete uygulaması ve akılcı ilaç kullanımına katkısı”. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 17 (3), 125–133. <https://doi.org/10.2399/tahd.13.00003>

Alami, H., Gagnon, M. P., & Fortin, J. P. (2020). Digital health and the challenge of health systems transformation. *MHealth*, 6, 44.

Alanzi, T. M., Arif, W., Aqeeli, R., Alnafisi, A., Qumosani, T., Alreshidi, A., Alhawsawi, S., Alnakli, R., Alotaibi, A., AlOthman, M., & Khamisi, M. (2024). Examining the impact of digital detox interventions on anxiety and depression levels among young adults. *Cureus*, 16(12), e75625.

Ananthanarayan, S., & Siek, K. A. (2012). Persuasive Wearable Technology Design for Health and Wellness. In: *Pervasive Computing Technologies for Healthcare (PervasiveHealth)*, 2012 6th International Conference on, San Diego, 236-240.

Andersson, S. W. (2025). Digital health literacy—a key factor in realizing the value of digital health technologies. *Frontiers in Digital Health*. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fdgth.2025.1461342/full>

Atalay, H. (2021). Mahremiyet Kapsamında Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması ve Depolanması. *Journal of Academic Perspective on Social Studies*, (1), 01-20.

Atalay, M., & Çelik, E. (2017). Büyük veri analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 155–172. <https://doi.org/10.20875/makusobed.309727>

Axisa, F., Dittmar, A., and Delhomme, G. (2003). Smart clothes for the monitoring in real time and conditions of physiological, emotional and sensorial reactions of human. In *Engineering in Medicine and Biology Society, IEEE Proceedings of the 25th Annual International Conference*, vol. 4, pp. 3744-3747.

Aydın, N. (2019). Mobil sağlık: Geleceğin getirdiği yenilikler. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 6(14), 42-51.

Aygün, S. & Demir Uslu, Y. (2024). Elektronik sağlık kaydı (EHR) tabanlı kayıtlar ve veri yönetimi. Demir Uslu, Y. ve Zülfikar, H. (Ed.), *Sağlıkta Dijitalleşme* (ss. 152-165). İstanbul Üniversitesi Basımevi. <https://doi.org/10.26650/B/LSB40.2024.035.12>

Bakıner, Ayça. “Dijital Sessizlik ve Simgesel Direniş: #blackouttuesday Kampanyasında İletişimsel Eylem Olarak SessizlikAl Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), madde 107-122.

Bates, D. W., Cohen, M., Leape, L. L., Overhage, J. M., Shabot, M. M., & Sheridan, T. (2018). Reducing the frequency of errors in medicine using information technology. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 8(4), 299–308.

Bhatia, H.; Panda, SN; Nagpal, D. Nesnelerin İnterneti ve Sağlık Hizmetlerindeki Uygulamaları- Bir Araştırma. 2020 8. Uluslararası Güvenilirlik, Bilişim Teknolojileri ve Optimizasyon Konferansı (Trendler ve Gelecek Yönleri) (ICRITO) Bildirilerinde, Noida, Hindistan, 4-5 Haziran 2020; s. 305-310.

Blackman, D. A., & Sadler-Smith, E. (2009). The silent and the silenced in organizational knowing and learning. *Management Learning*, 40(5), 569–585. <https://doi.org/10.1177/1350507609339073>

Borges do Nascimento IJ, Abdulazeem H, Vasanthan LT, et al. Barriers and facilitators to utilizing digital health Technologies by healthcare professionals. *NPJ Dig Med* 2023; 6(1):161.

Bostancı, E. (2015), “Medikal Alanda Kullanılan Giyilebilir Teknolojiler: Uygulamalar, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Tıp Teknolojileri Ulusal Kongresi, Muğla*, 549-552.

Büyükgöze S ve Dereli E. Dijital Sağlık Uygulamalarında Yapay Zekâ. VI. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi-Fen ve Sağlık, 07-10, 2019.

Büyükgöze: (2019). Sağlık 4.0’da giyilebilir teknolojilerden sensör yamalar üzerine bir inceleme. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 17, 1239-1247.

Campos-Castillo, C., & Anthony, D. L. (2015). The double-edged sword of electronic health records: Implications for patient disclosure. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 22(2), 386–392.

Chopra, A., & Singhal, A. (2021). Understanding the Wearable Technology. Available at SSRN 3833316.

Çallak, E., & Öncüer, M. E. (2023). Gelişmeleri kaçırma korkusunun (FOMO) otel çalışanlarının iş motivasyonuna etkisi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(3), 961-971.

Dang, VA; Vu Khanh, Q.; Nguyen, V.-H.; Nguyen, T.; Nguyen, DC Akıllı Sağlık Hizmeti: İnsanlık için Yeni Teknolojilerin ve Nesnelerin İnternetinin Entegrasyonu. *Sensörler2023*, 23, 4200. <https://doi.org/10.3390/s23094200>

Demirci, Ş. (2018). Giyilebilir teknolojilerin sağlık hizmetlerine ve sağlık hizmet kullanıcılarına etkileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 985–992. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/39085/377427>

Dong, H. Y., Feng, J. Y., Wang, B., Shan, L., & Jia, F. Y. (2021). Screen time and autism: Currentsituation and risk factors for screen time amonpre-school children with ASD. *Frontiers inPsychiatry*, 12, 675902. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.675902>

Edward, A., Shapiro, J., & Hage, J. (2006). *Electronic health records: A primer for healthcare professionals*. Springer.

Epic Systems Corporation. (2025). Epic Systems logosu. [Görsel 5]. Epic Systems. Erişim adresi: <https://www.epic.com>

Gostin, L. O., & Hodge, J. G. (2020). Digital health privacy and security in a globalized world. *JAMA*, 323(23), 2366–2367.

Häyrinen, K., Saranto, K., & Nykänen, P. (2008). Definition, structure, content, use and impacts of electronic health records: A review of the research literature. *International Journal of Medical Informatics*, 77(5), 291–304.

HIMSS Elektronik Sağlık Kaydı Derneği. (2021). EHR Derneği Tanımsal Modeli ve UygulamaSüreci. https://www.ehra.org/sites/ehra.org/files/EHRA%20Application%20for%20FY21%20Membership_0.pdf (Erişim tarihi:10.08.2025)

Hosseini Ahmadi, Goli Arji, Leila Shahmoradi, Reza Safdari, Mehrbakhsh Nilashi ve Mojtaba Alizadeh. Nesnelerin internetinin sağlık hizmetlerinde: sistematik bir literatür incelemesi ve çıkışı. *Bilgi Toplumunda Evrensel Erişim*, 18(4):837–869, 2019.

Kellermann, A. L., & Jones, S. S. (2013). What it will take to achieve the as-yet-unfulfilled promises of health information technology. *Health Affairs*, 32(1), 63–68.

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137. <https://doi.org/10.1037/a0035618>

Li, J., Guo, F., Qu, Q. X., & Hao, D. (2022). How does perceived overload in mobile social media influence users' passive usage intentions? Considering the mediating roles of privacy concerns and social media fatigue. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 38(10), 983-992.

Lin, K.; Liu, J.; Goa, J. Salgın Hastalıkların Yardımcı Tanısı İçin Yapay Zekâ Odaklı Karar Verme. *IEEE Trans. Mol. Biol. Çok Ölçekli İletişim*.2022,8, 9–16.

Lin, M., Wynne, J., Lei, Y., Wang, T., Curran, W. J., Liu, T., & Yang, X. (2021, March 25). Artificial intelligence in medical imaging-based tumor subregion analysis: A review (arXiv:2103.13588). arXiv. <https://arxiv.org/abs/2103.13588>

Liu, X., Feng, R., Chen, X., & Yuan, Y. (2024). “Left on read” examining social media users' lurking behavior: an integration of anxiety and social media fatigue. *Frontiers in Psychology*, 15, 1406895.

Lu, L., Zhang, J., Xie, Y., Gao, F., Xu: Wu, X., & Ye, Z. (2020). Wearable health devices in health care: narrative systematic review. *JMIR mHealth and uHealth*, 8(11), e18907. Doi:10.2196/18907

Lymberis, A., & Dittmar, A. (2007). Advanced Wearable Health Systems and Applications-Research and Development Efforts in the European Union. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Magazine*, 26(3), 29-33.

Mamlin, B. W., & Biondich, P. G. (2005). OpenMRS: An open source electronic medical record system for developing countries. *AMIA Annual Symposium Proceedings*, 2005, 271–275. PMC

Mills C. (1999). Equity and health: key issues and WHO's role (Eşitlik ve sağlık anahtar konular ve WHO'nun Rolü) Çeviren: Belek İ, *Toplum ve Hekim*, 14:145-149.

Mirza, K., & Kumari, K. (2025). Dijital Sessizliğin Gücü. *Uluslararası Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(7).

Morley, J., Machado, C. C. V., Burr, C., Cows, J., Joshi, I., Taddeo, M., & Floridi, L. (2020). The Ethics of AI in Health Care: A Mapping Review. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3830408>

Nabha, R., Laouiti, A., & Samhat, A. E. (2025). Internet of Things-Based Healthcare Systems: An Overview of Privacy-Preserving Mechanisms. *Applied Sciences*, 15(7), 3629. <https://doi.org/10.3390/app15073629>

OpenMRS. (2025). OpenMRS logosu: Open source platform. [Görsel 6]. Erişim adresi: <https://openmrs.org>

Ören, A. (2025). The Power of Digital Silence: A Conceptual Examination of Silent Users (Lurkers). *Social Sciences Research Journal*, 14 (01), 102-110.

- Patel, M. S., Asch, D. A., & Volpp, K. G. (2012). Wearable devices as facilitators, not drivers, of health behavior change. *JAMA*, 313(5), 459–460.
- Pentland, A. (2004). Healthwear: Medical Technology Becomes Wearable. *Computer*, 5(37), 42-49.
- Pinder, C. C., & Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. In G. R. Ferris (Ed.), *Research in Personnel and Human Resources Management* (Vol. 20, pp. 331–369). Elsevier.
- Piwek, L., Ellis, D. A., Andrews, S., & Joinson, A. (2016). The rise of consumer health wearables: Promises and barriers. *PLoS Medicine*, 13(2), e1001953.
- Pixabay. (2025). Smart watch on wrist Akıllı Saat. [Görsel 2]. Akıllı Saat. <https://pixabay.com/photos/smart-watch-apple-hand-wrist-821557/>
- Preece, J., Nonnecke, B., & Andrews, D. (2004). The top five reasons for lurking: improving community experiences for everyone. *Computers in human behavior*, 20(2), 201-223
- Ragnedda, M., & Gladkova, A. (Eds.). (2020). *Digital Inequalities in the Global South*. Palgrave Macmillan.
- Ratwani, R. M., Savage, E., Will, A., Fong, A., Karavite, D., Muthu, N., ... & Hodgkins, M. (2018). A usability and safety analysis of electronic health records: a multi-center study. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 25(9), 1197–1201.
- Robaid. (2025). E-Nanoflex sağlık cihazı. [Görsel 1]. E-nanoflex. Erişim adresi: <https://www.robaid.com/bionics/e-nanoflex-sensor-system-physiological-data-textile-sensor.htm>
- Saki, Ş. & Köroğlu, M. A. (2024). “Yapay Zekâ ve Dijital Teknolojilerin Sosyal Hizmet Uygulamalarında Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10(2):149-171. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10897555>
- Sarıhan M. (2021). Sağlık Hizmetleri ve Yenilikçi Sağlık Teknolojilerine Erişimde Eşitsizlikler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (22), 249-257.
- Shaik, T., Tao, X., Higgins, N., Li, L., Gururajan, R., Zhou, X., & Acharya, U. R. (2023). Remote patient monitoring using artificial intelligence: Current state, applications, and challenges. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*, 13(2), e1485.
- Shajari, S., Kuruvinaşetti, K., Komeili, A., & Sundararaj, U. (2023). The emergence of AI-based wearable sensors for digital health technology: A review. *Sensors*, 23(23), 9498. <https://doi.org/10.3390/s23239498>
- Shukla, A. K., & Singh, N. K. (2025). Digital silence and communication anxiety: Investigating the impact of delayed responses in digital communication. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 13(1), 1234-1245.

- Sicari, S., Rizzardi, A., Grieco, L. A., & Coen-Porisini, A. (2015). Security, privacy and trust in Internet of Things: The road ahead. *Computer Networks*, 76, 146–164.
- Siyal, A. A., Junejo, A. Z., Zawish, M., Ahmed, K., Khalil, A., & Soursou, G. (2019). Applications of blockchain technology in medicine and healthcare: Challenges and future perspectives. *Cryptography*, 3(1), 3.
- Smith, J. H, Dinev, T. and Xu, H. (2011). “Information Privacy Research: An Interdisciplinary Review”. *MIS Quarterly*, 9891015.
- Sönmez Çakır, F., AYTEKİN, A., & TÜMİNÇİN, F. (2018). Nesnelerin İnterneti ve Giyilebilir Teknolojiler. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4(5), 84-95.
- Sun, J., Guo, Y., Wang, X., & Zeng, Q. (2016). MHealth for aging China: opportunities and challenges. *Aging and disease*, 7(1), 53. <https://doi.org/10.14336/AD.2015.1011>
- Sun, Y., & Zhang, D. (2019). Diagnosis and analysis of diabetic retinopathy based on electronic health records. *Ieee Access*, 7, 86115-86120.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). E-Nabız logosu [Görsel 4]. E-Nabız. <https://enabiz.gov.tr>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). Reçetem logosu [Görsel 7]. Reçetem. <https://recetem.enabiz.gov.tr/>
- Tapuria, A., et al. (2021). Impact of patient access to their electronic health record. *Journal of Medical Internet Research*, 23(4), e33803. <https://doi.org/10.2196/33803>
- Tavakoli, M., Carriere, J., & Torabi, A. (2020). Robotics, smart wearable technologies, and autonomous intelligent systems for healthcare during the COVID-19 pandemic: An analysis of the state of the art and future vision. *Advanced Intelligent Systems*, 2(7), 2000071. Doi:10.1002/aisy.20200007
- Tian S., Yang W., Grange JM le ve diğerleri. Akıllı sağlık hizmeti: Tıbbi bakımı daha akıllı hale getirmek // *Küresel Sağlık Dergisi*. 2019. Cilt 3, Sayı 3. S. 62–65.
- Topol, E. J. (2019). The convergence of human and artificial intelligence. *Nature Medicine*, 25(1), 44–56. <https://doi.org/10.1038/s41591-018-0300-7>
- Tosun, N., & Özyurt Kaptanoğlu, R. (2023). Sağlık Hizmetlerinde Dijital Dönüşüm. In İ. Bozkurt (Ed.), *Güncel Gelişmeler Işığında Sağlık Yönetimi* (ss. 33–41). Özgür Yayınları.
- Tunc, M. A., Gures, E., & Shayea, I. (2021, September 5). A survey on IoT smart healthcare: Emerging technologies, applications, challenges, and future trends. *ArXiv*. <https://arxiv.org/abs/2109.02042>
- Tunç, M., Güres, E., & Shayea, S. (2021). Yapay zekâ: Sağlık hizmetlerinden uygulamalar. *Akademik Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1–10. <https://doi.org/10.29228/ahbvuibfd.64683>
- Turkish Airlines. (2025). Giyilebilir IoT Teknolojisi: Akıllı Kıyafetler. [Görsel 3]. Akıllı giysi. Erişim adresi: <https://terminal.turkishairlines.com/akilli-kiyafetler/>

Türker Şener L, Bozkaya DN, Kıtır T. COVID-19 Sürecindeki Yapay Zekâ, Dijital Sağlık Tanı ve Tedavisindeki Gelişmeler. JAIHS. 2022;2(1):13-20.

Üzmez, S. S., & Büyükbeşe, T. (2021). Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(2), 117-127. <https://doi.org/10.54860/beyder.1028117>

V. Varadan, “An EKG in Your Underwear: Nanostructured Sensors, Smartphones and Cloud Computing Promise a New Platform for Everyday Medical Monitoring,” *Mechanical Engineering*, vol. 133, no. 10, pp. 37, 2011.

Vamathevan, J., Clark, D., Czodrowski, P., Dunham, I., & Dunham, I. (2019). Applications of machine learning in drug discovery and development. *Nature Reviews Drug Discovery*, 18(6), 463–477. <https://doi.org/10.1038/s41573-019-0024-5>

Vardarlier, P., & Öztürk, C. (2020). Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Rolü. *Sosyolojik Düşün*, 5(1), 1-18. <https://doi.org/10.37991/sosdus.730815>

Verma, N., Mamlin, B., Flowers, J., Acharya, S., Labrique, A., & Cullen, T. (2021). OpenMRS as a global good: Impact, opportunities, challenges, and lessons learned from fifteen years of implementation. *International Journal of Medical Informatics*, 149, 104405. <https://doi.org/10.1016/j.ijmedinf.2021.104405>

Woolley, K. E. (2023). Mapping Inequities in Digital Health Technology Within the United States. *Journal of Health Communication*, 28(5), 402-411.

World Health Organization (WHO). (2020). *Global strategy on digital health 2020–2025*. Geneva: World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240020924>

World Health Organization (WHO). (2023). Digital health literacy key to overcoming barriers for health workers. Retrieved from <https://www.who.int/europe/news/item/18-09-2023-digital-health-literacy-key-to-overcoming-barriers-for-health-workers--who-study-says>

Yao, R., Zhang, W., Evans, R., Cao, G., Rui, T., & Shen, L. (2022). Inequities in health care services caused by the adoption of digital health technologies: Scoping review. *Journal of Medical Internet Research*, 24(3), e34144.

Yetisen, A. K., Martinez-Hurtado, J. L., Ünal, B., Khademhosseini, A., & Butt, H. (2018). Wearables in medicine. *Advanced Materials*, 30(33), 1706910. Doi:10.1002/adma.201706910

Yew, H. T., Chung, S. K., Ng, M. F., & Chekima, A. (2020). IoT-based Real-Time Remote Patient Monitoring System. In *Proceedings of the 16th IEEE International Colloquium on Signal Processing & Its Applications (CSPA)*. IEEE.

Youn S. Çevrimiçi gizlilik endişesinin belirleyicileri ve genç ergenler arasında gizlilik koruma davranışları üzerindeki etkisi. *J Consum Aff*. 2009;43(3):389–418.

Yu, KH; Beam, AL; Kohane, IS Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ. *Nat. Biyomedikal Müh.*2018,2, 719–731.

Zhang, Z., Jiménez, F. R., & Cicala, J. E. (2020). Fear of missing out scale: A self-concept perspective. *Psychology & Marketing*, 37(11), 1619-1634. <https://doi.org/10.1002/mar.21406>

Zhou, T. (2022). Using the SOR paradigm to understand user lurking behavior in online knowledge communities. *Information Resources Management Journal (IRMJ)*, 35(1), 1-14.

TOKSİK LİDERLİK ALGISININ SESSİZ İSTİFA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: STK ÇALIŞANLARI GAZİANTEP İL ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi, Buket SEZER

Bitlis Eren Üniversitesi, buketsezer86@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-2060-3330

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, STK çalışanların toksik liderlik algılarının sessiz istifa üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Gaziantep ilinde faaliyet gösteren yerel STK çalışanları araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Araştırma verileri toplanırken evrenin tamamına ulaşmadaki maliyet ve zamansal kısıtlılıklardan dolayı kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemlerinin birlikte kullanılmıştır. Google Formlar üzerinden oluşturulan anketler, WhatsApp uygulaması üzerinden araştırma evreninde yer alan STK çalışanlarına gönderilmiştir. Gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülen veri toplama sürecinde elde edilen anket sayısı 107 olmuştur. Alan araştırması sonucu elde edilen veriler üzerinde güvenilirlik ve geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmış olup, elde edilen veriler sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Toksik Liderlik, Sessiz İstifa

THE IMPACT OF PERCEIVED TOXIC LEADERSHIP ON QUIET QUITTING: THE CASE OF NGO EMPLOYEES IN GAZİANTEP PROVINCE

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the impact of NGO employees' perceptions of toxic leadership on quiet quitting. For this purpose, employees of local NGOs operating in the province of Gaziantep were identified as the research population. Due to cost and time constraints in reaching the entire population, convenience sampling and snowball sampling methods were used together to collect the research data. Surveys created via Google Forms were sent to employees within the research population through the WhatsApp application. The data collection process was conducted on a voluntary basis, and a total of 107 surveys were obtained. Reliability and validity tests, as well as correlation and regression analyses, were conducted on the data obtained from the field research, and the findings were evaluated in the conclusion section.

Keywords: Leadership, Toxic Leadership, Quiet Quitting

1. GİRİŞ

Çalışma ortamlarında, çalışanların rahatsızlık duydukları pek çok şey karşısında sessiz kaldıkları, bunu açık açık dile getirmedikleri bilinmektedir. Bunun yerine çalışan kendisinden beklenen işin dışında ekstra bir çaba ya da gayret göstermeyi bırakmayı seçerek tepkisini ortaya koymaktadır. Çalışanın içinde bulunduğu bu durum, çalışma hayatının içinde yeni bir trend olan sessiz istifa kavramı ile açıklanmaktadır. Sessiz istifa kavramına göre çalışan, mutsuz olduğu iş yerinde işten ayrılmak yerine çalışmaya devam etmekte, kendisinden beklenenden çok daha az çaba göstermekte ve işiyle ilgili konularda inisiyatif almaktan kaçınmaktadır (Ratnatunga, 2022: 13). Bulduğu çalışma ortamındaki çeşitli faktörlerden hoşlanmayan çalışan işinden giderek soğumakta ve mutsuz olmaya başlamakta; iş yerinde olduğu halde işine karşı hevesini ve motivasyonu kaybetmektedir (Serenko, 2024: 29).

Liderlerin ilk başta oluşturduğu ortam ve koşullar, doğrudan ekip kültürünü, liderin başkalarıyla bağlantı kurma becerisini ve ekiplerin organizasyondaki değer ve önemlerini nasıl algıladıklarını etkilemektedir (Weberg ve Fuller, 2019: 23). Dolayısıyla çalışanların sessiz

istifasına neden olan faktörlerden birisinin de yöneticilerin/liderlerin yetkilerini veya otoritelerini olumsuz biçimde kullanarak çalışanlar üzerinde kontrol sağlamaya çalıştıkları, liderliğin karanlık yönü olarak da bilinen toksik liderlik davranışı olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada STK çalışanlarının toksik liderlik algılarının sessiz istifası üzerindeki etkisi incelenmiş olup, ilk olarak kavramsal çerçeve, ardından yöntem ve bulgular kısmı paylaşılacaktır. Son olarak araştırmanın sonuç ve öneriler kısmına yer verilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

COVID-19 pandemisi birçok iş yerinin kapanmasına, çalışanların işlerini kaybetmesine, uzaktan çalışmaya başlamasına ya da istifa etmesine neden olmuş, dolayısıyla işe olan bakış açısının ve yaklaşımların değişmesine yol açmıştır. Bu nedenle birçok yazında sessiz istifanın yanı sıra “Great Resignation” yani “Büyük İstifa” kullanımının da yaygın olduğu görülmektedir (Dossa vd., 2023: 451; Moon, 2023: 204). Sessiz istifa kavramının, COVID-19 pandemisi sonrasında iş gücü dünyasında görülen büyük dönüşümlerin sonucu ortaya çıktığı ve ilk olarak sosyal medyada kullanılan bir olgu olduğu belirtilmektedir (Abubakar vd., 2025: 1; Dilekçi vd., 2025: 1). Çalışma hayatında hem yeni bir trend hem de direniş eylemlerinin en yenisi olarak adlandırılan “sessiz istifa (Quiet Quitting)” kavramı, çalışanların yalnızca ücretini aldıkları işi yapmaları, ekstra görevler üstlenmemeleri ya da iş yerindeki sosyal etkinliklere katılmamaları (Ratnatunga, 2022: 13), yalnızca görev tanımlarında belirtilen minimum sorumlulukları yerine getirmeyi tercih ettikleri (Serenko, 2024: 28); işlerine olan duygusal bağlılıklarının azaldığı bir durumu ifade etmektedir (Dilekçi vd., 2025: 1).

Sessiz istifacı olarak tanımlanan bu çalışanlar, işlerinde daha az çaba harcayan, daha az sorumluluk alan ya da çabalarını bilinçli olarak kısıtlayan bireylerdir. Bu tutum içindeki çalışanlar “iş hayatın merkezidir” anlayışına katılmaz ve yalnızca görevlerini yapmakla yetinip yöneticilerine kendilerini göstermek gibi bir çaba içine girmezler (Lord, 2022: 1); tüm enerji ve saatin işe verilmesi fikrine karşı çıkmakta ve kendilerinden makul olmayan bir beklenti karşısında “hayır” diyebilmektedirler (Folkman ve Zenger, 2023). Serenko (2024: 29)’ya göre, sessiz istifacılar işlerine karşı motivasyonunu kaybetmiş ve işe bağlılıkları azalmış bireylerdir ama bazı yönleriyle bu tanımlardan ayrılmaktadırlar. Çalışanların işe bağlılığın azalması işe fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak mesafe koymalarıyla; sessiz istifacılar, işlerinden veya işverenlerinden tamamen kopmamaktadırlar. Ya da işverenlerine karşı besledikleri olumsuz duygular, onların işten uzaklaşma, devamsızlık yapma, geç kalma davranışları göstereceği anlamına gelmemektedir.

Mikro yönetimi tercih eden, belirli çalışanlara zam, terfi, gelişim fırsatlarını kasıtlı olarak vermeyen yönetici/ lider davranışlarının çalışanlarda sessiz istifa davranışını tetiklediği, bu nedenle çalışanların kariyerlerinin sürdürülebilir olup olmadığını sorgulama başladığı ve kariyerleri adına bir gelecek göremediklerinde sessiz istifa davranışı sergiledikleri belirtilmektedir (Arar vd., 2023: 123). Çalışanları sessiz istifaya iten faktörlerin elverişsiz çalışma koşulları, performansın takdir edilmemesi, saygı eksikliği, toksik iş yeri kültürü, rol belirsizliği ve rol çatışması, mesleki stres, tükenmişlik, düşük gelir, örgüt-çalışan arasındaki diyalojik iletişimin eksikliği, lider nezaketsizliği gibi (Abubakar vd., 2025; Liu ve ark., 2022; Dilekçi vd., 2025; Wu ve Wei, 2024; Uysal ve Kim, 2025; Moon vd., 2023) olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca sessiz istifanın çalışanın tembel ya da isteksiz olmasından çok yönetici-çalışan arasında güçlü bir ilişki olup olmamasına bağlı olduğu, çalışanların kendilerine değer verildiğinde işlerine daha çok bağlılık gösterdikleri belirtilmektedir (Folkman ve Zenger, 2023).

Toksik liderlik, destek eksikliği ve liderlerin güçlerini kötüye kullanması (Labrague, 2024: 670) ve liderliğin karanlık yönü olarak karakterize edilmektedir (Goldman, 2011: 238; Yavaş,

2016: 269). Toksik bir lider tarafından yönetilen çalışanlar, liderin otoriter, küçümseyici ve alaycı davranışlarından olumsuz etkilenmektedirler. Bu durum, çalışanların temel işleri tamamlama konusunda daha az özerkliğe sahip olmalarına yol açmaktadır (Lee vd., 2024: 118). Zehirli liderlik davranışları, ekiplerin uyumunu bozarak güvensiz ve sağlıksız çalışma ortamlarına yol açmaktadır (Weberg ve Fuller, 2019: 22). Liderlerin sergilediği yıkıcı davranışlar, çalışanların sadakatini, üretkenliğini, motivasyonunu, sağlığını ve mutluluğunu olumsuz şekilde etkilemektedir (Goldman, 2011: 238).

Ortega (2017: xi) akademisyenler üzerinde yaptığı çalışmasında toksik liderlikten kötü ve yetersiz liderlik olarak bahsetmekle birlikte toksik bir ortamın yetenekli öğretim üyelerinin kaybına ve kalanlar arasında ise duygusal, psikolojik ve/veya fiziksel olarak etkilenenlerin üretkenliklerinde düşüşe yol açtığını belirtmektedir. Zehirli liderlik olarak da adlandırılan toksik liderlik, çalışanların alternatif iş fırsatları bulduklarında işten ayrılma kararını etkileyen bir faktördür; bunun yanı sıra hem çalışanlara hem de kurumlara ciddi zararlar vermekte ve olumsuz etki yaratmaktadır (Akça, 2017; Akt. Hossny, 2023: 3). Araştırmalar, toksik liderlik gibi işlevsiz liderliğin, iş bağlılığı, iş tatmini, tükenmişlik üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Lee vd., 2024: 118). Toksik liderliğin çalışanların üretkenlik davranışları üzerindeki etkisinin, işten ayrılma niyeti aracılığıyla dolaylı olarak gerçekleştiği belirtilmektedir (Hossny, 2023: 3).

Yapılan yazın taraması sonucu, toksik liderlik algısının çalışanların sessiz istifası üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H₁: Toksik liderliğin sessiz istifa üzerinde etkisi vardır.

H_{1a}: Toksik liderliğin değer bilmezlik boyutunun sessiz istifa üzerinde etkisi vardır.

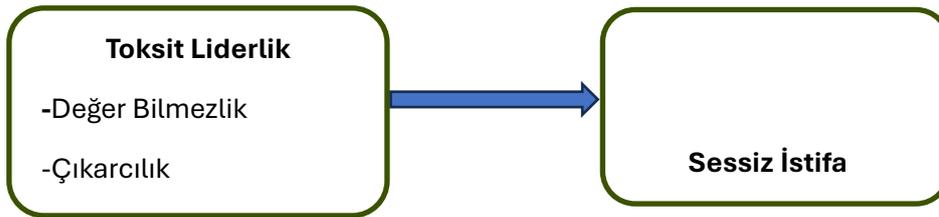
H_{1b}: Toksik liderliğin çıkarıcılık boyutunun sessiz istifa üzerinde etkisi vardır.

H_{1c}: Toksik liderliğin bencillik sessiz istifa üzerinde etkisi vardır.

H_{1d}: Toksik liderliğin olumsuz ruhsal durum boyutunun sessiz istifa üzerinde etkisi vardır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı STK çalışanlarının toksik liderlik algılarının sessiz istifa üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda nicel araştırma deseni ile alan araştırması yapılmıştır. Araştırma modeli Görsel 1’de sunulmuştur:

Görsel 1. Araştırma Modeli

Gaziantep ilinde faaliyet gösteren STK çalışanları araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Çalışmaya toplam 135 STK çalışanı katılmış ve eksik değerleri olan anketler elendikten sonra, nihai örneklem 107 katılımcı olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada anket tekniği kullanılmış olup, kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 8 sorudan oluşan demografik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde toksik liderlik ölçeği ve üçüncü bölümde ise sessiz istifa ölçeğine yer verilmiştir. Toksik liderlik ile ilgili boyutlar değer bilmezlik (11), çıkarıcılık (9), bencillik (5) olumsuz ruhsal durum (5) ile toplamda 30 önermeden oluşmaktadır. Çalışmada Çelebi, Hüner ve Yıldız (2015) tarafından geliştirilen toksik liderlik ölçeği kullanılmıştır. Çalışmalarında toksik liderliğe ilişkin

önergeleri hazırlarken Andrew A. Schmidt'in (2008) uyguladığı "Development and Validation of the Toxic Leadership Scale" ölçeğinden yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmada bu ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.960 olarak açıklanmıştır.

Sessiz istifa ile ilgili boyutlar uzaklık (4), girişim eksikliği (3) ve motivasyon eksikliği (2) olmak üzere toplam 9 ifadeden oluşmaktadır. Çalışanları sessiz istifa algısını ölçmek için Galanis vd. (2023) tarafından geliştirilen "Quiet Quitting Scale" ölçeği kullanılmıştır. Çalışmalarında ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.803 olarak ölçümlenmiştir.

4. BULGULAR

STK çalışanlarının toksik liderlik algılarının sessiz istifa üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik yapılan araştırma kapsamında katılımcılar ile ilgili sosyo-demografik özellikler incelendiğinde, katılımcıların %50,5'i (54 kişi) erkek, %49,5'i (53 kişi) kadındır ve %59,8'i (64 kişi) evlidir. Örneklem yaş dağılımı açısından incelendiğinde, katılımcıların %18,7'si 18-27 yaş, %17,8'i 28-32 yaş, %29'u 33-38 yaş, %17'si 39-42 yaş, %18'i 43 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların %57'si fakülte, %25,2'si yüksek lisans, %10,3'ü doktora mezunudur. Çalıştıkları STK durumu incelendiğinde, katılımcıların %61,7'sinin ulusal organizasyonlarda, %15,9'unun uluslararası organizasyonlarda, %5,6'sının BM ajanslarında, kalan %16,8'inin ise diğer derneklere çalıştıkları görülmektedir. Katılımcıların %23,4'ü ofis çalışanı, %22,4'ü asistan, %18,7'si birim sorumlusu, %8,4'ü süpervizör, %16'sı koordinatör ve %12,1'i yönetici pozisyonunda görev yapmaktadır. Katılımcıların %24,3'ünün 27.000 TL ve altında, %22,4'ü 28.000 TL-38.000 TL, %20,6'sı 39.000 TL-49.000 TL, %15,9'u 50.000 TL-60.000 TL, %16,8'i ise 61.000 TL ve üzeri gelir elde ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların 16,8'i 10 kişiden az, %21,5'i 11-50 kişi, %17,8'i 51-100 kişi, %21,5'i 101-150 kişi ve %22,4'ünün 151 ve üzere çalışanın bulunduğu organizasyonlarda görev yaptığı tespit edilmiştir.

Araştırmada kapsamında kullanılan Toksik Liderlik Ölçeği ve Sessiz İstifa Ölçeği'ne ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve güvenilirlik sonuçları Çizelge 1'de özetlenmiştir.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Güvenilirlik Sonuçları

Ölçekler	N	Ortalama	Standard Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach α	
Toksit Liderlik	Değer Bilmezlik	107	2,30	1,031	0,769	0,071	0,960
	Çıkarıcılık	107	2,44	1,146	0,532	-0,633	0,969
	Bencillik	107	2,90	1,117	-0,087	-0,875	0,929
	Olumsuz Ruhsal Durum	107	2,74	1,165	0,119	-0,805	0,944
Sessiz İstifa	107	2,21	1,630	0,195	-0,179	0,704	

Çizelge 1'de görüldüğü üzere toksit liderlik ölçeğinin alt boyutları için Cronbach α katsayıları değer bilmezlik 0,960, çıkarıcılık 0,969, bencillik 0,929 ve olumsuz ruhsal durum 0,944 olarak ölçümlenmiştir. Sessiz istifa ölçeğinde yer alan 2 ifade ölçeğin güvenilirliğini düşürdüğü için kapsam dışı bırakılmış ve Cronbach α katsayısı 0,704 olarak ölçümlenmiştir. Değişkenlere ait Cronbach α katsayılarının $0,60 \leq \alpha < 0,80$ aralığında olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kayış, 2018: 405). Çizelge 1'de hem sessiz istifa hem de toksit liderlik ölçeğinin tüm boyutlarına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 sınırlarında olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Araştırma Değişkenleri ve Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	1	2	3	4	5
Değer	1				
Bilmezlik		1			
Çıkarıcılık	0,887**		1		
Bencillik	0,762**	0,840**		1	
Olumsuz					1
Ruhsal Durum	0,798**	0,790**	0,800**		
Sessiz İstifa	0,429**	0,447**	0,398**	,432**	1

**p<0.01 düzeyinde anlamlı

Elde edilen verilere göre, sessiz istifa ve toksik liderliğin değer bilmezlik alt boyutu arasında orta derecede pozitif yönlü bir ilişki olduğu ($r = 0,429$), toksik liderliğin çıkarıcılık alt boyutu arasında orta derecede pozitif yönlü bir ilişki olduğu ($r = 0,447$), toksik liderliğin bencillik alt boyutu arasında orta derecede pozitif yönlü bir ilişki olduğu ($r = 0,398$), toksik liderliğin olumsuz ruhsal durum alt boyutu arasında orta derecede pozitif yönlü bir ilişki olduğu ($r = 0,432$) saptanmıştır (Şencan, 2015: 253).

Korelasyon analizi sonrasında, araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla basit regresyon analizine geçilmiştir. Toksik liderliğin, sessiz istifa üzerine etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları aşağıda yer alan çizelgelerde sunulmaktadır.

Çizelge 3. Toksik Liderliğin Değer Bilmezlik Boyutunun Sessiz İstifa Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	1,589	0,138		11,543	0,000
Sessiz İstifa	Değer Bilmezlik	0,273	0,055	0,429	4,934	0,000

R:0,429; R²: 0,184; Düzeltilmiş R²: 0,176; Tahmini Standart Hata: 0,57252; F: 24,341; Model (p): 0,000

Çizelge 3'e göre, yapılan basit regresyon analizi sonucunda, kurulan araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (F: 24,341; $p < 0,01$). Toksik liderliğin değer bilmezlik boyutunun, sessiz istifa üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,429; $p < 0,01$). Sessiz istifadaki değişimin %18,4' ü toksik liderliğin değer bilmezlik boyutu tarafından açıklanmaktadır (R^2 : 0,184). Dolayısıyla, H_{1a} kabul edilmiştir.

Çizelge 4. Toksik Liderliğin Çıkarıcılık Boyutunun Sessiz İstifa Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	1,619	0,127		12,779	0,000
Sessiz İstifa	Çıkarıcılık	0,246	0,047	0,447	5,186	0,000

R:0,447; R²: 0,199; Düzeltilmiş R²: 0,192; Tahmini Standart Hata: 0,56706; F: 26,896; Model (p): 0,000

Çizelge 4'e göre, araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (F: 26,896; $p < 0,01$). Toksik liderliğin çıkarıcılık boyutunun, sessiz istifa üzerinde pozitif ve

anlamli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,447; $p < 0,01$). Sessiz istifadaki değişimin %19,9' u toksik liderliğin çıkarıcılık boyutu tarafından açıklanmaktadır (R^2 : 0,199). Dolayısıyla, H_{1b} kabul edilmiştir.

Çizelge 5. Toksik Liderliğin Bencillik Boyutunun Sessiz İstifa Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	1,570	0,153		10,247	0,000
Sessiz İstifa	Bencillik	0,223	0,049	0,398	4,503	0,000

R:0,398; R²: 0,158; Düzeltiş R²: 0,150; Tahmini Standart Hata: 0,58151; F: 20,278; Model (p): 0,000

Çizelge 5'e göre, araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamli olduğu saptanmıştır (F: 20,278; $p < 0,01$). Toksik liderliğin bencillik boyutunun, sessiz istifa üzerinde pozitif ve anlamli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,398; $p < 0,01$). Sessiz istifadaki değişimin %15,8' i toksik liderliğin bencillik boyutu tarafından açıklanmaktadır (R^2 : 0,158). Dolayısıyla, H_{1c} kabul edilmiştir.

Çizelge 6. Toksik Liderliğin Olumsuz Ruhsal Durum Boyutunun Sessiz İstifa Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
	Sabit	1,578	0,139		11,382	0,000
Sessiz İstifa	Olumsuz Ruhsal Durum	0,234	0,047	0,432	4,981	0,000

R:0,432; R²: 0,187; Düzeltiş R²: 0,179; Tahmini Standart Hata: 0,57150; F: 24,809; Model (p): 0,000

Çizelge 6'ya göre, araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamli olduğu saptanmıştır (F: 24,809; $p < 0,01$). Toksik liderliğin olumsuz ruhsal durum boyutunun, sessiz istifa üzerinde pozitif ve anlamli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,432; $p < 0,01$). Sessiz istifadaki değişimin %18,7' si toksik liderliğin olumsuz ruhsal durum boyutu tarafından açıklanmaktadır (R^2 : 0,187). Dolayısıyla, H_{1d} kabul edilmiştir.

SONUÇ ve DEğERLENDİRME

Bu alışmada, Gaziantep ilinde faaliyet gösteren STK alışanlarının toksik liderlik algılarının sessiz istifa üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda toksik liderlik alt boyutları ile sessiz istifa arasında orta derecede pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Toksik liderliğin tüm alt boyutlarının (değer bilmezlik %18,4, çıkarıcılık %19,9, bencillik %15,8, olumsuz ruhsal durum %18,7) sessiz istifa üzerinde pozitif ve anlamli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir ve çalışma kapsamında geliştirilen hipotezlerin tamamı kabul edilmiştir.

Literatürde de belirtildiği üzere sessiz istifa eğilimi taşıyan çalışanlar, görevlerinden kopmamakta sadece görevlerinin ötesinde bir iş yapmayı reddetmektedirler. Çalışanların görev tanımlarının ötesinde iş yapmaya hevesli olmaları rekabet avantajı sağladığından organizasyonların çalışanlarına inisiyatif alma konusunda güven duymaları gerekmektedir. Dolayısıyla liderler çalışan kaybetmenin kötü bir durum olduğunu, fakat çalışanın işten ayrılmayıp işi için ekstra çaba göstermeyeişinin daha da kötü bir durum olduğunu kabul etmelidirler (Ratnatunga, 2022:14). Ayrıca sessiz istifanın aslında bir yönetim zaafı olduğu ve

liderin ya da yöneticinin çalışanına ilham vermesi ve geri bildirim sağlaması gerektiği bilincinde olunmalıdır. Lord (2022), iş verenlerin sessiz istifa problemini çözebilmesi için her çalışanın talebine bireysel olarak yanıt verilmesi ya da sendikalarla iş birliği yapılarak insanların örgütlerine bağlılık göstermek isteyecekleri iş ortamı oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Uysal ve Kim (2025), sessiz istifanın azaltılması için daha adil, güven temelli bir ilişki, destekleyici, sürdürülebilir, kapsayıcı ve daha pozitif iş ortamları ve stratejik bir iletişim inşaa edilmesinin ve geliştirilmesinin önemine değinmektedirler.

Folkman ve Zenger (2022) çalışanın değer görmediği, takdir edilmediği, yöneticinin önyargılı davrandığı ya da uygunsuz tutumlar sergilediği durumlarda yöneticinin davranışına bir tepki olarak sessiz istifa davranışı gösterdiğine; dolayısıyla sessiz istifanın sorumluluğunu sadece çalışanlara vermenin yanlış olduğuna insanların enerjilerini, yaratıcılıklarını, zamanlarını ve coşkularını gerçekten hak eden organizasyon ve liderlere vermek istediklerinin anlaşılması gerektiğine değinmektedirler. Pek çalışanın ilham verici bir liderle çalıştığında hedeflere ulaşmak için geç saatlere kadar çalışmayı ya da erken saatlerde işe başlamayı bir külfet olarak görmediklerini, aksine bu işi gönüllü olarak yaptıklarını belirtmektedir.

Çalışanlarına değer vermeyi bilen, geçmiş hatalarını yüzlerine vurmeyen, çalışanlarını dinlemeden tavır almayan, çalışanları hakkında başka insanlara iyimser konuşan, çalışmanı küçümseyen davranışlar sergilemeyen, sadece kendisine getirisi olan çalışanlarla iletişimde olmayan, tüm başarıları kendisinin olarak kabul etmeyen, hataların sorumluluğunu başkasına atmayan, mükemmel bir kişilik olduğuna inanmayan, eksikliklerinin de olabileceğini bilen ve kabullenen kısacası toksik liderlik özelliklerinden sıyrılmış liderlere/yöneticilere her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çalışanların da toksite olmuş lider özelliklerini beslemek ve alkışlamak yerine sessiz istifa şeklinde olsa bile kendilerine karşı yapılan gereksiz ve hak etmedikleri muamele karşısında kendi iyi oluşları için tepki vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abubakar, A. M., Turunç, Ö., Soliman, M., Sukhov, A., Exploring The Role Of Information Systems-Induced Depletion, Boreout Syndrome, Social Media Use On Quiet Quitting Among Digital Cohorts, International Journal of Information Management, 84, October, 2025.
- Arar, T., Çetiner, N., and Yurdakul, G. Quiet Quitting: Building a Comprehensive Theoretical Framework Sessiz İstifa: Kapsamlı Bir Teorik Çerçeve Oluşturma, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 15, 28, 2023.
- Çelebi, N., Güner, H., Yıldız, V. Toksik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 4, 1, 2015.
- Dilekçi, Ü., Kaya, A., Çiçek, İ., Occupational Stress, Burnout, And Change Fatigue As Predictors Of Quiet Quitting Among Teachers, 254, April, 2025.
- Dossa, M., Laukhuf, G., and Nocera, M. The Great Resignation: Impact on Radiology, Journal of Radiology Nursing, 42, 2023.
- Folkman, J., and Zenger, J. Quiet Quitting Is About Bad Bosses, Not Bad Employees, <https://zengerfolkman.com/articles/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees/>, 2022. (Erişim Tarihi: 28.08.2025).
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Siskou, O., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., Gallos, P., and Kaitelidou, D. The Quiet Quitting Scale: Development and Initial Validation, AIMS Publis Health, 10, 4, 2023.

- Goldman, A. Demagogue To Dialogue: An Alternative To Toxic Leadership In Corporate Downsizings, *Organizational Dynamics*, 40, July–September, 2011.
- Hossny E. K., Alotaibi, H. S., Mahmoud, A. M., Elcokany, N. M., Seweid, M. M., Aldhfeeri, N. A., Abdelkaderi, A. M., and Elhamed, S. M. A. Influence Of Nurses' Perception Of Organizational Climate And Toxic Leadership Behaviors On Intent To Stay: A Descriptive Comparative Study, *International Journal of Nursing Studies*, 5, December, 2023.
- Kayış, A. *Güvenilirlik Analizi*, Ed.: Ş. Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 9. Baskı, Dinamik Akademi, Ankara, 2018.
- Labrague, L. J. Linking Toxic Leadership With Work Satisfaction And Psychological Distress In Emergency Nurses: The Mediating Role Of Work-Family Conflict, *Journal of Emergency Nursing*, 50, 5, September, 2024.
- Lee, M. C. C., Sim, B. Y. H., and Tuckey, M. R. Comparing Effects Of Toxic Leadership And Team Social Support On Job Insecurity, Role Ambiguity, Work Engagement, And Job Performance: A Multilevel Mediational Perspective, *Asia Pacific Management Review*, 29, 1, 2024.
- Liu, P., An, X., Li, X. You are an outsider! How and when observed leader incivility affect hospitality employees' social categorization and deviant behavior. *Int. J. Hosp. Manag.* 106, 2022.
- Lord, J.D., Quiet Quitting Is A New Name For An Old Method Of Industrial Action. *The Conversation*, 2022). <https://theconversation.com/quiet-quitting-is-a-new-name-for-an-old-method-of-industrial-action-189752>, (Erişim Tarihi: 21.08.2025).
- Moon, Y. K., O'Brien, K. E., and Mann, K. J. The Role Of Extraversion In The Great Resignation: A Burnout-Quitting Process During The Pandemic, *Personality and Individual Differences*, 205, April, 2023.
- Ortega, A. C. *Introduction: Why the Research on Academic Libraries and Toxic Leadership?*, *Academic Libraries and Toxic Leadership*, Chandos Publishing, 2017.
- Ratnatunga, J., Quiet Quitting: The Silent Challenge of Performance Management. *Journal of Applied Management Accounting Research*. 20, 2022.
- Schmidt, A. *Development and Validation of the Toxic Leadership Scale*, Unpublished Master Thesis. University of Maryland, College Park. LLC: Proquest. 2008.
- Serenko, A., The Human Capital Management Perspective On Quiet Quitting: Recommendations For Employees, Managers, And National Policymakers, *Journal of Knowledge Management*, 28, 1, 2024.
- Şencan, H., *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik Ve Geçerlilik*. 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005.
- Uysal, N., and Kim, Y. Why Go The Extra Mile? Re-engaging Quiet Quitters Through Dialogic Communication And Community Building In The Workplace, *Public Relations Review*, 51, 1, March, 2025.
- Weberg, Dan R., and Fuller, Ryan M. Toxic Leadership: Three Lessons From Complexity Science to Identify and Stop Toxic Teams, *Nurse Leader*, February, 2019.

- Wu, A., and Wei, W. Rationalizing Quiet Quitting? Deciphering The Internal Mechanism Of Front-Line Hospitality Employees' Workplace Deviance, *International Journal of Hospitality Management*, 119, 1, 2024.
- Yavaş, A. Sectoral Differences In The Perception Of Toxic Leadership, *5th International Conference on Leadership, Technology, Innovation and Business Management, Social and Behavioral Sciences* 229, 2016.

YEŞİL PAZARLAMA TEMALİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN

Kafkas Üniversitesi, filizaslan79@gmail.com – ORCID ID: 0000-0002-8210-799X

Prof. Dr. Seyhan ÖZTÜRK

Kafkas Üniversitesi, seyhan87ozturk@gmail.com – ORCID ID:0000-0003-1458-840X

ÖZET

Bu çalışma, 1991-2025 yılları arasında yayınlanan yeşil pazarlama konulu araştırma makalelerini, bildirileri ve kitap bölümlerini analiz etmeyi ve sentezlemeyi amaçlamaktadır. Temel olarak, alandaki araştırmaların gelişimini izlemek ve bu dönemde bu alanda yapılan araştırmaların eğilimlerini anlamak hedeflenmektedir. Bibliyometrik analiz yöntemiyle belirtilen dönemlerde yayınlanan 584 çalışma incelenmiş ve analizin temel bulguları çalışma içerisinde kategorize edilmiştir. Ortaya çıkan bulguların uygulayıcılar ve akademisyenler için önemli bilgiler sağlayacağı ve yeşil pazarlamada stratejik karar alma ve sürdürülebilirliği teşvik etme konusunda motive ederek daha geniş bir fayda elde edilmesine destek olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Yeşil Pazarlama, Bibliyometrik Analiz.

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON GREEN MARKETING

ABSTRACT

This study aims to analyze and synthesize research articles, proceedings, and book chapters on green marketing published between 1991 and 2025. The primary objective is to track the development of research in the field and understand trends in research conducted in this area during this period. Using bibliometric analysis, 584 studies published during the specified periods were examined, and the key findings of the analysis were categorized within the study. It is anticipated that the resulting findings will provide important insights for practitioners and academics, motivating them to make strategic decisions and promote sustainability in green marketing, thus contributing to broader benefits.

Keywords: Marketing, Green Marketing, Bibliometric Analysis.

1. GİRİŞ

Son yıllarda çevresel sorunların artması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin küresel ölçekte ön plana çıkması ve tüketici davranışlarının çevre bilinci doğrultusunda değişmesi, pazarlama literatüründe “yeşil pazarlama” kavramının önemini artırmış ve arttırmaya da devam etmektedir. Geleneksel pazarlama anlayışının ötesine geçen yeşil pazarlama, genel olarak çevreye duyarlı ürünlerin tasarımı, üretimi, dağıtımı ve tanıtımını kapsayan bütünsel bir yaklaşımı ifade etmektedir. İşletmeler açısından çevresel sorumluluk bilinciyle hareket etmek, yalnızca yasal yükümlülükleri yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda rekabet avantajı

sağlamada da önemli bir strateji haline gelmiştir. Bu bağlamda, yeşil pazarlama uygulamaları, hem çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakta hem de tüketicilerin artan çevre duyarlılığına yanıt vererek marka değerini ve müşteri sadakatini güçlendirmektedir.

Akademik dünyada da yeşil pazarlama konusu giderek daha fazla ilgi görmektedir. Farklı disiplinlerden birçok araştırmacı, yeşil pazarlama stratejileri, tüketici algısı, satın alma niyeti, yeşil ürün inovasyonu gibi alt temalar üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Bu hızlı akademik gelişim, alanın yapısal özelliklerini, eğilimlerini ve araştırma yönelimlerini değerlendirme gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Tam da bu noktada, bibliyometrik analiz yöntemi, literatürün sistematik bir şekilde haritalandırılması açısından güçlü bir araç sunmaktadır. Bibliyometrik analiz, belirli bir konuya ilişkin akademik yayınların sayısal veriler üzerinden incelenmesini sağlayarak, alanın gelişim süreci, en çok katkı sunan yazarlar, kurumlar, ülkeler ve etkili yayınlar gibi bileşenleri ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yöntem, gelecekteki araştırma eğilimlerinin öngörülmesine ve bilimsel iş birliklerinin anlaşılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, yeşil pazarlama temalı bilimsel yayınların bibliyometrik bir incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, Web of Science ve Scopus veri tabanlarında yer alan akademik yayınlar analiz edilerek, yeşil pazarlama alanındaki akademik üretimin zamansal dağılımı, coğrafi yayılımı, yazar iş birlikleri, atıf yapıları ve anahtar kelime yoğunlukları gibi unsurlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, yeşil pazarlama alanındaki literatürün mevcut durumuna ışık tutarken, araştırmacılar için potansiyel çalışma alanlarını ve gelecekteki araştırma fırsatlarını belirlemede yol gösterici nitelik taşımaktadır.

2. YEŞİL PAZARLAMA

Çevresel sorunlar uzun zamandır endişe kaynağı olmaktadır. Ürünlerin üretimi, dağıtımı ve tüketiminin çevresel etkileriyle ilgili endişeler, yıllar içinde "yeşil" veya "çevre dostu" ürünler yaratmak için birçok araştırma çalışmasına yol açmıştır ki esas olarak yeşil pazarlama terimi ilk olarak 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Polonsky ve Everitt tarafından ortaya konmuştur. Bu bağlamda yeşil pazarlama, bir ürünün çevresel etkisini, ürün yeniden tasarımı, sürdürülebilir üretim ve entegre pazarlama kampanyaları yoluyla en aza indirmeyi ifade etmektedir. Bu yaklaşım çevre dostu ürünleri tanıtmayı ve sürdürülebilir tüketim talebini karşılamayı amaçlamaktadır (Alkhatib, Kecskés & Keller, 2023).

Özellikle son yirmi yıldır, toplumun büyük bir kesimi sürdürülebilir uygulamaları benimseme ihtiyacını fark etmeye başladı ki, bu da yapılan faaliyetlerin çevresel etkisini kabul etmek ve sosyal, çevresel ve ekonomik kapsamda sürdürülebilirlik sorunlarını birlikte ele almanın önemini kavramak anlamına gelmektedir. Bu anlamda özellikle yenilikçi işletmeler, çevresel ürünler geliştirerek potansiyel tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için bu fırsatı değerlendirmektedirler. Bu bağlamda ürünleri geliştirme fikriyle, çevre temelli bir pazarlama stratejisi uygulayarak tüketicilere yaklaşmak gerekmektedir. Yeşil pazarlama ile tüketiciler için bir çekim noktası oluşturarak işletmeler çevre konusunda endişeli olduğunu göstermekte ve sundukları ürün ve hizmetlere çevre dostu özellikler ekleyerek çevresel ayak izlerini ve iş faaliyetlerini iyileştirmek için çaba sarf ettiklerini belirtmektedirler (Ambarita, Haniva & Butar, 2024).

Dolayısıyla “yeşil pazarlama” bütünsel bir pazarlama anlayışını ifade etmektedir. Üretim, pazarlama, tüketim ve atıkların yönetimi çevreye en az zararı verecek şekilde planlanıp uygulanarak; küresel ısınma, bakterilere ayrışmayan atık, kirleticilerin zararlı etkilerine ilişkin farkındalığın büyümesi sağlanmaktadır. Sonuç olarak hem pazarlamacılar hem de tüketiciler yeşil ürün ve hizmetlere geçiş yapma konusunda giderek daha hassas ve duyarlı hale gelmektedir. “Yeşil olmak” kısa vadede maliyetli gibi görünse de modern dünyada vazgeçilmez ve uzun vadede çok çeşitli avantajları olan bir yaklaşımdır (Bahçecik & Talebi, 2020).

3. BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Bibliyometri, yazılı bilimsel iletişimin nicel verilerle analizine dayanan bir yöntem olarak, bilimsel alanların yapısal özelliklerini, gelişim dinamiklerini ve eğilimlerini incelemeyi amaçlamaktadır (Lawani, 1981). Bu yöntem, yalnızca bilimsel üretimin ölçülmesine değil, aynı zamanda bilgi üretimindeki yönelimlerin anlaşılmasına da olanak tanır. Bibliyometrik analizler; akademik literatürün evrimini izlemek, güvenilir ve etkili yayın kaynaklarını belirlemek, yükselen araştırma konularını tespit etmek ve bilimsel çıktılarının değerlendirilmesine yönelik sistematik yaklaşımlar geliştirmek açısından kritik bir rol oynamaktadır (Martinez et al., 2015).

Bu yönüyle bibliyometri, bilimsel bilginin yapılandırılması ve yönlendirilmesinde stratejik bir araç haline gelmiştir. Bibliyometrik analiz, akademik iletişimin yapısını ortaya koymak, bilimsel üretimi nicel olarak değerlendirmek ve alandaki gelişim eğilimlerini öngörmek amacıyla kullanılan sistematik ve yaygın bir yöntemdir (Borgman & Furner, 2002). Bu yaklaşım, hem mevcut araştırma dinamiklerini anlamada hem de gelecekteki bilimsel yönelimleri tahmin etmede önemli bir analitik araç olarak öne çıkmaktadır.

4. YEŞİL PAZARLAMA TEMALI ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, yeşil pazarlama konusunda genel bir çerçeve sunmak suretiyle bu temada yapılmış akademik çalışmaların bibliyometrik analizle değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaçla gelecekte yapılacak çalışmalara rehberlik etmek ve önerilerde bulunmak hedeflenmektedir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bibliyometrik analizlerde evren, belirli zaman aralığında, belirli bir veri tabanında yapılmış olan tüm yeşil pazarlama konulu bilimsel yayınları ifade etmektedir. Bu yayınlar kitap, kitap bölümü, makale, bildiri türlerinin tamamında olmaktadır.

Bu çalışmanın evrenini, 1991–2025 yılları arasında Web Of Science veri tabanında “yeşil pazarlama (green marketing)” anahtar kelimesiyle taranarak elde edilen tüm yayınlar oluşturmaktadır.

Bibliyometrik analizde örneklem, evrenden dil, yayın türü, alan, yıl gibi belirli kriterlerle seçilen ve analiz edilen yayın kümesidir. Bu çalışmanın örnekleme; ilk yayının yapıldığı 1991 yılından 2025’e kadar yayımlanmış, özellikle sosyal bilimlerde yer alan, İngilizce olarak yazılmış ve tam metnine erişilebilen 584 yayının oluşturmaktadır.

Bibliyometrik analizlerde evrenin tamamı örneklem olarak kullanılmaktadır.

4.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak bibliyometrik özelliklere sahip akademik veri tabanları kullanılmış olup, analiz edilen veriler WoS veri tabanı aracılığıyla elde edilmiştir. WoS veri tabanının tercih edilmesinde; birinci sınıf akademik dergileri bünyesinde barındırması, yüksek düzeyde literatür temsili sağlaması ve birçok bibliyometrik çalışmada güvenilirliğinin kanıtlanmış olması etkili olmuştur (Ateş & Gün, 2024).

WoS'un ortak dilinin İngilizce olması nedeniyle, arama sürecinde belirlenen anahtar kelimelerin İngilizce karşılıkları kullanılmıştır. Bu kapsamda, "green marketing" anahtar kelimesi temel alınarak, 1991–2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar taranmıştır. Tarama sürecinde; yayın türü olarak kitap, kitap bölümü, makale ve bildiriler, dil olarak İngilizce, alan olarak sosyal bilimler, erişim açısından ise tam metin olma kriterleri filtreleme ölçütü olarak uygulanmıştır.

Elde edilen veriler, analiz sürecine hazırlanmak üzere microsoft excel ortamına aktarılarak düzenlenmiştir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz, sürekli büyüyen akademik literatürün bibliyografik özelliklerini nicel olarak inceleyen bir yöntemdir (Lopes, et all, 2017). Bu yöntem, belirli bir araştırma alanındaki yayınlara dayanarak, o alanın bilgi yapısını, entelektüel gelişimini ve evrimini analiz etmeyi amaçlar (Jing, et all, 2015). Çoğunlukla, yayınlar üzerinden mevcut eğilimleri, araştırma yoğunluklarını ve alanın genel yönelimlerini ortaya koymak için kullanılmaktadır (Daim, et all, 2013).

Bu çalışma kapsamında da bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma verileri, ilgili yayınların bibliyometrik özellikleri temel alınarak toplanmış; anlamca benzer kavramlar bir araya getirilerek veri seti sadeleştirilmiştir. Analiz sonuçları grafik ve tablolar aracılığıyla görselleştirilmiş, böylece elde edilen bulguların daha anlaşılır ve yorumlanabilir bir biçimde sunulması sağlanmıştır.

4.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada kullanılan belge arama çerçevesi Çizelge 1 de görölmektedir. Araştırma kapsamında yeşil pazarlama temalı 584 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Bu yayınlar ilk yayının yapıldığı 1991 yılından bu güne kadar ki süreç içinde makale, bildiri, kitap bölümü türlerinde yazılmıştır.

Çizelge 1. Belge İçin Arama Çerçevesi

Parametreler	Seçim
Seçim yaklaşımı	Bibliyometrik analiz
Kullanılan veritabanı	WoS (Web of Science)

Analiz için kullanılan araçlar	R
Arama sorgusu	Yeşil Pazarlama
Belgenin niteliği	Makale/Bildiri/Kitap Bölümü
Zaman aralığı	1991-2025
Dil	İngilizce
Analiz için toplam belge sayısı	584
Yayın aşaması	Son

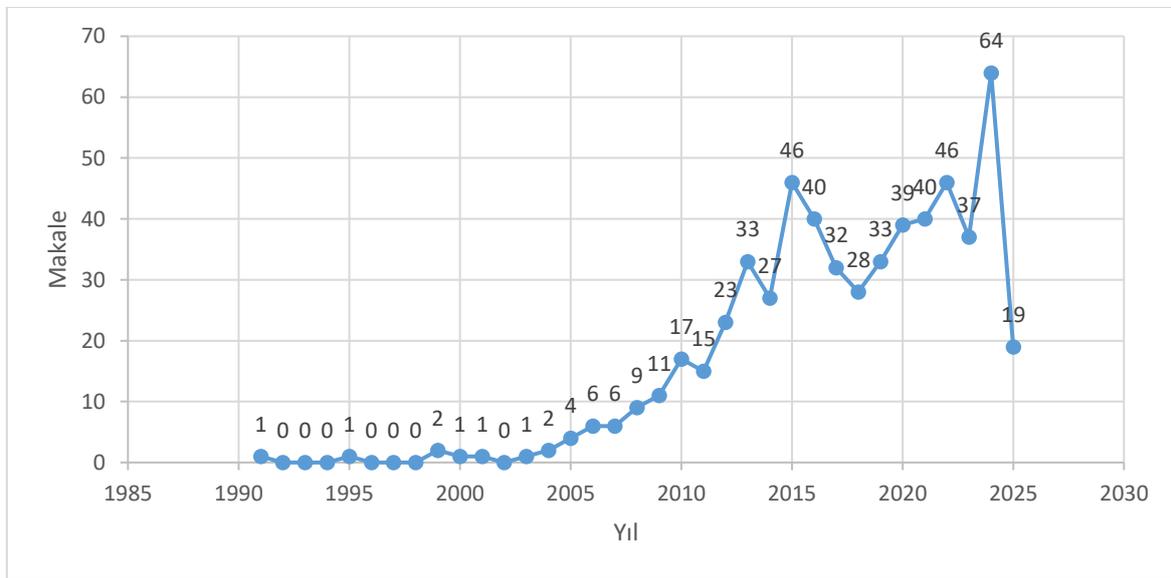
Çizelge 2 de araştırma konusuna dair belge ölçütleri yer almaktadır.

Çizelge 2. Belge Ölçütlerinin Değerlendirilmesi

Ölçütler	Rakamsal Değer
Belge Türleri	
Makale	493
Bildiri	84
Kitap Bölümü	7
WoS Kategorileri	
İşletme-Finans	319
Yönetim	193
Ekonomik	58
Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	14
WoS Endeksi	
Gelişen Kaynaklar Atıf İndeksi (ESCI)	272
Sosyal Bilimler Atıf İndeksi (SSCI)	223
Konferans Bildirileri Atıf Dizini-Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (CPCI-SSH)	81

Kitap Atıf Dizini - Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (BKCI-SSH)	7
Konferans Bildirileri Atıf Dizini – Bilim (CPCI-S)	1
Toplam	584

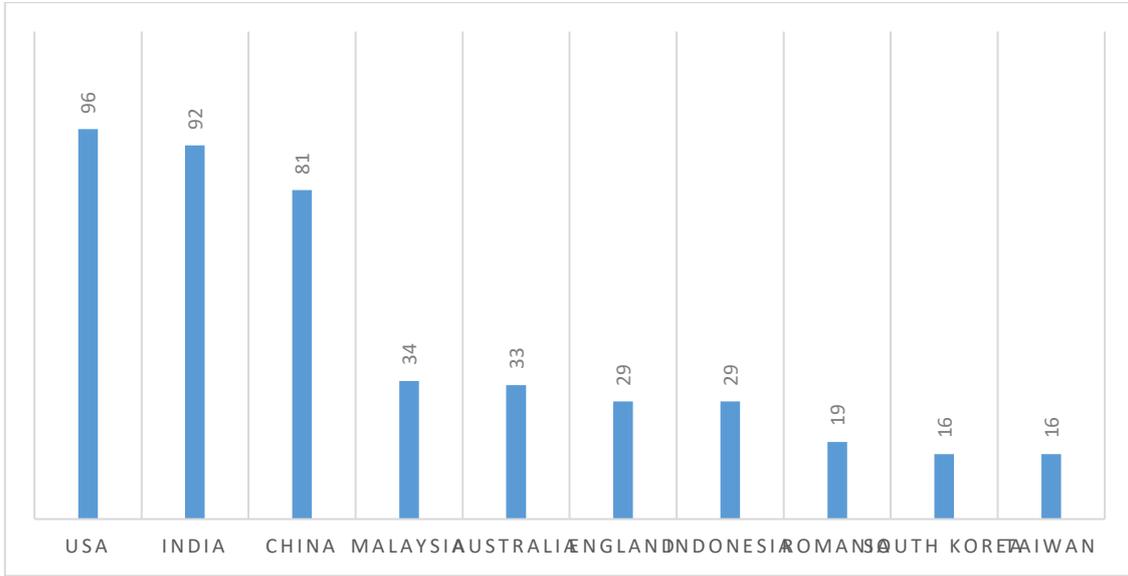
Çizelgeye göre, yeşil pazarlama alanındaki akademik yayınların büyük ölçüde makale formatında üretildiğini göstermektedir. Toplamda 493 makale ile bu tür en yaygın yayın formatı olurken, bildiriler 84 adet ve kitap bölümleri yalnızca 7 adetle daha sınırlı kalmıştır. WoS kategorileri açısından değerlendirildiğinde, en fazla katkının 319 yayın ile İşletme-Finans alanından geldiği, bunu sırasıyla 193 yayınlı Yönetim, 58 yayınlı Ekonomi ve 14 yayınlı Sosyal Bilimler Disiplinlerarası kategorisinin izlediği görülmektedir. WoS endekslerine göre yapılan sınıflandırmada, yeşil pazarlama literatürünün en fazla Gelişen Kaynaklar Atıf İndeksi'nde (ESCI) yer aldığı görülmektedir. Toplam 272 yayınlı bu indeks ilk sıradadır. Onu 223 yayınlı Sosyal Bilimler Atıf İndeksi (SSCI) takip etmektedir. Konferans bildirileri de azımsanmayacak bir yer tutmakta olup, Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler alanındaki konferans bildirileri (CPCI-SSH) 81 yayınlı üçüncü sırada yer almaktadır. Kitap bölümleri, yalnızca 7 yayınlı sınırlı kalırken, Bilim alanındaki tekil bir konferans bildirisi (CPCI-S) dikkat çekmektedir. Toplamda 584 yayına ulaşılmış olması, yeşil pazarlama konusunun farklı indekslerde ve çeşitli disiplinlerde yayımlandığını, ancak ağırlıklı olarak sosyal bilimler ve gelişen kaynaklar kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir.

Görsel 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları

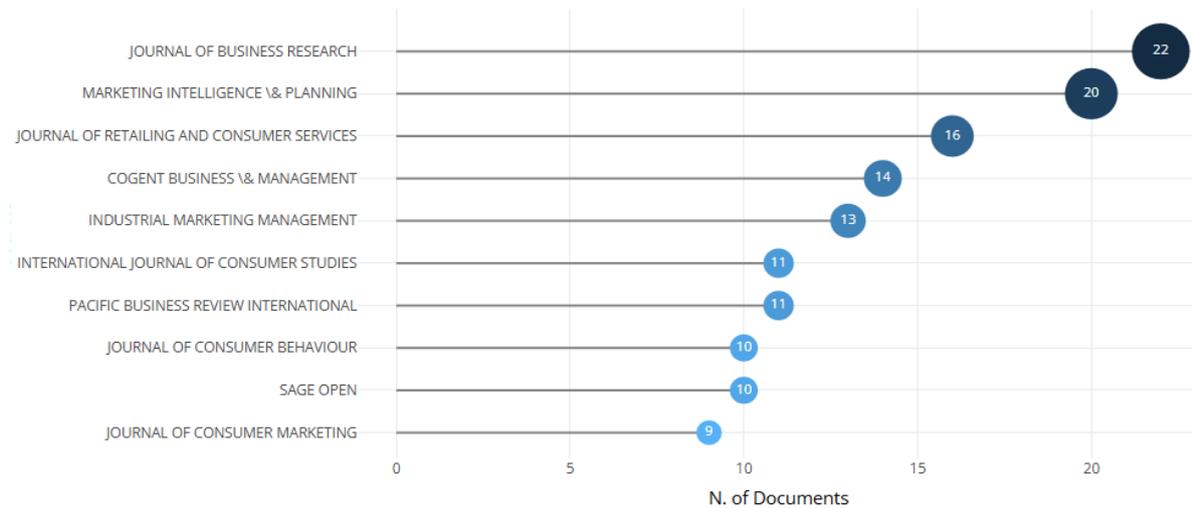
Görsel 1'e göre yeşil pazarlama literatürüne yönelik yayınlar, 1991 yılında 1 yayın ile başlamıştır. 2007 yılına kadar yıllık yayın sayısı 1 ile 2 arasında seyretmiş, 2006 yılında 6'ya, 2010'da 17'ye ve 2015'te 46'ya yükselmiştir. 2015 yılında yayın sayısı 46'ya ulaşarak ilk

büyük zirve kaydedilmiştir. 2024 yılında 64 yayınlı en yüksek düzeye ulaşmıştır. 2025'te ise yayın sayısında 19 yayın ile devam etmektedir.

Görsel 2. Ülkelere Göre Yayın Sayıları (İlk 10 Ülke)

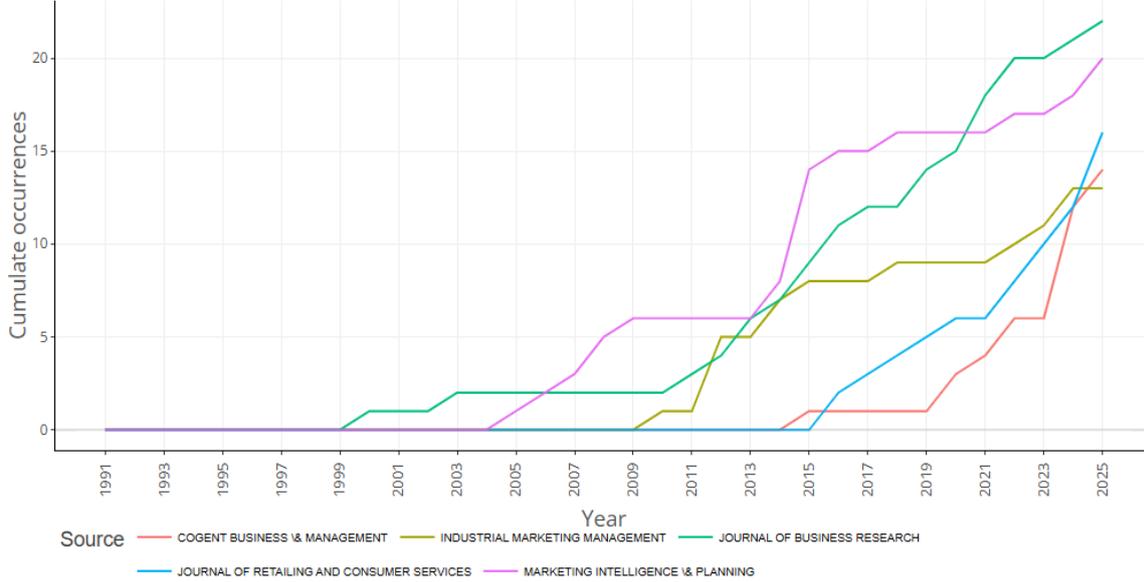
Görsel 2'ye göre yeşil pazarlama literatüründe en fazla yayın yapan ilk üç ülke sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (96 yayın), Hindistan (92 yayın) ve Çin (81 yayın) olmuştur. Bu ülkeleri sırasıyla Malezya (34), Avustralya (33), İngiltere (29) ve Endonezya (29) takip etmektedir. Romanya 19 yayın ile sekizinci sırada yer alırken, Güney Kore ve Tayvan ise 16'şar yayın ile ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Bu dağılım, konunun hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin akademik gündeminde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Görsel 3. En İlgili Kaynaklar (İlk 10)

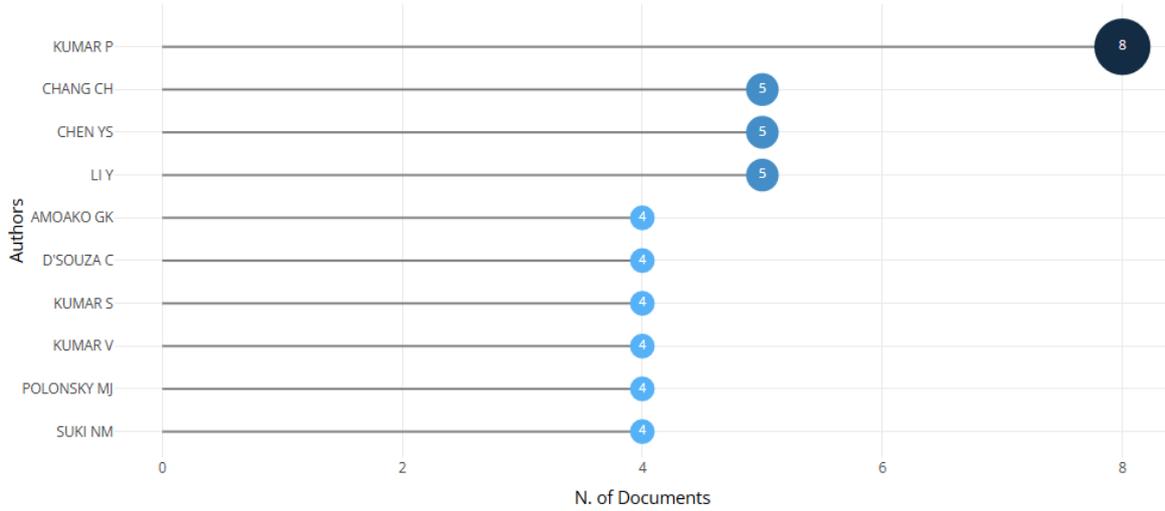
Görsel 3'te yer alan en ilgili kaynaklar arasında ilk sırada 22 makale ile Journal of Business Research dergisi bulunmaktadır. Bunu 20 yayın ile Marketing Intelligence & Planning ve 16 yayın ile Journal of Retailing and Consumer Services izlemektedir. Diğer önemli kaynaklar arasında Cogent Business & Management (14), Industrial Marketing Management (13),

International Journal of Consumer Studies (11), Pacific Business Review International (10), Journal of Consumer Behaviour (10), SAGE Open (10) ve Journal of Consumer Marketing (9) yer almaktadır. Bu dergiler, yeşil pazarlama alanında literatüre yön veren başlıca yayın organlarıdır.

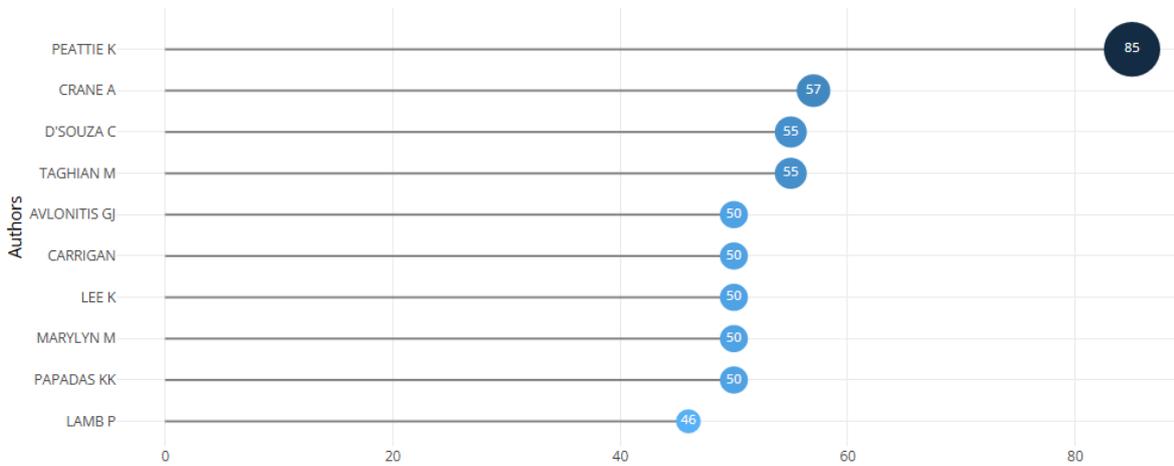
Görsel 4. En İlgili Kaynakların Zaman İçerisindeki Yayın Üretimi (İlk 5)

Görsel 4’te, yeşil pazarlama konusundaki en ilgili beş kaynağın yıllara göre yayın üretim eğilimleri gösterilmiştir. Journal of Business Research, özellikle 2010 sonrası ciddi bir yükseliş göstermiş ve 2025’e doğru en yüksek kümülatif üretim seviyesine ulaşmıştır. Journal of Retailing and Consumer Services ise 2013’ten itibaren dikkat çekici bir artış göstererek ikinci sıraya yerleşmiştir. Marketing Intelligence & Planning ve Industrial Marketing Management dergileri 2012 sonrasında istikrarlı bir şekilde artan yayın grafikleriyle dikkat çekerken, Cogent Business & Management dergisi ise 2018’den itibaren üretime başlayarak son yıllarda belirgin bir ivme kazanmıştır. Bu eğilimler, literatürde özellikle son on yılda artan bir ilgi olduğunu göstermektedir.

Görsel 5. En İlgili Yazarlar (İlk 10)

Görsel 5'te, yeşil pazarlama alanında en fazla yayına sahip ilk 10 yazar gösterilmektedir. Listenin başında 8 yayını ile Kumar P yer almakta ve alana olan katkısıyla öne çıkmaktadır. Onu 5'er yayınıyla Chang CH, Chen YS ve Li Y takip etmektedir. Bu dört yazar, alandaki üretkenlikleriyle literatürün şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Geri kalan altı yazar – Amoako GK, D'Souza C, Kumar S, Kumar V, Polonsky MJ ve Suki NM – ise dörder yayınıyla listeye girmiştir. Bu tablo, alandaki çalışmaların belirli yazarlar etrafında yoğunlaştığını ve bazı akademisyenlerin öne çıktığını göstermektedir.

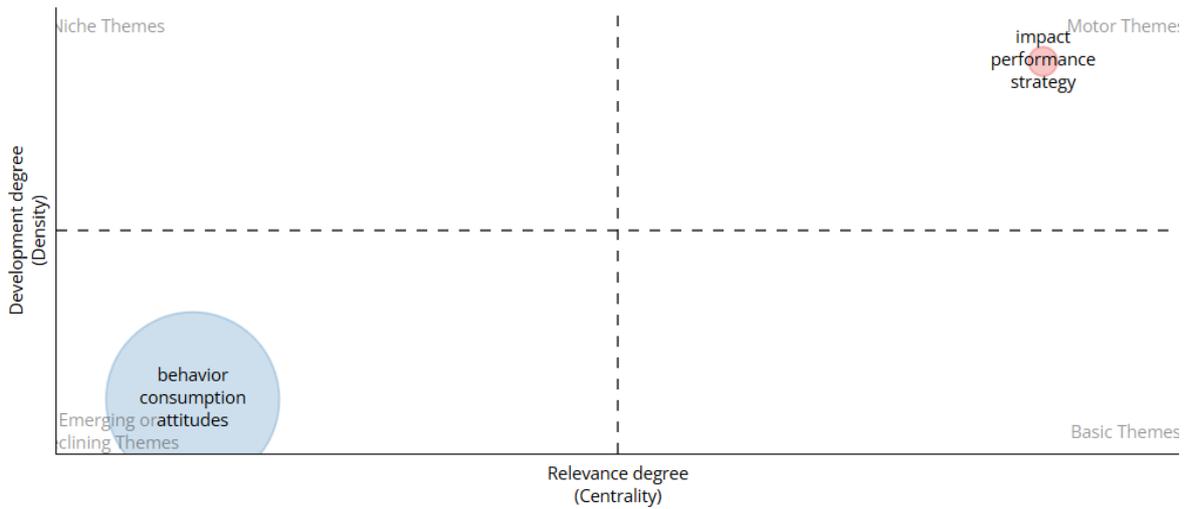

Görsel 6. En Çok Atıf Alan Yazarlar (İlk 10)

Görsel 6'da yeşil pazarlama alanında en çok atıf alan ilk 10 yazar yer almaktadır. Listenin ilk sırasında 85 atıf ile Peattie K bulunmakta olup, literatürdeki etkisi oldukça belirgindir. Onu sırasıyla Crane A (57 atıf), D'Souza C (55 atıf) ve Taghian M (55 atıf) izlemektedir. Bu yazarlar, yeşil pazarlama konusundaki temel kuramsal çerçevelerin ve uygulamaların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer yazarlar olan Avlonitis GJ, Carrigan, Lee K, Marilyn M, Papadas KK ve Lamb P ise 50 ile 46 arasında değişen atıf sayılarıyla dikkate değer katkılar sunmaktadır. Bu tablo, hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar açısından bu yazarların alanın gelişimine olan etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.

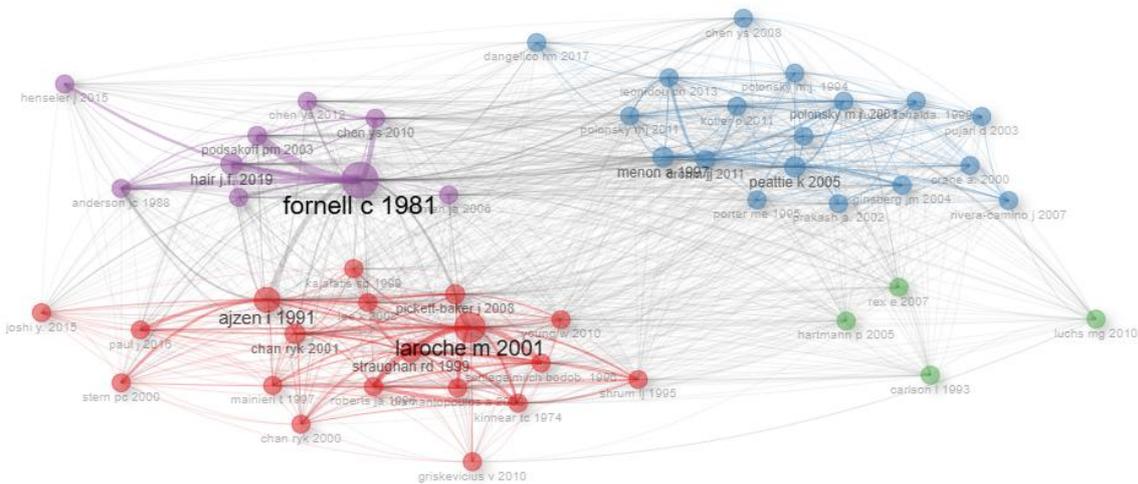

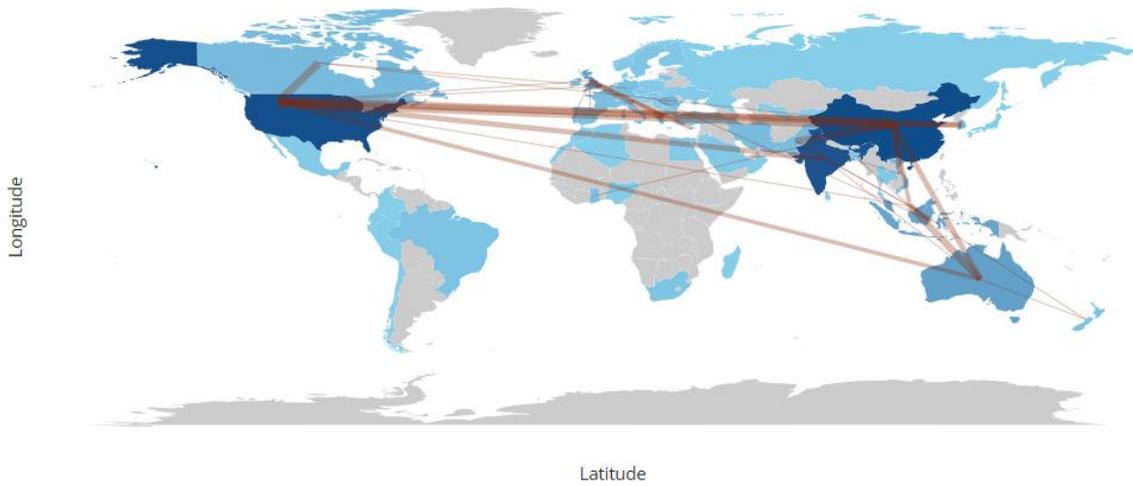
Görsel 10. Tematik Harita

Görsel 10’da sunulan tematik harita, yeşil pazarlama alanındaki kavramların gelişim düzeyleri (density) ile merkeziet derecelerini (centrality) karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Haritada yer alan temalardan “impact”, “performance” ve “strategy” yüksek merkeziet ve yüksek gelişim düzeyi ile motor temalar (motor themes) kümesinde yer almakta, bu da söz konusu kavramların alanın yönünü belirleyen, olgunlaşmış ve etkili araştırma eksenlerini temsil ettiğini göstermektedir. Öte yandan, “behavior”, “consumption” ve “attitudes” gibi kavramlar düşük merkeziet ve gelişim düzeyi ile emerging ya da declining themes bölgesinde konumlanmıştır. Bu durum, tüketici davranışı odaklı çalışmaların henüz yeterince gelişmemiş olabileceğini veya günümüzde ilginin kurumsal performans ve strateji temalarına kaymış olabileceğini düşündürmektedir. Harita genelinde temaların çift kutuplu yapısı, araştırmaların bireysel tüketici eğilimleri ile kurumsal performans arasında bir denge arayışı içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Görsel 11. Yazarların Ortak Atıf Ağı

Görsel 11’de yer alan yazarların ortak atıf ağı, yeşil pazarlama literatüründeki akademik kümelenmeleri ve temel referans noktalarını açıkça ortaya koymaktadır. Ağın merkezinde konumlanan “Fornell C (1981)”, “Ajzen I (1991)” ve “Laroche M (2001)” gibi çalışmalar, çok sayıda farklı yazar tarafından ortaklaşa atıf alarak literatürdeki temel teorik yapı taşlarını temsil etmektedir. Özellikle Ajzen’in planlı davranış teorisine dayanan çalışması, tüketici davranışlarının anlaşılmasında sıkça referans verilen bir kaynak olarak kırmızı kümede yoğunlaşan atıflarla dikkat çekerken; Fornell’in çalışması, yapısal eşitlik modellemeleri ve ölçek güvenilirliği gibi metodolojik yaklaşımlara dayanan literatürle güçlü bir bağ kurmaktadır. Mavi kümede yer alan Peattie ve Crane gibi isimler, sürdürülebilirlik ve etik tüketim çerçevesinde bir araya gelirken; mor küme daha çok metodolojik referanslarla biçimlenmiştir. Bu yapı, yeşil pazarlama araştırmalarının teorik, metodolojik ve uygulamalı eksenlerde çok boyutlu bir etkileşim ağı oluşturduğunu göstermektedir.

Görsel 12. Ülkeler Arası İşbirliği Ağı

Görsel 12’de yer alan ülkelerin işbirliği ağı haritası, yeşil pazarlama alanındaki uluslararası akademik iş birliklerinin coğrafi dağılımını gözler önüne sermektedir. Harita üzerinde koyu mavi ile vurgulanan ülkeler, daha yüksek yayın ve işbirliği yoğunluğuna sahip olup başta Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Hindistan olmak üzere önemli üretim ve koordinasyon merkezlerini temsil etmektedir. Bu ülkeler arasında kurulan kalın bağlantı hatları, çift yönlü işbirliklerinin güçlü olduğunu gösterirken; Avustralya, İngiltere ve Malezya gibi ülkeler de bu ağın etkin aktörleri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Asya-Pasifik bölgesi ile Batı ülkeleri arasında sıkı akademik bağlar kurulmuş olup, araştırmaların disiplinler arası ve uluslararası bir düzlemde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu işbirliği ağı, küresel düzeyde yeşil pazarlama araştırmalarının yaygınlaştığını ve ülkeler arası bilgi alışverişinin sürdürülebilirlik temelli bilimsel üretimi desteklediğini göstermektedir.

SONUÇ

Yeşil pazarlama, çevreye duyarlı ürünlerin üretimi, tanıtımı ve tüketimini teşvik ederek hem doğanın korunmasına katkı sağlamakta hem de tüketicilerin çevresel farkındalığını

artırmaktadır. Günümüzde küresel ısınma, kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği gibi sorunların artması, işletmeleri daha sürdürülebilir stratejiler benimsemeye zorlamaktadır. Bu bağlamda yeşil pazarlama, işletmelere rekabet avantajı kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda marka imajını güçlendirici etki yaratarak, tüketici sadakatini artırmaktadır. Çevreye duyarlı ürün ve hizmet sunan firmalar, toplum nezdinde daha etik ve sorumlu olarak algılanmakta, bu da onların pazar payını artırmalarına yardımcı olmaktadır.

Konunun giderek artan önemine binaen yapılan bu çalışmada, yeşil pazarlama alanında yapılan akademik yayınlar bibliyometrik yöntemlerle incelenerek, alanın gelişim süreci, öncü yazarları, etkili kurumları, tercih edilen dergileri ve öne çıkan anahtar kavramları ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, yeşil pazarlamanın özellikle son on yılda önemli bir ivme kazandığını ve çevresel sürdürülebilirliğe yönelik artan ilginin akademik literatüre de yansıdığını göstermektedir. Konu en fazla makale türünde, ESCI endeksinde, işletme-finans kategorisinde yayın yapılmıştır. En fazla yayın yapan ülkelerin başında ABD gibi gelişmiş ekonomilerin yer alması, çevre dostu uygulamaların bu ülkelerde daha fazla benimsenmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, iş birliği ağlarının özellikle disiplinlerarası çalışmalarda yoğunlaştığı, uluslararası akademik iş birlikleriyle zenginleştiği ve özellikle Avustralya, Hindistan, İran ve Romanya gibi ülkelerdeki üniversitelerin bu alana yoğun ilgi gösterdiği gözlemlenmiştir.

Araştırma sonucunda, yeşil pazarlama temalı yayınların genellikle çevresel tutumlar, tüketici davranışları ve sürdürülebilir stratejiler etrafında şekillendiği belirlenmiştir. Bu da alanın hem çevre bilinci hem de tüketici eğilimleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Elde edilen analiz bulguları, gelecekte yapılacak çalışmalara hem teorik hem de metodolojik açıdan bir temel sunmakta; araştırmacılara, politikacılara ve işletmelere yol gösterici nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, yeşil pazarlama alanında daha kapsayıcı, yenilikçi ve küresel perspektifli araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Alkhatib, S., Kecskés, P. & Keller, V. (2023). Green marketing in the digital age: a systematic literature review. *Sustainability*, 15 (16), 1-16.
- Ambarita, N., Haniva, R., & Butar, S. B. (2024). Research trends in green marketing and intentions to purchase: A bibliometric analysis. *Journal of Sustainability, Society, and Eco-Welfare*, 1 (2), 111-125.
- Ateş, A. & Gün, A. (2024). Bibliometric analysis of studies on online reviews in the tourism sector between 2018 and 2023. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10 (3), 326-335.
- Bahçecik, D. & Talebi, N. (2020). Yeşil pazarlama: İşletmelerin yeşil pazarlamaya yönelme nedenleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 15 (59), 223-247.
- Borgman C. L. & Furner J. (2002). Scholarly communication and bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36 (1), 2-72.

- Daim, T., Newman, P.R., Sughi, H. & Bakhsh, E. (2013). Technology selection for solar power generation in the middle east: case of saudi arabia. In S. Anwar, H. Efstathiadis, & S. Qazi (Eds.), *Handbook of Researchon Solar Energy Systems and Technologies* (pp. 480-505). Hershey, PA: IGI Global.
- Jing, S., Qinghua, Z., & Landström, H. (2015). Entrepreneurship across regions: internationalization and/or contextualization?. In L. Carmo Farinha, J. Ferreira, H. Smith, & S. Bagchi-Sen (Eds.), *Handbook Of Research On Global Competitive Advantage Through Innovation And Entrepreneurship* (pp. 372-392). Hershey, PA: IGI Global.
- Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(1), 294-315.
- Lopes, R. M., Fidalgo-Neto, A. A., & Mota, F. B. (2017). Facebook in educational research: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 111 (3), 1591-1621.
- Martinez, M. A., Cobo, M. J., Herrera, M., Herrera-Viedma, E. (2015). Analyzing the scientific evolution of social work using science mapping, *Research on Social Work Practice*, 25 (2), 257-277.

YEŞİL TÜKETİM KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Doç. Dr. Filiz ASLAN ÇETİN

Kafkas Üniversitesi, filizaslan79@gmail.com - 0000-0002-8210-799X

Prof. Dr. Seyhan ÖZTÜRK

Kafkas Üniversitesi, seyhan87ozturk@gmail.com - 0000-0003-1458-840X

ÖZET

I. Endüstri Devrimi ile başlayan sanayileşme süreci sonrası üretim faaliyetleri hiç görülmediği kadar hız kazanmıştır. Üretimin hızlanmasına bağlı olarak bireylerin tüketim alışkanlıkları da bu durumdan etkilenmiş ve değişmiştir. Tüketimin aşırı hale gelmesi doğal kaynakları yok olma aşamasına getirdiğinden mevcut tüketim kalıplarının ekolojik etkileri sürekli tartışılan bir konular arasında yerini almıştır. Bu sebeplerle ön plana çıkan çevreyi koruma anlayışı beraberinde yeşil üretim ve yeşil tüketim gibi kavramları da sık kullanılır hale getirmiştir. Bu bağlamda çalışma, 2001 ila 2025 yılları arasında yeşil tüketim ile ilgili yapılan makale, kongre bildirisi ve kitap bölümü gibi 319 kaynağı bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiş ve akademik literatüre katkı sunacağı düşünülen bulgulara ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Yeşil Tüketim, Bibliyometrik Analiz.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF GREEN CONSUMPTION

ABSTRACT

Following the industrialization process that began with the First Industrial Revolution, production activities accelerated to an unprecedented level. As production accelerated, individual consumption habits were also affected and changed. Because excessive consumption has brought natural resources to the brink of extinction, the ecological impacts of current consumption patterns have become a constantly debated topic. Consequently, the emerging understanding of environmental protection has also led to the frequent use of concepts such as green production and green consumption. In this context, the study examined 319 sources, including articles, congress proceedings, and book chapters, on green consumption between 2001 and 2025 using bibliometric analysis and yielded findings that are believed to contribute to the academic literature.

Keywords: Sustainability, Green Consumption, Bibliometric Analysis.

1. GİRİŞ

Küresel çevre sorunlarının artan etkisi, doğal kaynakların hızla tükenmesi ve iklim değişikliği gibi çevresel krizler, hem bireyleri hem de toplumları çevreye duyarlı yaşam biçimlerine yönlendirmektedir. Bu çerçevede yeşil tüketim, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yeşil tüketim; bireylerin çevreye duyarlı ürünleri tercih etmesi, üretim ve tüketim süreçlerinde doğaya zarar vermeyen uygulamaları desteklemesi ve yaşam tarzlarını sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda şekillendirmesi anlamına gelmektedir.

Bu kavram, sadece bireysel bir davranış biçimi olarak değil, aynı zamanda çevre bilinciyle şekillenen toplumsal bir dönüşümün parçası olarak değerlendirilmektedir.

Yeşil tüketim konusuna artan ilgi, akademik alanda da kendisini göstermiş ve bu alanda yapılan yayınların sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Söz konusu literatür; tüketici davranışları, çevreci pazarlama stratejileri, sürdürülebilir ürün tercihleri, çevresel tutumlar ve kamu politikaları gibi çok boyutlu alanları kapsamaktadır. Ancak, literatürdeki bu genişlemeye rağmen, yeşil tüketim alanındaki akademik çalışmaların sistematik bir şekilde sınıflandırılması ve analiz edilmesine yönelik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu durum, alanın mevcut yapısının, gelişim sürecinin ve olası yönelimlerinin bütüncül bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada bibliyometrik analiz yöntemi, yeşil tüketim alanındaki akademik literatürü nesnel ve sistematik bir biçimde inceleyerek yapısal özelliklerini ortaya koymak açısından önemli bir araç sunmaktadır. Bibliyometrik analiz; yayın sayıları, atıf ağları, yazarlar arası iş birlikleri, anahtar kelime ilişkileri ve disiplinler arası etkileşimler gibi göstergeler üzerinden literatürün genel yapısını anlamaya olanak tanır. Bu sayede araştırma alanındaki temel eğilimler, öne çıkan temalar ve gelecekteki potansiyel araştırma konuları daha net biçimde ortaya konulabilir.

Bu çalışmada, yeşil tüketim konulu akademik yayınlar bibliyometrik yöntemlerle analiz edilerek, alandaki bilimsel üretimin yapısı ortaya konulacaktır. Çalışmanın amacı; bu alanda en fazla katkı sağlayan yazarları, ülkeleri, kurumları ve dergileri belirlemenin yanı sıra, zaman içerisindeki yayın eğilimlerini, kavramsal çerçeveyi ve iş birliği ağlarını inceleyerek literatüre bütüncül bir bakış sunmaktır. Böylece hem mevcut bilgi birikiminin haritası çıkarılmakta hem de gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterici bir temel oluşturulmaktadır.

2. YEŞİL TÜKETİM

Günümüzde doğal kaynakların hızla tükenmesi, çevre kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi büyük sorunlar geleneksel tüketim anlayışının sürdürülebilir ve rasyonel olmadığını göstermektedir. Pazarlama biliminin de odağına yerleşen bu sorunlara çözüm arayışları “yeşil tüketim” kavramını doğurmuştur. Bu anlamda yeşil tüketim, tüketici gruplarının satın alma tercihlerinde çevreye en az zararı veren ürün ve hizmetleri öne çıkarmasına odaklanırken aynı zamanda gelecek nesillerin refahının sağlanmasını da inşa etmektedir. Yeşil tüketim perspektifi yalnızca güncel ihtiyaçları ve gereksinimleri değil bilinçli bir tüketim alışkanlığı ile toplumsal refahı da sağlamaya dönüktür. Bu bağlamda çevresel ve sosyal etkiler göz ardı edilmeksizin üretimden tüketime kadar geçen süreçte ekolojik sorumluluk ön plandadır (Baloğlu Sevinç & Akın, 2025).

Aslında yeşil yaşam pratiklerinin bir türü olan yeşil tüketim, bireyin sürdürülebilir bir tüketim davranışı sergileme konusundaki motivasyonu ile ilgilidir. Bu motivasyon davranışı öncelikle düşük karbon salımlı tüketimine temel oluştururken başkalarının da faydalarını gözetilen bir sosyal anlayıştır. Bu noktada, sosyal sorumluluk hisseden bilinçli tüketici ekolojik bir farkındalığa aynı zamanda yeşil tüketim niyetine de sahip olan kişidir. Esas olarak çevresel kaygıların doğurduğu yeşil tüketim eğilimi sayesinde tüketiciler, çevresel farkındalık yaratan ürün ve hizmetleri önemsemeye ve daha fazla ödemeye istekli hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle, tüketimin çevre üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri arttıkça ekolojik kaygı ve bu

kaygının getirdiği değerler yeşil tüketim kapsamında önemli hale geleceği öngörülmektedir (Çam & Biçer, 2025).

Bu bağlamda bireylerin sürdürülebilirlik ve çevreye duyarlılık ekseninde oluşturduğu tüketim alışkanlıkları ile tanımlanan yeşil tüketim; satın alma, kullanma ve elden çıkarma gibi davranışlar gösterilerek çevresel etkilerin en aza indirgenmesi hareketidir. Aynı zamanda önemli değişimlere yol açan bu tüketim eğilimi toplumsal refahı gözeten bilinçli bir yaklaşımı da temsil etmektedir. Yeşil tüketimi benimseyenler; kaynakları verimli kullanma çabası olan ve geri dönüştürülebilir ya da biyobozunur özelliğe sahip materyallerden üretilen ürün ve hizmetleri aktif olarak arama yolunu seçmektedirler (Deniz vd., 2025).

Sonuç olarak sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk bilinci ile tüketmek olarak tanımlanabilecek olan yeşil tüketim, sadece çevreye zarar vermeden tüketmek değil aynı zamanda çevre dostu ürünler ve hizmetler satın almak ve geri döndürmek ile de ilgilidir. Geri dönüşüm, yeniden kullanım ya da aşırı kullanımın sınırlandırılması gibi sistemlerin dâhil olduğu bir sosyal perspektif süreci olan yeşil tüketim, oldukça kapsamlıdır. Bu anlamda yeşil tüketim birçok ülkenin takip ettiği bir kalkınma stratejisi olan sürdürülebilirlik ve yeşil büyümenin de temel direğini oluşturmaktadır (Eti, 2017).

3. BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Bibliyometrik analizler, öznel gözlemlerin sistematik bir yaklaşımla nesnel verilere dönüştürülmesini mümkün kılan önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntem, yalnızca belirli bir disiplinin bilimsel gelişim sürecini anlamaya katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ilgili alandaki olası gelecek eğilimler hakkında öngörülerde bulunulmasına da imkân tanır. Araştırmacılar açısından bibliyometrik analizler, mevcut literatürü değerlendirme aracı olmasının ötesinde; yeni araştırma konularını belirlemede ve akademik kariyer planlamasında stratejik bir rehber işlevi de görmektedir (İnceoğlu, 2014). Buna ek olarak, disiplinler, araştırma alanları, uzmanlıklar ve yazarlar arasındaki ilişkilerin ve etkileşimlerin, kavramsal ya da iş birliğine dayalı mesafeler temelinde haritalandırılması ve görselleştirilmesi de bibliyometrik analizlerin sunduğu önemli olanaklar arasındadır (Cobo et al., 2012).

Bu çalışmada, ilgili literatürün sistematik bir şekilde incelenmesi amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sayesinde, yeşil tüketim konusundaki yayınların yıllara göre dağılımı, atıf düzeyleri, en etkili çalışmalar ve iş birliği ağları görselleştirilerek değerlendirilmiştir. Ayrıca, yazarlar, ülkeler ve kurumlar arasındaki etkileşimler analiz edilerek konunun uluslararası boyutu da ortaya konulmuştur. Bibliyometrik analiz, çalışmanın hem mevcut literatürdeki konumunu belirlemek hem de gelecek araştırmalara yön verecek boşlukları tespit etmek açısından önemli bir yöntemsel katkı sağlamaktadır.

4. YEŞİL TÜKETİM KAVRAMINA YÖNELİK BİBLİYOMETRİK ANALİZ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, yeşil tüketim alanında yapılan akademik yayınları bibliyometrik yöntemlerle inceleyerek, literatürün yapısal özelliklerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, yeşil tüketim konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı, en üretken yazarlar, kurumlar, ülkeler ve dergiler gibi temel bibliyometrik göstergeler analiz edilmekte; alandaki iş birliği ağları,

kavramsal ilişkiler ve araştırma eğilimleri görselleştirilmektedir. Böylece yeşil tüketim literatürünün gelişim süreci hakkında bütüncül bir perspektif sunulması, mevcut literatürdeki boşlukların belirlenmesi ve gelecekteki araştırmalara yön verecek potansiyel alanların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bibliyometrik analizlerde evren, belirli zaman aralığında, belirli bir veri tabanında yapılmış olan tüm söz konusu temadaki tüm bilimsel yayınları ifade etmektedir. Bu yayınlar kitap, kitap bölümü, makale, bildiri türlerinin tamamı şeklinde olmaktadır.

Bibliyometrik analizde örneklem, evrenden dil, yayın türü, alan, yıl gibi belirli kriterlerle seçilen ve analiz edilen yayın kümesidir. Bu çalışmanın örnekleme; ilk yayının yapıldığı 2001 yılından 2025'e kadar yayımlanmış, özellikle sosyal bilimler alanında yer alan, İngilizce olarak yazılmış ve tam metnine erişilebilen 319 yayın oluşturmaktadır.

Bibliyometrik analizlerde evrenin tamamı örneklem olarak kullanılmaktadır.

4.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak bibliyometrik özelliklere sahip akademik veri tabanları kullanılmış olup, analiz edilen veriler WoS veri tabanı aracılığıyla elde edilmiştir. WoS veri tabanının tercih edilmesinde; birçok bibliyometrik çalışmada güvenilirliğinin kanıtlanmış olması etkili olmuştur (Ateş & Gün, 2024).

WoS'un ortak dilinin İngilizce olması nedeniyle, arama sürecinde belirlenen anahtar kelimelerin İngilizce karşılıkları kullanılmıştır. Bu kapsamda, "green consumption" anahtar kelimesi temel alınarak, 2001-2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar taranmıştır.

Elde edilen veriler, analiz sürecine hazırlanmak üzere microsoft excel ortamına aktararak düzenlenmiştir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz, sürekli büyüyen akademik literatürün bibliyografik özelliklerini nicel olarak inceleyen bir yöntemdir (Lopes, et all, 2017). Söz konusu yöntem çoğunlukla, yayınlar üzerinden mevcut eğilimleri, araştırma yoğunluklarını ve alanın genel yönelimlerini ortaya koymak için kullanılmaktadır (Daim, et all, 2013).

4.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada kullanılan belge arama çerçevesi Çizelge 1 de görülmektedir. Araştırma kapsamında yeşil tüketim temalı 319 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Bu yayınlar ilk yayının yapıldığı 2001 yılından bu güne kadar ki süreç içinde makale, bildiri, kitap bölümü türlerinde yazılmıştır.

Çizelge 3. Belge İçin Arama Çerçevesi

Parametreler	Seçim
--------------	-------

Seçim yaklaşımı	Bibliyometrik analiz
Kullanılan veritabanı	WoS (Web of Science)
Analiz için kullanılan araçlar	R
Arama sorgusu	Yeşil Tüketim
Belgenin niteliği	Makale/Bildiri/Kitap Bölümü
Zaman aralığı	2001-2025
Dil	İngilizce
Analiz için toplam belge sayısı	319
Yayın aşaması	Son

Çizelge 2 de yeşil tüketim konulu yayınlarında elde edilen belgelerin ölçütleri görülmektedir.

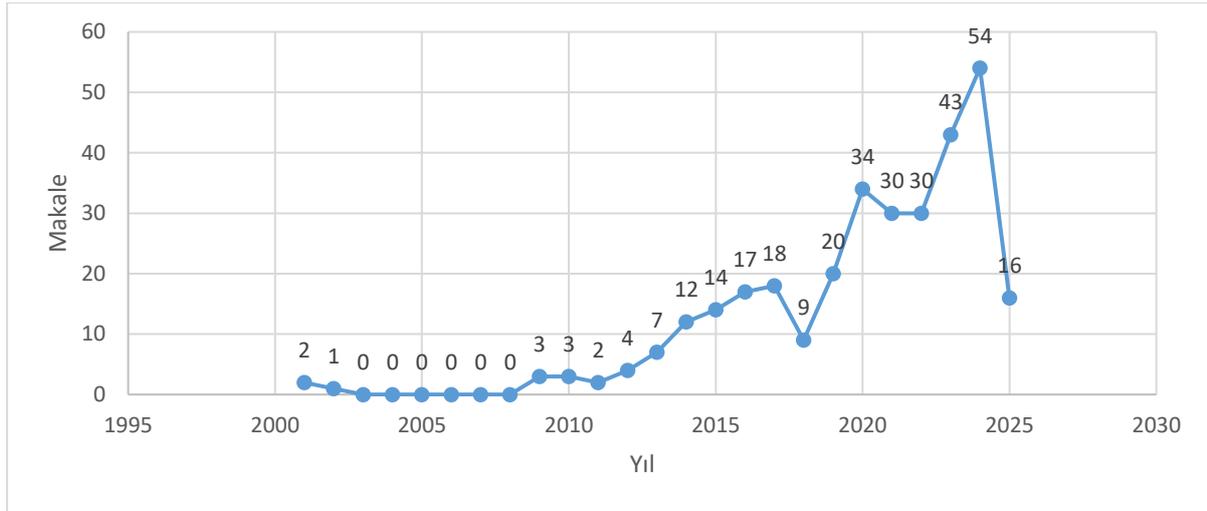
Çizelge 4. Belge Ölçütlerinin Değerlendirilmesi

Ölçütler	Rakamsal Değer
Belge Türleri	
Makale	292
Kitap Bölümü	24
Bildiri	3
WoS Kategorileri	
İşletme-Finans	187
Yönetim	72
Ekonomik	44
Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	16
WoS Endeksi	
Sosyal Bilimler Atıf İndeksi (SSCI)	157
Gelişen Kaynaklar Atıf İndeksi (ESCI)	135

Konferans Bildirileri Atıf Dizini-Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (CPCI-SSH)	24
Kitap Atıf Dizini - Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (BKCI-SSH)	3
Toplam	319

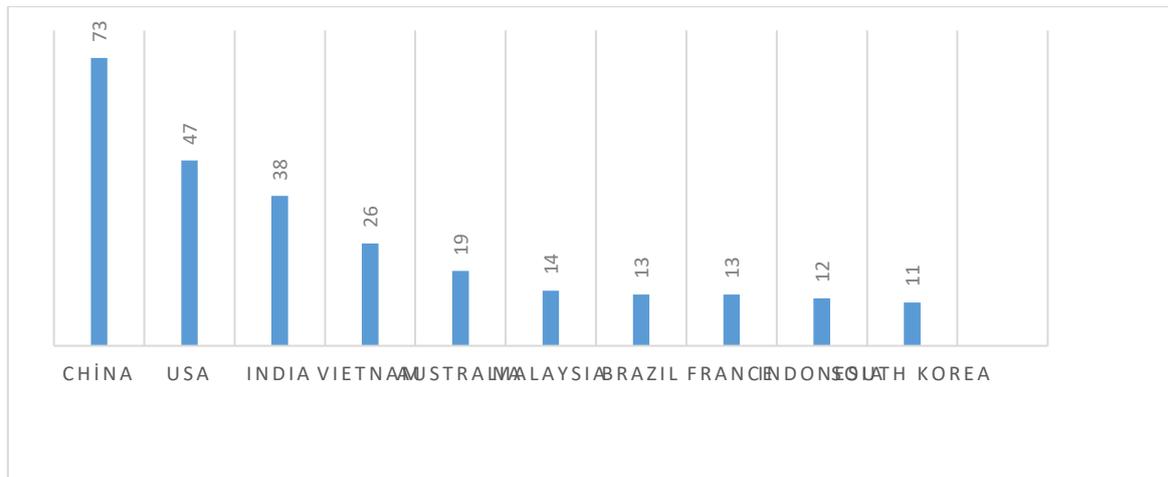
Çizelge 2, yeşil tüketim konusundaki akademik çalışmaların türlerine ve ait oldukları Web of Science (WoS) kategorilerine göre dağılımını ortaya koymaktadır. Belgelerin büyük çoğunluğunu 292 makale oluşturarak konunun bilimsel literatürde esas olarak derinlemesine analizlerle ele alındığını göstermektedir. Kitap bölümleri 24 adetle daha sınırlı bir katkı sunarken, bildiriler yalnızca 3 örnekle temsil edilmiştir. Bu durum, yeşil tüketim çalışmalarının akademik kitaplardan ziyade hakemli dergiler aracılığıyla yayımlandığını ortaya koymaktadır. WoS kategorilerine göre dağılımda ise İşletme-Finans alanı 187 yayınlı en baskın tematik çerçeveyi oluşturmaktadır. Onu 72 yayınlı Yönetim, 44 yayınlı Ekonomi ve 16 yayınlı Sosyal Bilimler Disiplinlerarası kategorileri takip etmektedir. Bu veriler, yeşil tüketimin daha çok işletme stratejileri, tüketici davranışları ve kurumsal sürdürülebilirlik kapsamında ele alındığını; ancak aynı zamanda disiplinler arası bir yaklaşımla da incelendiğini göstermektedir.

Kısacası, yeşil tüketim literatürü iş dünyası merkezli olmakla birlikte sosyal ve ekonomik yönleriyle de bütüncül bir akademik yapı sunmaktadır. Tabloda sunulan verilere göre, yeşil tüketim konusundaki toplam 319 yayınlı, farklı Web of Science (WoS) indekslerinde yer almaktadır. En fazla yayınlı, 157 belgeyle Sosyal Bilimler Atıf İndeksi (SSCI) kapsamında yer almakta ve bu durum konunun sosyal bilimler içinde oldukça güçlü bir temsile sahip olduğunu göstermektedir. İkinci sırada 135 yayınlı Gelişen Kaynaklar Atıf İndeksi (ESCI) yer almakta, bu da yeşil tüketim çalışmalarının yenilikçi ve gelişmekte olan alanlarda da önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir. Konferans Bildirileri Atıf Dizini - Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (CPCI-SSH) kapsamında ise 24 yayınlı yer almakta; bu durum yeşil tüketim konusunun bilimsel toplantı ve bildiriler yoluyla da tartışıldığını ortaya koymaktadır. Son olarak, Kitap Atıf Dizini - Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (BKCI-SSH) kapsamında yalnızca 3 yayınlı bulunmakta, bu da konunun kitap düzeyindeki katkılarının görece sınırlı olduğunu göstermektedir. Genel dağılım, yeşil tüketim konusunun bilimsel araştırmalarda ağırlıklı olarak sosyal bilimler ekseninde geliştiğini, ancak giderek yeni kaynaklarda da yer bulmaya başladığını ortaya koymaktadır.

Görsel 8. Yıllara Göre Yayın Sayıları

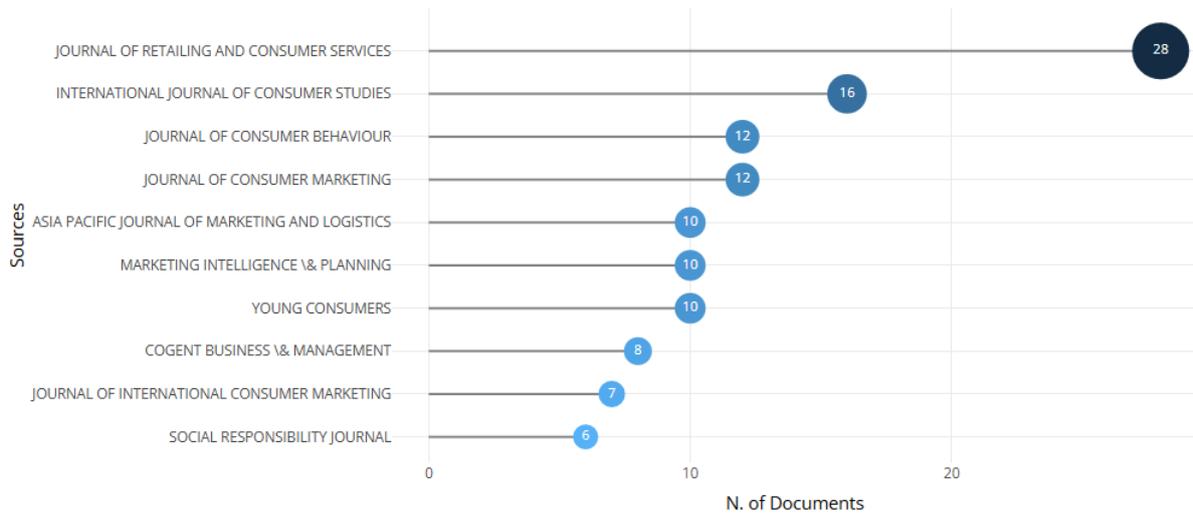
Görsel 1, 2001–2025 yılları arasında yeşil tüketim konulu yayınların yıllık dağılımını göstermektedir. 2001 yılında 2 yayım ile başlayan literatür, 2002’de 1 yayına düşmüş, ardından 2003–2008 yılları şeklinde düşük yoğunluklu seyretmiştir. 2008’de 3, 2009 ve 2010’da 3’er, 2011’de 2 ve 2012’de 4 yayım ile sınırlı düzeyde bir canlanma gözlenmiştir. 2013’te 7, 2014’te 12 ve 2015’te 14 yayına ulaşılması, alandaki akademik ilginin yükselmeye başladığını göstermektedir. Bu yükseliş 2016’da 17, 2017’de 18 yayımla devam etmiş; ancak 2018’de yayım sayısı geçici olarak 9’a gerilemiştir. 2019 yılında 20, 2020’de 34 yayımla güçlü bir ivme yakalanmış; 2021 ve 2022’de ise sırasıyla 30 ve 30 yayımla bu ivme korunmuştur. 2023 yılı itibarıyla yayım sayısı 43’e, 2024’te ise 54’e ulaşarak tüm dönemlerin zirve noktasını temsil etmiştir. 2025 yılında ise 16 yayım ile devam etmektedir. Bu dalgalı ancak genel olarak artış yönünde seyreden eğilim, yeşil tüketimin özellikle son on yılda hızla akademik gündeme taşındığını ve sürdürülebilir kalkınma, tüketici davranışları ve çevre politikaları çerçevesinde genişleyen bir literatür alanı haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 9. Ülkelere Göre Yayın Sayıları (İlk 10 Ülke)

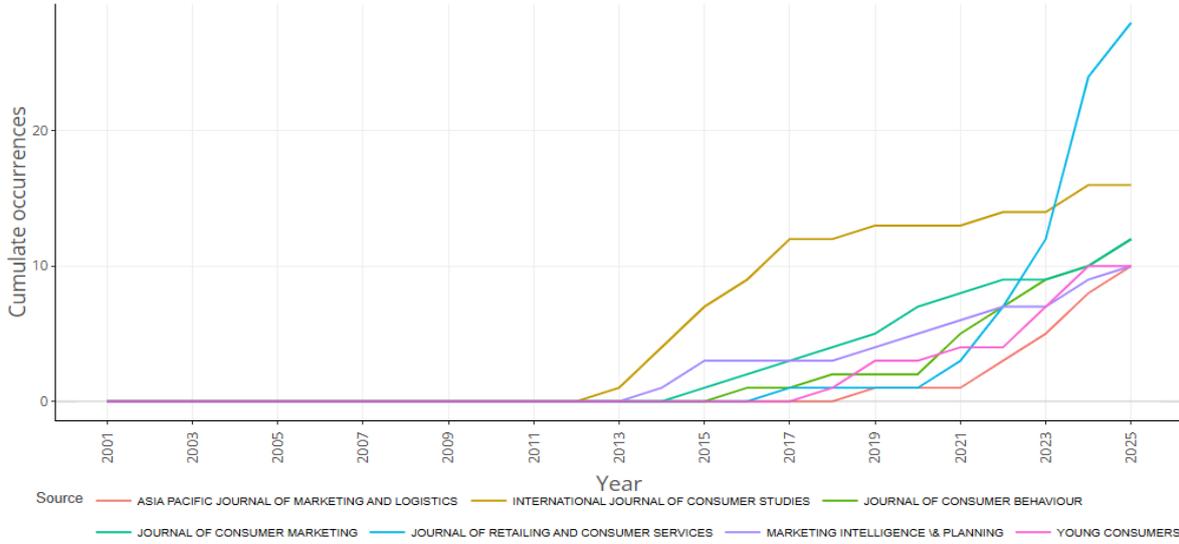
Görsel 2, yeşil tüketim konulu yayınlarda en fazla katkı sağlayan ilk 10 ülkeyi göstermektedir. Listenin başında 73 yayım ile Çin yer almakta ve bu ülke, açık farkla lider konumdadır. Amerika

Birleşik Devletleri 47 yayın ile ikinci sırada yer alırken, onu 38 yayın ile Hindistan takip etmektedir. Vietnam 26 yayın ile dördüncü sırada yer alırken, Avustralya 19, Malezya 14, Brezilya 13, Fransa 13, Endonezya 12 ve Güney Kore 11 yayın ile listeyi tamamlamaktadır. Bu dağılım, yeşil tüketim araştırmalarının ağırlıklı olarak Asya-Pasifik bölgesinde yoğunlaştığını ve bu bölgenin sürdürülebilir tüketim konusuna bilimsel düzeyde aktif katkı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Çin'in belirgin liderliği, ülkenin hem çevre politikalarına hem de akademik üretime verdiği önemin bir göstergesidir. ABD, Hindistan ve Vietnam gibi ülkeler de hem gelişmiş hem gelişmekte olan ekonomiler bağlamında bu alana artan ilgiyi temsil etmektedir. Bu tablo, yeşil tüketim literatürünün küresel ölçekte yayıldığını, ancak bölgesel liderliklerin belirginleştiğini ortaya koymaktadır.

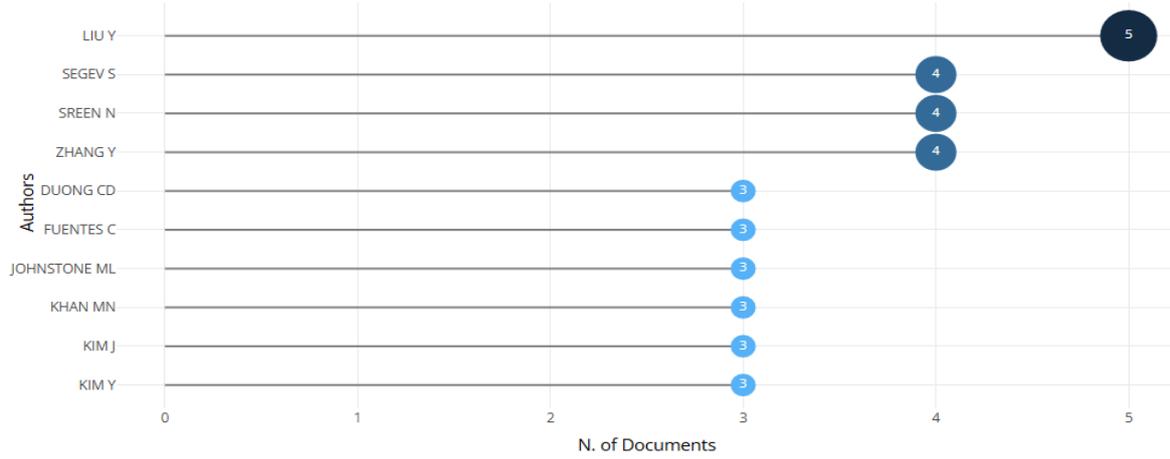
Görsel 10. En İlgili Kaynaklar (İlk 10)

Görsel 3, yeşil tüketim konulu yayınların en çok yayımlandığı ilk 10 akademik kaynağı göstermektedir. En fazla 28 yayın sayısı Journal of Retailing and Consumer Services'te yer almış olup, bu dergi açık ara en ilgili kaynak konumundadır. İkinci sırada 16 yayımla International Journal of Consumer Studies yer almakta, bu da tüketici davranışları temelli çalışmalarda yeşil tüketim konusunun önem kazandığını göstermektedir. Üçüncü sırayı ise 12'şer yayımla Journal of Consumer Behaviour ve Journal of Consumer Marketing paylaşmaktadır. Ardından Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, Marketing Intelligence & Planning ve Young Consumers dergilerinin her biri 10'ar makale ile katkı sunmuştur. Cogent Business & Management 8, Journal of International Consumer Marketing 7 ve Social Responsibility Journal 6 makale ile listeyi tamamlamaktadır. Bu tablo, yeşil tüketim literatürünün özellikle tüketici davranışları, pazarlama stratejileri ve sosyal sorumluluk odaklı dergilerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Literatürün yayımlandığı dergilerin büyük ölçüde işletme, pazarlama ve tüketici odaklı olması, konunun akademik ilgi alanının ticari ve sosyal sürdürülebilirlik etrafında şekillendiğini göstermektedir.

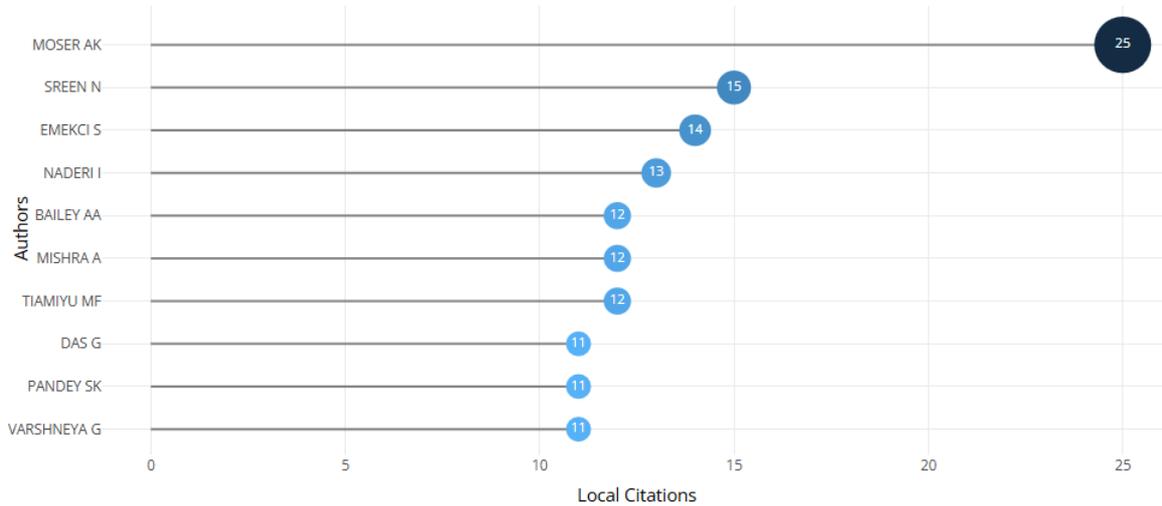
Görsel 11. En İlgili Kaynakların Zaman İçerisindeki Yayın Üretimi (İlk 7)

Görsel 4, yeşil tüketim konulu çalışmaların yayımlandığı en ilgili yedi kaynağın 2001–2025 yılları arasındaki toplam yayın üretimlerini karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Görsel, en çarpıcı yükselişi 2021 sonrası sergileyen Journal of Retailing and Consumer Services’e işaret etmektedir; bu dergide 2025 itibarıyla toplamda 28 yayına ulaşılmıştır ve en üretken kaynak konumundadır. Onu izleyen International Journal of Consumer Studies, özellikle 2015 sonrasında düzenli bir artış göstermiş ve üretim sayısı 16’ya ulaşmıştır. Journal of Consumer Behaviour ve Journal of Consumer Marketing dergileri ise daha istikrarlı bir ivmeyle ilerlemiş ve her biri 12 yayın üretmiştir. Marketing Intelligence & Planning, Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics ve Young Consumers ise daha sınırlı fakat düzenli katkılarla listeyi tamamlamaktadır. Bu eğilim, yeşil tüketim literatürünün özellikle 2015 sonrasında ivme kazandığını, 2020’li yıllarda ise bazı dergilerde keskin bir artışla yaygınlaştığını göstermektedir. Özellikle tüketici odaklı pazarlama dergilerindeki üretim artışı, konunun ticari uygulamalar ve tüketici davranışları bağlamında önem kazandığını vurgulamaktadır.

Görsel 12. En İlgili Yazarlar (İlk 10)

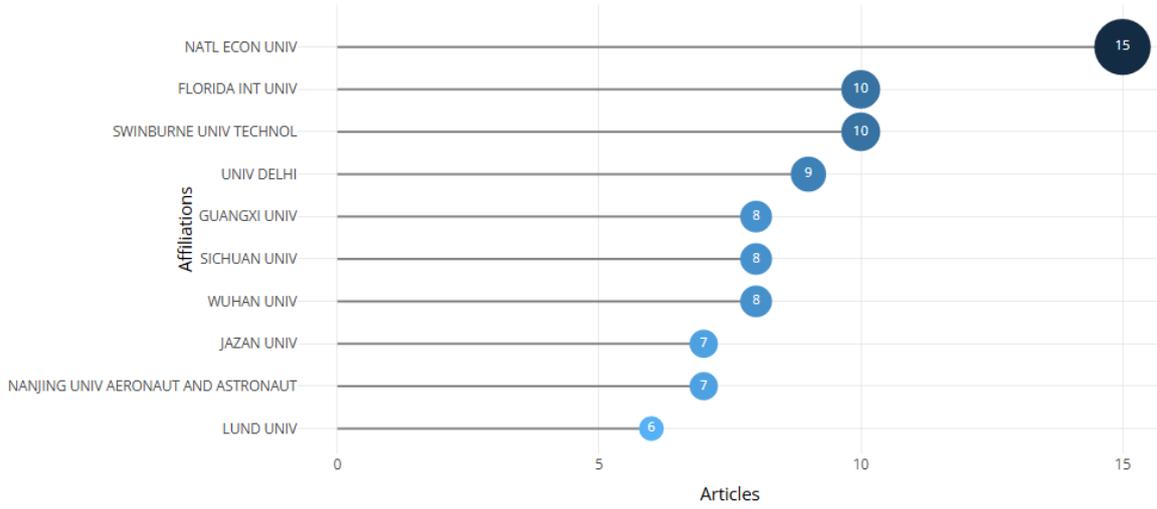
Görsel 5, yeşil tüketim alanında en fazla yayına sahip ilk 10 yazarı belge sayısına göre sıralamaktadır. Listenin ilk sırasında 5 yayımla Liu Y. yer almakta ve bu yazar en üretken araştırmacı olarak öne çıkmaktadır. Onu 4'er yayımla Segev S., Sreen N. ve Zhang Y. izlemekte; bu üç yazar yeşil tüketim alanında önemli ve istikrarlı katkılar sunmuştur. Duong G.D., Fuentes C., Johnstone M.L., Khan M.N., Kim J. ve Kim Y. ise her biri 3'er yayımla listeyi tamamlamaktadır. Bu dağılım, alanın öncülüğünü üstlenen yazarların henüz çok yüksek hacimli üretimlere ulaşmasa da belirli bir çekirdek grup oluşturduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Asya ve Batı merkezli soyadların bir arada bulunması, yeşil tüketim literatürünün coğrafi olarak da çeşitlendiğine işaret etmektedir. Bu veriler, alanın henüz gelişmekte olduğunu ve daha fazla akademik üretimle genişleyeceğini göstermektedir.

Görsel 13. En Çok Atıf Alan Yazarlar (İlk 10)

Görsel 6, yeşil tüketim literatüründe en fazla yerel atıf (local citations) alan ilk 10 yazarı göstermektedir. Listenin zirvesinde 25 atıfla Moser A.K. yer almakta ve bu yazar alandaki etkileyciliğini açıkça ortaya koymaktadır. Onu 15 atıfla Sreen N., 14 atıfla Emekci S., 13 atıfla Naderi I. ve 12 atıfla Bailey A.A. izlemektedir. Bu isimler, yalnızca yayımların üretimi açısından değil, aynı zamanda yaptıkları çalışmaların diğer araştırmacılar tarafından sıkça referans

alınması bakımından da ön plana çıkmaktadır. Listenin devamında Mishra R.A. (12 atıf), Tihamiyu M.F. (11), Das G. (11), Pandey S.K. (11) ve Varshneya G. (11) yer almakta; bu da alt sıralarda atıf sayılarının oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Genel tablo, yeşil tüketim alanındaki etkili araştırmacıların sadece niceliksel değil, niteliksel olarak da güçlü katkılar sunduğunu ortaya koymakta; literatürde öne çıkan bu isimlerin akademik yönlendirme gücünü vurgulamaktadır. Özellikle Moser A.K. ve Sreen N. gibi yazarlar hem üretkenlik hem de atıf etkisi açısından öncü konumdadır.

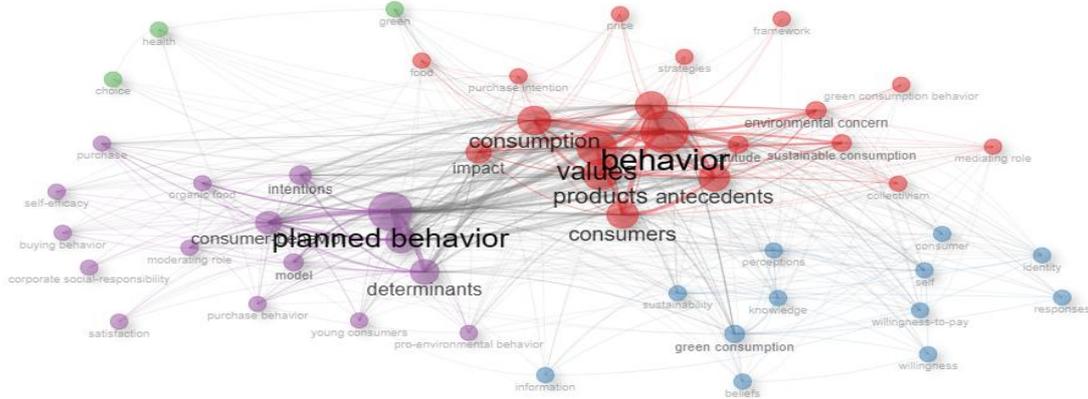
Görsel 14. En İlgili Kuruluşlar (İlk 10)

Görsel 7, yeşil tüketim alanında en çok yayına sahip ilk 10 akademik veya kurumsal kuruluşu göstermektedir. Listenin ilk sırasında 15 yayın ile National Economics University (NATL ECON UNIV) yer almakta ve bu kurum alanın en üretken akademik merkezi olarak öne çıkmaktadır. Onu 10'ar yayınlı Florida International University (FLORIDA INT UNIV) ve Swinburne University of Technology (SWINBURNE UNIV TECHNOL) izlemektedir. University of Delhi (UNIV DELHI) 9 yayınlı dördüncü sırada yer alırken, Guangxi University (GUANGXI UNIV) ve Sichuan University (SICHUAN UNIV) 8'er yayınlı katkı sunmaktadır. Wuhan University (WUHAN UNIV) de 8 yayınlı bu iki kurumu takip etmektedir. Listenin alt sıralarında ise Jazan University, Nanjing University of Aeronautics and Astronautics, ve Lund University sırasıyla 7, 7 ve 6 makale ile yer almaktadır. Bu dağılım, yeşil tüketim araştırmalarının özellikle Asya merkezli üniversitelerde yoğunlaştığını, ancak Avrupa ve Amerika kıtasından da önemli katkıların geldiğini göstermektedir. Lider kurumların uluslararası çeşitliliği, konunun küresel düzeyde akademik ilgi gördüğünü ve çok uluslu araştırma ağlarıyla beslendiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 8. En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

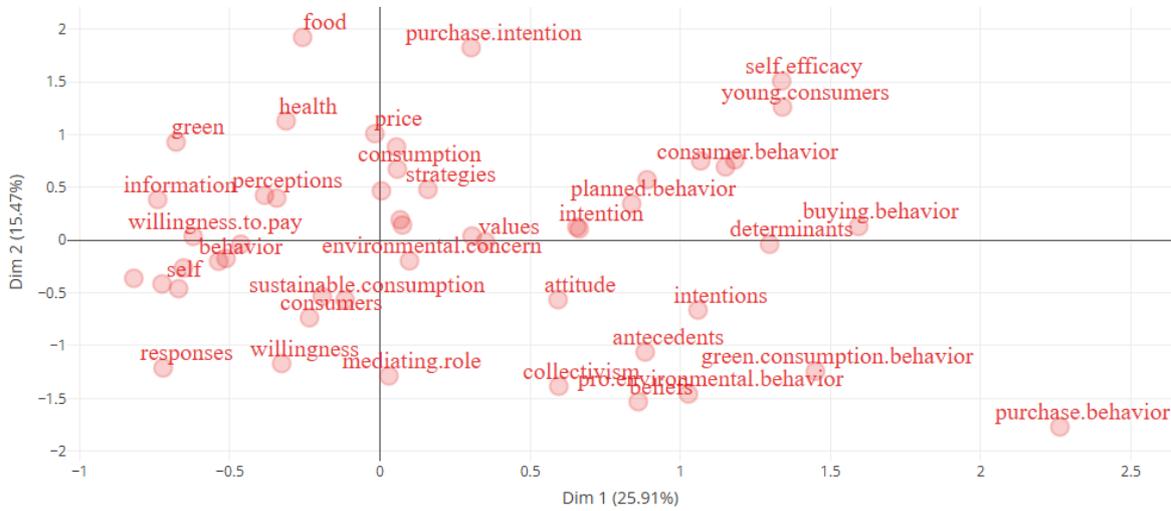
Görsel 8’de yer alan kelime bulutu, yeşil tüketim konusundaki akademik çalışmalarda en sık karşılaşılan anahtar kelimeleri görsel bir yoğunluk düzleminde sunmaktadır. En baskın biçimde yer alan kavram "behavior" (davranış) olup, hem temel bireysel yönelimi hem de kuramsal çerçeveyi yansıtan bir merkez oluşturmuştur. Bunu destekleyen biçimde "planned behavior" (planlı davranış) kavramı da oldukça büyük puntoda yer almakta ve bu da araştırmalarda sıklıkla Ajzen’in Planlı Davranış Teorisi (TPB) gibi modellerin kullanıldığını düşündürmektedir. Diğer önemli kavramlar arasında "values" (değerler), "attitudes" (tutumlar), "intention" (niyet), "consumers" (tüketiciler), "consumption" (tüketim) ve "green consumption" (yeşil tüketim) öne çıkmakta olup, tüketici psikolojisi ve karar verme süreçlerine odaklanıldığını göstermektedir. Ayrıca "environmental concern", "products", "determinants", "antecedents", "sustainable consumption" gibi ifadeler, çevresel sorumluluk ve sürdürülebilirlik kavramlarının da literatürde temel bileşenler arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Bu dağılım, yeşil tüketim alanındaki araştırmaların bireylerin değer-temelli karar yapıları, tutum-neden-sonuç ilişkileri ve çevre dostu ürün tercihlerine yönelik güçlü bir kuramsal temelde yoğunlaştığını göstermektedir.

Görsel 9. Eş Zamanlılık Ağı

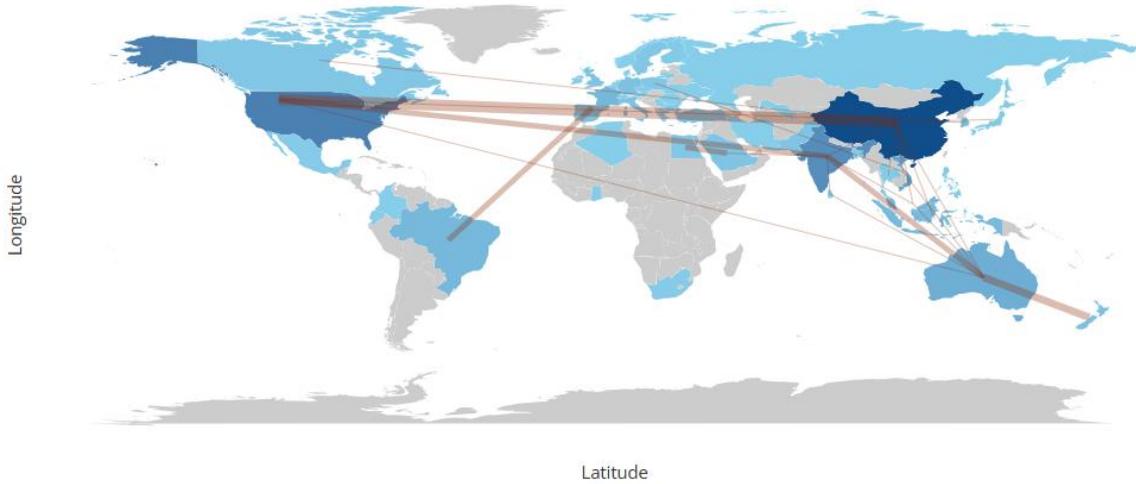
Görsel 9’da sunulan eş zamanlılık ağı, yeşil tüketim alanında birlikte en sık kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri göstermektedir. Ağın merkezinde yer alan “behavior”, “planned behavior”, “values”, “products”, “consumers” ve “consumption” gibi kavramlar yüksek

bağlantı yoğunluğuna sahip olup, literatürde bu kavramların birbiriyle sıkça eş zamanlı olarak geçtiğini ortaya koymaktadır. “Planned behavior” kümesi (mor) özellikle bireysel karar verme süreçleri ve psikolojik modellerle ilişkili kavramları (ör. “intentions”, “attitudes”, “self-efficacy”) içermektedir. “Behavior” kümesi (kırmızı), daha geniş kapsamlı çevresel ve sosyal temaları barındırmakta; “values”, “environmental concern”, “antecedents” gibi kavramlarla çevrelenmiştir. “Green consumption”, “sustainable consumption”, “information”, “health” gibi ifadelerden oluşan mavi kümeler ise çevresel sürdürülebilirliğe odaklı kavramsal yapıyı temsil etmektedir. Ağ yapısındaki sık bağlantılar, araştırmacıların tüketim davranışını açıklarken birden fazla değişkeni bütüncül biçimde ele aldığını göstermekte; aynı zamanda yeşil tüketim çalışmalarında birey merkezli psikolojik modeller ile çevresel kaygıların birbirini tamamlayan yapılar olarak öne çıktığını ortaya koymaktadır. Bu durum, alandaki disiplinler arası derinliğin ve tematik bütünlüğün güçlü olduğunu yansıtmaktadır.

Görsel 10. Kavramsal Yapı Haritası Yönteminin Faktöriyel Analizi: Yüksek Frekanslı Anahtar Kelimelerin Çoklu İlişki Analizi

Görsel 10, çoklu yazın çözümlemesi kapsamında oluşturulan kavramsal yapı haritasında, en sık kullanılan anahtar kelimelerin iki boyutlu düzlemdeki dağılımını sunmaktadır. Analiz sonucunda, “behavior”, “consumption”, “planned behavior”, “consumer behavior”, “values” ve “intention” gibi temel kavramlar merkezde yoğunlaşarak, bu terimlerin literatürde güçlü biçimde birlikte kullanıldığını ve araştırmaların odak eksenini oluşturduğunu göstermektedir. “Purchase intention”, “self-efficacy” ve “young consumers” gibi kavramların ise daha sağ üst köşede konumlandığı ve spesifik bağlamlara referans verdiği görülmektedir. Benzer şekilde, “willingness to pay”, “green”, “information processing” gibi kavramların sol üstte yer alması, bu terimlerin alternatif araştırma yönelimlerini temsil ettiğini göstermektedir. Sağ alt bölümde konumlanan “green consumption behavior”, “environmental behavior” ve “purchase behavior” gibi ifadeler ise daha ayrılmış, ancak kavramsal olarak yüksek açıklayıcılık potansiyeli barındıran yapıdadır. Bu analiz, yeşil tüketim alanındaki anahtar kavramların hem teorik kümelenmelerini hem de ampirik vurgularını başarıyla ortaya koymakta; araştırmacılara odaklanmaları gereken ana eksenleri ve alternatif yaklaşım kümelerini görselleştirmektedir.

Görsel 11. Ülkeler Arası İşbirliği Ağı

Görsel 11’de yer alan ülkeler arası işbirliği ağı haritası, yeşil tüketim konulu bilimsel üretimin küresel ölçekte nasıl bir etkileşim ağına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Haritada koyu mavi tonla belirtilen ülkeler, daha yüksek sayıda yayın ve uluslararası işbirliği düzeyine sahip ülkeleri göstermektedir. Bu kapsamda Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan ve İngiltere gibi ülkeler hem üretim hacmi hem de bağlantı yoğunluğu açısından ön plana çıkmaktadır. İnteraktif bağlantı çizgileri, ülkeler arası doğrudan işbirliklerini göstermekte olup, özellikle Çin ile ABD, Hindistan, Avustralya ve bazı Avrupa ülkeleri arasında yoğun akademik işbirliklerinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu yapısal görünüm, yeşil tüketim konusunun bölgesel değil, küresel çapta ele alındığını ve disiplinler arası araştırmaların farklı coğrafyalardaki akademisyenler tarafından birlikte yürütüldüğünü göstermektedir. Özellikle Asya-Pasifik ve Batı Avrupa ülkeleri arasındaki bağlantıların güçlenmesi, bu alandaki ortak politika, uygulama ve sürdürülebilirlik hedeflerinin bilimsel tabanlı geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Harita, yeşil tüketimin akademik düzeyde ulus ötesi bir öncelik haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Günümüzde doğal kaynakların hızla tükenmesi, iklim değişikliği, çevre kirliliği ve ekolojik dengeyi tehdit eden unsurlar, tüketim alışkanlıklarının yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda yeşil tüketim, yalnızca çevresel etkileri azaltmaya yönelik bir davranış biçimi değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etmesi, üreticilerin de daha sorumlu ve sürdürülebilir üretim süreçlerine yönelmesini teşvik etmektedir. Özellikle son yıllarda karbon ayak izinin azaltılması, döngüsel ekonomi uygulamaları, yenilenebilir enerji kullanımı ve bilinçli tüketim davranışları ile yakından ilişkilendirilmekte ve bu alanlarda yapılan çalışmalar hız kazanmaktadır. Dolayısıyla yeşil tüketim, güncel çevresel sorunların çözümünde kritik bir rol üstlenmekte ve bireylerden hükümetlere kadar geniş bir aktör yelpazesini doğrudan etkilemektedir.

Yeşil tüketim kavramına yönelik yapılan bibliyometrik analiz, son yıllarda çevre duyarlılığının ve sürdürülebilirlik arayışlarının akademik alanda giderek daha fazla önem kazandığını ortaya

koymaktadır. 2001–2025 yılları arasında ele alınan 319 çalışmanın incelenmesi, yeşil tüketim konusunun disiplinler arası bir araştırma alanına dönüştüğünü ve özellikle sürdürülebilir kalkınma, çevre politikaları ve tüketici davranışlarıyla güçlü bir şekilde ilişkilendirildiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, literatürdeki yönelimlerin gelecek araştırmalar için hem teorik hem de uygulamalı düzeyde zengin bir çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yeşil tüketim çalışmalarının daha geniş örneklemeler, farklı kültürel bağlamlar ve yeni metodolojik yaklaşımlar ışığında sürdürülmesi, hem akademik literatüre hem de çevresel sürdürülebilirlik politikalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Ateş, A., & Gün, A. (2024). Bibliometric analysis of studies on online reviews in the tourism sector between 2018 and 2023. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10 (3), 326-335.
- Baloğlu Sevinç, S., & Akın, M. S. (2025). Tüketici davranışlarında sürdürülebilirlik: yeşil tüketim eğilimi. Deligöz, K. (Ed.) *Sürdürülebilir Pazarlama: Yeni Çağın Dinamikleri* içinde, (ss.29-47). Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2012). SciMAT: a new science mapping analysis software tool. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63 (8), 1609-1630.
- Çam, S., & Biçer, D. F. (2025). Bilinçli farkındalık ekseninde sosyal sorumlu tüketim ölçeğinin incelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 17 (1), 33-72.
- Daim, T., Newman, P. R., Sughi, H., & Bakhsh, E. (2013). Technology selection for solar power generation in the middle east: case of saudi arabia. S. Anwar, H. Efstathiadis, & S. Qazi (Eds.), in *Handbook of Research on Solar Energy Systems and Technologies* (pp. 480-505). Hershey, PA: IGI Global.
- Deniz, C., Fettahlıoğlu, H. S., & Çildir, Ç. (2025). Z kuşağının yeşil pazarlama algısı ve yeşil satın alma davranışı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 67-80.
- Eti, H. S. (2017). Yeşil tüketim: Tekirdağ ilinde yeşil tüketim alışkanlığı ve yeşil tüketicilerin satın alma davranışı üzerine bir inceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 95-98.
- İnceoğlu Ç. (2014). Türkiye’de sinemayı konu alan doktora tezleri üzerine bibliyometrik bir çözümleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (21), 31-50.
- Lopes, R. M., Fidalgo-Neto, A. A., & Mota, F. B. (2017). Facebook in educational research: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 111 (3), 1591-1621.

ULUSLARARASI MUHASEBE EĞİTİM STANDARTLARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ MUHASEBE EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Burhan HEYBELİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,

bheybeli@mu.edu.tr – ORCID ID 0000-0003-4883-3557

ÖZET

Küreselleşen ekonomik düzen, muhasebe mesleğinin uluslararası düzeyde ortak standartlar çerçevesinde yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları (International Education Standards - IES), muhasebe meslek mensuplarının bilgi, beceri ve etik açıdan belirli bir yeterliliğe ulaşmasını hedeflemekte ve eğitim süreçlerinin bu çerçevede yapılandırılmasını öngörmektedir. Türkiye'de muhasebe eğitimi ise yükseköğretim kurumları, meslek odaları ve düzenleyici kurumların iş birliği ile şekillenmekte olup, küresel standartlarla uyum düzeyi tartışma konusudur.

Bu bildiriye, IES'in temel ilkeleri ve kapsamı incelenmiş; Türkiye'deki muhasebe eğitiminin içerik, yöntem ve ölçme-değerlendirme boyutları açısından söz konusu standartlarla ne ölçüde örtüştüğü ele alınmıştır. Araştırmada literatür taraması ve mevcut düzenlemeler üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmış, Türkiye'deki uygulamaların güçlü yönleri ile geliştirilmesi gereken alanlar ortaya konulmuştur. Bulgular, muhasebe eğitiminin teknik bilgi aktarımına yoğunlaştığını, ancak mesleki etik, eleştirel düşünme, iletişim becerileri ve sürekli mesleki gelişim gibi IES tarafından vurgulanan yetkinlik alanlarında sınırlılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de muhasebe eğitiminin uluslararası standartlara daha yüksek düzeyde uyum sağlayabilmesi için müfredatın güncellenmesi, uygulamalı eğitim olanaklarının artırılması ve disiplinler arası yaklaşımların desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışma, Türkiye'de muhasebe eğitiminin küresel standartlara entegrasyon sürecine ışık tutmayı ve bu alanda politika yapıcılara, eğitimcilere ve meslek örgütlerine yol göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları, Muhasebe Eğitimi, Türkiye'de Muhasebe Eğitimi

SAĞLIK VE BAKIM SEKTÖRLERİNDE KADIN TEMSİLİ: TÜRKİYE VE OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Mahfure Pırol

Muş Alparslan Üniversitesi,

Sosyal Bilimler MYO, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı

mahfurepirol@gmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2954-5568

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü,

sebnemaslan27@hotmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ÖZET

Bu çalışma, sağlık ve uzun dönemli bakım sektörlerinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri seçilmiş OECD ülkeleri özelinde sayısal verilerle ortaya koymakta ve Türkiye'ye özgü dikkat çekici bulgular sunmaktadır. Sağlık iş gücünün %75'inin kadınlardan oluşması ilk bakışta olumlu bir tablo çizerken, gerçek durum bu görünümün ardında derin yapısal eşitsizlikleri barındırmaktadır. Kadınlar çoğunlukla bakım temelli ve alt kademedeki pozisyonlara yönlendirilirken, üst düzey liderlik ve yüksek statülü uzmanlık alanlarında temsil oranları hâlâ sınırlı kalmaktadır. Türkiye'de kadın hekim oranı 2000 yılında %40 iken 2021'de ise %41,6'ya çıkmış ve bu artış OECD ortalamasının (%50) gerisinde kalmıştır. Uzun dönemli bakım sektöründe ise kadınların oranı %89 gibi oldukça yüksek seviyelerdedir. Bu, toplumsal cinsiyet rollerinin kadınları hâlâ geleneksel bakım sorumlulukları içinde konumlandırmaya devam ettiğini göstermektedir. TÜİK'in 2023 verilerine göre, kadınlar erkeklere kıyasla ortalama %6,9 daha düşük saatlik ücret almakta, aylık kazançta ise bu fark %7,8'e ulaşmaktadır. Özellikle sağlık çalışanlarını da içeren profesyonel meslek alanları ve teknikerlik gibi nitelikli meslek gruplarında ücret farkının %20'nin üzerinde seyretmesi, aynı pozisyonda çalışan kadın ve erkekler arasında gelir düzeyinde belirgin bir farklılık olduğunu göstermektedir. Yönetici pozisyonlarında bu fark %1,8 düzeyinde olmakla birlikte, kadınların bu pozisyonlara erişim oranının görece düşük olması, verilerin temsil gücünü sınırlayabilmektedir. Genel bulgular, kadınların iş gücüne katılım oranlarında yaşanan artışa rağmen, toplumsal normların kadınların daha çok düşük ücretli ve bakım ağırlıklı mesleklere yönelmesinde etkili olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu çerçevede, politika geliştirme süreçlerinde yalnızca ücret düzeyleri değil; aynı zamanda liderlik pozisyonlarına erişim, kariyer yönlendirmeleri ve fırsat eşitliği ilkesine dayalı istihdam yapısının güçlendirilmesi gibi çok boyutlu alanların birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Sağlık, Ücret, Bakım

WOMEN'S REPRESENTATION IN THE HEALTH AND CARE SECTORS: A STUDY ON TURKEY AND OECD COUNTRIES

Instructor Mahfure Pirol

Muş Alparslan University, Vocational School of Social Sciences, Healthcare Institutions Management Program

mahfurepirol@gmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2954-5568

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management,

sebnemaslan27@hotmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ABSTRACT

This study highlights gender-based inequalities in the health and long-term care sectors using numerical data from selected OECD countries and presents noteworthy findings specific to Turkey. While the fact that 75% of the health workforce consists of women paints a positive picture at first glance, the reality behind this appearance conceals deep structural inequalities. Women are mostly directed towards care-based and lower-level positions, while their representation in senior leadership and high-status specialist areas remains limited. The proportion of female doctors in Turkey was 40% in 2000 and rose to only 41.6% in 2021, an increase that lags behind the OECD average (50%). In the long-term care sector, however, the proportion of women is quite high at 89%. This shows that gender roles continue to place women in traditional caregiving responsibilities. According to 2023 data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), women earn an average of 6.9% less per hour than men, and this difference reaches 7.8% in monthly earnings. The wage gap exceeding 20% in professional fields, including healthcare workers, and in skilled occupations such as technical professions indicates a significant difference in income levels between women and men working in the same position. While this gap is 1.8% in managerial positions, the relatively low rate of women's access to these positions may limit the representativeness of the data. Overall findings show that despite the increase in women's participation in the workforce, social norms continue to influence women to gravitate toward lower-paying and care-intensive occupations. In this context, it is important to evaluate not only wage levels in policy development processes, but also multidimensional areas such as access to leadership positions, career guidance, and strengthening the employment structure based on the principle of equal opportunity.

Key Words: Women's Employment, Health, Wage, Care

1.GİRİŞ

Tarihsel olarak kadınların işgücüne katılımı çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerden etkilenmiştir. Birçok ülkede yükselen eğitim seviyeleri, hane halkı dinamiklerindeki değişiklikler ve ekonomik gereklilikler kadınları ev dışında iş aramaya itmiştir (Vatter, 1994, s. 3). Yüksek gelirli ülkelerde kadın istihdamı, ağırlıklı olarak sağlık ve eğitim sektörlerinde yoğunlaşırken; erkek istihdamı daha dengeli dağılmakta, inşaat sektörü ise %11,8 ile en belirgin erkek egemen alan olarak öne çıkmaktadır. Bu farklılaşma, iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın sürdüğünü ortaya koymaktadır (ILO, 2016, s. 23). OECD ülkelerinde kadınların iş gücüne katılım oranı son on yıllarda artış göstermiş olsa da (OECD, 2015, s. 16), bu katılımın niteliksel olarak eşitlikten uzak olduğu ve kadınların belirli sektörlerle, özellikle de bakım emeğine dayalı meslek gruplarına yönlendirildiği bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Cislaghi vd., 2022, s. 3).

Toplumların çoğunda "bakım" emeği, kadına özgü ve doğal bir sorumluluk olarak kurgulanmaktadır. Bu kültürel normlar, kadınların sadece ev içinde değil, iş gücü piyasasında da bu tür işlere yönelmesini teşvik ederken bu işlerin çoğu zaman düşük ücretli ve değersizleştirilmiş olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirmektedir (Stansbury vd., 2024, ss. 1726-1729). Özellikle çocuk ve yaşlı bakımına dair sorumlulukların büyük ölçüde kadınlara yüklenmesi, onların iş gücüne katılımını engelleyen temel unsurlardan biri haline gelmektedir (Cicowiez ve Lofgren, 2023, s. 20). Kadınların bakım yükümlülükleri ile ücretli istihdam arasında yaşadığı zaman çatışması, iş gücüne katılımını kısıtlamakta; bu durum kadınların ekonomik kırılganlığını artırarak toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri pekiştiren yapısal bir soruna dönüşmektedir denilebilir (Hernandez ve Boudet, 2019, s. 2).

Türkiye bağlamında bakıldığında, kadınların iş gücüne katılım oranı hâlâ OECD ortalamalarının oldukça gerisindedir. Kadınlar özellikle sağlık ve bakım sektörlerinde yoğunlaşmakta, ancak bu sektörlerde dahi düşük ücretler, güvencesizlik ve sınırlı kariyer imkanlarıyla karşı karşıya kalmaktadır (ILO, 2016, s. 22; Kaygusuz Durceylan vd., 2023, ss. 5-20).

Ücret eşitsizliği, kadınların emeğinin sistematik olarak değersizleştirilmesinin en somut göstergelerinden biridir. OECD verilerine göre, kadınlar erkeklere göre aynı iş için daha düşük ücret almakta; bu fark yalnızca sektörel farklılıklardan değil, doğrudan cinsiyet temelli ayrımcılıktan da kaynaklanmaktadır (Beletskaya ve Zotova, 2020, s. 38; OECD, 2023, s. 20,77,82). Ayrıca, OECD ülkelerinde bile bakım hizmetleri sektöründeki işler, yüksek eğitilmiş kadınlar için bile “düşük prestijli” ve sınırlı kariyer yollarına sahip meslekler olarak görülebilmektedir (Polachek vd., 2015, s. 278).

Bu çalışmada, Türkiye ve seçilmiş OECD ülkeleri örnekleminde kadınların sağlık ve bakım sektörlerine katılımı karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Araştırma, üç temel soruya odaklanmaktadır: (1) Kadınların sağlık ve bakım sektörlerindeki istihdam oranları ne

düzyededir? (2) Bu sektörlerde kadınlara atfedilen rollerin kültürel ve ekonomik temelleri nelerdir? (3) Ücret eşitsizliği, kadınların sektördeki konumlarını nasıl şekillendirmektedir?

Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, kadınların emeğinin özellikle sağlık ve bakım alanlarında nasıl toplumsal cinsiyet rolleriyle iç içe geçtiğini, bu durumun hangi yapısal eşitsizlikleri doğurduğunu ve Türkiye'nin bu konudaki konumunu OECD ülkeleriyle kıyaslayarak ortaya koymaktır.

2. İSTATİSTİKSEL VERİLERLE TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ YAPISAL FARKLILIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Kadınların Sağlık ve Bakım Alanındaki Temsili

Sağlık sektöründe ücret, çalışma koşulları ve liderlik pozisyonlarında cinsiyet temelli eşitsizlikler belirginliğini korumaktadır. Küresel sağlık iş gücünün %75'i kadınlardan oluşmasına rağmen bu durum adil bir temsil yaratmamakta; kadınlar çoğunlukla alt kademelerde yoğunlaşmakta ve özellikle cerrahi gibi uzmanlık alanlarında yeterince yer bulamamaktadır (Shannon vd., 2019, s. 562). Bu tablo, sağlık hizmetlerinin emek yoğun yapısında kadın katkısının görünürlüğünü artırsa da, kariyer ilerlemede karşılaşılan engeller eşitlikçi bir iş gücü yapısının oluşmasını engellemektedir (Durmaz, 2016, s.52).

Şenel'in 2024 yılında gerçekleştirdiği bir çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'de yaklaşık 1,5 milyon yönetici bulunmaktadır ve bu yöneticilerin yalnızca %18,2'sini kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, yönetim kademelerinde kadın temsiliyetinin oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, istihdamda yer alan kadınların sadece %3,3'ü yönetici pozisyonundayken, bu oran erkeklerde %6,6 ile iki katına çıkmaktadır.

Sağlık iş gücünde liderlik pozisyonlarında cinsiyet eşitliğinin sağlanamaması önemli bir sorun olarak görülmektedir. Yapılan incelemeler, küresel sağlık kuruluşlarının yalnızca %25'inde üst düzey yönetim kademelerinde ve %20'sinde yönetim organlarında cinsiyet eşitliğinin mevcut olduğunu göstermektedir (Betron vd., 2019, s. 25). Sağlık sektöründe cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye yönelik çabalara rağmen, cam tavan engeli kadınların liderlik pozisyonlarına yükselmesini sınırlandırmaya devam etmektedir. Bu durum, kadınların ilgisizliğinden değil; yapısal cinsiyet eşitsizlikleri, cam tavan ve sınırlı ilerleme fırsatlarından kaynaklanmaktadır. (Khan vd., 2025, s. 2). Sonuç olarak, politika yapım süreçleri erkek egemen bir alan olmaya devam etmekte ve çoğunlukla erkek normlarına göre şekillenmektedir (Aktaş, 2013, s. 63) .

Çizelge 1, 2000 ve 2021 yılları arasında OECD ve bazı seçilmiş ülkelerde kadın hekimlerin toplam hekimler içindeki yüzdesel dağılımını ortaya koymaktadır. Veriler, kadınların tıp mesleğindeki temsiliyetinde anlamlı artışlar olduğunu göstermekte; bu durum hem toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümü hem de sağlık sektöründe artan kadın katılımı açısından önemli bir gösterge sunmaktadır.

Çizelge 1: Kadın Hekim Sayısının Toplam Hekim Sayısı İçindeki Payı

Ülke	2000 (%)	2021 (%)	Ülke	2000 (%)	2021 (%)
Letonya	72,8	74,2	Kolombiya	-	48,8
Estonya	73,1	73,0	Almanya	36,0	48,4
Litvanya	69,8	71,0	Fransa	36,5	47,5
Romanya	66,7	70,6	Yeni Zelanda	32,9	47,0
Slovenya	57,1	64,0	Belçika	27,7	46,9
Hırvatistan	55,5	63,5	İrlanda	36,5	46,7
Finlandiya	49,9	60,7	İzlanda	24,4	46,5
Slovakya	54,3	58,8	Kanada	31,3	45,6
Polonya	54,2	58,2	İtalya	34,0	45,2
Çek Cumhuriyeti	51,6	58,0	İsviçre	29,1	45,0
Hollanda	35,3	57,9	Şili	-	44,0
İspanya	36,8	57,6	Meksika	-	43,9
Macaristan	50,1	57,5	Avustralya	30,0	43,8
Portekiz	45,6	57,2	Yunanistan	33,9	43,3
Bulgaristan	-	55,9	Türkiye	40,0	41,6
Danimarka	36,2	54,5	İsrail	38,7	41,5
Norveç	33,2	52,4	Birleşik Devletler	25,0	38,0
İsveç	39,4	50,9	Lüksemburg	26,1	35,7
OECD37	39,3	50,0	Kore	-	24,9
Birleşik Krallık	36,0	49,3	Japonya	14,3	22,7
Austria	36,8	49,0			

Kaynak: OECD Göstergeleri, 2023.

Çizelge 1 incelendiğinde Letonya, Estonya ve Litvanya gibi Baltık ülkeleri, iki dönem boyunca kadın hekim oranlarının %70'in üzerinde seyrettiği ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan Almanya (%48,4), Fransa (%47,5), Belçika (%46,9) ve Kanada (%45,6) gibi ülkelerde bu oranlar daha dengeli ancak erkek ağırlıklı mesleki geçmişin kademeli dönüşümünü yansıtır biçimdedir. Japonya (%22,7) ve Kore (%24,9) gibi Asya ülkeleri ise kadınların hekimlikteki temsil oranlarının halen düşük kaldığı ülkeler arasında yer almakta; bu durum, yapısal eşitsizliklerin ve toplumsal normların sağlık alanındaki yansımalarına işaret etmektedir.

Türkiye'ye gelindiğinde, 2000 yılında %40 olan kadın hekim oranı 2021'de %41,6'ya yükselmiştir. Bu artış, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında daha yavaş ilerlese de kadınların sağlık alanındaki görünürlüğünün zamanla arttığını göstermektedir. Ancak bu oranın hâlâ OECD ortalaması olan %50'nin altında kalması, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından iyileştirilmesi gereken bir duruma işaret etmektedir. Hollanda, İspanya, Danimarka ve Norveç gibi kadın hekim sayısının en az olan ülkelerde de son yıllarda belirgin şekilde sayının arttığı

görülmekte ve bu ülkelerde kadınların toplam hekim sayısının yarısından fazlasını oluşturmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu artışlar için, tıp fakültelerine artan kadın öğrenci kaydı ile yaşlı erkek hekimlerin emekliye ayrılması önemli etkenlerdir denebilir. Bu durum, sağlık iş gücünde cinsiyet dengesinin değiştiğine işaret etmektedir (Health at a Glance 2023, OECD Indicators, 2023, s. 1). Ancak toplumsal cinsiyet rollerine dair farkındalığın artması, beklenenin aksine, kadınları iş yaşamında dezavantajlı konuma getirebilmekte; bu durum istihdamdan dışlanma, düşük statülü işlerde yoğunlaşma ve kariyer olanaklarında eşitsizlikle sonuçlanabilmektedir (Beauvoir, 1993; Fiske, 2012, Akt: (Aydınöglü ve Vural, 2023, s. 372).

Kadın doktorların mesleki tercihleri incelendiğinde genellikle, genel tıp ve pediatri gibi uzmanlık alanlarında yoğunlaşmakta; buna karşın cerrahi branşlarda temsil oranları daha düşük kalmaktadır. Bu eğilimler, sağlık mesleklerindeki toplumsal cinsiyet dinamiklerinin dönüşümünü anlamada önemli bir gösterge niteliğindedir (Health at a Glance 2023, OECD Indicators, 2023, s. 2). Yılmaz ve ark. (2021), yaptıkları bir çalışmada cerrahi branşların erkeklerle, dahili ve temel tıp alanlarının ise kadınlarla özdeşleştirildiğini; uzmanlık tercihleri üzerinde toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bulgular, hekimlerin uzmanlık tercihlerini yalnızca kişisel ilgi alanlarının değil, toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan beklentilerin de şekillendirdiğini göstermektedir. Özellikle kadınların bakım odaklı alanlara yönelmesi, bu tercihlerde toplumsal normların etkili olabileceğini düşündürmektedir (Koyun vd., 2013:522).

Çizelge 2: Kadın Uzun Dönemli Bakım Çalışanlarının Toplam İçinde Payı, (2021, Japonya için 2016)

Ülke	2021 (%)	Ülke	2021 (%)
Slovenya	85,4	Belçika	90,8
Finlandiya	88,1	İrlanda	84
Slovak Cumhuriyeti	90,2	Kanada	89,1
Hollanda	93,8	İtalya	82,2
Çekya	94,2	İsviçre	83,7
İspanya	81,3	Avustralya	87,7
Danimarka	86,2	Türkiye	89,0
Norveç	89,7	İsrail	85,6
İsveç	81,3	Birleşik Devletler	87,8
OECD	87,4	Kore	94,8
Birleşik Krallık	83,9	Japonya	77,9
Avusturya	87,4	Romanya	70,62
Almanya	82,6	Hırvatistan	63,52
Fransa	93,6	Bulgaristan	55,86
Yeni Zelanda	92,7		

Kaynak: OECD Sosyal Göstergeleri, 2024

Çizelge 2 incelendiğinde, uzun dönemli bakım hizmetlerinde çalışan kadınların oranlarının birçok ülkede oldukça yüksek olduğu görülmektedir. OECD ortalaması %87,4 ile kadınların bu

sektörde ezici çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Bu durumda, bakım emeğinin halen büyük ölçüde kadınlara atfedildiği (Ayhan, 2022, s. 388) ve toplumsal cinsiyet rollerinin bu sektörde güçlü biçimde etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Uzun dönemli bakım sektöründe kadın çalışan oranı ülkeler arasında belirgin farklılıklar göstermektedir. Kadın temsiliyetinin en yüksek olduğu ülkeler arasında Kore (%94,8), Çekya (%94,2), Hollanda (%93,8), Yeni Zelanda (%92,7), Slovakya (%90,2) ve Belçika (%90,8) yer almakta olup, bu ülkelerde kadınlar iş gücünün %90'ından fazlasını oluşturmaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerde bakım hizmetlerinin neredeyse tamamen kadın emeğine dayandığını göstermektedir. Türkiye'deki oran ise %89 ile OECD ortalamasının (%87,4) üzerindedir ve Kanada, Norveç ve Avustralya gibi ülkelerle benzerlik göstermektedir. Almanya, Fransa, Avusturya, Birleşik Krallık, İtalya ve İrlanda gibi ülkelerde oranlar %80–88 bandında seyrederken, kadın temsili yüksek olsa da en üst gruptan biraz geridedir. Öte yandan, Japonya (%77,9), Romanya (%70,62), Hırvatistan (%63,52) ve özellikle Bulgaristan (%55,86) gibi ülkelerde bu oran daha düşüktür. Bu düşüklük, söz konusu ülkelerde erkeklerin sektörde daha fazla yer alması ya da kayıtlı kadın iş gücünün sınırlı olmasıyla açıklanabilir (Hipp ve Kelley, 2025, s. 3). Genel olarak veriler, bakım emeğinin kadınlar tarafından karşılandığına işaret etmekle birlikte, ülkeler arasında kültürel, yapısal ve politik farklara bağlı olarak bu temsiliyetin düzeyinin değiştiğini ortaya koymaktadır.

Kadınlar, toplumsallaşma sürecinde genellikle annelik ve aileye yönelik rollerle özdeşleştirilir. Bu süreç, kadınlara bakım verme, fedakârlık ve ev içi sorumlulukları üstlenme gibi görevleri toplumun doğal beklentisi haline getirmektedir (Bütün, 2010, s. 12). Toplumsal cinsiyet rolleri, bakım emeğini kadınlara özgü bir sorumluluk olarak konumlandırarak kadınların bu sektörde yoğunlaşmasına, erkeklerin ise dışlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, sektördeki cinsiyet temelli iş bölümünü ve eşitsizliği yeniden üretmektedir. Ücretsiz bakım sonrası gelişen ücretli bakım sektöründe bile kadınların yoğunluğu kendini göstermektedir (González vd., 2022, ss. 84-85).

Hemşirelik mesleği de yine yapısı itibari ile geleneksel olarak kadınlara atfedilen şefkat ve bakım özellikleriyle özdeşleştirilmiştir (Tehranineshat vd., 2019, s. 3). Hemşirelik alanı, küresel ölçekte kadınların baskın olduğu bir meslek olup, erkeklerin oranının çoğu ülkede %5–10 düzeyinde kaldığı görülmektedir. Güney Avrupa ve bazı Batı Afrika ülkelerinde oran daha yüksek olsa da, tarihsel, kültürel ve toplumsal cinsiyet rolleri çoğunlukla erkeklerin mesleğe katılımını sınırlamıştır (Hollup, 2014, s. 753).

Hemşirelik alanında kadın çalışan sayısı çoğunlukta olmasına rağmen, ücret eşitsizliği de dikkat çekici düzeyde devam etmektedir. 31 ülkeyi kapsayan bir analizde, kadın hemşirelerin saatlik kazancının erkek meslektaşlarına kıyasla ortalama %7 daha düşük olduğu görülmüştür (State of the Nursing world's, 2025, s. 83). Bu bulgu, sektörde toplumsal cinsiyete dayalı yapısal eşitsizliklerin sürdüğü şeklinde yorumlanabilmektedir.

Hemşirelik alanında kadın çalışanların sayıca baskın olmasına rağmen ücret düzeyinde süregelen farklılıklar, sektörde toplumsal cinsiyete dayalı yapıların etkisinin yalnızca mesleki dağılımda değil, gelir düzeyinde de sürdüğünü göstermektedir. Bu çerçevede, sağlık ve bakım alanında gözlemlenen ücret farklarının genel iş gücü piyasasındaki cinsiyete dayalı gelir

farklılıklarıyla birlikte ele alınması, daha bütüncül bir değerlendirme açısından önem taşımaktadır.

2.2. Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılıkları

Çizelge 3, Türkiye’de 2023 yılı itibarıyla bazı temel meslek gruplarında kadın ve erkek çalışanlar arasında görülen ücret ve kazanç farklarını karşılaştırmalı biçimde sunmaktadır.

Çizelge 3: Türkiye’de Kadın-Erkek Çalışan Ücret Farkı (Bazı Meslek Grupları)

Meslek Grubu	Ücret Farkı (%)	Kazanç Farkı (%)
Profesyonel meslek mensupları (ör. doktorlar, mühendisler, öğretmenler)	21.1	21.7
Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları (ör. Elektrik teknisyenleri, bilgisayar teknikerleri, sağlık teknikerleri)	20.0	22.9
Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar (ör. marangozlar, terziler, el işçileri)	20.3	23.5
Yöneticiler (ör. şirket yöneticileri, kamu kurumları üst düzey yöneticileri)	1.8	2.00
Nitelik gerektirmeyen meslekler (ör. temizlik görevlileri, beden işçileri)	6.4	9.4
Tüm Meslek Gurupları	6.9	7.8

Kaynak: TÜİK Kazanç Yapısı İstatistikleri, 2023

Çizelgede yer alan veriler, Türkiye’de kadın ve erkek çalışanlar arasında mesleki gruplara göre ciddi ücret ve kazanç farklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Tüm meslek grupları toplamında, erkeklerin kadınlara göre ortalama %6,9 daha fazla ücret, %7,8 daha fazla kazanç elde ettiği görülmektedir. Bu fark, toplumsal cinsiyete dayalı iş gücü piyasasındaki yapısal eşitsizlikleri yansıtmaktadır.

Özellikle sağlık sektörü açısından önem taşıyan profesyonel meslek mensupları (ör. doktorlar, öğretmenler, mühendisler) ile teknisyen ve teknikerler gibi yardımcı sağlık personelleri arasında ücret farklarının yüksek olması dikkat çekicidir. Profesyonel mesleklerde %21.1, teknisyen ve teknikerlerde %20.0 oranında ücret farkı görülmektedir. Sağlık sektöründe kadın istihdamı görece yüksek olsa da (Ulukan ve Yılmaz, 2016, s. 92), kadınlar hâlâ erkek meslektaşlarına oranla daha düşük ücret almaktadır. Bu durum, sağlık hizmetlerinde toplumsal cinsiyet temelli değerlendirme sorununa işaret etmektedir.

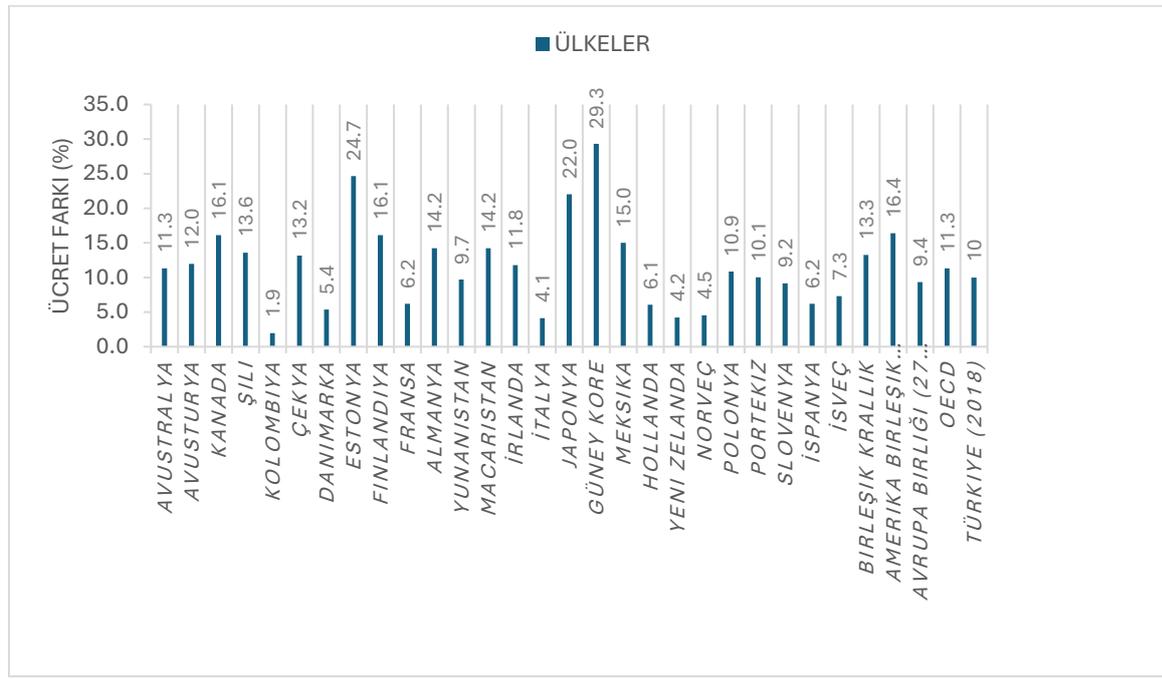
Verilere göre, yönetici pozisyonlarında kadın ve erkekler arasındaki ücret farkı %1,8, kazanç farkı ise %2,0 düzeyindedir. Bu oranlar, diğer meslek gruplarına kıyasla oldukça düşük görünse de, her zaman eşitlikçi bir iş gücü yapısının varlığına işaret etmeyebilmektedir. Çünkü mutlak değer olarak küçük olsa da, karar alma ve güç konularıyla özdeşleşen yönetim kademelerinde dahi (Lammers, 2000, s. 112) erkeklerin ortalamada daha fazla gelir elde etmesi, cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin tüm hiyerarşik düzeylerde devam ettiğini göstermektedir.

Bu durum, toplumsal cinsiyet temelli önyargıların yalnızca düşük veya vasıfsız işlerde değil, üst düzey pozisyonlarda da etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yönetim pozisyonlarında yer

alan kadınların sayıca az olması göz önünde bulundurulduğunda (Nergiz ve Yemen, 2011, s.197), bu sınırlı temsil grubunda bile erkeklerle tam anlamıyla bir denge sağlanamamış olması, eşit işe eşit ücret ilkesinin tüm sektörlerde ve kademelerde daha da güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Sanatkârlar ve el işçileri gibi mesleklerde %20'nin üzerinde ücret ve %23,5 oranında kazanç farkı, nitelik gerektirmeyen işlerde ise %6,4 ücret farkı olduğu görülmektedir. Bu, kadınların hem vasıflı hem de vasıfsız işlerde düşük ücretle çalıştırılma eğiliminin yaygın olduğunu göstermektedir.

Grafik 1: Bazı ülkelerin cinsiyete dayalı ücret farkları, 2023 *

Kaynak: OECD Veri Araştırmacısı, 2023

Grafik 1, OECD ülkelerinde erkeklerle aynı gelir yüzdelik diliminde yer alan kadın çalışanların ücret farkını göstermektedir. Değerler, kadınların benzer konumdaki erkeklere göre ne oranda daha az ücret aldığını yüzde cinsinden ifade etmektedir. Böylece ücret eşitsizliğinin boyutu ülkeler arası karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmektedir.

Bu tablo, OECD ülkeleri arasında yer alan bazı devletlerde tam zamanlı çalışan kadın ve erkeklerin aynı gelir yüzdelik diliminde yer almalarına rağmen ne oranda ücret farkı yaşadıklarını göstermektedir. En yüksek cinsiyete dayalı ücret farkı %29,3 ile Güney Kore'de gözlenirken, onu %24,7 ile Estonya ve %22,0 ile Japonya izlemektedir. Bu durum, özellikle Doğu Asya ve Baltık ülkelerinde kadınların benzer konumdaki erkeklere kıyasla oldukça dezavantajlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Kolombiya, Polonya, Belçika ve Norveç gibi ülkelerde ücret farkının %5'in altında kalması, bu ülkelerde toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin daha sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. ABD (%13,6), Birleşik Krallık (%13,9), Almanya (%14,2) gibi yüksek gelirli ülkelerde ise çift haneli farkların devam ettiği görülmektedir.

OECD'nin 2018 yılına ait verilerine göre, Türkiye'de kadın ve erkek çalışanlar arasındaki saatlik kazanç farkı %10,13'tür. Bu oran, OECD ortalaması olan %10,3 ile benzer düzeydedir. Ancak veri 2018 yılına aittir. TÜİK'in 2023 yılı Kazanç Yapısı Araştırması verilerine göre, kadınların ortalama brüt saatlik kazancı erkeklerden %6,9 daha düşüktür. Aylık kazançlar baz alındığında bu fark %7,8 olarak hesaplanmaktadır (Çizelge 3). Bu veriler, Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farkının OECD'de raporlandığı döneme kıyasla düştüğünü göstermektedir. Ancak farkın varlığını sürdürmesi, özellikle sağlık ve eğitim gibi kadın istihdamının yoğun olduğu alanlarda dahi "eşit işe eşit ücret" ilkesinin henüz tam olarak sağlanamadığı şekline değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farklarında azalma eğilimi gözlemlenmekle birlikte, sektörel dağılım ve mesleki pozisyonlardaki farklılıklar bu farkın tamamen ortadan kalkmasını sınırlamaktadır. Bu durum, kadın emeğinin ekonomik açıdan değerlendirilmesine yönelik yapıların daha da güçlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışmanın bulguları, kadınların sağlık ve bakım sektörlerinde yoğun şekilde yer almalarına rağmen, bu yoğunluğun nitelikli bir temsiliyet anlamına gelmediğini açıkça ortaya koymaktadır. OECD ortalamaları ve Türkiye verileri, kadınların bu sektörlerde sayıca fazla olsalar da, özellikle liderlik pozisyonlarına erişimde ciddi kısıtlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Bu durum, "cam tavan" olgusunun sağlık sektörü gibi kadın yoğun alanlarda dahi varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir (Kadık Aktaş, 2022, s.46).

Uzun dönemli bakım sektörü gibi yüksek kadın temsiline sahip alanlarda bile (OECD, 2024), ücret eşitsizlikleri ve kariyer ilerlemedeki sınırlılıklar kadın emeğinin değersizleştirildiği yapısal bir eşitsizlik düzenini gözler önüne sermektedir. Kadınların iş gücüne katılımı artmakla birlikte, bu katılım genellikle toplumsal cinsiyet normlarına uygun şekilde bakım temelli mesleklerde yoğunlaşmaktadır. OECD verilerine göre uzun dönemli bakım alanında kadın oranı ortalama %87,4 iken, Türkiye'de bu oran %89'dur. Hemşirelik gibi geleneksel kadın mesleklerinde de benzer bir tablo görülmekte, buna karşın cerrahi gibi uzmanlık alanlarında kadınların temsili oldukça düşüktür. Bu durum, kadınların iş gücünde niceliksel olarak artmasına rağmen niteliksel olarak toplumsal rollerin ötesine geçemediklerini göstermektedir.

Kadınların genel tıp ve pediatri gibi "bakım" temelli uzmanlık alanlarını tercih etmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin mesleki yönelimler üzerindeki etkisini güçlendirmekte; cerrahi gibi "prestijli" branşlarda düşük temsilleri bu yapısal kalıpların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Hekimlikte kadın oranlarının OECD ortalaması %50'ye ulaşmışken Türkiye'nin %41,6 oranında kalması, toplumsal normların ve kariyer engellerinin hâlâ önemli bir eşik olduğunu düşündürmektedir. Aynı şekilde, profesyonel sağlık mesleklerinde ücret farkının %21'i aşması, bu sektörlerdeki yüksek kadın istihdam oranlarının, gelir eşitliği sağlamadığını da göstermektedir.

Ücret eşitsizliği meselesi yalnızca bireysel hak ihlali değil, aynı zamanda ekonomik verimlilik ve kamusal adalet açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır (Manav, 2024, s. 647; Taştan ve Akar, 2013, s. 38). Kadınların aynı işi yapmalarına rağmen daha az kazanç elde etmeleri, sadece

birey düzeyinde değil, ülke ekonomisi ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları açısından da sürdürülebilir olmayan bir yapı oluşturmaktadır.

Bu çalışma, cinsiyet temelli iş gücü eşitsizliklerini sayısal göstergelerle ortaya koymakla birlikte, gelecekte özellikle karar alma süreçlerinde kadın temsili, bakım dışı sektörlerdeki ücret farkları ve ücretsiz bakım emeğinin ekonomik etkileri gibi alanlarda derinleştirilerek genişletilebilir. Ayrıca, nitel araştırmalarla kadınların yapısal engellerle ilişkili deneyimlerine odaklanmak, politika geliştirme süreçleri açısından da yol gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

Aktaş, G. Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak, *Journal of Faculty of Letters*, 30(1), 2013; 53-72.

Aydinoğlu, N., Vural, S. Sağlık Sektörü Yönetiminde Kadın Temsili, *Erciyes Akademi*, 37(1), 2023; 370-383. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1245200>

Ayhan, E. Bakım Etiği Penceresinden Kadın Yoksulluğu, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi /Journal of Social Policy Conferences*,(82),2022; 383-405. <https://doi.org/10.26650/jspc.2022.82.1007390>

Betron, M., Bourgeault, I., Manzoor, M., Paulino, E., Steege, R., Thompson, K., & Wuliji, T. Time for gender-transformative change in the health workforce, *The Lancet*, 393(10171), April, 2019; e25-e26. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)30208-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)30208-9)

Bütün, M. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Çocuk Bakım Hizmetleri: Farklı Ülke Uygulamaları*, Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2010.

Cicowiez, M., & Lofgren, H. Child and elderly care in South Korea: Policy analysis with a gendered, care-focused computable general equilibrium model, *Philippine Review of Economics*, 60(1), 2023; 19-64.

Cislaghi, B., Bhatia, A., Hallgren, E., Horanieh, N., Weber, A., & Darmstadt, G. Gender Norms and Gender Equality in Full-Time Employment and Health: A 97-Country Analysis of the World Values Survey, *Frontiers in Psychology*, 13, 2022. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.689815>

González, I., Seo, B., & Floro, M. S. Gender Wage Gap, Gender Norms, and Long-Term Care: A Theoretical Framework, *Feminist Economics*, 28(3), 2022; 84-113. <https://doi.org/10.1080/13545701.2022.2081353>

Health at a Glance 2023, OECD Indicators. Doctors (by age, sex and category). OECD, November 7, 2023. https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-2023_7a7afb35-en/full-report/doctors-by-age-sex-and-category_f14b891b.html

Hernandez, S., & Boudet, A. M. M. Why should we care about care? Supply and Demand Assessment of Care Services in Georgia: A Mixed Methods Study, 2019; 1-48.

Hipp, L., & Kelley, K. Gender differences in paid work over time: Developments and challenges in comparative research, *Plos One*, 20(5), May, 2025; 1-18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0322871>

Hollup, O. The impact of gender, culture, and sexuality on Mauritian nursing: Nursing as a non-gendered occupational identity or masculine field?, *Qualitative study. International Journal of Nursing Studies*, 51(5), May, 2014; 752-760. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2013.09.013>

ILO (Ed.). *Women at Work: Trends 2016*. ILO, 2016.

Kaygusuz Durceylan, E., Filiztekin, A., & Göker, Z. G. Labour force participation rate [Dataset], OECD, 2023. <https://doi.org/10.1787/8a801325-en>

Khan, K. I., Jamil, B., Muhammad, M., Mohsin, S., Khan, A. H., & Javed, M. Q. Gender inequality in healthcare leadership: The challenges women face in breaking through the glass ceiling, *BMC Health Services Research*, 25(1), 2025; 190. <https://doi.org/10.1186/s12913-025-12347-y>

Lammers, C. J., *Resmi Örgütlerde Karar Alma Sürecinde Güç ve Katılım*, İçinde, *Demokratik Örgütleri Yönetmek I* (1. Baskı). Routledge, 2000.

Manav, İ. Yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliğini önlemeye yönelik politikaların sosyal adalet açısından işlevselliği, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 2024; 644-666. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.1451499>

OECD. *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*. OECD, 2015. <https://doi.org/10.1787/9789264235120-en>. (Erişim tarihi: 28.08.2025)

OECD Data Explorer. OECD Veri Araştırmacısı, 2023. [https://data-explorer.oecd.org/vis?df\[ds\]=dsdisseminatefinaldmz&df\[id\]=dse_earnings%40gender_wage_gap](https://data-explorer.oecd.org/vis?df[ds]=dsdisseminatefinaldmz&df[id]=dse_earnings%40gender_wage_gap). (Erişim tarihi: 29.08.2025)

Polachek, S. W., Tatsiramos, K., & Zimmermann, K. F. *Gender Convergence in the Labor Market*, Emerald Group Publishing, 2015.

Shannon, G., Jansen, M., Williams, K., Cáceres, C., Motta, A., Odhiambo, A., Eleveld, A., & Mannell, J. Gender equality in science, medicine, and global health: Where are we at and why does it matter?, *The Lancet*, 393(10171), February, 2019; 560-569. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)33135-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)33135-0)

Stansbury, A., Kirkegaard, J. F., & Dynan, K. Gender gaps in South Korea's labour market: Children explain most of the gender employment gap, but little of the gender wage gap. *Applied Economics Letters*, 31(17), 2024; 1726-1731. <https://doi.org/10.1080/13504851.2023.2206103>

Taştan, H., & Akar, M. Türkiye İmalat Sanayiinde Bölgesel ve Sektörel Ücret Eşitsizliği, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63(1), 2013; 17-49.

Tehranineshat, B., Rakhshan, M., Torabizadeh, C., & Fararouei, M. Nurses', patients', and family caregivers' perceptions of compassionate nursing care, *Nursing Ethics*, 26(6), August, 2019; 1707-1720. <https://doi.org/10.1177/0969733018777884>.

TÜİK Kazanç Yapısı İstatistikleri. TÜİK Kurumsal, 2023.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kazanc-Yapisi-Istatistikleri-2023-53700>.(Erişim tarihi:
29.08.2025)

Ulukan, N. C., & Yılmaz, D. Ö. Kamu Sağlık Sektöründe Çalışan Taşeron Kadın İşçiler: Samsun ve Ordu İli Örneği, Çalışma ve Toplum, 1(48), 2016.

Vatter, R. H. Women in the labor force. Statistical Bulletin (Metropolitan Life Insurance Company: 1984), 75(3), 1994; 2-10.

World Health Organization. State of the world's nursing 2025: Investing in education, jobs, leadership and service delivery. Geneva: World Health Organization, 2025.

TÜRKİYE’DE SAĞLIK ALANINDA GÖÇ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: DERGİPARK ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Mahfure Pirool

Muş Alparslan Üniversitesi,

Sosyal Bilimler MYO, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı

mahfurepirol@gmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2954-5568

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü,

sebnemaslan27@hotmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de sağlık alanında göç konusuna odaklanan akademik yayınların mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla 2010–2025 yılları arasında Dergipark veri tabanında yayımlanan makaleleri içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Belirlenen anahtar kelimeler (“göç”, “göçmen”, “mülteci”, “sığınmacı”, “sağlık”, “hastalık”) kullanılarak yürütülen tarama sonucunda, kriterlere uyan toplam 31 makale değerlendirmeye alınmıştır. Bulgular, 2010–2014 yılları arasında bu konuda yalnızca bir çalışma yapıldığını, 2018 yılından itibaren ise yayın sayısında belirgin bir artış olduğunu ortaya koymuştur. En yüksek yayın sayısına 2022 ve 2024 yıllarında ulaşılmıştır. Saha araştırmaları, İstanbul, Konya ve Ankara gibi göçmen nüfusunun yoğun olduğu illerde daha fazla yürütülürken, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi yüksek mülteci nüfusuna sahip bölgelerde sayı azalmıştır veya hiçbir saha çalışması yapılmamıştır. Araştırma yöntemleri açısından makalelerin büyük kısmında nicel yöntemlerin, buna yakın oranda ise derleme çalışmalarının tercih edildiği; nitel yöntemlerin ise sınırlı kullanıldığı belirlenmiştir. İçerik analizinde en çok kadın sağlığı konularına odaklanıldığı, çocuk ve yaşlı sağlığı gibi alanların ise oldukça az ele alındığı görülmüştür. Ayrıca çalışmaların %84’ü doğrudan göçmen, mülteci ve sığınmacıların deneyimlerine odaklanırken, yalnızca %16’sı sağlık çalışanlarının perspektifini incelemiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye’de göç ve sağlık alanındaki akademik üretimin son yıllarda ivme kazandığını, ancak bölgesel dağılım, konu çeşitliliği ve yöntemsel çeşitlilik açısından gelişime açık alanlar bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle, göçmen sağlığına yönelik araştırmalarda hem hizmet alanların hem de hizmet sunanların bakış açılarını içeren, farklı gruplara ve risk faktörlerine odaklanan, metodolojik çeşitliliği yüksek çalışmaların desteklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, Sığınmacı, Sağlık

EXAMINATION OF HEALTH STUDIES ON MIGRATION IN TURKEY USING CONTENT ANALYSIS: THE DERGIPARK EXAMPLE

Instructor Mahfure Pirol

Muş Alparslan University, Vocational School of Social Sciences, Healthcare Institutions Management Program

mahfurepirol@gmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2954-5568

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL

Selçuk University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management,

sebnemaslan27@hotmail.com,

ORCID NO: 0000-0003-2135-242X

ABSTRACT

In this study examined articles published in the Dergipark database between 2010 and 2025 using content analysis to reveal the current state of academic publications focusing on migration in the field of health in Turkey. A total of 31 articles that met the criteria were evaluated as a result of the search conducted using the identified keywords (“migration,” “migrant,” “refugee,” “asylum seeker,” “health,” “disease”). The findings reveal that only one study was conducted on this topic between 2010 and 2014, but there has been a significant increase in the number of publications since 2018. The highest number of publications was reached in 2022 and 2024. Field studies were conducted more frequently in provinces with high immigrant populations, such as Istanbul, Konya, and Ankara, while the number decreased or no field studies were conducted in regions with high refugee populations, such as Şanlıurfa and Gaziantep. In terms of research methods, it was determined that quantitative methods were preferred in most of the articles, followed closely by review studies, while qualitative methods were used to a limited extent. Content analysis revealed that the majority of studies focused on women's health issues, while areas such as child and elderly health were addressed to a much lesser extent. Additionally, 84% of the studies focused directly on the experiences of migrants, refugees, and asylum seekers, while only 16% examined the perspectives of healthcare workers. The findings show that academic production in the field of migration and health in Turkey has gained momentum in recent years, but there is room for improvement in terms of regional distribution, subject diversity, and methodological diversity. Therefore, it is recommended that research on migrant health be supported that includes the perspectives of both service recipients and service providers, focuses on different groups and risk factors, and has a high degree of methodological diversity.

Keywords: Migration, Refugee, Asylum Seeker, Health

1. GİRİŞ

Göç, günümüz dünyasında hem kaynak, hem transit hem de hedef ülkeler açısından önemli sosyoekonomik, kültürel ve demografik sonuçlar doğuran küresel bir olgudur (IOM, 2022). İnsanlar tarih boyunca daha iyi bir yaşam ya da hayatta kalma amacıyla göç etmişlerdir. Gönüllü ve zorunlu nüfus hareketleri özellikle son 400 yılda keşifler, savaşlar, nüfus artışı ve sınır kontrollerinin yoğunlaşmasıyla dikkat çekmektedir (Balsari ve ark., 2020). Toplumsal olay ve olgular günümüzde parçalı ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Göç olgusu da hem kitlesel hareketler hem de her biri özgün özellikler taşıyan bireysel deneyimler barındırmaktadır. Bu nedenle göçü anlamak için yeni bir bilimsel bakış açısı ve kuramsal yaklaşım geliştirilmesi gerekebilmektedir (Çağlayan, 2006, s.67). Bu bağlamda göç, yalnızca demografik yapıyı değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve özellikle sağlık sistemlerini derinden etkileyen çok boyutlu bir dinamik olarak öne çıkmaktadır (Karataş ve Pak Güre, 2025, s. 32-33).

Göçmen bireylerin gittikleri ülkelerde sağlık hizmetlerine erişimleri, bu hizmetleri kullanma biçimleri ve sağlık durumları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli sonuçlar doğurmaktadır (Rechel ve ark., 2013, s. 1235). Küresel ölçekte artan ekonomik, zorunlu ve düzensiz göç, göçü önemli bir sağlık belirleyicisi kılmaktadır; ancak göç-sağlık ilişkisinin çift yönlü boyutu, özellikle düşük ve orta gelirli ülkeler arasında yeterince incelenmemiştir. (Wickramage ve ark., 2018, s. 988-999). Göçmenlerin sağlıkla ilgili ihtiyaçları; yaş, cinsiyet, göç türü, hukuki statü ve kültürel faktörler gibi birçok değişkene bağlı olarak farklılık göstermektedir (WHO, 2018). Özellikle düzensiz göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler; ruh sağlığı sorunları, bulaşıcı hastalıklar, kronik hastalık yönetimi ve üreme sağlığı açısından yüksek risk grupları arasında yer almaktadır (Hargreaves ve ark., 2019, s. 211-212). Bununla birlikte, sağlık hizmetlerine erişimde karşılaşılan yapısal, dilsel ve kültürel engeller, sağlık sistemlerinin kapsayıcılığı açısından kritik değerlendirme alanları sunmaktadır (Vandecasteele ve ark., 2024, s. 2; Al Shamsi ve ark., 2020, s.2; Lebano ve ark., 2020, s. 9).

Uluslararası literatür, göçün hem fiziksel hem de ruh sağlığı üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Örneğin, ABD’de Operation Allies Refuge ve Operation Allies Welcome operasyonları sırasında Afgan mülteciler üzerinde yürütülen kamu sağlığı gözetimi, göçmen sağlığında hızlı ve koordineli müdahalelerin önemini ortaya koymuştur (Martin, Allen ve Steele, 2024, s. 244). Avrupa’da yapılan kapsamlı bir derleme, göçmenler ile göçmen olmayanlar arasında sağlık hizmetlerine erişimde kalıcı eşitsizlikler bulunduğunu ve özellikle zihinsel sağlık ile dış sağlığı alanlarında karşılanmamış ihtiyaçların varlığını vurgulamaktadır (Lebano ve ark., 2020, s. 3). İsveç’te yürütülen nitel bir çalışmada zorunlu göçmenlerin göç öncesi dönemde yoğun şiddet ve baskıya maruz kaldığını, göç sonrasında ise yalnızlık, ruh sağlığı sorunları ve fiziksel sağlık problemleri yaşadıklarını ortaya koymuştur (Carlsson, ve ark., 2025, s. 1). Benzer şekilde, travmatik olaylar ve işkence deneyimlerinin, kitlesel çatışma ve yerinden edilme yaşamış topluluklarda Posttravmatik Stres Bozukluğu (PTSD) ve depresyon prevalansını anlamlı biçimde artırdığı bildirilmiştir (Steel ve ark., 2009, s. 537).

Göç-sağlık ilişkisi çocuk ve genç yetişkin nüfuslarda da ele alınmıştır. Malavi'deki boylamsal bir araştırma, iç göçün çocuk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin annelerin sağlık durumu kontrol edildiğinde ortadan kalktığını göstermiştir (Anglewicz, Kidman, ve Madhavan, 2019, s. 2). Tayland'da gerçekleştirilen başka bir çalışma ise "sağlıklı göçmen hipotezi"ni destekleyerek, kırsal-kentsel göçmenlerin göç öncesinde ve sonrasında göç etmeyen akranlarına kıyasla daha iyi fiziksel sağlık düzeyine sahip olduklarını ortaya koymuştur (Nauman ve ark., 2015, s. 233).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye farklı dönemlerde göç hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak özellikle son yıllarda göç olgusunun etkileri çok daha belirgin ve yoğun bir şekilde hissedilmektedir (Ereş, 2015, s.18). 2011'de Suriye'de başlayan iç savaş, milyonlarca insanı can güvenliği kaygısıyla göç etmeye zorlamış; bu göçlerin önemli bir kısmı ise coğrafi yakınlığı nedeniyle Türkiye'ye yönelmiştir (Yıldız ve Sümer, 2020, s.242). Ağustos 2025 verilerine göre Türkiye'de geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin sayısı 2.539.073 olarak kaydedilmiştir (GÖÇ, 2025). Göçmenlerin gönüllülük ya da zorunluluk ekseninde sınıflandırılması, yalnızca yasal statülerini değil; kalış koşullarını ve sosyal hizmetlere erişimlerini de belirlemektedir. Türkiye'de 2014'te yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile sığınmacı ve mülteciler farklı kategoriler altında tanımlanmıştır (Coşkun, 2017, s. 1301). Göç İdaresi Başkanlığı'nın 2025 yılı verilerine göre Türkiye'de yakalanan düzensiz göçmenler arasında Afganistan (25.373 kişi) ilk sırada yer alırken, Suriyeli göçmenlerin sayısında önceki yıllara kıyasla önemli bir düşüş olduğu (12.824 kişi) belirlenmiştir. Özbekistan (8.188) ve Türkmenistan (6.508) uyruklu göçmenlerin sayısında ise artış gözlemlenmiştir. 'Diğer' kategorisinde yer alan göçmenlerin (20.550) yüksek oranı, göçün çok uluslu bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Genel olarak 2019'daki zirve yıllarıyla karşılaştırıldığında 2025'te toplam sayılarda azalma olmakla birlikte, göçmen profillerinin çeşitlendiği anlaşılmaktadır.

Göç, sadece nüfus hareketi değil; sağlık alanında da yeni riskler, ihtiyaçlar ve politik gereklilikler yaratan bir toplumsal dönüşüm sürecidir (Ata ve Eryer, 2025, s.129). Böylece Göçmen sağlığı, göç ve kalkınma gündeminde ele alınması gereken temel bir halk sağlığı konusu haline gelmektedir. Göçün çok boyutlu yapısı sağlık üzerinde doğrudan etkiler yaratmakta, bazı gruplar daha yüksek risklerle karşılaşmaktadır. Bu nedenle göçmenlerin sağlık durumları konusunda daha kapsamlı verilere ihtiyaç duyulmaktadır (WHO,2008, s.23). Suriye krizinin ardından yaşanan kitlesel göç dalgası, Türkiye'de göç araştırmalarını hızlandırmış ve Suriyeli sığınmacılara sunulan hizmetlerin başında sağlık hizmetleri yer almıştır. Bu durum, göç ve sağlık ilişkisinin hem insani hem de akademik açıdan önemini ortaya koymaktadır. (Yılmaz Kantaş ve Ergül, 2021, s.126; Çorlu, 2023, s.21). Ancak bu çalışmaların hangi konulara odaklandığı, hangi yöntemsel yaklaşımları kullandığı ve hangi teorik çerçeveler üzerine inşa edildiği gibi unsurların sistematik biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir (Godfrey ve ark., 2010, s. 731-732). Bu noktada içerik analizi yöntemi, göç ve sağlık alanındaki akademik üretimi incelemek ve literatürdeki eğilimleri belirlemek açısından önemli bir araç sunmaktadır.

Bu çalışma, sağlık alanında göç konusunu ile ilgili literatürü içerik analizi yöntemiyle inceleyerek, alandaki araştırma eğilimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma

kapsamında göçmen sağlığına ilişkin yürütülen araştırmaların konusal dağılımı, kullanılan araştırma yöntemleri, örneklem özellikleri ve temel bulgular sistematik olarak analiz edilerek, gelecekteki araştırmalara yön verebilecek öneriler sunulacaktır.

2.YÖNTEM

Çalışmada “göç” konusu ile ilgili Türkiye’de sağlık alanında yazılmış olan makalelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Dergipark veri tabanlarından 01.01.2010-15.07. 2025 tarihleri arasında konu ile ilgili son 15 yılda yayımlanan makalelere ulaşılmıştır. Araştırmada evrenin en geniş şekilde oluşturulabilmesi amacıyla konu ile ilgili detaylı anahtar kelimeler kullanılarak tarama yapılmıştır. Tarama yapılırken “göç”, “göçmen”, “mülteci”, “sığınmacı”, “sağlık”, “hastalık” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Konu ile ilgili olmayan veya Türkiye dışında çalışılmış 3 makale çalışma dışında tutulmuştur. Elde edilen çalışmalar sınıflandırılarak, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile verilerin analizi yapılmıştır.

3.BULGULAR

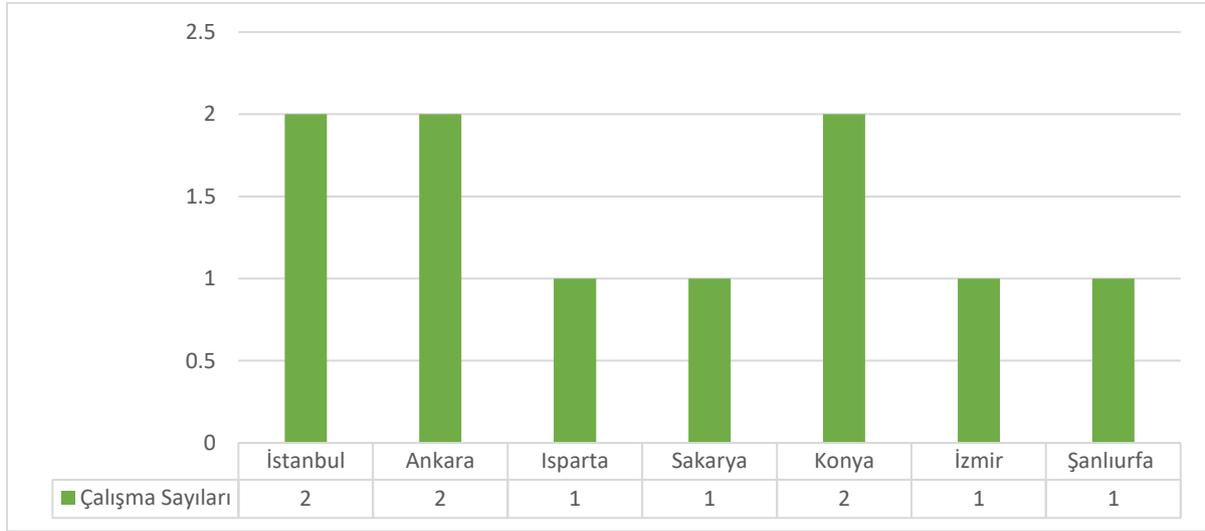
Bu çalışmada içerik analizi yöntemi ile otuz bir makale incelenmiştir. Elde edilen bulgular tablolar halinde aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. Mevcut Araştırmaların Yıllara Göre Sayısal Verileri

Yayımlandığı Yıl	Sayı	Yüzde
2010	-	-
2011	-	-
2012	1	3,23
2013	-	-
2014	-	-
2015	1	3,23
2016	1	3,23
2017	1	3,23
2018	4	12,90
2019	1	3,23
2020	2	6,45
2021	4	12,90
2022	5	16,13
2023	3	9,86
2024	5	16,13
2025	3	9,86
Toplam	31	100,00

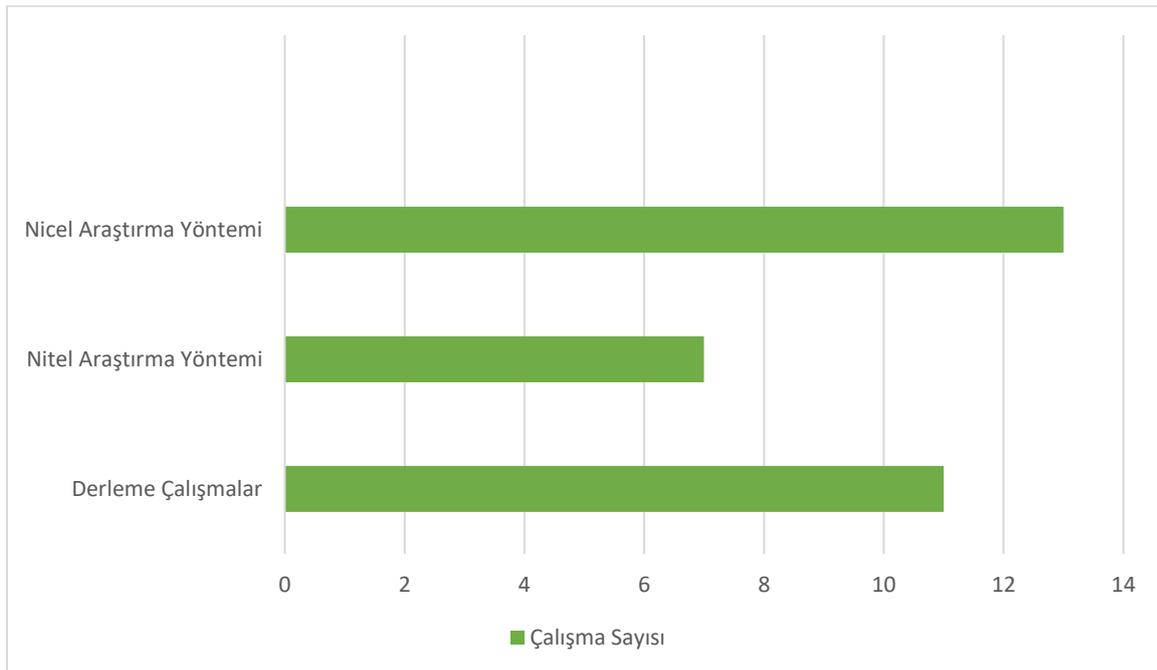
Tablo 1 incelendiğinde 2010, 2011, 2013, 2014 yılları arasında sağlık alanında göç ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığı gözlemlenmektedir. Konu ile ilgili çalışmaların yıllara göre artıp azaldığı görülmektedir Ancak bu sayının 2018 itibari ile artış eğiliminde olduğu söylenebilir. En çok araştırmanın gerçekleştirildiği yıl 2022 ve 2024 olarak saptanmıştır. Çalışmalar incelendiğinde makale sayılarında en fazla oransal artışın 2017-2018 yılları arasında olduğu görülmektedir.

Çizelge 1. Saha Araştırmalarının Yapılmış Olduğu İller (İl İsmi Belirtilen Çalışmalar)

Çizelge 1’de görüldüğü üzere sağlık hizmetleri kapsamında göç alanında sahada yapılmış 10 çalışmaya ulaşılmıştır. Göç idaresi başkanlığı verilerine göre (2025) geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin illere göre dağılımına bakıldığında, İstanbul’un 446.239 kişi ile açık ara ilk sırada, Konya’nın (108.043) ve Ankara’nın ise (75.373) ilk on il içinde yer aldığı görülmektedir. İstanbul, Konya ve Ankara’da yapılan saha araştırmalarının görece daha fazla olması, bu illerdeki yüksek Suriyeli nüfus yoğunluğunun, sağlık alanında yürütülen akademik çalışmalar için önemli birer destinasyon sunduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak yine geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısının en yüksek olduğu illerden biri olan Şanlıurfa’da (221599) (www.goc.gov.tr) sahadaki çalışma sayısının bir adet olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Mevcut Makalelerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Çalışmaya dahil edilen makalelerden 13'ünde nicel araştırma yöntemleri kullanılırken neredeyse yakın sayıda çalışmanın (11) ise derleme yöntemi ile yapıldığı görülmüştür. En az çalışma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Mevcut Çalışmaların Örneklem Sayılarının Ortalaması

Mevcut Çalışma Sayısı	Örneklem Büyüklüğünün Ortalaması
12	641,33

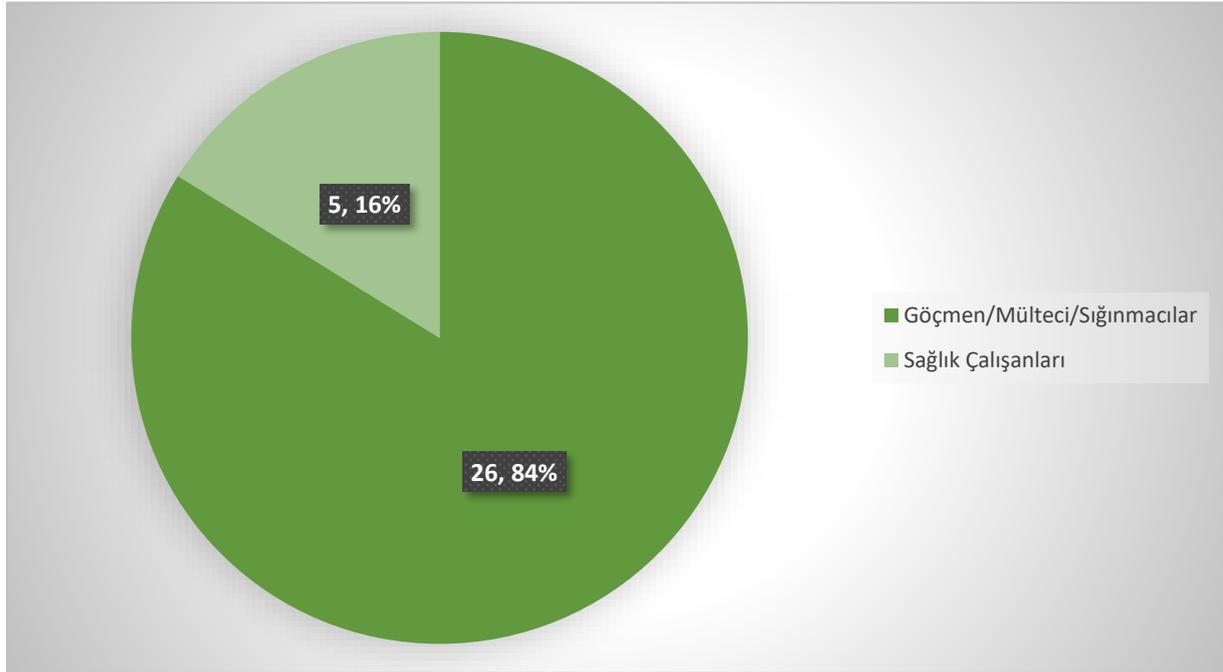
Tablo 2'de yer alan bilgilerde de görüldüğü üzere 31 makaleden 12'si sahada çalışılmış ve bu makalelerin örneklem büyüklüğü ortalamasının 641,33 olduğu bulunmuştur.

Tablo 3. Makalelerde Göç İle İlgili Sağlık Alanında Birlikte Çalışılan Konular

Konu	Sayı(f)	Konu	Sayı(f)
Göçmenlere Verilen Sağlık Hizmetinin Değerlendirilmesi	1	Sağlık Hakkı	1
Sağlık Hizmetlerine Erişim Sorunları	1	Göçmen Kadınlarda Üreme Sağlığı	2
OECD Ülkeleri Analizi	1	Sağlık Politikaları Analizi	3
Göçmen Kadınların Sağlığı	4	Covid-19 Dönemi Göçmenlere Yönelik Sağlık Hizmetleri	2
Göçmen Kadınlarda Meme Kanseri Bilinci	1	Sığınmacı Çocukların Sağlığı	1
Sihhat Projesi	1	Sağlık ve Çevre Okuryazarlık Düzeyleri	1
Yaşam Kalitesi	1	Mülteci/Sığınmacılara Verilen Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri	1
Yaşam Anlamı	1	Sağlık İletişim Sorunları	1
Yaşam Doyumu	1	Halkla İlişkiler	1
Öznel Yaş Algısı	1	Sağlık Harcamaları	2
Ebelik	1	Yaşlı Sağlığı	1
Mülteci/Sığınmacılar İle Çalışan Sağlık Personelinin Psikolojik Sağlığı	2	Sağlık Çalışanlarının Mülteci/Sığınmacılara Bakış Açıları	1
Kamplarda Çalışan Sağlık Personelinin İş Stresi	1	Sağlık Hizmeti Sunumunda Personelin Yaşadığı Sorunlar	1

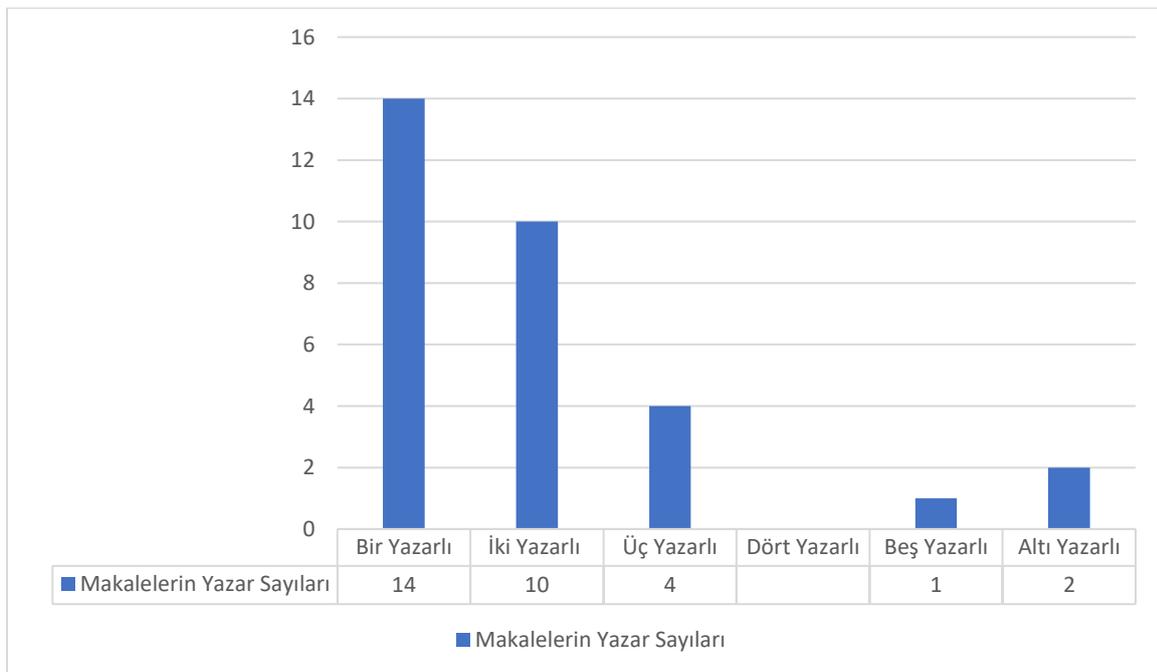
Tablo 3'de incelenen makalelerde sağlık alanında göç ile ilişkilendirilen kavramlara yer verilmiştir. Buna göre makalelerde göçmen/mülteci/sığınmacı kavramları ile birlikte çalışıldığı konular arasında en çok kadın sağlığı ile ilgili konuların yer aldığı görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde 8 adet çalışmanın kadın sağlığı ile ilgili olduğu görülmektedir. Bunlar: Kadın sağlığı, meme kanseri, üreme sağlığı, ebelik gibi kavramlardır. Yine Tablo 3 incelendiğinde 5 adet çalışmanın da direkt olarak mülteci ve sığınmacılar ile değil de onlarla ilişkili sağlık çalışanları ile ilgili olduğu görülmektedir. En az ele alınan kavramlar arasında çocuk sağlığı ve (f=1), yaşlı sağlığı gibi kavramların yer aldığı (f=1) görülmüştür.

Çizelge 3. Mevcut Çalışmaların Odaklandığı Gruplar

Çizelge 3’de görüldüğü üzere, incelenen çalışmaların büyük çoğunluğu (%84) doğrudan göçmen, mülteci ve sığınmacıların problemleri üzerine odaklanmaktadır. Sağlık çalışanları konu alan çalışmaların oranı ise %16 olarak saptanmıştır. Bu durum, literatürde göçmen sağlığı konusunun ağırlıklı olarak hizmet alan bireyler perspektifinden ele alındığını, ancak hizmet sunan sağlık çalışanlarının deneyimlerinin de görece ihmal edilmediğini de göstermektedir.

Çizelge 4. Konu ile İlgili İncelenen Makalelerin Yazar Sayıları

Çizelge 4'e göre, incelenen makalelerin önemli bir kısmı tek yazarlı (14 makale) ve iki yazarlı (10 makale) çalışmalardan oluşmaktadır. Üç ve daha fazla yazarlı çalışmaların da yer alması, konunun hem bireysel hem de ekip çalışmasıyla ele alındığını göstermektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırma, Türkiye'de sağlık alanında göç konusuna odaklanan akademik çalışmaların 2010–2025 yılları arasındaki seyrini içerik analizi yöntemiyle inceleyerek literatürdeki mevcut durumu ortaya koymuştur. Bulgular, 2010–2014 yılları arasında göç ve sağlık konularına yönelik yalnızca bir çalışmaya rastlandığı; ancak 2018 yılından itibaren belirgin bir artış eğiliminin başladığını ve 2022 ile 2024 yıllarında yayın sayısının en yüksek seviyeye ulaştığını göstermektedir. Bu durum, son yıllarda göçmen sağlığı konusunun hem akademik hem de toplumsal gündemde giderek daha fazla önem kazandığını ortaya koymaktadır.

Saha araştırmalarına ilişkin bulgular, İstanbul, Konya ve Ankara gibi göçmen nüfusunun yüksek olduğu illerde daha fazla çalışma yapıldığını göstermektedir. Bu iller, farklı sosyo-ekonomik ve kültürel geçmişlere sahip göçmen gruplarına erişim imkânı sunduğundan, sağlık hizmetlerine erişim, uyum süreçleri ve ihtiyaç analizlerinin daha geniş ve temsili örneklemeler üzerinden yapılmasına olanak tanımaktadır. Ancak, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi mülteci yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerde (www.goc.gov.tr) saha araştırmalarının oldukça sınırlı olması, incelenen çalışmalar çerçevesinde saha çalışmaları bağlamında belirgin bir bölgesel dengesizlik bulunduğunu göstermektedir.

Yöntemsel açıdan incelendiğinde, çalışmaların önemli bir kısmının nicel yöntemlerle yürütüldüğü, buna yakın oranda derleme çalışmaların yer aldığı, nitel araştırmaların ise diğer yöntemlere göre sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, göç ve sağlık konularında bağlamsal derinliği artıracak nitel araştırmalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. İçerik yönünden ise en çok kadın sağlığına (üreme sağlığı, meme kanseri, ebelik vb.) odaklanıldığı, buna karşın çocuk ve yaşlı sağlığı gibi hassas (Kaptanoğlu, 2019:2; www.unicefturk.org) alanların oldukça az ele alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca, mevcut çalışmaların büyük çoğunluğunun (%84) göçmen ve sığınmacıların deneyimlerine odaklandığı, yalnızca %16'sının sağlık çalışanlarının perspektifini incelediği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'de göç ve sağlık alanındaki akademik üretim son yıllarda ivme kazanmış olsa da bölgesel dağılım, konu çeşitliliği ve yöntemsel dengede gelişime açık alanlar bulunmaktadır. Kadın sağlığı konusundaki yoğunluk, önemli bir uzmanlaşma alanı olarak değerlendirilebilir; ancak çocuk sağlığı, yaşlı sağlığı, engellilik, ruh sağlığı gibi alanlarda yapılacak çalışmalar literatürü çeşitlendirecek ve politika yapıcılar için daha kapsayıcı veriler sağlayabilecektir. Aynı şekilde, sağlık çalışanlarının deneyimlerine odaklanan çalışmaların artırılması, göçmen sağlığı hizmetlerinin niteliğini geliştirecek politika önerilerinin oluşturulmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Ata, A. Y. ve Eryer, A., Sağlık Statüsü ve Göç İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Nedensellik Analizi, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 119-133, 2025.

Al Shamsi, H., Almutairi, A. G., Al Mashrafi, S. ve Al Kalbani, T., *Implications of language barriers for healthcare: A systematic review*, Oman Medical Journal, 35(2), e122, 2020. <https://doi.org/10.5001/omj.2020.40>.

Anglewicz, P., Kidman, R. ve Madhavan, S., *Internal migration and child health in Malawi*, Social Science & Medicine, 235, 112389, 2019. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112389>.

Balsari, S., Dresser, C. ve Leaning, J., *Climate change, migration, and civil strife*, Current Environmental Health Reports, 7(4), 404-414, 2020.

Carlsson, T., Isaac, R., Ainembabazi, R. ve Gottvall, M., *Pre-migration trauma and post-migration health burdens among sexuality and gender minority forced migrants: An exploratory qualitative study*, Culture, Health & Sexuality, 1–14, 2025. <https://doi.org/10.1080/13691058.2025.2468259>.

Çorlu, R., Türkiye’de Göç Çalışmaları Üzerine Bir Alanyazın Taraması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (52), 211-232, 2023.

Çağlayan, S., Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 67-91, 2006.

Coşkun, E., Türkiye’de kağıtsız göçmen kadınlar ve sosyal hizmetler, Çalışma ve Toplum, 3(54), 1299-1316, 2017.

Düzensiz Göç. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim tarihi: 10.08.2025).

Ereş, F., *Türkiye’de göçmen eğitimi sorunsalı ve göçmen eğitiminde farklılığın yönetimi*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2), 17-30, 2015.

Godfrey, C. M., Harrison, M. B., Graham, I. D. ve Ross-White, A., *Utilisation of theoretical models and frameworks in the process of evidence synthesis*, JBI Evidence Synthesis, 8(18), 730–751, 2010. <https://doi.org/10.11124/jbisrir-2010-65>

Hargreaves, S., Hayward, S. E., Noori, T., McKee, M. ve Kumar, B., *COVID-19: Counting migrants in*, The Lancet, 398(10296), 211–212, 2021. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)01339-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)01339-8).

Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim tarihi: 09.08.2025).

İstatistikler. <https://www.goc.gov.tr> (Erişim tarihi: 09.08.2025).

International Organization for Migration, *World Migration Report 2022*. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/> (2022).

Kaptanoğlu, A. Y., *Yaşlı Sağlığı*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011.

Karataş, M., & Güre, M. D. P. Göçmenlerde Aile Bütünlüğü: Fiziksel, Ekonomik ve Psikososyal Etkilerin Çok Boyutlu Analizi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 32-48,2025.

Lebano, A., Hamed, S., Bradby, H., Gil-Salmerón, A., Durá-Ferrandis, E., Garcés-Ferrer, J. ve Linos, A., *Migrants' and refugees' health status and healthcare in Europe: A scoping literature review*, BMC Public Health, 20(1), 1039, 2020. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08749-8>

Martin, M. B., Allen, K. C. ve Steele, J. A., *Public health surveillance during Operations Allies Refuge and Allies Welcome–US European Command Headquarters, August–October 2021*, Health Security, 22(3), 244–248, 2024. <https://doi.org/10.1089/hs.2023.0096>.

Nauman, E., VanLandingham, M., Anglewicz, P., Patthavanit, U. ve Punpuing, S., *Rural-to-urban migration and changes in health among young adults in Thailand*, Demography, 52(1), 233–257, 2015. <https://doi.org/10.1007/s13524-014-0364-7>.

Rechel, B., Mladovsky, P., Ingleby, D., Mackenbach, J. P. ve McKee, M., *Migration and health in an increasingly diverse Europe*, The Lancet, 381(9873), 1235–1245, 2013. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)62086-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)62086-8)

Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A. ve Van Ommeren, M., *Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis*, JAMA, 302(5), 537–549, 2009. <https://doi.org/10.1001/jama.2009.1132>

Vandecasteele, R., Robijn, L., Willems, S., De Maesschalck, S. ve Stevens, P. A., *Barriers and facilitators to culturally sensitive care in general practice: A reflexive thematic analysis*, BMC Primary Care, 25(1), 381, 2024. <https://doi.org/10.1186/s12875-024-02475-3>

Yıldız, İ. ve Sümer, G. Ç., *Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Komşuluk İlişkileri: Gaziantep Kenti Örneği*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30(1), 241-252, 2020.

Yılmaz, F. K. ve Ergül, S., *Sağlık politikası analizi: Göçmen sağlığı kapsamında Suriyeli sığınmacılar*, Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 3(2), 119-128, 2021.

Wickramage, K., Vearey, J., Zwi, A. B., Robinson, C. ve Knipper, M., *Migration and health: A global public health research priority*, BMC Public Health, 18(1), 987, 2018. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5932-5>

Sağlıklı bir çocuk, geleceğin sağlıklı yetişkini demektir. <https://www.unicefturk.org/yazi/calismalarimiz-dunyada-saglik> (Erişim tarihi: 10.08.2025).

World Migration Report 2022. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (2022). (Erişim tarihi: 10.08.2025).

World Health Organization, *Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region: No public health without refugee and migrant health*, World Health Organization Regional Office for Europe, 2018. <https://www.euro.who.int>

World Health Organization, *Sixty-first World Health Assembly, Geneva, 19–24 May 2008, Resolutions and decisions annexes*, 2008.

MAKROEKONOMİK KIRILGANLIĞIN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE ARDL ANALİZİ

Prof. Dr. Taner AKÇACI

Gaziantep Üniversitesi, akcaci@gantep.edu.tr - 0000-0002-5343-0894

Dr. Öğr. Üyesi Ömer YILMAZ

Gaziantep Üniversitesi, omeryilmaz@gantep.edu.tr - 0000-0002-2325-6135

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de makroekonomik kırılma endeksinin doğrudan yabancı yatırım (DYY) harcamaları üzerindeki etkisini 1994–2023 dönemi yıllık verileri kullanarak incelemektedir. Değişkenlerin durağanlık seviyelerini belirlemek amacıyla ADF ve PP birim kök analizleri kullanılmıştır. Bulgular, hem DYY hem de kırılma endeksinin seviye değerlerinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağan olduklarını göstermektedir. Bu nedenle, farklı durağanlık seviyelerine sahip değişkenler arasındaki var olan uzun dönem ilişkileri tespit etmek için ARDL analizi tercih edilmiştir. Analizin geçerliliğini tespit etmek amacıyla yapılan tüm teşhis testlerinde herhangi bir sorun çıkmadığı görülmüştür. Uzun dönem katsayılarına göre, makroekonomik kırılma endeksinde meydana gelen bir birimlik artışın doğrudan yabancı yatırımları yaklaşık 2,25 birim azalttığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de makroekonomik kırılma endekslerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ama negatif etkilediği görülmektedir. Bu sonuçlara göre, makroekonomik kırılma endeksi azaltıcı politikaların cari açık yönetimi, finansal istikrar, enflasyon kontrolü, rezerv güçlendirme uygulanması, doğrudan yatırım girişlerini artırma ve destekleme açısından kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: DYY, Makroekonomik Kırılma Endeksi, ARDL Analizi.

1.Giriş

Ekonomi de meydana gelen şoklara duyarlılığı gösteren ekonomik kırılma endeksinin, özellikle yükselen piyasa ekonomilerinde etkisi fazladır ve bundan dolayı negatif etkiler meydana getirdiği görülmektedir. Sistemin önemli bir özelliği olan kırılma endeksi arttıkça, yükselen piyasa ekonomilerinin temel makroekonomik göstergelerinde bozulma meydana gelmekte ve bu durum da ekonomik büyüme oranlarını azaltmaktadır. Son otuz yılda meydana gelen finansal ve ekonomik krizlerin sürekli olması ve şiddeti, ekonomik büyümenin krizlerden olumsuz etkilenme riski ve ülkelerin krizlerle başa çıkmaları için gereken uygun ve geçerli politikalar hakkında önemli sorunları gündeme getirdiği görülmektedir (Duman, 2023: 480).

Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkeye yapılan yabancı sermayeli doğrudan yatırımları ifade etmekte ve özellikle ekonomik büyüme, teknoloji transferi ve istihdam gibi makroekonomik verileri pozitif etkilemektedir. Bu açıdan küresel ekonomide doğrudan yabancı yatırımları artırmak için farklı ekonomi politikalarına yer verilmektedir

(Ayaydın, 2010). Fakat ekonomik alanda meydana gelen küreselleşme hareketleri, vergi politikaları ve yatırımlarda meydana gelen değişimler, doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girmesini ve ekonomiyi olumlu veya olumsuz yönde etkileme gücü değişebilir (Değirmenci vd. 2024: 229).

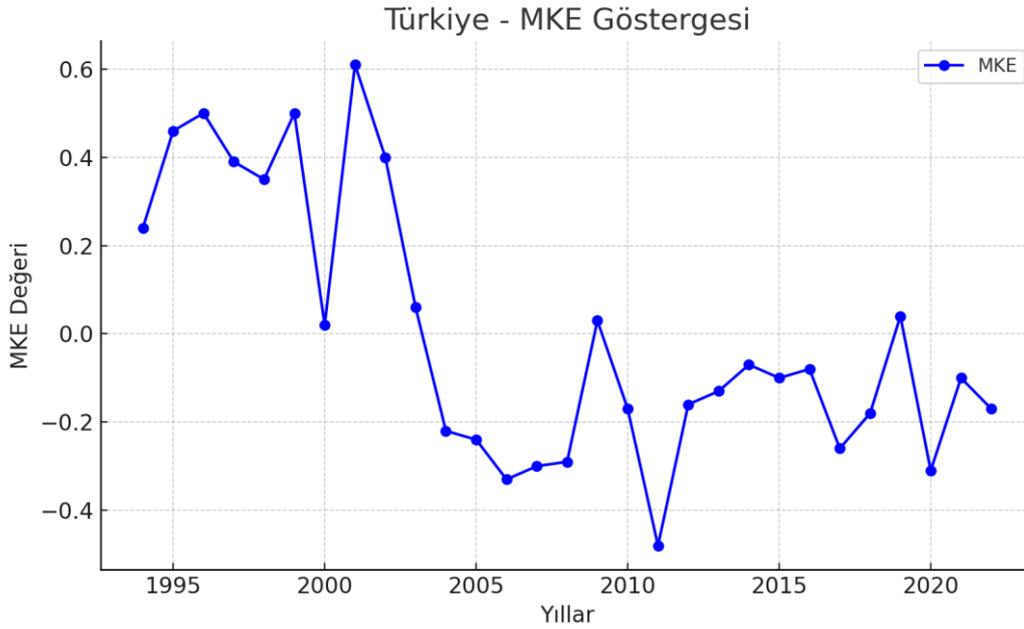
Küreselleşme süreciyle birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları (DYY) ekonomik büyümenin temel unsurlarından biri hâline getirmiştir. Ancak makroekonomik kırılganlıkların artışı, yatırımcı güvenini zayıflatarak sermaye akımlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye ekonomisi de 1994–2023 döneminde cari açık, enflasyon, kamu borcu, döviz rezervleri ve döviz kuru oynaklığı gibi göstergeler üzerinden ölçülen kırılganlıklarla dikkat çekmiş; bu dönemde DYY girişleri küresel krizler, politik belirsizlikler ve ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak istikrarsız bir seyir izlemiştir.

Bu çerçevede çalışmada, 1994–2023 dönemi yıllık verileri kullanılarak makroekonomik kırılganlık endeksinin (MKE) DYY üzerindeki etkisi ARDL eşbütünleşme modeliyle analiz edilmiştir. Bulgular, hem kısa hem uzun dönemde MKE'nin DYY üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin yatırım çekme kapasitesinin makroekonomik istikrar politikaları ve kırılganlık azaltıcı yapısal reformlarla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Makroekonomik Kırılganlık Endeksinde Kullanılan Göstergelerin Tanımlanması

Gösterge	Tanımı
Cari Denge / GSYİH	Yüksek cari açık, dış finansmana olan bağımlılığın artmasına sebep olacağı için ülkelerin kırılganlıklarının da artmasına yol açmaktadır.
Bankaların özel sektöre kullandığı yurt içi krediler/ GSYİH	Ekonomik ve finansal kırılganlığın derinliğinin ölçülmesi amacıyla kullanılmaktadır.
Toplam Dış Borç / İhracat	Toplam dış borcun ihracata oranının artması, borçların geri ödenememe riskinde de artışa sebep olmaktadır. Bu durum kırılganlığın da artacağını göstermektedir.
Döviz Rezervleri / GSYİH	Ülkelerin döviz rezervlerinin fazla olması, iç ve dış şoklar sonrasında meydana gelebilecek likidite krizlerinin önlenerek ortaya çıkabilecek kırılganlık riskini engellemektedir.
Kamu Borcu/ GSYİH	Yüksek kamu borcu nedeniyle devletlerin artan borç yükü, maliye politikalarının uygulama alanını kısıtlayarak kırılganlıklarının artmasına yol açmaktadır. Kamu borcunun, GSYİH'ye oranının %60'ın üzerinde olması kırılganlığının yüksek olduğunu ifade etmektedir.
Enflasyon	Enflasyon oranının, makroekonomik göstergelerden ve şoklardan kolay ve hızlı etkilenebiliyor olması sebebiyle kırılganlık hesaplamalarına dahil edilmektedir.

Kaynak: (Kaya ve Şentürk, 2024: 237)

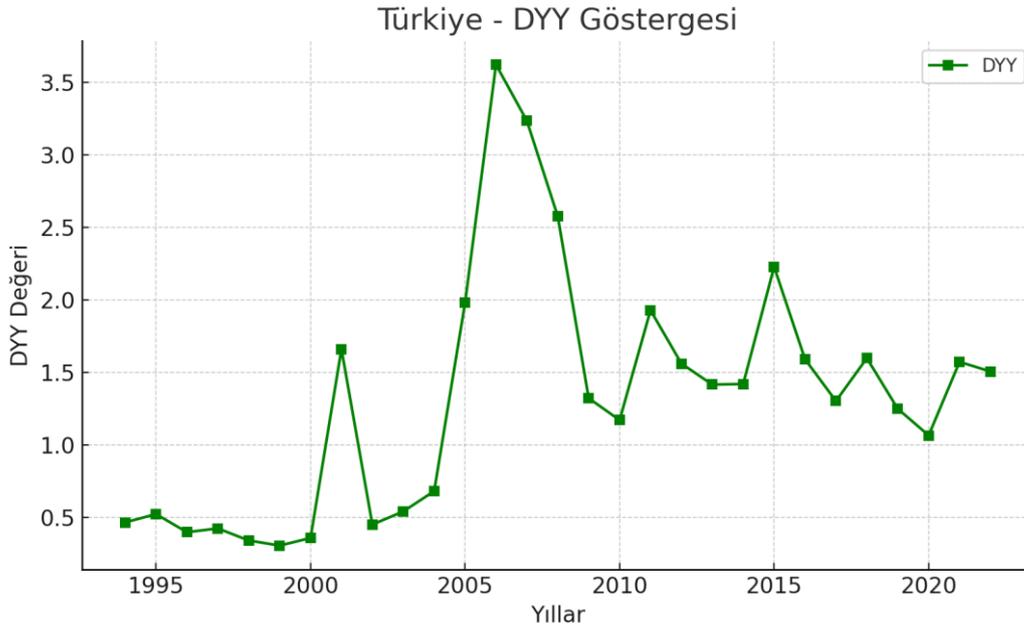

Şekil 1: Makroekonomik Kırılganlık Endeksi

MKE göstergesi, Türkiye ekonomisinin kırılganlık boyutunu ortaya koyan önemli bir değişkendir. Grafik incelendiğinde, göstergenin zaman içerisinde belirli dönemlerde artış, belirli dönemlerde ise düşüş sergilediği görülmektedir. Bu dalgalanmalar, özellikle makroekonomik istikrarsızlıkların, küresel finansal krizlerin ve içsel politik-ekonomik şokların etkisiyle açıklanabilir. MKE'deki artışlar, ekonomik kırılganlığın yoğunlaştığı ve piyasalarda belirsizliğin arttığı dönemleri yansıtmaktadır. Buna karşılık, göstergenin düşüş eğilimi gösterdiği yıllar, nispeten daha istikrarlı ekonomik koşulların hâkim olduğu süreçlere işaret etmektedir.

Ekonometrik açıdan bakıldığında, MKE göstergesindeki dalgalanmaların sürekliliği, Türkiye ekonomisinin dışsal şoklara duyarlılığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu eğilimler, ekonominin uzun vadeli yapısal kırılganlıklarının da bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Özellikle sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, finansal entegrasyonun artması ve dış ticaret bağımlılığının yoğunlaşması, MKE'nin küresel ekonomik dalgalanmalara karşı daha hassas bir yapıya bürünmesine yol açmıştır.

Bu çalışma, Türkiye için makroekonomik kırılganlık endeksi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi ARDL yaklaşımıyla test eden en güncel araştırmalardan biridir. Özellikle 2023 yılı verisinin yazarlarca hazırlanmış olması ve MKE göstergelerinin bütüncül biçimde analize dâhil edilmesi çalışmanın literatüre özgün katkısını oluşturmaktadır.

Şekil 2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ekonomik büyüme, istihdam, teknoloji transferi ve dış ticaret dengesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Grafik incelendiğinde, Türkiye'ye yönelen DYY girişlerinin zaman içerisinde istikrarlı bir artış trendi sergilemediği, aksine küresel ve yerel ekonomik koşullara bağlı olarak dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Özellikle uluslararası finansal krizler, jeopolitik riskler ve Türkiye'nin iç siyasi-ekonomik ortamındaki değişimler, yatırımcı kararları üzerinde belirleyici rol oynamıştır.

Teorik çerçevede değerlendirildiğinde, DYY'nin yönü ve hacmi; makroekonomik istikrar, hukukun üstünlüğü, yatırım ortamının cazibesi ve ülkenin uluslararası ticari ilişkileri ile doğrudan bağlantılıdır. Türkiye örneğinde, bazı dönemlerde artış gösteren DYY, özellikle finansal serbestleşme politikalarının ve AB ile ilişkilerin güçlenmesinin etkisiyle desteklenmiştir. Buna karşılık, bazı dönemlerde yaşanan gerilemeler ise, ekonomik belirsizlikler, döviz kuru oynaklıkları ve politik istikrarsızlıklarla ilişkilendirilebilir.

Ekonometrik açıdan bakıldığında, DYY'nin seyrindeki dalgalanmalar Türkiye ekonomisinin uluslararası sermaye akımlarına karşı yüksek derecede bağımlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, dışsal şoklar ve içsel politik gelişmelerin DYY üzerinde doğrudan etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir.

3. Literatür

Ekonomik kırılganlık birçok makroekonomik faktörü negatif etkilediği gibi doğrudan yabancı yatırımları da negatif etkilemektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda da değişkenler arasında negatif ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Literatürde ekonomik kırılganlık (EVI), doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve ticaret açıklığı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar dikkat çekici bulgular sunmaktadır. Gnangnon ve Iyer (2017), EVI'nin FDI girişlerini olumsuz etkilediğini ve özellikle ticaret politikalarının serbestleşmesi durumunda bu etkinin belirli bir eşiğin ardından daha da caydırıcı hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Nguyen ve Le (2021), 1990–2018 döneminde 89 LDC olmayan ülke için yaptıkları panel analizde, ticaret açıklığının hem kısa hem uzun vadede FDI girişlerini desteklediğini; ancak EVI'nin bu olumlu etkiyi belirgin biçimde zayıflattığını göstermektedir.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar da bu bulguları destekler niteliktedir. Ayaydın (2010), yatırım ortamı ve makroekonomik istikrarın DYY girişlerini etkilediğini belirtirken Özmen (2015), cari açık, dış ticaret yapısı ve finansal kırılganlık ilişkisini inceleyerek, ithalat bağımlılığının ve tasarruf-yatırım açığının ekonomik kırılganlığı artırarak yabancı yatırımcı güvenini sınırladığını vurgulamaktadır. Emeç ve Koluman (2023) ise Türkiye dâhil sekiz kırılgan ekonomi üzerine yaptıkları analizde, kırılganlık göstergeleri ile doğrudan yabancı yatırım arasında nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Saygın (2021) Türkiye dâhil bazı gelişmekte olan ülkelerde ticaret açıklığı, FDI ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığını tespit etmiştir. Tüm bu çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla FDI çekebilmesi için ekonomik kırılganlıklarını azaltmaları, dış ticaret yapılarını güçlendirmeleri ve makroekonomik istikrarı sağlamaları gerektiğini ortak bir şekilde vurgulamaktadır.

4.Yöntem ve Analiz

Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1994–2023 dönemi yıllık verileriyle, makroekonomik kırılganlık endeksinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmada yöntem olarak ARDL eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyelerini belirlemek amacıyla PP ve ADF birim kök testi yapılmıştır. Bu teste ait sonuçlar Tablo 1'de verilmektedir. Ayrıca bağımlı değişken DYY, Dünya Bankası veri tabanından bağımsız değişken olan makroekonomik kırılganlık endeksi verileri ise Kaya ve Şentürk (2024) çalışmalarından alınmıştır. 2023 yılına ait MKE verileri ise tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2. Phillips-Perron (PP) ve Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

PP	t-İstatistiği	Olasılık	Sonuç
----	---------------	----------	-------

DYY	-2.090	0.249	Durağan değil
MKE	-1.998	0.285	Durağan değil
d(DYY)	-5.041	0.000***	Durağan
d(MKE)	-9.019	0.000***	Durağan
ADF	t-İstatistiği	Olasılık	Sonuç
DYY	-2.538	0.118	Durağan değil
MKE	-2.201	0.210	Durağan değil
d(DYY)	-4.846	0.000***	Durağan
d(MKE)	-7.584	0.000***	Durağan

Her iki test sonucuna göre, düzey değerlerinde DYY ve MKE değişkenleri durağan değildir; yani serilerin zaman içinde ortalama ve varyans açısından istikrarlı bir yapıya sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak birinci farkları alındığında serilerin durağan hale geldiği görülmektedir. Bu bulgu, serilerin I(1) düzeyinde bütünleşik olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin araştırılabilmesi için ARDL yaklaşımı gibi farklı bütünleşme derecelerini kapsayabilen yöntemlerin tercih edilmesi uygun hale gelmektedir. Ekonometrik açıdan bu durum, Türkiye’de DYY ve MKE serilerinin ekonomik ve politik dalgalanmalardan doğrudan etkilendiğini göstermektedir. Özellikle dışsal şoklara ve içsel makroekonomik kırılmalara bağlı olarak serilerin uzun dönemde belirli bir dengeye oturmadığı, fakat kısa dönemde fark işlemleriyle dengeye getirilebildiği tespit edilmiştir.

Tablo 3. ARDL Kısa Dönem ve

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
C	0.938	0.224	4.172	0.000***
DYY(-1)	-0.678	0.152	-4.452	0.000***
MKE(-1)	-1.679	0.468	-3.582	0.001***
D(MKE)	-0.385	0.466	-0.824	0.417

ARDL kısa dönem sonuçlarına göre, hem DYY(-1) hem de MKE(-1) değişkenlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Bu durum, önceki dönem değerlerindeki artışların mevcut dönemde düşüşe yol açtığını göstermektedir. Özellikle MKE’nin negatif katsayısı, kırılmalık endeksindeki artışların DYY üzerinde olumsuz etkiler doğurduğunu kanıtlamaktadır. Kısa dönemde MKE’nin farkı (D(MKE)) anlamlı bulunmamıştır; bu da ani dalgalanmaların kısa vadede doğrudan belirleyici olmadığını, daha çok geçmiş değerlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. ARDL Uzun Dönem Sonuçları

DYY	Katsayı	Olasılık
MKE	-2.477	0.000***

Uzun dönem sonuçlarında ise MKE’nin katsayısı -2.477 olup %1 anlamlılık düzeyinde güçlü bir negatif ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, kırılmalık endeksindeki artışların

uzun dönemde DYY girişlerini ciddi ölçüde azalttığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin yatırım çekme kapasitesinin, makroekonomik kırılganlıkları azaltacak yapısal reformlara ve istikrar politikalarına doğrudan bağlı olduğu sonucuna ulaşılabilir

Tablo 5. Diagnostik Testler

Test	İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey LM	1.460	0.251
Breusch-Pagan-Godfrey	0.917	0.447
Ramsey RESET	0.902	0.376
Jarque- Bera	1.563	0.457

Diagnostik test sonuçları modelin güvenilirliğini teyit etmektedir. Breusch-Godfrey LM testi otokorelasyon sorununa işaret etmemekte, Breusch-Pagan-Godfrey testi ise değişen varyans probleminin bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca Ramsey RESET testi modelin doğru şekilde tanımlandığını, Jarque-Bera testi ise hata terimlerinin normal dağılıma uygun olup olmadığını ortaya koymaktadır.

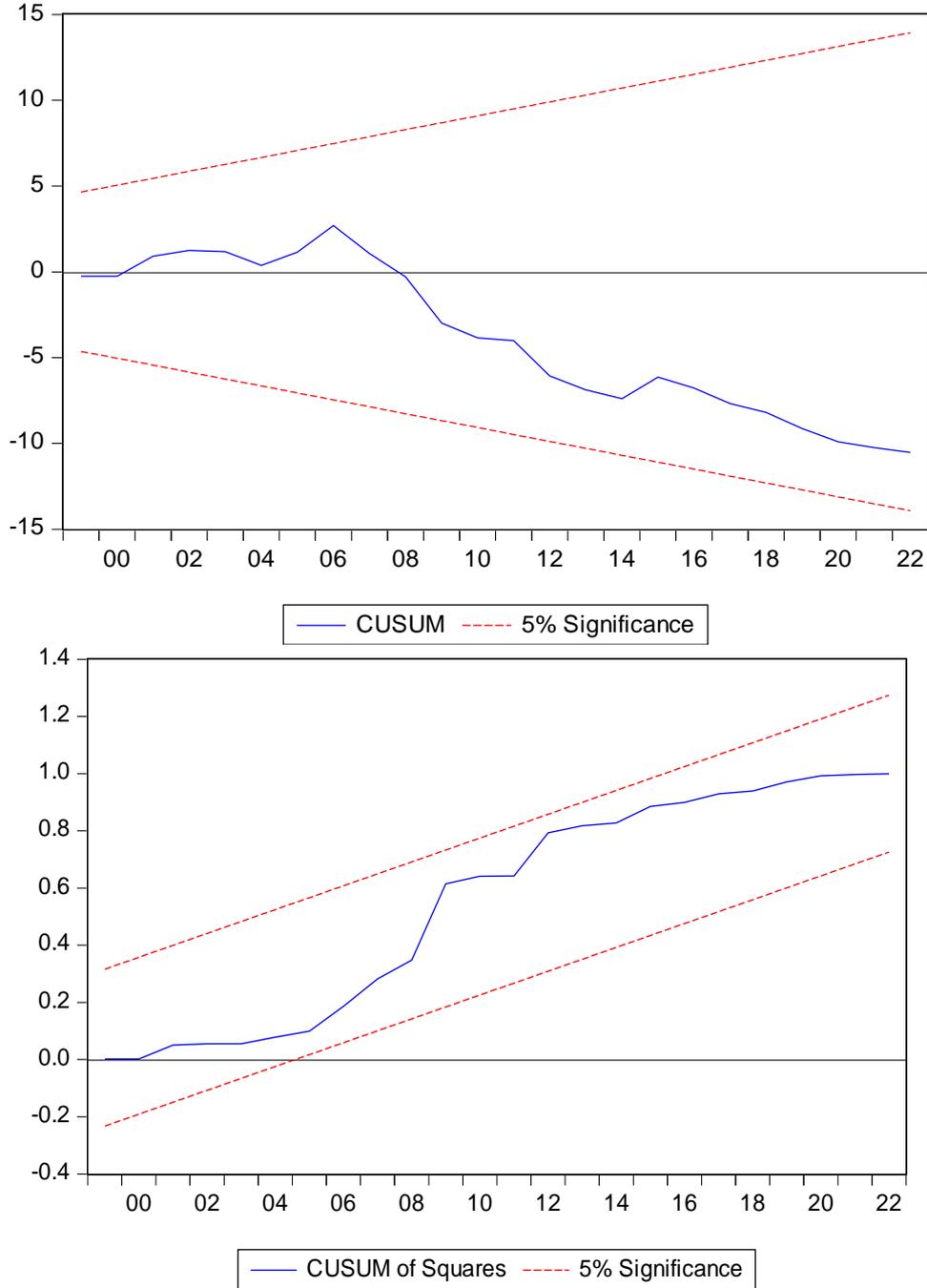
Bu bulgular, tahmin edilen ARDL modelinin hem istatistiksel açıdan güvenilir hem de ekonometrik varsayımlara uygun olduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla elde edilen kısa ve uzun dönem katsayılarının geçerliliği güçlenmekte, politika önerileri açısından da sağlam bir temel sunmaktadır

Tablo 6. F Test Sonuçları

F İstatistiği = 10.349***	Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
	%10	4.04	4.78
	%5	4.94	5.73
	%1	6.84	7.84

F testi bulguları, hesaplanan istatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, DYY ve MKE değişkenleri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını kanıtlamaktadır. Başka bir ifadeyle, iki değişken arasındaki dalgalanmalar kısa vadede farklılık gösterse de uzun vadede ortak bir dengeye yönelmektedir.

Bu sonuç, Türkiye'nin makroekonomik kırılganlıklarının doğrudan yabancı yatırımları uzun vadede etkilediğini, dolayısıyla yatırım politikalarının kırılganlıkların azaltılmasına yönelik önlemlerle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Böylece hem uluslararası sermaye girişleri hem de ekonomik istikrar güçlendirilebilecektir.

Şekil 3. Cusum ve CusumQ Grafiği

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Türkiye’de makroekonomik kırılma endeksinin (MKE) doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) üzerindeki etkisi 1994–2023 dönemi yıllık verileriyle ARDL modeli aracılığıyla analiz edilmiştir. Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğu tespit edilmiş, ARDL eşbütünleşme analizi ise kısa ve uzun dönemde MKE’nin DYY üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Uzun dönem katsayısının güçlü ve anlamlı çıkması, Türkiye’nin

DYY çekme kapasitesinin makroekonomik istikrarla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular, uluslararası literatürle de uyumludur. Gnanon ve Iyer (2019) ile Nguyen ve Le (2021), ekonomik kırılganlıkların yabancı yatırım girişlerini zayıflattığını ve ticaret serbestisi ile kurumsal istikrarın yatırımları teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır. Türkiye bağlamında da benzer eğilim gözlemlenmiştir. Nitekim Ayaydın (2010), yatırım ortamı ve makroekonomik istikrarın DYY üzerinde belirleyici olduğunu; Özmen (2015), cari açık ve dış ticaret yapısının kırılganlıkları artırarak yabancı yatırımcı güvenini sınırladığını belirtmektedir. Saygın (2021) ise ticaret açıklığı, DYY ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri bulunduğunu göstermiştir. Emeç ve Koluman (2023) kırılgan ekonomilerde yaptıkları analizde kırılganlık göstergeleri ile DYY arasında nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Kaya ve Şentürk (2024) kırılganlık ile dış ticaret arasındaki etkileşime dikkat çekerken, Değirmenci vd. (2024) küreselleşme ve vergi politikalarının DYY üzerindeki rolünü incelemiştir. Bununla birlikte, Duman (2023) krizlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, kırılganlığın makroekonomik performans üzerindeki baskısını teorik ve ampirik açıdan desteklemiştir

Tartışma düzeyinde, Türkiye ekonomisinin dış şoklara ve içsel istikrarsızlıklara yüksek duyarlılığı dikkat çekmektedir. Döviz kuru oynaklıkları, yüksek enflasyon, kamu borcu ve cari açık gibi göstergeler kırılganlık endeksini artırarak DYY girişlerini sınırlandırmaktadır. Buna karşılık Avrupa Birliği ile ilişkilerin güçlendiği, küresel finansal koşulların elverişli olduğu ve siyasi istikrarın sağlandığı dönemlerde DYY girişlerinde artış gözlenmektedir. Bu durum yatırım kararlarının yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda politik ve kurumsal faktörlerle de şekillendiğini göstermektedir.

Politika çıkarımları açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin uzun vadede daha fazla DYY çekebilmesi için kırılganlığı azaltıcı yapısal reformlara ihtiyaç duyduğu açıktır. Cari açığın yönetilmesi, enflasyonun kontrol altına alınması, döviz rezervlerinin artırılması, kamu borcunun sürdürülebilir düzeylere çekilmesi ve finansal istikrarın güçlendirilmesi yatırımcı güvenini pekiştirecek unsurlardır. Bunun yanında hukukun üstünlüğü, kurumsal şeffaflık ve siyasi istikrarın tesis edilmesi de DYY girişlerini destekleyecek tamamlayıcı faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin kırılganlıkları azaltıcı politikaları kararlılıkla uygulaması, doğrudan yabancı yatırımların artmasını sağlayacak; uzun vadeli ekonomik büyüme için gerekli olan sermaye birikimi ve teknoloji transferini destekleyecektir. Bu bağlamda, çalışma bulguları politika yapıcılar için hem teorik hem de uygulamalı açıdan önemli bir yol haritası sunmaktadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz yalnızca 1994–2023 dönemi yıllık verilerini kapsamaktadır ve daha yüksek frekanslı (çeyreklik/aylık)

veriler kullanılması daha ayrıntılı sonuçlar sağlayabilir. Ayrıca, model yalnızca MKE ve DYY ilişkisine odaklanmıştır ancak küresel finansal koşullar, jeopolitik riskler ve kurumsal kalite gibi değişkenler de yatırım kararlarını etkileyebilir. Gelecek araştırmalarda bu faktörlerin de analize dâhil edilmesi, ilişkilerin daha kapsamlı şekilde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ayaydın, H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 133-145. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/55602>.

Değirmenci, T., Aydın, M. ve Kızılkaya, O. (2024). BRICS-T ülkelerinde ekonomik küreselleşme, vergi yükü ve yatırım özgürlüğünün doğrudan yabancı yatırımlara etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 228-243.

Duman, Y. K. (2023). Türkiye’de Makroekonomik Kırılganlığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Genişletilmiş ARDL Uygulaması. *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 12, Sayı 4, 2023, ss. 479-498.

Emeç, A. S., & Koluman, A. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırım Çıktıları ile Ekonomik Kırılganlık Arasında Nedensellik: Sekiz Kırılgan Ekonomi Üzerine İnceleme. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8("Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye’nin Sosyo-Ekonomisi" Özel Sayısı), 74-88. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1344155>

Gnangnon, S. K., & Iyer, H. (2017). "Structural Economic Vulnerability, Trade Policy and FDI Inflows," *Journal of International Commerce, Economics and Policy (JICEP)*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., vol. 8(01), pages 1-35, February.

Kaya, S. ve Şentürk, C., (2024). “Makroekonomik Kırılganlık ve Dış Ticaret: ARDL Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizinden Kanıtlar”. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Özel Sayı) 235-252.

Chi Quynh Nguyen & Thai-Ha Le, 2021. "The Nexus Between Trade Openness and Foreign Direct Investment Amid Structural Economic Vulnerability in Developing Countries," Springer Books, in: Justin Paul & Sanjay Dhir (ed.), *Globalization, Deglobalization, and New Paradigms in Business*, edition 1, pages 61-86, Springer.

Özmen, E. (2015). Türkiye’de Cari Açıklar, Dış Ticaret ve Finansal Kırılganlıklar. *İktisat İşletme ve Finans*. 30. 10.3848/iif.2015.351.4514.

Saygın, S. Ü. (2021). Ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: MENA ülkelerinden kanıtlar. *Turkish Studies - Economy*, 16(1), 433-446. <https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.48514>

TÜRKİYE’DE DEMOGRAFİK YAŞLANMA, SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME: ARDL MODELİ İLE BİR ANALİZ

Prof. Dr. Taner AKÇACI

Gaziantep Üniversitesi, akcaci@gantep.edu.tr- 0000-0002-5343-0894

Dr. Öğr. Üyesi Ömer YILMAZ

Gaziantep Üniversitesi, omeryilmaz@gantep.edu.tr - 0000-0002-2325-6135

Özet

Türkiye ekonomisinde Gayri Safı Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile demografik ve sağlık göstergeleri arasındaki ilişkiler, ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli kullanılarak, 1975–2024 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla incelenmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak GSYİH, bağımsız değişkenler olarak ise Yaşlılık Bağımlılık Oranı ve Sağlık Harcamaları ele alınmıştır. Ampirik bulgular, uzun dönemde Yaşlılık Bağımlılık Oranındaki bir birimlik artışın GSYİH’yi yaklaşık 0,95 birim azalttığını, Sağlık Harcamalarındaki bir birimlik artışın ise GSYİH’yi yaklaşık 0,59 birim artırdığını ortaya koymaktadır. Her iki değişkenin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar, demografik yaşlanmanın işgücü arzının azalması, sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki yükün artması ve sağlık hizmeti maliyetlerinin yükselmesi yoluyla ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini, buna karşılık sağlık harcamalarının beşeri sermayeyi güçlendirerek, üretkenliği artırıp ve yeni istihdam alanları yaratarak büyümeyi destekleyebileceğini göstermektedir. Bu çerçevede, Türkiye’nin demografik dönüşüm sürecini dikkate alan ve sağlık yatırımlarını stratejik bir büyüme aracı olarak değerlendiren politika tasarımlarının önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Sağlık Harcamaları, ARDL, Demografik yapı.

1.Giriş

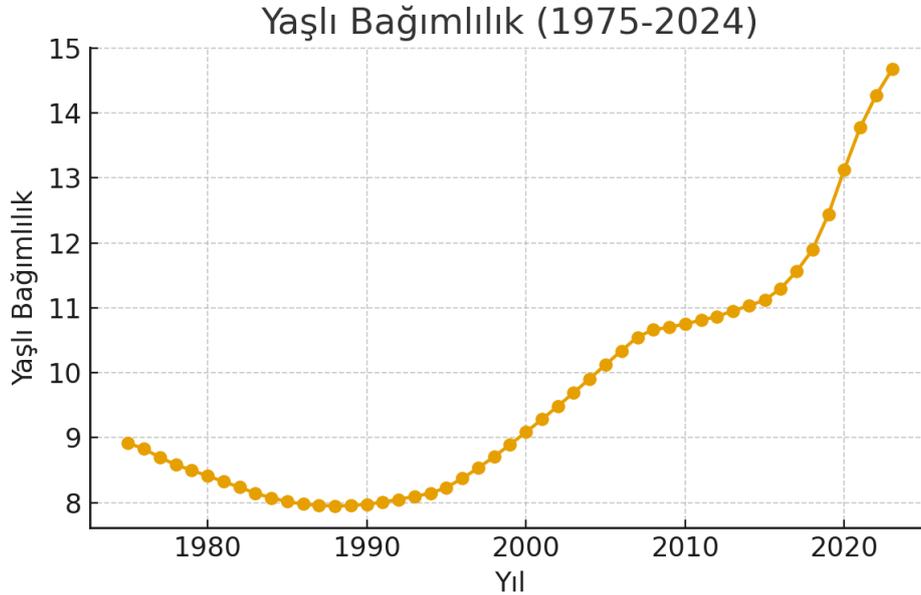
Demografik yaşlanma, son zamanlarda küresel ekonomilerin sürdürülebilir ekonomik büyüme süreçlerini etkileyen en önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir. Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte artan yaşlı bağımlılık oranı, işgücü arzını daraltmakta, tasarrufları sınırlamakta ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde birtakım mali baskılar yaratmaktadır (Bloom, Canning & Fink, 2010; Lee & Mason, 2017). Ampirik bulgular incelendiğinde, yaşlı nüfus oranında meydana gelen artışın uzun dönemde ekonomik büyüme oranları üzerinde negatif etkileri olduğu, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde bu etkinin daha güçlü bir biçimde hissedildiği konusunda görüş birliğinin olduğu görülmektedir (Moradi & Uslu, 2020; Ecevit vd., 2021).

Buna karşılık ise, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir beşeri sermaye yatırımı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Sağlık harcamalarının bireylerin verimlilik ve üretkenliğini artırdığı, işgücünün etkinliğini yükselttiği ve uzun

vadede ekonomik büyümeyi teşvik ettiği yönünde literatürde teorik ve ampirik bulgular mevcuttur (Barro, 2013; Bloom, Kuhn & Prettnner, 2022). OECD ve AB ülkeleri üzerine yapılan analizler de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır (Baltagi & Moscone, 2010). Türkiye ekonomisi üzerinde yapılan çalışmalar analiz edildiğinde de benzer şekilde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi desteklediğini, yaşlanmanın ise ekonomik büyüme üzerinde sınırlayıcı etkilerinin olduğu görülmektedir. Bundan dolayı, demografik dönüşüm sürecinde sağlık harcamalarının stratejik bir büyüme aracı olarak değerlendirilmesi oldukça önem arz etmektedir.

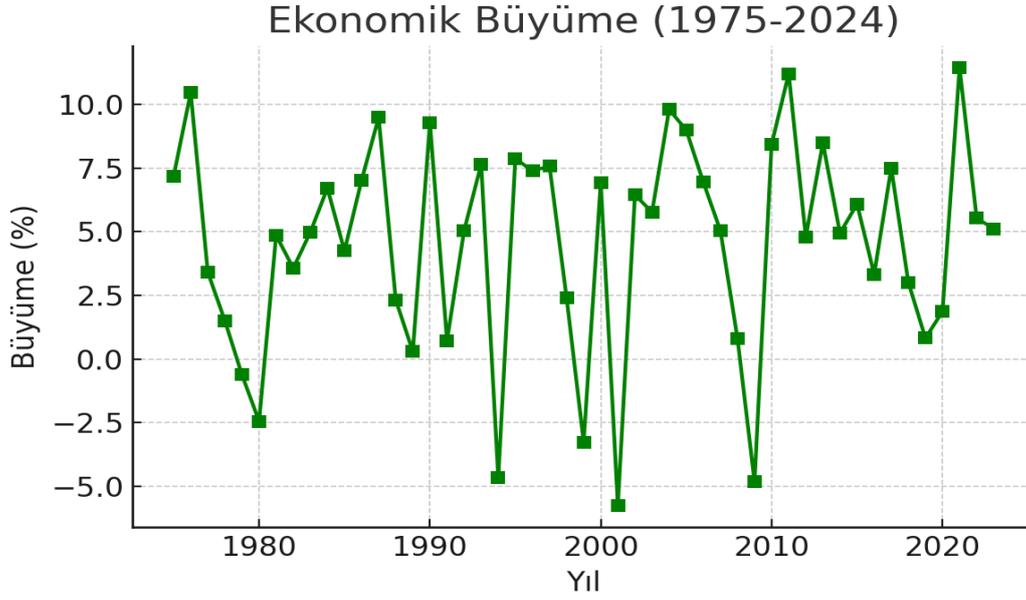
Aşağıda çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 1975-2024 yıllarına ait bilgileri ve grafikleri verilmiştir.

Şekil 1. Yaşlı Bağımlılık (1975-2024)

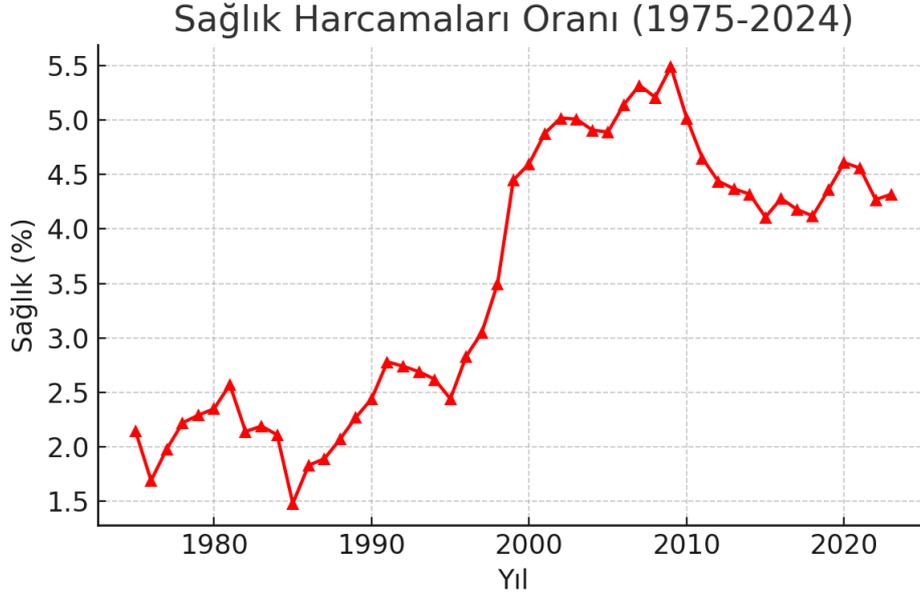
Şekil 1’de 1975-2024 dönemi için yaşlı bağımlılık oranının değişimi incelenmektedir. Demografik dönüşüm süreci, doğurganlık oranlarının düşmesi ve yaşam beklentisinin artmasıyla birlikte yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranında belirgin bir yükseliş yaratmaktadır. Bu durum sosyal güvenlik sistemleri, emeklilik fonları ve sağlık harcamaları üzerinde ciddi baskılar oluşturmaktadır. Teorik açıdan bakıldığında, yaşlı bağımlılık oranındaki artış işgücü arzının azalmasına, tasarruf oranlarının düşmesine ve uzun vadeli ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin zayıflamasına yol açabilmektedir. Demografik Ekonomi literatüründe yaşlı nüfusun artışı ile ekonomik büyüme arasında genellikle negatif yönlü bir ilişki olduğu kabul edilmekte, ancak beşeri sermaye yatırımları ve teknoloji kullanımı ile bu olumsuz etkinin kısmen dengelenebileceği de vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, artan yaşlı bağımlılık oranı ekonomik yapılar için hem maliyet hem de yeniden yapılanma gereklilikleri doğuran bir unsurdur.

Şekil 2. Ekonomik Büyüme (1975-2024)

Şekil 2, ekonomik büyüme oranlarındaki dalgalanmaları göstermektedir. 1975-2024 dönemi boyunca ekonomik büyüme, küresel krizler, petrol şokları, finansal istikrarsızlıklar ve ulusal makroekonomik politikaların etkisiyle belirgin dalgalanmalara sahne olmuştur. Teorik olarak Solow büyüme modeli, büyümenin sermaye birikimi, teknoloji ilerlemesi ve işgücü artışıyla belirlendiğini vurgularken; içsel büyüme teorileri Ar-Ge yatırımları, beşeri sermaye ve yeniliklerin uzun vadeli büyümenin temel dinamikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Büyüme oranlarındaki istikrarsızlık, yatırım kararlarını ve sermaye akımlarını doğrudan etkilemekte, aynı zamanda istihdam ve gelir dağılımı üzerinde önemli yansımalar yaratmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklık, sermaye hareketliliği ve kur politikaları, büyüme oranlarının seyrini belirleyen kritik unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 3. Sağlık Harcamaları Oranı (1975-2024)

Şekil 3, sağlık harcamalarının zaman içerisindeki seyrini ortaya koymaktadır. Demografik yaşlanma, gelir düzeyindeki artış, kentleşme süreci ve sağlık teknolojilerindeki gelişmeler sağlık harcamalarının artışını etkileyen başlıca faktörlerdir. Sağlık ekonomisi teorisine göre, sağlık harcamaları ekonomik büyüme üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkilere sahiptir. Doğrudan etkiler, artan sağlık yatırımlarının istihdam yaratması ve ekonomik aktiviteyi canlandırması şeklinde görülmektedir. Dolaylı etkiler ise, beşeri sermayenin gelişmesi, işgücü verimliliğinin artması ve uzun vadeli büyüme potansiyelinin güçlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, aşırı sağlık harcamaları mali sürdürülebilirlik açısından bazı riskler barındırmaktadır. Kamu bütçelerinde sağlık harcamalarının payının artması, eğitim ve altyapı gibi diğer alanlara ayrılacak kaynakların azalmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleyici etkilerinin yanında mali disiplin ve verimlilik kriterlerini de dikkate alarak yönetilmelidir.

2.Literatür

Demografik yaşlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri son yıllarda önemli bir sorgulama konusu haline gelmiştir. OECD ülkeleri üzerinde bölgesel verimlilik dinamiklerini inceleyen rapora göre, yaşlı nüfusun (+65) payında meydana gelen artışın işgücü arzı, toplam faktör verimliliğini ve üretkenliği baskılayıcı bir etken olduğu görülmektedir (OECD, 2019). Gelişmekte olan ve OECD ülkelerini kapsayan çalışmalarda genellikle, yaşlı bağımlılık oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinin özellikle emeklilik ve sağlık harcamaları nedeniyle kamu kesimi üzerinde yaratmış olduğu negatif baskılarla daha da arttığı belirtilmiştir (Hu, 2024; Thanh Trong, 2024). Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalarda, nüfus yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemli negatif ve kısıtlayıcı bir etki yarattığı ayrıca analizlere tasarruf,

tüketim ve finansal gelişim gibi farklı kontrol değişkenler eklendiğinde dahi yaşlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif ve kalıcı olmaya devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Ecevit vd., 2021; Moradi & Uslu, 2020). Nitekim Türkiye’de yaşlanma göstergelerinin son yıllarda belirgin biçimde yükseldiğine dair kaynaklar da bu sonucu teyit etmektedir (World Bank, 2025).

Öte yandan diğer bir bağımsız değişken olan sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, beşerî sermaye ve verimlilik konusunda katkı sağlayarak pozitif olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. OECD üye ülkeleri ele alan çalışmada sağlık göstergelerinin büyüme ile anlamlı ve genellikle pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Beylik vd., 2022), AB ülkeleri için 2000–2019 dönemi panel analizi, sağlık harcaması ile büyüme arasında çift yönlü kısa dönem nedensellik ve uzun dönemde sağlık-büyüme hipotezini destekler nitelikte bulgular ortaya koyduğu görülmüştür (Özyılmaz vd., 2022). OECD ülkelerinde yapılan çalışmada sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi desteklediğini, fakat etkinin görece olarak sınırlı olduğunu, belirli bir sınırı aştıktan sonra ise katkının giderek azaldığı sonucuna ulaşılmaktadır (Hu, 2024). Türkiye örneğinde yapılan başka bir analizde ise, sağlık harcaması ile kişi başı gelir arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi ve istikrarlı bir pozitif ilişki tespit edilmiştir (İlgün vd, 2023). Bu sonuç, sağlık yatırımlarının beşerî sermayeyi güçlendirerek üretkenliği artırdığı ve uzun vadede ekonomik büyüme potansiyelini desteklediği yönünde görüşleri olan modern büyüme teorileriyle uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu bulgular ile yapılan çalışma arasında teorik ve ampirik olarak benzerlikler görülmektedir. Uzun dönemli sonuçlar incelendiğinde yaşlı bağımlılık oranının GSYİH üzerinde negatif, sağlık harcamalarının ise pozitif ve istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca yapılan teşhis testlerinin sağlam olması ise modelin güvenilir olduğunu göstermektedir. Politika düzeyinde demografik yaşlanmanın ekonomik büyüme üzerinde meydana getirdiği negatif etkileri dengelemek amacıyla sağlık yatırımlarının verimlilik odaklı planlanması, etkin kaynak tahsisi ve yaşa duyarlı işgücü politikalarından olan aktif yaşlanma, beceri güncelleme, kadın ve ileri yaş istihdamını artırma gibi politikalar bir arada düşünülmelidir (OECD, 2019; Hu, 2024; Özyılmaz vd., 2022).

3. VERİLER VE EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde demografik yaşlanma, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki var olan ilişkiler 1975–2024 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla incelenmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak ve bağımlı değişken olarak reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranı, bağımsız değişkenler ise demografik yapı göstergesi olarak yaşlı bağımlılık oranı ve sağlık göstergesi olarak da toplam sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı analize dâhil edilmiştir. Verilerin tamamı “Dünya Bankası Veri Tabanından” elde edilmiştir.

Analiz yöntemi olarak ise ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı tercih edilmiştir. ARDL modeli, değişkenlerin farklı durağanlaşma düzeylerine I(0) ve I(1) sahip olmasına imkân tanınması ve hem kısa hem uzun dönem sonuçlarını aynı anda analiz etmesi nedeniyle seçilmiştir. Çalışmada öncelikle srielerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle sınanmıştır. Ardından değişkenler arasında var olan uzun dönemli ilişkileri belirlemek için F-bounds testine bakılmıştır. Modelin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilmiş, modelin sağlamlık testleri otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hataları kontrol edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kullanılan ARDL modelinin istatistiksel olarak güvenilir ve ekonometrik varsayımlara uygun olduğunu göstermektedir.

Aşağıda sırasıyla analizin aşamaları yer almakta ve bu aşamalarda ortaya çıkan sonuçların yorumları verilmektedir.

Tablo 1. Phillips-Perron (PP) ve Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

PP	t-İstatistiği	Olasılık	Sonuç
GDP	-7.137***	0.000	Durağan
OLDER	1.526	0.994	Durağan Değil
SAĞLIK	-1.472	0.825	Durağan Değil
d(GDP)	-19.198***	0.000	Durağan
d(OLDER)	-3.833**	0.023	Durağan
d(SAĞLIK)	-3.636***	0.008	Durağan
ADF	t-İstatistiği	Olasılık	Sonuç
GDP	-6.793***	0.000	Durağan
OLDER	-1.450	0.831	Durağan Değil
SAĞLIK	-1.044	0.927	Durağan Değil
d(GDP)	-7.498***	0.000	Durağan
d(OLDER)	-3.833**	0.023	Durağan
d(SAĞLIK)	-5.921***	0.000	Durağan

Çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeylerini incelemek amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme değişkeni (GDP) düzeyde durağan, yaşlı bağımlılık oranı (OLDER) ve sağlık harcamaları (SAĞLIK) değişkenlerinin ise düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Durağan olmayan iki değişkenin de birinci farkları alındığında $d(OLDER)$, $d(SAĞLIK)$ değişkenlerinin $I(1)$ düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, değişkenlerin farklı durağanlık düzeylerine $I(0)$ ve $I(1)$ sahip olduğundan dolayı, hem kısa hem de uzun dönem ilişkilerini analiz etme imkânı sunan ARDL sınır testi analizi uygun bulunmuştur

Tablo 2. ARDL Uzun Dönem Sonuçları

GDP	KATSAYI	OLASILIK
OLDER	-0.950**	0.031
SAĞLIK	0.589**	0.029
C	11.197***	0.003

Uzun dönem sonuçlar incelendiğinde, yaşlı bağımlılık oranının ekonomik büyüme üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde -0.950 katsayısı ile negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, nüfusun yaşlanmasının işgücü arzını azaltıp, tasarrufları düşürerek ve kamu harcamalarını artırarak büyüme üzerinde sınırlayıcı etki göstermektedir. Buna karşılık, sağlık harcamaları 0.589 katsayısı ile büyümeyi pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir. Sağlık yatırımlarının beşerî sermayeyi güçlendirmesi, işgücünün verimliliğini ve etkinliğini artırması ve uzun dönemde üretim kapasitesini genişletmesiyle açıklanabilmektedir. Bu bulgular, demografik dönüşümün yaratacağı olumsuzlukların azaltılması için sosyal ve ekonomik politikaların gözden geçirilmesi, aynı zamanda sağlık yatırımlarının sürdürülmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 3. Diagnostik Testler

Test	İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey LM	0.605	0.552
Breusch-Pagan-Godfrey	0.742	0.700
Ramsey RESET	1.672	0.104
Jarque- Bera	1.844	0.397

Diagnostik test sonuçları modelin anlamlılığını ve güvenilirliğini teyit etmektedir. Breusch-Godfrey LM testi otokorelasyon sorunu olmadığını işaret etmekte, Breusch-Pagan-Godfrey testi ise değişen varyans probleminin bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca Ramsey RESET testi modelin doğru şekilde tanımlandığını, Jarque-Bera testi ise hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

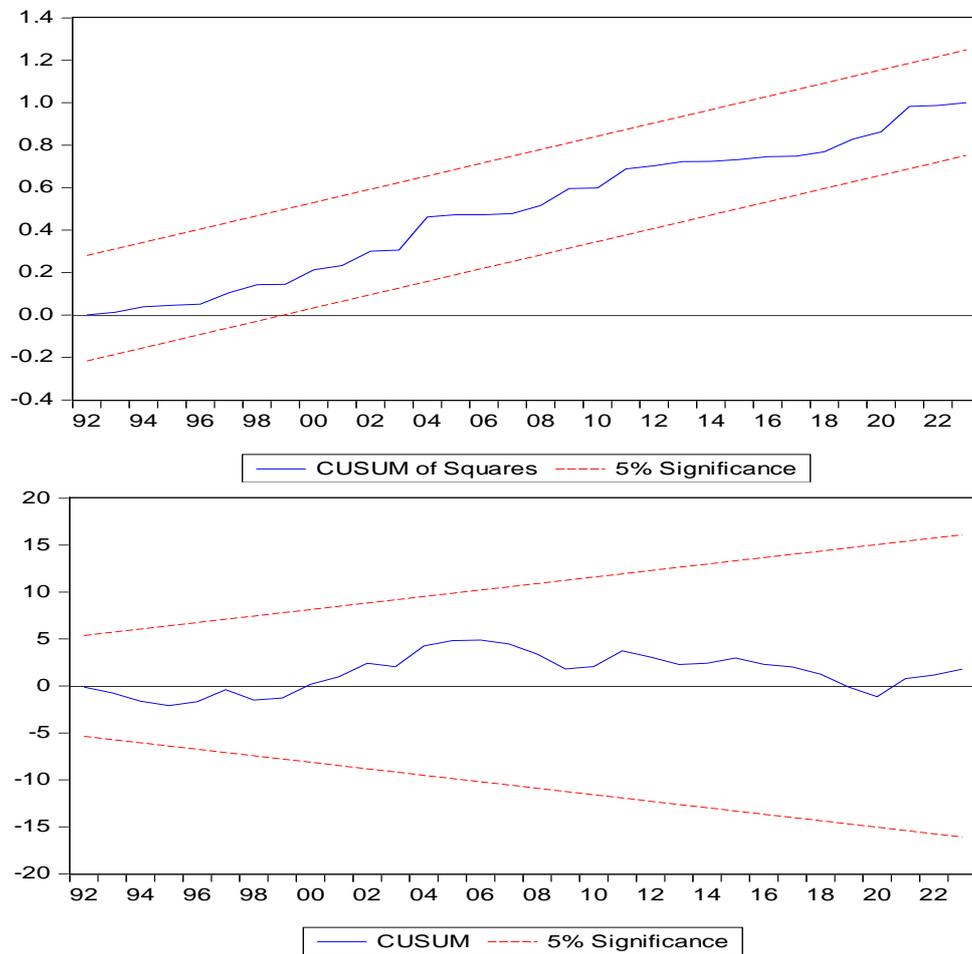
Bu bulgular, tahmin edilen ARDL modelinin hem istatistiksel açıdan güvenilir hem de ekonometrik varsayımlara uygun olduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla elde edilen

kısa ve uzun dönem katsayılarının geçerliliği güçlenmekte, politika önerileri açısından da sağlam bir temel sunmaktadır

Tablo 4. F Test Sonuçları

F İstatistiği = 9.662***	Anamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
	%10	2.63	3.35
	%5	3.1	3.87
	%1	4.13	5

F sınır testi bulgularına göre, hesaplanan istatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Yani, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir.

Şekil 4. Cusum ve CusumQ testleri

Sonuçlar ve Politika Önerileri

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için uygulanan ARDL modeli bulguları, demografik yapı ve sağlık harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, yaşlı bağımlılık oranının uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini, buna karşılık sağlık harcamalarının uzun vadede büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Bu durum, bir yandan demografik yaşlanmanın ekonomik büyüme süreci için ciddi zorluklar barındırdığını, diğer yandan sağlık alanına yapılacak yatırımların bu zorlukların etkisini hafifletebilecek önemli bir politika aracı olduğunu işaret etmektedir.

Yaşlı nüfusun artışıyla birlikte emek piyasasında arzın daralması, sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki mali baskının artması ve sağlık hizmetleri talebinin yükselmesi, büyüme sürecinde yavaşlatıcı etkilere yol açmaktadır. Bu bağlamda, demografik dönüşümün yarattığı baskıların etkin bir şekilde yönetilebilmesi için Türkiye'nin emek piyasasına yönelik kapsayıcı politikalar geliştirmesi kritik görünmektedir. Özellikle kadınların ve yaşlı bireylerin işgücüne katılımını teşvik eden düzenlemeler, emeklilik sisteminin mali sürdürülebilirliğini güvence altına alacak reformlar ve aktif yaşlanma politikaları bu noktada önem arz etmektedir. Ayrıca, göç politikalarının işgücü arzını destekleyecek biçimde yeniden tasarlanması da demografik baskıların azaltılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Sağlık harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyümeyi destekleyici etkisi ise, sağlık sektörünün yalnızca bir maliyet unsuru değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın önemli bir bileşeni olduğunu da göstermektedir. Sağlık alanına yapılan yatırımlar, işgücünün verimliliğini artırmakta, beşeri sermayeyi güçlendirmekte ve yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Bu nedenle, sağlık altyapısının güçlendirilmesi, koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verilmesi ve Ar-Ge odaklı sağlık teknolojilerinin desteklenmesi, Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik büyüme stratejilerinde öncelikli hedefler arasında yer almalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme hedefleri doğrultusunda, demografik dönüşümün getirdiği zorlukların yönetilmesi ve sağlık sektörünün büyümeyi destekleyici potansiyelinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, emek piyasasının esnekliğini artıran, beşeri sermayeyi güçlendiren, sağlık hizmetlerine erişimi genişleten ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini güvence altına alan politika paketleri geliştirilmelidir. Böylelikle, demografik yaşlanmanın büyüme üzerindeki olumsuz etkileri azaltılabilir ve sağlık harcamalarının üretkenliği artırıcı rolü daha etkin biçimde kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Aytemiz L, Sart G, Bayar Y, Danilina M & Sezgin FH (2024) The long-term effect of social, educational, and health expenditures on indicators of life expectancy: an empirical analysis for the OECD countries. *Front. Public Health* 12:1497794. doi: 10.3389/fpubh.2024.1497794
- Bloom, D. E., Canning, D., & Fink, G. (2010). Implications of population ageing for economic growth. *Oxford Review of Economic Policy*, 26(4), 583–612.
- Bloom, D. E., Kuhn, M., & Prettnner, K. (2018). Health and economic growth (IZA Discussion Paper No. 11939). IZA – Institute of Labor Economics.
- Baltagi, B. H., & Moscone, F. (2010). Health care expenditure and income in the OECD reconsidered: Evidence from panel data. *Economic Modelling*, 27(4), 804–811.
- Barro, R. J. (2013). Health and economic growth. *Annals of Economics and Finance*, 14(2A), 305–342.
- Beylik U, Cirakli U, Cetin M, Ecevit E & Şenol O (2022) The relationship between health expenditure indicators and economic growth in OECD countries: A Driscoll-Kraay approach. *Front. Public Health* 10:1050550. doi: 10.3389/fpubh.2022.1050550.
- Ecevit, E., Çetin, M., Yıldız, Ö., & Doğan, R. (2021). Does the aging population become a constraint to the growth of Turkish economy? New evidence from time series analysis (1970–2018). *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 58, 367–392.
- Hu Q, Wang L. Economic growth effects of public health expenditure in OECD countries: An empirical study using the dynamic panel threshold model. *Heliyon*. 2024 Feb 8;10(4):e25684. doi: 10.1016/j.heliyon.2024.e25684. PMID: 38370248; PMCID: PMC10869859.
- İlgün, G., Konca, M., & Sönmez, S. (2023). The relationship between the health transformation program and health expenditures: evidence from an autoregressive distributed lag testing approach. *Value in Health Regional Issues*, 38, 101-108.
- Karagöz, K. (2024). The effect of population ageing on savings: A time series analysis for Türkiye. *Theoretical and Applied Economics*, 31(4), 153–164.
- Lee, R., Mason, A., & Cotlear, D. (2010). Some economic consequences of global aging: A discussion note for the World Bank (Health, Nutrition and Population Discussion Paper). The World Bank. Retrieved from
- Moradi, M. & Uslu, N.C. (2020). The impacts of population aging on Turkey's economic growth: an empirical analysis with ARDL model. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*, V.9(4), p.292-303.
- Federica D., Taku H. & A. C. Lembcke (2019). Ageing and productivity growth in OECD regions: Combatting the economic impact of ageing through productivity growth? Paris: OECD Publishing. (Report).

Ozyilmaz A, Bayraktar Y, Isik E, Toprak M, Er MB, Besel F, Aydin S, Olgun MF & Collins S. The Relationship between Health Expenditures and Economic Growth in EU Countries: Empirical Evidence Using Panel Fourier Toda-Yamamoto Causality Test and Regression Models. *Int J Environ Res Public Health*. 2022 Nov 16;19(22):15091. doi: 10.3390/ijerph192215091. PMID: 36429808; PMCID: PMC9690520.

Thanh Trong, N., Thi Dong, N., & Thi Ly, P. (2024). Population aging and economic growth: evidence from ASEAN countries. *Cogent Business & Management*, 11(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2298055>

GEORGE RITZER’İN TOPLUMUN MCDONALDLAŞTIRILMASI” KAVRAMI VE TÜKETİM-KÜLTÜR MODELİ ÜZERİNE

*Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI

Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil

ORCID: 000-0003-1052-6092

sevrafirinci@gmail.com

Özet

Bu çalışmada George Ritzer’in temel kavramlarından biri olan Mcdonaldlaştırma tanımlanmış ve kapitalizmin geldiği noktada modern toplumlarda oluşan tüketim kültür tartışmalarına yer verilmiştir. George Ritzer’in Mcdonaldlaştırma kavramı, son dönemde kapitalizmin temel dinamiğini, tek tipleştirici yönünü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tüketim biçimlerini tanımlayan bir kavramdır. İnsan, doğası gereği tüketen bir varlıktır. Ancak modern dönemin ekonomik sistemi olan kapitalizm, temel dinamiğini ihtiyaca dayalı olmayan tüketimden almaktadır ve insan yaşamını buna bağlı olarak dönüştürmektedir. Ritzer’in Mcdonaldlaştırma kavramı da kapitalizmin özellikle son dönemlerdeki tüketim biçimlerini, ihtiyaca dayalı olmayan tüketim olgusunu tanımlamaktadır. Kapitalizmin özellikle son dönemlerinde tüketim biçimlerinde önemli değişimlerin yaşandığı bilinmektedir. Özellikle 1980’den sonra küreselleşme dalgasının tüm dünyayı sarması, kapitalizmin geçirdiği son krizle birlikte kendini ve onu ayakta tutan tüketim biçimlerini yeniden yapılandırması söz konusudur. Fordizmin krize girmesi ile kendini yeniden yapılandıran kapitalist sistem, bu dönemde ortaya çıkan para sermaye ile tüketim biçimlerini de dönüştürmüştür.

Anahtar Sözcükler: Fordizm, Toplumun Macdonaldlaştırılması, Kapitalizm

George Ritzer's Concept of the McDonaldisation of Society and the Consumption-Culture Model

Abstract

This study introduces McDonaldisation, one of George Ritzer's fundamental concepts, and discusses the consumer culture debates that have emerged in modern societies at the current stage of capitalism. George Ritzer's concept of McDonaldisation is a concept that defines the fundamental dynamics of capitalism in recent times, its homogenising aspect and the resulting forms of consumption. Human beings are, by nature, consuming entities. However, capitalism, the economic system of the modern era, derives its fundamental dynamics from consumption that is not based on need and transforms human life accordingly. Ritzer's concept of McDonaldisation also defines the forms of consumption, particularly in the recent periods of capitalism, and the phenomenon of consumption that is not based on need. It is known that significant changes have taken place in consumption patterns, particularly in the recent periods of capitalism. Particularly after 1980, the wave of globalisation that swept across the world, along with the recent crisis capitalism underwent, led to the restructuring of capitalism itself and the forms of consumption that sustain it. The capitalist system, which restructured itself with the crisis of Fordism, also transformed the forms of consumption with the emergence of money capital during this period.

KeyWords: Fordism, the McDonaldisation of Society, Capitalism

Kapitalizmin ekonomik modeli olan fordizm, piyasaların tek tip ürüne doyması ile krize girmiştir. Kapitalizmin girdiği her krizden ders alarak çıktığı ve kendini yeniden yapılandığı düşünüldüğünde son dönemde yeni paradigmanın fordizmin tek tip ürünlerine ve buna dayalı tüketim biçimine alternatif olarak çeşitli ve çok yönlü tüketimi oluşturduğu ve yaymaya çalıştığı bilinmektedir.

Fordizm, modern toplumları hem ekonomik ve hem de sosyal anlamda şekillendiren bir üretim paradigmasıdır. “Teknik anlamda Fordizm; sanayi üretiminin büyük oranda kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, idari işler ile kol kuvvetine dayalı işlerin Taylorist bir ayrımla belirlendiği, işbölümünün ve iş tanımlarının katı bir şekilde

yapıldığı, ürün standartlaştırmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimidir” (Eraydın, 1992: 15). “Gramsci tarafından getirilen, Fordizm’in geniş açıdan eleştirel tanımı ise; Kapitalist medeniyette yeni bir dönemi başlatan, planlı ekonomiye geçişe damgasını vuran, yalnızca üretimi değil bireyi de planlayan, yeni bir işçi (ve insan) tipi yaratmak için hayatının en mahrem alanlarını işgal eden ve bir montaj hattı ile sınırlı kalmayan yaklaşımdır” (Kumar, 1995: 68).

Kapitalizmin 1980’den sonra değişen ve kendini yeniden yapılandıran yapısı göz önünde bulundurulduğunda, sistemin özünde aynı kaldığı ve modern bir paradigma olan fordizmin pek çok yönünü miras aldığı söylenebilir. Ancak özellikle teknolojinin son dönemde artan gelişimi, para sermayenin ortaya çıkışı ve tüketim biçimlerinin çeşitlendirilip eğlence sektörüyle birleştirilerek arttırılmaya çalışılması süreci göz önünde bulundurulduğunda, McDonaldlaştırma olgusunun küreselleşme dalgasından etkilenerek, yeni yeni gelişen tüketim biçimlerini tanımladığı ancak özünü modern dönemin ekonomik sistemi olan fordizmin temel dinamiklerinden aldığı söylenebilir.

McDonaldlaştırma, kapitalizmi ayakta tutacak ve sistemin devamlılığını sağlayacak bir tüketim anlayışının tüm sosyal yaşama yayılması sürecini tanımlar. Kapitalizmin yıkıcı ekseninde hoyratça tüketim ve hedonistik yaşam biçimi bağlamında hayat bulur. Temel dinamikleri ile modern bir ekonomik sistem olan kapitalizmi ayakta tutan son dönem tüketim odaklı yaşam biçimlerini tanımlar. Ve 19 yüzyılın başında yaşam bulan fordist sistemin hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, ölçülebilirlik, tek tip üretim anlayışını miras alır. Ancak küreselleşme dalgası ile piyasada artan talep farklılığına bağlı olarak tüketim biçimlerini çeşitlendirir ve talep odaklı ürünlere de yer vererek piyasanın nabzını tutmaya ve farklılıkları da tüketirmeye çalışır.

“McDonaldlaştırma, Weber’in akılcılık kuramının bir uzantısıdır. Bürokrasinin işbölümü, denetim ve akılcılık ilkeleri ile McDonaldlaştırmayı eşleştiren Ritzer, akılcılığın akıldışılığı ve akılcılığın demir kafesi kavramsallaştırmalarının da altını çizmektedir. Ona göre akılcılaştırılmış ortamlar, zamanla insanın insan gibi davranmadığı, insan olmaktan çıkarıldığı ortamlardır. Ritzer bu görüşünü Yahudi soykırımı sırasındaki “toplum mühendisliği” girişimlerine de uyarlamıştır. Yine Taylor’ın bilimsel yönetim ilkeleri de akılcılaştırma, standartlaştırma ve denetim unsurları ile McDonaldlaşmanın önceli olarak ele alınmıştır. Ritzer, Henry Ford’un

montaj bandı uygulamalarını da akılcılığın akıldışılığının ya da McDonalddlaşmanın önceli olarak konumlamıştır” (Nazlı, 2023: 172).

Mcdonalddlaştırma, her dönemde kapitalizmin aynı özü barındıran, müşterilerini birer tüketici olarak eşitleyen, ancak temelde çarpık ve eşitsiz bir anlayışa dayanan sistemin son dönem aldığı biçimdir. Modern bir üretim paradigması olan Fordizmin tek tipleştirici ve insan yaşamını yıkıcı etkilerini içinde barındırır. Ancak yeni dönemin değişen taleplerine açık biçimde piyasayı farklı ve çeşitli ürünlere boğan bir yanılısama yaratır. Bu durum küreselleşme, farklılık, yerellik, esneklik gibi yeni dönemin üretim paradigmasında yer alan dönüşümlerle paralellik gösteren bir olgudur. Örneğin bir Mcdonalds restoranında yer alan bir ramazan menüsü, yeni dönem tüketim biçimlerinin ve özünde kapitalizmin piyasanın taleplerine uygun hizmet sunma ve bu bağlamda küresel piyasada ayakta kalma çabasının sonucudur.

Özünde yiyecek, içecek, giyim, okuma, cinsellik gibi hayatın her alanındaki etkinliği tek tipleştirmeye çalışan bir olgu olan Mcdonalddlaştırma, yeni dönemin küresel değişimlerine de açık bir görünüm sergilemektedir. Yerelliğe vurgu ve farklı olanı tükettirme de yeni dönemde sistemi ayakta tutan ve Mcdonalddlaştırma olgusu içinde yer alan bir durumdur. Mcdonalddlaştırma, teknolojinin hızlı gelişimi, sermayenin gerçek anlamda tüm küreye yayılması ve para sermayenin ortaya çıkışı ile yeni dönem tüketim biçimlerinde gerçekleşen değişimleri tanımlasa da, genel anlamı ve özü itibariyle kapitalizmin ve modern dönemin tek tipleştirme mantığını içinde barındırmaktadır.

“Çalışanlar ne kadar programlanmış ve denetlenmiş olurlarsa olsunlar, sistemin işleyişini bozabilirler. Yavaş bir işçi bir BigMac’ın hazırlanmasını ve teslimini verimsiz hale getirebilir. Kurallara uymayı reddeden bir işçi sala talık turşusunu ya da bir hamburgerin özel sosunu koy mayarak öngörülemezlik yaratır. Dalgın bir işçi kutuya çok az patates koyarak büyük boy patates siparişinin az görünmesine neden olur. Bunlar ve diğer nedenlerden dolayı McDonald’s insanların yerine insansız teknoloji jiler (örneğin bardak dolduğu zaman kapanan içecek dağıtıcısı, patatesler kızarıncaya yukarı kalkan kızartma makinesi, kasiyerin fiyat ve miktarları hesaplamasına gerek bırakmayan, önceden programlanmış yazarken salar ve belki gelecekte hamburger yapabilen robotlar gibi) kullanma zorunluluğu hissetmektedir. Bu teknoloji şirketin işçiler üzerindeki denetimini arttırır. Dolayısıyla McDonald’s, müşterilerine çalışanlarının ve hizmetin tutarlı olacağını garanti eder” (Ritzer, 1998: 38).

Yerellik ve farklılıklara açık duruşu ile post modern bir olgu olarak görülse de bu durum yalnızca sistemin kendi devamlılığı için talebe dönük üretimi hedef almasının ürünüdür. Ve temel dinamikleri ile modern dönemin çizgilerini özellikle Fordist Taylorist üretim biçimini hala içinde barındırmaktadır. Genel anlamda piyasaya hitap etmek ve tüketicileri çekmek için farklılıklara yer vermektedir. Bu durum çeşitliliğe bağlı bir özgürlük olarak algılanmaktadır. Ancak kapitalizmin yarattığı her üretim paradigmasının tek amacının sistemin devamlılığını sağlayacak üretim ve tüketim anlayışını hâkim kılmaya çalışacağı unutulmamalıdır. Zira sermayenin ve sistemin amacı hiçbir zaman insan dünyası için yapıcı, özgürleştirici bir durum yaratmak değil her koşulda ayakta kalmak ve kar hacmini büyütmektir.

Farklılıklara açıklık, yerellik Mcdonaldlaştırma olgusu içinde görülen gerçekliklerdir. Ancak bu durum sermayenin küreselleşmesi ile bağlantılı olarak yerel yaşam biçimlerinin tükettirilmesi ve bu şekilde sistemin devamlılığını sağlaması sürecinin göstergesidir. Bu yönüyle özgürleşimi, yerelliği, farklılığı yansıtır bu doğrultuda postmodern dönemin gerçekliği olarak görülen pek çok durumun, özünde modernizmin tek tipleştirici yanını ve kapitalizmin yıkıcılığını içinde barındırdığı söylenebilir.

Sistem, yeni dönemde kültürel dönüşümleri dikkate alarak, tüketim biçimlerini bu doğrultuda yapılandırmakta, tüketimi de yerel talepler ve kültürel örüntüleri de hesaba katarak biçimlendirmektedir. Bu durum modern dönemin tek tip ürün ve tek tip tüketim olgusundan farklı olarak yerel unsurların yaşam bulduğu ve farklılıkların da tükettirildiği bir süreci gözler önüne sermektedir. Sermayenin küreselleşerek, tüketimde farklılıkları da hesaba katması ve bu yönde şekillendirmesi ile küresel yerellik olgusunun ortaya çıkışı da gündeme gelmiştir.

Bu durum (küresel yerellik / Glocalization) sermayenin sınır tanımadan yayılması ve talebe göre şekillendirdiği tüketim biçimlerini kürenin her yanına yayması sürecini tanımlamaktadır. Günümüzde piyasaların talebe göre değişebilen, esnek, yerel, etnik, kültürel, cinsel farklılıkları göz önünde bulundurarak üretim yaptığı ve ancak bu şekilde ayakta kalabildiği bilinmektedir. 1980'lerde ekonomide gerçekleşen dönüşüm ile birlikte piyasanın çok daha vahşi bir rekabet içine girdiğini söylemek mümkündür. Bu süreç içinde firmalar piyasada tutunabilmek ve birer marka olabilmek için piyasada gerçekleşebilecek talebi de öngörmeye çalışmakta, bu doğrultuda her farklılığa ve değişikliğe de yer vermek durumunda kalmaktadırlar.

Küresel yerellik olgusu, sermayenin sınır tanımadan tüm küreye yayılması sürecini tanımlamakta, piyasanın artan farklılıklarına ve yayıldığı alanlardaki yerel örüntülere de yer vermek durumunda kalması anlamına gelmektedir. Bu süreç modern dönemin evrensellik,

belirlenimcilik anlayışını yıkmakta ve farklılıklara yer veriş i ile özgürleş imci bir görünüm sergilemektedir. Bu yönüyle modern paradigmadan bir kopuş olarak algılanmaktadır. Ancak kapitalizmin modern dönemin bir ürünü olduğu ve ürettiğ i her paradigmanın ve yerelliklere açık gibi görünen tüm tüketim modellerinin, modern dönemin dinamiklerinden mutlaka beslenmesi gerektiğ ini vurgulamak gerekmektedir. Yeni üretim sisteminin ve buna bağ lı olarak tük etimin, özellikle modern dönemin üretim paradigması olan Fordizmin pek çok dinamiğ inin üzerine inşa edildiğ i unutulmamalıdır. Bu durum kaçınılmazdır. Zira kapitalizm özü gereğ i öngörülebilir, hesaplanabilir, ölçülebilir piyasalar içinde ayakta kalabilmektedir. Bu süreçte Mcdonalastırma olgusunun yerelliğe vurgusu ile postmodern bir görünüm sergilediğ ini ancak özü itibarı ile modern dönemin mirası üzerinde kendini devam ettirdiğ ini ve bu doç rultuda şekillendirildiğ ini belirtmek gerekmektedir.

Kaynaklar

Ayda Eraydın, Post-Fordizm ve Değ iş en Mekânsal İncelikler, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Kasım 1992, pp.15.

Krishan Kumar, Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma; Çağ daş Dünyanın Yeni Kuramları, çeviri: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayını, Ankara, 1995, pp. 68.

Nazlı, K, A, (2023), “George Ritzer (1998). Toplumun Mcdonaldlaştırılması: Çağ daş Toplum Yaş amının Değ iş en Karakteri Üzerine Bir İnceleme” Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1

Ritzer, G. “Toplumun Mcdonaldlaştırılması”, Çeviri: Ş en Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, 1998, İstanbul

OSMANLI TÜRKÇESİNDE “DAHI” SÖZCÜĞÜNÜN ANLAM VE İŞLEVLERİ: MECMÛ‘ATÜ’S-ŞANÂYİ‘ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Serdal KARA

Mardin Artuklu Üniversitesi,

serdalkaraa@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0133-7767

ÖZET

Osmanlı Türkçesinde sık kullanılan bağlaç türlerinden “dahı”, bugünkü Türkçede büyük ölçüde “de/da” ile karşılanmaktadır. Ancak tarihsel metinlerdeki örnekler incelendiğinde, “dahı”nın işlev yelpazesinin çok daha geniş olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, çeşitli konuları içeren ansiklopedik bir eser olan Mecmû‘atü’s-Şanâyi‘’den alınan örnekler ışığında “dahı”nın semantik ve pragmatik işlevleri sınıflandırılmıştır. Bulgular, kelimenin yalnızca ekleme yapmakla sınırlı kalmadığını; kıyas, pekiştirme, ardışıklık ve tekrar gibi farklı bağlamsal işlevler de üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle “dahı”, Osmanlı Türkçesinin söylem örgüsünde önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, bağlaçlar, dahı, Mecmû‘atü’s-Şanâyi‘, söylem işlevleri

THE MEANING AND FUNCTIONS OF THE WORD “DAHI” IN OTTOMAN TURKISH: THE EXAMPLE OF MECMÛ‘ATÜ’S-ŞANÂYİ‘

ABSTRACT

Among the commonly used conjunctions in Ottoman Turkish, “dahı” is largely rendered as “de/da” in modern Turkish. However, an examination of historical texts reveals that the functional range of “dahı” is much broader. In this study, based on examples taken from Mecmû‘atü’s-Şanâyi‘, an encyclopedic work covering various subjects, the semantic and pragmatic functions of “dahı” are classified. The findings indicate that the word is not limited to additive meaning; it also serves different contextual functions such as comparison, emphasis, sequence and repetition. In this respect, “dahı” plays a central role in the discourse structure of Ottoman Turkish.

Keywords: Ottoman Turkish, conjunctions, dahı, Mecmû‘atü’s-Şanâyi‘, discourse functions

Giriş

Osmanlı Türkçesi söz varlığında sık kullanılan bağlaç ve zarf unsurlarından biri olan “dahı”, hem gramatikal işlevleri hem de anlamsal nüanslarıyla dikkate değer bir unsurdur. Modern Türkçedeki “de/da, bile” (Türkçe Sözlük, 2011:580; Ayverdi, 2016: 247) gibi anlamları karşılayan bu kelime, klasik metinlerde bağlamın gereğine göre ekleme, kıyas, pekiştirme, ardışıklık, yineleme gibi çok yönlü anlam değerleri kazanabilmektedir. Bu çok katmanlılık,

yalnızca dilin söz varlığını değil, aynı zamanda dönemin düşünce yapısını, anlatım alışkanlıklarını ve metin türlerine özgü söylem biçimlerini de yansıtmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı Türkçesinde “dahı”nın işlevlerini ayrıntılı biçimde sınıflandırmak ve bu sınıflandırmayı Mecmû‘atü’s-Şanâyi‘ (Kara, 2020) adlı ansiklopedik eserden seçilmiş örneklerle desteklemektir. Farklı sanat, zanaat, teknik ve tıbbî uygulamalara dair bilgiler içeren bu eser, yalnızca dil tarihi açısından değil, aynı zamanda kültürel belleğin aktarımı açısından da değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Araştırmada, “dahı”nın kullanım alanları “ekleme, ardışıklık, tekrar/yineleme, karşılaştırma/üstünlük, pekiştirme” başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Örneğin, “eger bakır tava olursa dahı a‘lâ olur” (46a/8) ifadesinde “dahı” üstünlük ve tercih bildiren bir bağlam kurarken; “ol kâmişları vuşla vuşla götürüp dahı şîrûğan yağı içine bırağalar” (59b/14) örneğinde ardışıklık işlevi öne çıkmaktadır. Yine “evvelkiden dahı pesendîde ola” (36a/15) örneği, kıyaslama yoluyla “öncekinden daha iyi” anlamını pekiştirmektedir. Tekrar işlevi ise “bir kerre dahı kıl elekden eleyüp” (49b/14) örneğinde açıkça görülmektedir.

Dolayısıyla “dahı”, metinlerde tekdüze bir bağlaç ya da zarf olarak değil, bağlamsal çeşitliliğe sahip dinamik bir anlatı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta yalnızca “de/da, daha, ve” (Şemseddin Sâmî, 1995: 603) karşılıklarıyla açıklanabilen bu öge, aslında Osmanlıca metinlerde çok daha zengin işlevler üstlenmektedir. Özellikle ilmî, teknik ve tıbbî yazmalarda işlemleri birbirine bağlayan, sıralayan, yoğunlaştıran ve alternatif imkânlar sunan bir unsur olarak öne çıkar.

Bu bağlamda “dahı”nın incelenmesi yalnızca leksikal düzeyde bir kelime araştırması değil; aynı zamanda bağlam ve söylem düzeyinde Osmanlı Türkçesinin işleyiş mekanizmalarını aydınlatan bir dil çözümlemesidir. Bu yönüyle “dahı”, hem semantik hem de pragmatik açıdan, Osmanlıca metinlerdeki bağlayıcılık ve anlam örgüsünün temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

“Dahı”nın Anlam ve İşlevleri

1. Ekleme / Katma

Aynı düzlemde yeni bir öge/işlem/özellik ekler. “de/da, ek olarak, ayrıca, üstelik, bunun yanında” karşılıkları olarak kullanılır.

bir şâhid dahı bu kelâmdur (2b/1); billûra reng vèrmek beyânındadır ki la‘l ve yâkût renginde ola ve ol dahı yèdi faşıldur (3b/15); firengî kılıklar düzmek beyânındadır ki kâğıd gibi bükme olur ve dahı gâyetle keskin olup her neye ursalar gedilmeye ve demüri ve şırçayı kese (4a/16); kıl bitürmek için ve ba‘z devâlar bitmesini men‘ eyleye ol dahı dört faşıldur (7a/10); muhkem sahq édeler ki gubâr olup birbirine imtizâc eyleyeler ammâ şîlâye dahı şırça ve fihrî dahı şırça gerekdür (9b/7); ba‘de turuncı alup ikişer pâre édüp ve içlerini taşra çıkarup ve çekirdeklerini dahı ayıtlayup (9b/9); eger bir mıkđâr şu dahı lâzım gelürse vereler (10b/15); ve eger bir hırka pâresi ile veyâ bir kâğıd pâresi ile dahı bir pâre kâğıd ile ovarlarsa gâyet cilâ tuta (15a/5); andan sonra kaldurup ol şu içine atalar ve gerekdür ki ol kırmızı şu dahı âteş yanında ola ne katı ıssı ve ne katı bârid ola şöyle ki mu‘tedil ola (15b/16); maşleb ve şûşâm götürüp ikisinüj kabını

şoyup kâfûr ile sahk eyleyeler dağı berâber ola içine koyup yağı katup şılâye üstünden hamîr eyleyeler ve bu üç eczâ ne mıkđâr olur ise koyun yağından dağı ol mıkđâr ola (17b/3-7); andan sonra ol kurbaga ki diyâr-ı Mısrda mevz ağacında olur andan dağı altun varağ veznince ola kurumuş ola (20b/17); altun varağını anuđ üzerine yapışduralar gâyet a'lâ olur ve rûşen ola ve eger tel dağı saçsalar a'lâ ola (27b/13); faşl-ı şâliş bir dürlü dağı ki pûlâdı kese ve kazıya (31b/13); bu cümle-i elfâz za'ferân ismidür ve dağı kođu dërler (34b/7); yeli berg eyleye dağı şovuğa eyüdür (56a/8); faşl-ı şânî bir dürlü dağı nigîne'-i nâktîne beyânındadır ki evvelkiden yeg ola (58b/2); üç dâne yüksecük taşı şac ayağı gibi bir yere koyup veyâhûd şac ayağı dağı olursa a'lâ olur (60a/4) ; bundan gayrı dağı her ne cins şap düzerler (75a/17)

2. Ardışıklık / İşlem Sıralama (“sonra da”, prosedürel ek)

Olayların zincirleme ilerleyişini işaret eder. Tarif/teknik söylemde bir adımı diğerinin üstüne ekler; işlem zinciri kurar. “Dağı” bu bağlamda, “sonra da”, “ardından da” veya “ayrıca” gibi ifadelerle karşılanır ve işlemlerin ardışıklığı ile sıralamasını belirtir. altını hall eylemek ve kâğıddan yazuyı kaldurmak ve dağı kâğıddan yağ kaldurmak ve kalemi nakş eylemek (6a/2); bu eczâlar beyânındadır ki oğ yeleklerin anlar ile yapışdursalar nemden zırâr görmeye ve dağı on gün ve on gece şuya koysa ziyân êrüp aslâ te'âir êtmeye (6b/4); ol iki faşıldur ve bir faşıl dağı ne şekl reng murâd êderlerse düzmek beyânındadır (6b/9); bâb-ı şâmin ve selâşûn ve dağı kıllar boyamak için her ne dilerse ve kılı uzatmak için ve kılı bitürmek için ve ba'z devâlar bitmesini men' eyleye (7a/8); ba'de turuncı alup ikişer pâre êdüp ve içlerini taşra çıkarup ve çekirdeklerini dağı ayıtlayup (9b/9); bir çinî kâse içine koyup bir çinî kâse ile dağı örtüp (12b/11); ve incüleri ol hamîrûğ orta yerine koyup ve ol eczâdan bir mıkđâr üzerine dağı saçalar (17b/8); ol çölmeklerûğ ağzına bir yaş böz şarup dağı üzerine ol çamurı şıvayup (54b/2); şabr şuyı ile sahk êdeler veyâhûd dağı ziyâde tâ kim vâfir şabr şuyı içine yine bardağ içine koyup (55a/15); ol kamışları vuşla vuşla getürüp dağı şîrûğan yağı içine birağalar (59b/14); ba'de ol şuyı anuğ üzerinde süze dağı üzerine katre katre zâc şuyı tamladup sahk êdeler (72a/6)

“dağı”, kimi kullanımlarda doğrudan bağlaç değeri kazanır ve önceki yargıya/yönteme “ve, ayrıca” anlamıyla yeni bir unsur ekler. Bu durumda sözcük, anlatının akışını sürdürürken yeni bilgi katma işlevi üstlenir.

faşl-ı şânî nev'-i diğer dağı andan âsân ve qarîb tarîğ ve pesendide tamlama yeşil mînâ (20b/11)

Bir işlemin aşamalar hâlinde sürdürüldüğünü, yeni bir aşamanın öncekinin ardına eklendiğini göstermektedir.

ba'de ol dâneleri gümüş igne ile ihrâc eyle muhkem şovuduğdan sonra yine iki kadeğ arasında aşup üç gün dağı tura (8b/17) (işlemin uzatılması, sürenin eklenmesi)

ve bir kat dağı bakırdan ve dağı üzerine tütüyâ koyalar (82b/15) (katmanlı, ardışık işlem zinciri)

3) Tekrar / Yineleme (“bir kerre dağı”, “bir kat dağı”)

Eylemin aynı biçimde yinelendiğini belirtir. Genellikle “bir kerre, beş kerre, tekrar, bir kat” gibi ifadelerle desteklenmiştir. Burada “dağı”; “yeniden, tekrar, (bir kez/kat) daha” anlamlarındadır.

ve bir kerre dağı kızdurup” (14b/8); bundan Őonra beş kerre dağı bađđam Őuyına atalar” (14b/12); bir kerre dağı Őađđ edeler” (20a/17); tekrâr bir kat dağı Şıvayup” (35b/15)

4) Karşılaştırma / ŐstŐnlŐk (“daha/-den de” değeri)

“Dağı” sŐzcŐđŐ, bazı bađđamlarda Önceki duruma, Őrneđe veya nesneye kıyasla bir derece artışını ifade etmek ũzere kullanılmaktadır. Bu iŐlevde “dağı”, hem nitelik hem de nicelik bakımından ŐstŐnlŐđŐ, kolaylığı ya da uygunluğu belirtir.

ma‘deniden dağı a‘lâ ola (9a/5); bir pârê kâğıd ile ovarlarsa đâyet cilâ tuta ve dağı a‘lâ rengin ola (15a/6); bir kabuğ içinde olursa dağı yêgdŐr (24a/5); evvelkiden dağı pesendide ola (36a/15); bir demŐr tava içine koyalar ve eger bağır tava olursa dağı a‘lâ olur (46a/8); evvelkilerden dağı gêc inzâl êtdŐre (66b/2);

Bu bađđamların tŐmũnde “dağı”, karşılaştırma ve ŐstŐnlŐk değerini taşıyan bir Öge olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla söz konusu kullanım, gŐnũmŐz TŐrkçesinde “daha” veya “-den/-dan da” karşılıklarıyla ifade edilebilecek bir anlam geniŐlemesini yansıtır.

5) Pekiştirme

“Dağı” sŐzcŐđŐ bazı bađđamlarda, anlamı yalnızca ekleme veya tekrar yŐnũnde geniŐletmekle kalmaz; aynı zamanda cŐmleye yoğunluk, vurgu ve pekiştirme katar. Bu kullanım, Özellikle sonuç bildiren, uyarı niteliği taşıyan veya olumlu-olumsuz hŐkũmleri ifade eden cŐmlelerde gŐrŐlŐr.

Metindeki Örnekler bu pekiŐtirici işlevi açık biçimde ortaya koymaktadır. “eger Őuyun ũzerine gelmez ise dağı kemâlin bulmamıŐđur” (55b/13) ifadesinde “dağı”, bir sonuca vurgu yaparak “o hâlde hâlâ/yine kemale ermemiŐtir” anlamını ũretmektedir. Benzer Şekilde, “a‘zâde olan ağırlığı giderŐp hiç bir dağı görmeye ve dâyim ferahı đâlib ola” (52b/1) Örneğinde, zaman ve ŐlçŐ bakımından pekiştirme yapılmakta ve “artık bir daha (asla) gŐrmez” biğiminde kuvvetli bir olumsuzlama söz konusu olmaktadır. Yine “tâ mukelles ve beyâz ve nerm ola ammâ ağa dağı i‘timâd eylemeyeler” (13b/7) Örneğinde “dağı”, uyarıyı kuvvetlendiren bir vurgu iŐlevindedir. “Ona gŐvenmeyin” ifadesi, dağı ile birlikte “asla, sakın ola” tonunu kazanır. Yani bir yasaklama veya olumsuz tavsiye, pekiŐtirilmiŐ hâlde dile getirilmektedir.

Sonuç

Ansiklopedik bir eser olan MecmŐ‘atũ’s-Şanâyi‘den alınan Örnekler iŐıđında yapılan incelemede “dağı” sŐzcŐđũnũn anlam ve işlev çeşitliliği ortaya konmaktadır. SŐzcŐk, en temel dŐzeyde ekleme/katma iŐleviyle (“de/da, ayrıca”) kullanılsa da, metinler incelendiğinde bunun Ötesine geçen kullanımlar sergilemektedir. Özellikle teknik anlatım ve tariflerde, işlemleri ardışık biçimde sıralayan bir işlev ũstlenmesi, sŐzcŐđũn metinsel ŐrgŐde dŐzenleyici rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, “bir kerre dağı, bir kat dağı” gibi Örneklerde tekrar ve yineleme bildirmesi, aynı eylemin yinelenmesini işaret eden işlevsel bir genişlemeye işaret eder. Buna ek olarak, bazı bađđamlarda “dağı”, Önceki duruma kıyasla bir karşılaştırma/ŐstŐnlŐk değeri taŐımakta ve gŐnũmŐz TŐrkçesindeki “daha, -den/-dan da” karŐılıklarına denk dŐŐmektedir. Nihayet, Özellikle uyarı, olumsuzlama veya hŐkŐm bildiren

ifadelerde, sözcüğün pekiştirme ve yoğunluk kazandırdığı, vurgusal bir işlevle cümlenin pragmatik değerini artırdığı görülmektedir.

Bu tespitler, *dağı*'nın tek boyutlu bir bağlaç olarak değil, metinsel ve söylemsel bağlama bağlı olarak farklı işlevleri üstlenen çok yönlü bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Sözcük, bir yandan cümle içi öğeler arasında bağ kurarken diğer yandan metin düzeyinde sıralama, karşılaştırma, tekrar ve vurgu gibi işlevlerle söylemin akışını şekillendirmektedir. Dolayısıyla “*dağı*”, Osmanlı Türkçesi metinlerinde yalnızca yapısal değil, aynı zamanda pragmatik ve söylem düzenleyici bir öge olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Kara, S. (2020). *Mecmû'atü's-Sanâyi'*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Şemsettin Sami. (1995). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı

DİJİTAL ÇAĞDA KÜLTÜREL ÜRETİM VE TÜKETİMİN DÖNÜŞEN DİNAMİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURAN OKUR

Gümüşhane Üniversitesi

haticeduranokur@gumushane.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5899-2407

ÖZET

Günümüz dünyasında içinde yaşadığımız dijital çağ, insanoğlunun kültürel üretim ve tüketim pratikleri üzerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle sosyal medya başta olmak üzere, çevrimiçi platformlar ve son zamanlarda yaygınlaşmaya başlayan yapay zekâ destekli içerik üretim araçları, kültürel üretim-tüketim döngüsünü yeniden şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla bireylerin sadece tüketici değil aynı zamanda üretici konumunda olması, kültürel katılımı artırarak, kültürel alanı etkileşimli ve demokratik hale getirdiği gibi bu durumun aynı zamanda kültürel ürünlerin hızla tüketilip değersizleşmesine, algoritmaların belirleyici rolüyle görünürlük ve popülerlik kriterlerinin ön plana çıkmasına da yol açmaktadır. Kültürün metalaşma süreçleri dijital araçlarla birlikte dönüşürken, bir taraftan bireysel ifade biçimleri çeşitlenmekte diğer taraftan tek tipleştirici eğilimler oluşmaktadır. Bu çalışma dijitalleşme sürecinde kültürel pratiklerin nasıl dönüştüğünü, kültürel üretici ile tüketici arasındaki sınırların nasıl bulanıklaştığını ve bu yeni dinamiklerin çeşitli toplumsal etkilerini kuramsal bir çerçeveden hareketle değerlendirme amacını taşımaktadır. Dijital çağın sunduğu imkânlar küresel çapta kültürel alanı daha erişilebilir ve etkileşimli hale getirirken, kültürel üretim ve tüketimin toplumsal eşitsizlikler, ekonomik çıkarlar ve teknolojik belirlenimler bağlamında yeniden tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Çağ, Dijital Kültür, Sosyal Medya, Toplumsal Değişme.

THE TRANSFORMING DYNAMICS OF CULTURAL PRODUCTION AND CONSUMPTION IN THE DIGITAL AGE

Assist. Prof. Hatice DURAN OKUR

Gümüşhane University

haticeduranokur@gumushane.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5899-2407

ABSTRACT

In today's world, the digital age we live in has brought about fundamental changes in humanity's cultural production and consumption practices. Online platforms, particularly social media, and AI-powered content creation tools, which have recently become widespread, play a significant role in reshaping the cultural production-consumption cycle. Through digital platforms, individuals are not only consumers but also producers, which increases cultural participation and makes the cultural sphere interactive and democratic. However, this situation also leads to cultural products being rapidly consumed and devalued, with visibility and popularity criteria coming to the fore due to the decisive role of algorithms. As the processes of commodification of culture transform with digital tools, individual forms of expression are diversifying on the one hand, while homogenizing tendencies are emerging on the other. This study aims to evaluate how cultural practices are transformed in the process of digitalization, how the boundaries between cultural producers and consumers are blurred, and the various social impacts of these new dynamics from a theoretical framework. While the opportunities offered by the digital age make the cultural sphere more accessible and interactive on a global scale, they necessitate a renewed discussion of cultural production and consumption in the context of social inequalities, economic interests, and technological determinants.

Keywords: Digital Age, Digital Culture, Social Media, Social Change.

1. GİRİŞ

Sosyoloji ve antropoloji alanlarındaki en temel kavramlardan biri olan kültür, toplumu anlayabilmek için anahtar bir olgudur. Kültür kavramının üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmasa da Giddens ve Sutton (2014, s. 259-260)'nun açıklamalarında kültürün 15. yüzyıldaki anlamlarından birinin ekip biçmek ve hayvan otlatmakla ilgili olduğu, bu anlamın daha sonraları genişleyerek insan zekâsının gelişimi anlamında kullanıldığı, 18. yüzyıl Almanya'sında "medeniyet" kavramına karşılık geldiği, 19. yüzyıla gelindiğinde ise kültürlerle ilişkin tanımların gelişmesiyle, kültür kavramının sosyal bilimlerde de kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Bu anlamda kültür genel olarak, bir toplumun üyelerince benimsenmiş yaşam biçimiyle, ortak değerler, dil, sosyal normlar, gelenekler ve hukukun bulunduğu unsurların tümüyle ilgilidir (Giddens ve Sutton, 2014, s. 259-260). Raymond Williams'a göre kültür; ortak anlamların, değerlerin ve pratiklerin paylaşıldığı bir ilişkiler ağıdır ve bilinçli olarak

oluşturulmasa da ileri bir bilinç olarak toplumda kendiliğinden yerleşmektedir (Arık, 2006, s. 120). İngiliz antropolog Edward B. Tylor (1871, s. 1) için kültür, toplumun bir üyesi olarak bireyin edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Bu çerçevede kültür, estetik ürünlerin, sembolik biçimlerin de dâhil olduğu, toplumsal yaşamın temelini oluşturan, öğrenilen ve paylaşılan pratikler bütünüdür. Bireyler, bilinçli ve/veya bilinçsiz öğrenmeyle, diğer bireylerle etkileşim süreci içinde, kültürlenme yoluyla kültürel bir geleneği içselleştirmeye başlar (Kottak, 2008, s. 49). Kültürün en önemli özellikleri arasında toplumsal olarak inşa edilmiş olması, kuşaktan kuşağa aktarılması, zaman içerisinde değişebilmesi ve iletişim yoluyla yeniden üretilmesi yer almaktadır (Güvenç, 1979).

Kültür sözle birlikte inşa edilir, resimden hiyeroglif, alfabeden televizyona kadar her iletişim aracı ile yeniden yaratılmaktadır. Bir kültür sözlü iletişimden yazıya, basılı yayımlardan televizyon yayımlarına kaydıkça, hakikatle ilgili fikirleri de değişir (Postman, 1994, s. 19-34). Farklı bir ifadeyle Postman (1994), toplumlarda geçerli olan iletişim biçiminin, kültürü belirlediğini söyleyerek, tarihsel süreç içinde yaşanan her teknik ilerlemenin ve yeniliğin yeni yaşam biçimlerini ve toplumsal ilişkileri beraberinde getirdiğini belirtmektedir (Batuş, 2005, s. 275). Bu doğrultuda tarihsel süreç içerisinde kültürün üretim ve aktarım biçimleri dönüşüm geçirmiştir. Dönüşümün kısa bir tarihine bakıldığında; yazıdan önceki sözlü kültürün egemen olduğu dönemlerde iletişim yakın toplumsal bir çevrede kurulmaktaydı. İnsanlar bir araya gelerek, yüz yüze konuşarak düşünce alışverişinde bulunurdu (Batuş, 2005, s. 270). Bu dönemde toplum tarafından paylaşılan ortak anlam ve değerler, anlatılar, mitler ve ritüeller aracılığıyla hafızalarda taşınmış ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Yazının icadıyla birlikte yaşanan yazılı kültür dönemi, kültürel aktarımda köklü bir kırılma yaratmıştır. Bu dönüşüm, bir iletişim aracı olarak yazının ortaya çıkışıyla sınırlı kalmamış, matbaanın geliştirilmesiyle birlikte kültürel aktarımın daha kalıcı bir evresine geçişi mümkün kılmıştır (Türkyılmaz, 2025, s. 803). 15. yüzyılda matbaanın geliştirilmesi, bilginin daha sistematik, güvenilir biçimde aktarılmasına imkân sağlayarak kültürün dolaşımında yeni bir çağ açmıştır. Matbaayla bireylerin bilgiye erişimi kolaylaşmış, iletişim süreçleri standartlaşmıştır ve kültürel aktarım daha düzenli bir biçim almıştır (Koç, 2022, s. 501). Mumford (2011, s. 146) matbaanın yazılı sözcüğün sınıf tekeli kırıldığını ve sıradan insana, o güne kadar ki en geniş ölçüde dünya kültürüne erişmesini sağlayacak bir araç sunduğunu ve her insanın zaman ve mekândaki etki alanını arttırdığını belirtmiştir.

19. ve 20. yüzyıllarda kitle iletişim araçları olarak adlandırılan gazete, dergi, radyo, televizyonun ortaya çıkışı ve kullanımının yaygınlaşması, kültürel üretim ve tüketim ilişkilerini yeniden biçimlendirmiştir. Geleneksel medya olarak da anılan bu tür iletişim araçları enformasyon iletme, eğlendirme, toplumsal norm ve kültürün aktarılması gibi önemli işlevlere sahiptir. Ancak bu araçların tek yönlü bilgi akışına izin vermesi, bireylerin sadece tüketici rolünde olması ve ekonomik, siyasi işlevleri de göz önüne alındığında toplumun yönlendirilmiş kitle toplumuna dönüşmesi ve kültürün metalaşması gibi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde kültür, kitlesel üretim ve dağıtım süreçlerinin etkisiyle standartlaşmış ve kapitalist piyasa mekanizmaları tarafından belirlenir hâle gelmiştir. Frankfurt Okulu düşünürlerinden Adorno (2011), bu durumu “kültür endüstrisi” kavramıyla açıklamış, kültürel

üretimin bir endüstriye dönüşerek kültürel ürünlerin tıpkı endüstriyel mallar gibi standartlaştırılarak kitlesel ölçekte üretildiğini ve kitlelerin pasifleştirilmesine hizmet ettiğini ileri sürmüştür.

Son olarak 20. yüzyılın sonlarından itibaren dijitalleşmenin yükselişi kültürel üretim ve tüketimde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. İnternet ve internet tabanlı sosyal medya platformları ve son dönemlerde hızla yaygınlaşmaya başlayan yapay zekâ destekli içerik üretim araçları, kültürün üretim, dolaşım ve tüketim süreçlerinde köklü değişimler yaratmış ve yaratmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda çalışma, günümüz dijital çağında kültürel üretim ve tüketimin dönüşümünü ele almakta; özellikle dijital çağın sunduğu yeni dinamikleri toplumsal bağlamda tartışmayı amaçlamaktadır.

2. DİJİTAL ÇAĞDA KÜLTÜREL ÜRETİM-TÜKETİM DİNAMİKLERİ

Dijital çağ, insanlık tarihinin en hızlı değişim temposunun yaşandığı dönemdir. Bu değişimin başlıca itici güçleri, internetin ve internet tabanlı dijital iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıdır. Güngör (2003, s. 20)'ün belirttiği gibi teknolojideki gelişme ve değişme, onu kullanan bireyin tavır ve davranışlarının değişmesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda dijital çağda kullanılan internet tabanlı araçlar kültürel üretim-tüketim döngüsünü temelden dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, özellikle dijital iletişim araçlarının/platformlarının sunduğu imkânlar ve işleyiş biçimleri dikkate alınarak sosyal medya platformları, algoritmik görünürlük rejimleri ve yapay zekâ tabanlı içerik üretim araçları üzerinden kuramsal olarak tartışılacaktır.

2.1. Sosyal Medya ve Kültürel Katılımın Demokratikleşmesi

Yaşadığımız çağda internetin gelişmesiyle, özellikle Web 2.0 olarak da adlandırılan aşamada ortaya çıkan sosyal medya platformları, kullanıcılarının sadece dijital alan üzerinde var olan içerikleri tüketmeyip, kendilerinin de yazılı metin, sesli, görsel ve video gibi içerikler üretebilecekleri platformlardır. Bu durum bireyleri geleneksel medyadaki pasif yani tüketici konumundan, aktif yani üretici konuma ulaştırmıştır. Alvin Toffler (2008), “prosumer” (üreten tüketici) kavramıyla, bireylerin hem üretici hem de tüketici rollerini aynı anda üstlenmeye başladığını belirtmiştir. Dijital alanlardaki bireylerin üretim ve tüketim pratikleri de Toffler'in (1980) “prosumer” kavramının somutlaşmış halidir. Ritzer (2015) de üretüketici kavramıyla tüketim alanlarında bireylerin işe koşulmasıyla bir üretim gerçekleştirdiğinden yola çıkarak bu kavramı analiz etmiştir. Bireylerin tüketirken üretim sürecine katılımlarıyla üretim ile tüketim arasındaki ayrım “bulanıklaşmış” ve bireyler yaşanan süreçte üretüketicilere dönüşmüştür (Çetin, 2019, s. 372).

Sosyal medya platformları, bireylerin kullanım yaygınlığı ve bu platformlarda geçirdikleri süredeki artış dikkate alındığında, gündelik hayatın bir uzantısı ya da yansıması olarak görülmektedir. Bu anlamda gündelik hayattaki iletişim ve sosyalleşme biçimlerinin, kültürel pratiklerin bu alanlarda da üretilip dolaşıma sokulduğu, bu dijital mecraların işleyiş tarzına yönelik farklı ifade edilmiş biçimlerinin, beğenilerin, sembollerin, anlamların oluşması gibi pratiklerin dönüşüm geçirdiği söylenebilir.

Dijital alandaki bloglarda, sözlüklerde, Facebook, Instagram, TikTok, YouTube gibi sosyal ağlarda kullanıcı içeriklerinin oluşturulmasını Henry Jenkins (2008) “katılımcı kültür”

kavramıyla açıklamıştır. Ona göre katılımcı kültür “hayranların ve diğer tüketicilerin yeni içeriğin yaratılması ve yayılmasına etkin olarak katılmaya davet edildiği” (Jenkins, 2008, s. 331) kültürdür. Jenkins’e göre, katılımcılık bireylerin ağ üzerinde buluşması, birliktelikler kurması, içerik oluşturması ve paylaşmasıdır. Dijital ortamların bireylerin yaratıcı üretimini, paylaşımını ve kolektif etkileşimini teşvik ettiğini ve bu ortamlarda katılımcı pratiklerinin, kültürel katılımı artırarak, kültürel alanı etkileşimli ve demokratik hale getirdiği belirtilmiştir (Fuchs, 2020, s. 106). Ancak bu düşüncüyü Fuchs (2020) eleştirmektedir. Fuchs’a göre kâr odaklı kapitalist büyük şirketlerden olan Facebook, Google gibi platformlar kullanıcılarının kültürel ifadelerine güçlü bir şekilde aracılık etmektedir. Fakat kullanıcılar ve platformların ücretli çalışanları, bu şirketlerin ekonomik karar alma sürecine katılmazlar, sürecin dışında bırakılırlar. Diğer bir deyişle kullanıcıların yaratıcı katılımları, kültürel alanda sınırlı bir düzeydedir. Fuchs (2020)’a göre günümüz kültürünün ekonomi politiğini göz ardı eden bir yaklaşım, indirgemeci bir kültür kavrayışına yol açar, sosyal medya kültürü bir kültür endüstrisidir. Bu nedenle günümüz kültürünün ekonomi politiği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca Fuchs (2020, s. 109)’a göre kullanıcıları metalaştırarak ve sömürerek sermaye biriktiren şirketlerin kontrolünde olan internet ortamı, katılımcı demokrasinin hâkim olduğu bir alan değildir.

Jenkins (2008, s. 268) katılımcı kültürün, kültürel çeşitliliği artırdığını öne sürer. Fakat üretilen her içeriğin aynı güce, aynı etkileşim alanına sahip olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü günümüz medyasında görünürlük, güçlü medya şirketlerinin satın alabildiği merkezi bir kaynaktır. Diğer bir ifadeyle katılımcı kültür, platformların ekonomik çıkarları ve algoritmik yönlendirmeleri nedeniyle mutlak bir özgürlük alanı yaratmamaktadır (Fuchs, 2020, s. 114).

Kullanıcıların içerik üretme pratikleri, kültürel üretim ve dolaşımın tabandan örgütlenebileceğini göstermektedir. Ancak bu üretim biçimleri aynı zamanda “ücretsiz emek” tartışmalarını da (Terranova, 2000; Fuchs, 2014) gündeme taşımaktadır. Terranova (2000) internet üzerinde web sitesi oluşturma, e-posta okuma, gönderme, oyun oynama ve sanal ağlar oluşturma vb. faaliyetleri, internetteki ücretsiz emek olarak tanımlamıştır. İnternet üzerinde oluşturulan bu ve benzeri kullanıcı içerikleri, platformların ekonomik değer yaratma süreçlerine entegre edilmekte; reklam gelirleri, veri çıkarımı ve gözetim mekanizmaları aracılığıyla yeniden metalaştırılmaktadır. Bir anlamda internet üzerinde gerçekleştirilen pratikler, kullanıcıların dikkatlerinin, faaliyetlerinin ve ürettikleri verilerin metalaştırılmasına ve sömürülmesine neden olur (Fuchs, 2020, s. 115).

2.2. Kültürel Üretim ve Tüketimin Hızlanması, Değerin Aşınması

Etkileşimli, zamandan ve fiziksel mekândan bağımsız, metin, ses, görüntü, video gibi farklı içerik türlerini içeren, dinamik ve sürekli değişen, sonsuz bir akışa sahip olan dijital ortam, kültürel içeriklerin hem üretimini hem de tüketimini hızlandırarak anlık tüketim kültürünü yaygınlaştırmıştır. Bireylerin bu ortamlarda çok takipçi kazanma, görüntülenme sayısının, etkileşim oranlarının artmasıyla tanınır olma, ürettiği içeriklerden maddi ve manevi kazanç sağlama istekleri içerik üretimini artırdığı gibi, bu içeriklerin platformların belirlediği popülerlik kriterlerine uyum sağlayacak şekilde olmasına dolayısıyla bireylerin kültürel ifade biçimleri üzerinde şekillendirici etkisine yol açmaktadır.

Netflix, Spotify, Reels gibi sosyal medya platformları üzerindeki kısa video formatları ve yapay zekâ destekli içerik akışları, kültürel içeriklerin seri tüketim nesnelere dönüşmesine neden olur. Bu süreç, Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi eleştirisini güncelleyerek, dijital alandaki kültürel içeriklerin metalaşmasına ve sürekli yenilenen, sınırsız içerik bolluğuyla, kültürel içeriklerin tüketim hızının daha da artmasına ve değerinin aşınmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle bu tür platformlar kültürel içerikleri daha kısa sürede, daha hızlı tüketmeye yönelmekte; bu durum kültürel ürünlerin kalıcılığını zayıflatmakta ve sürekli yenilik talebi doğurmaktadır.

2.3. Algoritmik Kültür, Görünürlük Rejimleri ve Toplumsal Eşitsizlikler

Çağdaş dijital toplumu anlamada öne çıkan kavramlardan biri algoritmik kültürdür. Algoritmalar, kısaca sınırlı sayıda adımda bir sorunu çözmek için sıralı uygulanan prosedürlerdir (Bucher, 2018). Gillespie (2014: 167) ise algoritmayı “girdi verilerini belirtilen hesaplamalara dayalı olarak istenen bir çıktıya dönüştürmek için kodlanmış prosedürler” olarak tanımlamaktadır. Dijital alandaki algoritmaların dünyada belirli eylem, bilme ve görünürlük biçimlerinin üretilmesine de yardımcı olduğu savunulur. Algoritmalar dijital alanda verileri işlerken, sınıflandırırken, sıralarken, dünyanın belirli şekillerde görünmesini sağlamaya hizmet ettikleri için de politiktir (Bucher, 2018). Striphas (2012) algoritmik kültürü, bireyleri, yerleri, nesnelere ve fikirleri sıralamak, sınıflandırmak ve hiyerarşik hale getirmek için hesaplamalı süreçlerin kullanımı ve ayrıca bu süreçlerle ilişkili olarak ortaya çıkan düşünce, davranış ve ifade alışkanlıkları olarak tanımlamıştır.

Bireylerin dijital alanda, ekran akışlarında görecekleri ve görmeyecekleri içerikleri belirleyen algoritmalar, sıralama ve öneri sistemleriyle dijital çağın kültürel dinamiklerini belirleyen en güçlü unsurlardan biridir. Striphas (2015) kültürel dolaşımın giderek daha fazla algoritmalar tarafından düzenlendiğini ve algoritmik kültürde, kültürün kamusalının kademeli olarak terk edildiğini vurgulamaktadır. Sosyal medya akışları, video önerileri gibi dijital alandaki her türlü içerikten hangisinin görünür olacağı, kullanıcıların neyi tüketeceği büyük ölçüde algoritmaların kararına bağlıdır. Bu durum kültürel çeşitliliği artırmaktan ziyade popülerlik odaklı bir tek tipleşmeye yol açabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, algoritmalarla kültürel üretimin görünürlük rejimleri teknik kodlarla yeniden inşa edilir. Ancak bu işleyiş eşitsizlikleri içeren ve pekiştiren bir mantıkla işler: platformların belirlediği popülerlik kriterleriyle uyumlu olan içerikler hızla viral olurken, diğerleri algoritmik filtreler nedeniyle görünmez olur (Nieborg & Poell, 2018).

Dijital alandaki içerikler daha erişilebilir ve katılımcı bir görünüm sunsa da toplumsal eşitsizliklerden arınmış değildir. İnternet erişimi, dijital okuryazarlık ve teknolojik donanım, bireylerin dijital alandaki kültürel üretim ve dolaşıma katılım kapasitesini belirlemektedir. Bu açıdan dijital alan, demokratikleşme potansiyeli barındırsa da mevcut eşitsizlikleri yeniden üretebilmektedir. Ayrıca algoritmaların içerikler üzerindeki denetimi, bir anlamda teknolojinin kültürel pratikleri şekillendirme gücü, “teknolojik belirlenim” tartışmalarını gündeme getirmektedir. Bu yaklaşım, kültürel süreçlerin yalnızca bireysel tercihlerle değil, teknolojik altyapıların yönlendirmesiyle biçimlendiğini öne sürmektedir.

2.4. Yapay Zekâ Destekli İçerik Üretim Pratikleri

Son yıllarda kültürel üretimdeki en kritik dönüşüm, ChatGPT, DeepSeek, Midjourney, Stable Diffusion, Sora gibi yapay zekâ tabanlı araçların içerik üretiminde kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıdır. Üretken yapay zekâ, insan yaratıcılığını taklit eden yeni içerikler üretmeyi amaçlayan bir yapay zekâ teknolojileri alt kümesini ifade eder. Bu sistemler büyük veri kümeleri üzerinde çalışır, kalıpları öğrenir ve özerk olarak içerik üretir (Creely & Blannin, 2025). Yapay zekâ tabanlı bu araçlar geniş bir yelpazede otomatize edilmiş yaratıcılık imkânı sunmaktadır. Örneğin, görsel sanat, müzik, edebiyat eserleri yaratmaktan haberciliğe kadar kullanılan bu araçlar, bir zamanlar yalnızca insanlara özgü olduğu düşünülen bir yaratıcılık kapasitesini ortaya koymuştur (Napoli, 2014). Bu gelişme, kültürel üretimde özgünlük, eser sahipliği, emeğin değeri ve etik sorumluluk gibi temel soruları gündeme taşır. Ayrıca, yapay zekâ modellerinin önceden üretilmiş veriler üzerine kurulması, kültürel üretimi var olan kalıplarla sınırlayarak yeniliğin ufkunu daraltabileceği eleştirilerine yol açmaktadır. Bir yandan içerik üretiminin hızlanması ve maliyetinin düşmesi kültürel katılımı yaygınlaştırırken; diğer yandan sanatçılar, yazarlar ve gazeteciler açısından emeğin değersizleşmesi riskini doğurmaktadır (Davidand & Muhammad, 2025).

3. SONUÇ

Bu çalışma, kültürel üretim ve tüketimin tarihsel dönüşümünü ana hatlarıyla, sözlü kültürden dijital çağın yapay zekâ destekli içerik üretim araçlarına kadar izleyerek, günümüzde yaşanan değişimlerin toplumsal boyutlarını tartışmayı amaçlamıştır.

Sosyal medya platformları aracılığıyla bireylerin kültürel üretim süreçlerine aktif olarak doğrudan katılımı mümkün olmuştur. Geçmişe oranla dijital alanda kültürel katılımın artması, kültürel alanın etkileşimli hale gelerek demokratikleşmesi yönünde güçlü bir potansiyel ortaya çıkmıştır. Ancak bu potansiyel, platformların ekonomik işleyişleri, gözetim ve veri toplama pratikleriyle sınırlı kalmaktadır. Kullanıcıların ürettiği içerikler büyük ölçüde dijital kapitalizmin bir parçası haline gelmektedir. Ayrıca dijital alanın sunduğu imkânlar ve bireylerin bu ortamlarda ürettiği içeriklerle maddi ve manevi kazanç sağlama istekleri, kültürel içerik üretimini ve tüketimini hızlandırmakta, kültürel içeriklerin seri tüketim nesnelere dönüşmesine, değerinin aşınmasına yol açmaktadır.

Dijital alanın işleyişinde büyük paya sahip olan algoritmalar kültürel dolaşımda merkezi bir rol oynamaktadır. Algoritmaların belirleyici rolüyle görünürlük ve popülerlik kriterlerinin ön plana çıkması, dijital alanın kültürel çeşitliliğini artırmaktan ziyade kültürel tek tipleşmeye ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca yapay zekâ tabanlı içerik üretim araçlarının kültürel içerik üretiminde kullanımının yaygınlaşması, kültürel üretimin hızını artırmış, maliyetini düşürmüştür bununla birlikte yapay zekânın ürettiği içerikler özgünlük ve emek değerine ilişkin tartışmaları gündeme taşımaktadır. Bu durum hem yeni imkânlar hem de belirsizlikler yaratmaktadır.

Sonuç olarak tartışılan dinamiklerde, kültürün üretim ve tüketim süreçlerinin dijital araçlarla birlikte dönüşürken hem demokratikleşme ve katılım hem de metalaşma, eşitsizlik ve tek tipleşme gibi süreçleri aynı anda içermekte olduğu görülmektedir. Bu ikili yapı, kültürün toplumsal işlevlerini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2011). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi* (N. Ünler, M. Tüzel & E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.

Arık, B. (2006). Raymond Williams. İçinde B. Çoban (Ed.), *Kadife karanlık ayna şövalyeleri* 2 (ss. 117–139). Su Yayınları.

Batuş, G. (2005). Neil Postman: İnsan aklının kendi yarattığı teknolojiyle dostluk arayışı. İçinde N. Rigel (Ed.), *21. yüzyıl iletişim çağını aydınlatan kuramcılar kadife karanlık* (ss. 261–272). Su Yayınları.

Bucher, T. (2018). *If... then: Algorithmic power and politics*. Oxford University Press.

Çetin, B. N. (2019). Üretüketim olgusu bağlamında örtülü emek olarak dijital üretüketici emeği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77, 349–382. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0099>

Creely, E., & Blannin, J. (2025). Creative partnerships with generative AI: Possibilities for education and beyond. *Thinking Skills and Creativity*, 56, 101727. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2024.101727>

Davidand, M. L., & Muhammad, L. K. (2025). Artificial intelligence and the reimagining of visual arts: Navigating the intersection of creativity, innovation, and cultural expression. *Advance Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 8, 340–359. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16948610>

Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx* (T. E. Kalaycı & S. Oğuz, Çev.). NotaBene Yayınları.

Fuchs, C. (2020). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş* (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.). NotaBene Yayınları.

Giddens, A., & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Phoenix Yayınevi.

Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie, P. J. Boczkowski, & K. A. Foot (Eds.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (pp. 167–194). MIT Press.

Güngör, E. (2003). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat.

Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.

Jenkins, H. (2008). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York University Press.

Koç, R. (2022). Dijitalleşen kültür ya da kültürün dijitalleşmesi: Dijital kültür kavramı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 500–513.

Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji: İnsan çeşitliliğine bir bakış* (S. N. Altuntek vd., Çev.). Ütopya Yayınevi.

Mumford, L. (2011). Matbaanın icadı. İçinde D. Crowley & P. Heyer (Eds.), *İletişim tarihi: Teknoloji, kültür, toplum* (ss. 142–148). Siyasal Kitabevi.

Napoli, P. M. (2014). Automated media: An institutional theory perspective on algorithmic media production and consumption. *Communication Theory*, 24(3), 340–360. <https://doi.org/10.1111/comt.12039>

Nieborg, D. B., & Poell, T. (2018). The platformization of cultural production: Theorizing the contingent cultural commodity. *New Media & Society*, 20(11), 4275–4292.

Postman, N. (1994). *Televizyon: Öldüren eğlence*. Ayrıntı Yayınları.

Ritzer, G. (2015). Prosumer capitalism. *The Sociological Quarterly*, 56(3), 413–445.

Striphas, T. (2012). What is an algorithm? *Culture Digitally*. <http://culturedigitally.org/2012/02/what-is-an-algorithm/>

Striphas, T. (2015). Algorithmic culture. *European Journal of Cultural Studies*, 18(4–5), 395–412.

Terranova, T. (2000). Free labor: Producing culture for the digital economy. *Social Text*, 18(2), 33–58.

Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga: Bir fütürist ekonomi analizi klasığı* (S. Yeniçeri, Çev.). Koridor Yayınları.

Türkyılmaz, D. (2025). Sözlü kültürden dijital platformlara bilmecelelerin kültürel serüveni. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(2), 794–816. <https://doi.org/10.34083/akaded.1709377>

Tylor, E. B. (1871). *Primitive culture: Research into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom* (Vol. 1). J. Murray.

İLKOKUL DERS KİTAPLARINDA YER ALAN DOĞA TEMELLİ ETKİNLİKLERİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatma YÜCEKAYA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ftmbsg@hotmail.com - <https://orcid.org/0009-0002-5313-3774>

Doçent, Emine Zehra TURAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, zturan@nevsehir.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0001-5635-0032>

ÖZET

İnsanoğlunun yeryüzünde yaşama başladığı ilk anlardan beri doğa, insanlara yaşam alanları sunan, yaşamın idame ettirilmesi için her türlü olanağı barındıran ve gelişimini sağlayan önemli bir kaynak olmuştur. Günümüzde de bu ilişki, bireylerin öğrenme süreçlerinde kendini gösterir; özellikle öğrenciler, doğayı gözlemleyerek, doğayla etkileşim halinde bulunarak öğrenmeye ait becerilerini ve doğaya ait farkındalıklarını geliştirirler.

Bu çalışma, ilkokul ders kitaplarında yer alan doğa temelli etkinlikleri incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'deki eğitim programlarında doğa temasının önemi giderek artmaktadır. Öğrencilerin doğaya ait bilincinin ve doğal öğelere ait farkındalıklarının artması sürdürülebilir bir çevre için önemlidir. İlkokul ders kitaplarında yer alan doğa temelli etkinlikler, öğrencilerin doğa bilincini kazanmalarının sağlanmasına ve doğa hassasiyetlerinin artmasına yardımcı olabilir.

Araştırma nitel bir desenle yürütülmüş ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynaklarını, ilkokul düzeyinde okutulan ders kitapları oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkçe, Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri, Matematik, Müzik ve İngilizce dersleri incelenmiştir. Böylece çalışmada, farklı derslerde yer alan doğa temelli etkinliklerin çeşitliliği değerlendirilebilmektedir. İçerik analizi yöntemiyle, farklı derslerde ve farklı sınıf düzeylerinde yer alan doğa temelli etkinlikler belirli temalar çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

Araştırma sonucunda hangi derslerde, hangi sınıf düzeylerinde ve hangi temalarda doğa temelli etkinliklerin yer aldığını ortaya koymayı ve doğa temelli etkinliklerin öğrencilerin öğrenme süreçlerine ve doğa bilincine katkılarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Doğa, Eğitim, Doğa Temalı Etkinlikler

XIX ƏSR ŞAIRİ SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ MƏNSUR HEKAYƏTLƏRİ MANSUR STORIES OF THE 19TH CENTURY POET SEYID AZIM SHIRVANI

Nazile Abdullazade

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
assoc. professor doctor
Azerbaijan State Pedagogical University
<https://ORCID.org/0000-0002-1829-7178>
nazile.s.m.d@mail.ru

ÖZET

Hekayət qısa süjetli, əsasən mənzum şəkildə əxlaqi-didaktik məzmunlu hekayələr olub Azərbaycan klassik ədəbiyyatında, xüsusilə də Şərq ədəbi ənənəsi zəminində formalaşmış geniş yayılmış bir nəsr formasıdır. Bu janrdə hadisələr qısa süjet xətti üzrə inkişaf edir, lakin əsas məqsəd – hadisəni deyil, ideyanı, ibrəti, əxlaqi dərsi çatdırmaqdır. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğətində hekayət “əhvalat və hadisələri təhkiyə yolu ilə təqdim edən süjetli əsər – povest” adlandırılır.

Hekayətlər çox zaman mənzum formada, yəni şeir üslubunda yazılır, lakin nəsr məzmunu daşıyır. Bu isə janra həm poetik gözəllik, həm də daha çox ifadə sərbəstliyi verir. Klassik ədəbiyyatda Nizami Gəncəvi (“Sirlər xəzinəsi”, “Yeddi gözəl” əsərlərində), Məhəmməd Füzuli (“Leyli və Məcnun” poemasında), Məhəmməd Əmani, Mirzə Şəfi Vazehin hekayətləri vardır. M.F.Axundzadə janrın imkanlarının genişliyinə görə povest (“Hekayəti-Yusif şah”) və komediyalarını (“Hekayəti-mərdi-xəsis”, “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər” və s.) hekayət adlandırmışdır.

Seyid Əzim Şirvani də hekayət janrından geniş istifadə etmiş, öz maarifçi və tənqidi fikirlərini bu yolla xalqa çatdırmışdır. Onun hekayətləri əsasən əxlaqi, dini, ictimai mövzularda yazılmışdır. Burada müəllif ideal insan modeli, düzgünlük, ədalət, sadəlik, təvazökarlıq kimi mənəvi dəyərləri nümunələrlə təqdim edir. Mənzum hekayətlərdən fərqli olaraq, mənsur hekayətlərin həcmi çox qısadır, bəziləri hətta 2-3 cümlədən ibarətdir. Hekayətlərin əksəriyyəti Nizami poemalarındakı hekayətləri xatırladır; “Nuşirəvan və qarı”, “Nuşirəvan və iki bayquş”, “Soltan Mahmudun nağılı”, “Nuşirəvan və qonaqpərvər kişi hekayəsi”, “İsgəndər və vəzir”, “Çin padşahının İsgəndərdən sualı” və bu kimi hekayətlərin qəhrəmanları da Nizami poemalarından tanıdığımız hökmdar, vəzir və digər obrazlardır. Sələflərində olduğu kimi, Seyid Əzim də hekayətlərində hökmdarları ədalətə çağırış, insanpərvərlik, xeyirxahlıq, rəiyyətin qayğısına qalmaq, nadanlıq və cahilliyə son motivlərinə geniş yer vermişdir. “Nuşirəvan və qarı” hekayəsində kimsəsiz, yoxsul bir qarının dolanışığından və sözlərindən ibrət alan hökmdar “Nuşirəvan və iki bayquş”da bayquşların söhbətindən rəncidə olur, başqa bir hekayətdə məzlumu incitdiyinə görə zalımı cəzalandırır. Harun-ər Rəşid, İsgəndər Zülqərneyn, Hatəm Tai, Soltan Məlik şah Səlcuqi hekayətlərdə rəiyyətin qayğısına qalan, xeyirxah, doğrucul, dünya malında gözü olmayan hökmdarlar kimi təqdim olunur; halalla haramı

ayırmaq, acizin haqqını müdafiə etmək, səbr və təmkinlə doğru qərar vermək Seyid Əzimin hökmdar obrazlarını bir qədər fərqləndirir.

Bəzi hekayətlər çox yığcam olub nəsihət xarakteri daşıyır: “Həmişə Məmun xəlifə deyərdi ki, əgər xələyiq bilsələr ki, mənim üçün əfvdə nə ləzzət var, əlbəttə, mənim dərğahıma günah tövbəsindən qeyri özgə töhfə gətirməzdilər”. Bir cümlədən ibarət bu hekayətdə xəlifə üçün ən böyük töhfənin günahını tövbə edənləri əfv etməsi göstərilir. Dərğahına gəlib günahını tövbə edənləri xəlifə bağışlayır, cəzalandırmır. Seyid Əzim ilk növbədə kiçikyaşlı oxucusuna bağışlamağın böyük nemət olduğunu, insanlara inanmağı, onlara səhvlərindən nəticə çıxarıb düzgün yola qayıtmağa imkan verməyi tövsiyə edir.

Başqa bir hekayətdə Harun ər-Rəşid Bəhlul Danəndədən elə bir nəsihət istəyir ki, həmişə ona əməl eləsin. Bəhlul xəlifəyə dünyadan özü ilə savabdan başqa heç bir şey apara bilməyəcəyini söyləyir. İslamda savab xeyirxah əməllərinə görə Allahın bəndələrinə verəcəyi mükafatdır. Bir hökmdarın savab qazanması məzluma, acizə, ac-yalavaca əl tutması, haqqı nahaqqa verməməsi deməkdir. Savabın əksi, Allahın qadağan etdiyi işə günahdır. Harun ər-Rəşidin Bəhlul Danəndədən məsləhət istəməsi ilə işə şair hakimiyyətin, mal-mülkün, var-dövlətin, gücün ağılı qarşısında həmişə aciz olduğunu göstərir.

Hatəm Tai ilə bağlı bir hekayətdə şair insanın həyatı boyu yaxşı əməllər, xoş işlər görməyini, bu əməllərinə görə mükafatlandırılacağını, axirətini unutmamağı tövsiyə edir. Hatəm Tainin oğlu bir gün eşidir ki, atasının qəbrini sel basıb. Qəbri açdırır ki, nəşi başqa yerə köçürsün. Qəbri açdıqda görürlər ki, təkcə iki əli salamat qalıb. Camaat buna təəccüb edir, bir nurani deyir ki, heyrətlənməyin, o bu iki əli ilə çox möhtaclara ehsan edib, qarnını doyurub. Maarifçi şair islamın “insan pis əməlinin cəzasını, yaxşı əməlinin mükafatını bir gün alır” müddəası ilə insanları kim olmasından asılı olmayaraq, yaxşılıq etməyə, xeyirxah işlər görməyə dəvət edir.

Əxlaqi naqisliklərin insan təbiətində sonradan qazanıldığını, cəmiyyətə bir bəla, mənəvi qüsur olduğu, fiziki qüsurlu şəxslərin işə (kar, kor, çəpgöz) ibrət aynası olduğunu insanın daxili dünyası ilə bağlayır. Xəbərçilik, oğurluq, yalançılıq, xəsislik, tamahkarlıq kimi xüsusiyyətlərin sonradan qazanıldığını, insana utanc gətirdiyi, dost-tanış yanında bihörmət etdiyini şair lakonik, ibrətamiz hekayətlərdə verir.

“Balaca qarışqa və təpə” hekayətində inadçılıq, səy göstərmək, verdiyin vədə əməl etmək kimi keyfiyyətlər təbliğ olunur. Bir quş qarışqanın əziyyətlə təpənin qumunu daşdığını görür. Qarışqanın zəif bədəni ilə niyə belə ağır işə əl atdığını soruşduqda qarışqa sevgilisinə onu həqiqətən sevdiyinə inandırmaq üçün təpənin qumunu başqa yerə daşımağa məcbur olduğunu bildirir. Quş “ey biçarə, bu arzu ki sənin könlündədir, qüdrətindən böyükdür, qolunda o qədər güc yoxdur ki, bu işi başa vurasan” deyir. Qarışqa cavabında “mən öz səyimi elərəm, əgər muradım qəbul olmasa da, dost hüzurunda üzrüm qəbuldur” deyir. Hekayət şairin “bəs hər işdə səy eləmək lazımdır” tövsiyəsi ilə bitir.

“Rəbiül-ətfal” dərslərinə daxil etdiyi hekayətlər tədris materialı kimi məktəbyaşlı uşaqlarda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin, estetik idealların tərbiyəsi istiqamətində Seyid Əzimin maarifçi dünyagörüşünü səciyyələndirir.

Açar sözlər: təhkiyə, hekayət, Seyid Əzim Şirvani, tərbiyə, ədəbi ənənə.

AKSA TUFANI HAREKÂTINDA İLK BİR YIL

Doç. Dr. Arzu BOY

Kafkas Üniversitesi,

arzunar@hotmail.com, ORCID:0000-0001-7611-7975

ÖZET

Dünya’da dağılık halde bulunan Yahudilerin kendilerine ait bir yurt edinme istekleri çok önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. İsrail Devletine giden yolun başlangıcı 29 Ağustos 1897’de İsviçre’nin Basel Kentinde düzenlenen Siyonist kongresidir. Yahudiler, bu kongrede alınan kararlar sonucunda örgütlenmeye başlamışlardır. 1897’den 1948’e kadar Yahudiler kitleler halinde Filistin’e göç etmişlerdir. 1948’de İsrail devleti kurulmuş, akabinde yapılan 1956, 1967, 1973 savaşları sonucunda genellikle İsrail lehinde gelişmeler yaşanmıştır. Filistinlilerin topraklarını ellerinden alan İsraililer ev sahibi konumuna gelmeye başlamış ve topraklar üzerinde hak talep etmişlerdir. Günümüze kadar uzayan hadiselerde Yahudiler, Filistin coğrafyasında genişleme arzusunu devam ettirmiş, bir zamanlar bu coğrafyada hiç toprakları bulunmamasına rağmen Filistinlileri istememeye ve hakir görmeye başlamışlardır. 7 Ekim 1923’te Hamasın askeri kanadı İzzettin Kassam Tugaylarının İsrail’e saldırmasıyla iki taraf arasındaki savaşlar silsilesi tekrar başlamıştır. Çalışmada 7 Ekim’de başlayan Aksa Tufanı Harekâtından itibaren bir yıl boyunca yaşanan gelişmelerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu amaçla yerli ve yabancı basında çıkan haberler ve makaleler ele alınmış, bu doğrultuda insanların uğradığı zulüm anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Filistin, Aksa Tufanı Harekâtı, İsrail, Hamas, Basın

Giriş

Yahudilerin uzun yıllar devam eden girişimleri sonuç vermeye başlamış, 29 Ağustos 1897’de İsviçre’nin Basel kentinde ilk defa Siyonist bir kongre toplanmıştır. Basel Kentinde Siyonist teşkilatı kurulmuş, başkanlığına Theodor Herzl getirilmiştir. Kongrede alınan karara göre Filistin’de bir yurt edinmek için çalışılacak, farklı yerlerde bulunan Yahudiler dernekler ve federasyonlar halinde organize olacaklardır. Dağılık halde yaşayan Yahudiler, yaşadıkları yerleri terk edip Filistin’de yaşamak için Osmanlı tabiiyetine geçmek istemişlerdir (BOA. Hariciye Nezareti (HR. TH), 218/122.4. M.02.11.1898). Filistin’e yapılan Yahudi göçü, Balfaur Deklarasyonu ile artış göstermiştir. 1939’un Şubat ayında yapılan konferansta Yahudiler hiçbir zaman Filistin’den vazgeçmeyeceklerini dile getirmişlerdir. Balfaur Deklarasyonu da bu gerçeği ortaya koymuştur (Tan Gazetesi, 14.02.1939, No:1270, s.3). Yahudi Devletinin kurulmasına destek veren en büyük güçlerden biri İngiltere idi. İngiltere I. Dünya Savaşı’nda tam istiklal diyerek Araplara yönelik söylemlerde bulunduğu gibi yine tam istiklal diyerek Yahudileri kışkırtmış ve kendi yanına çekmiştir (Akşam Postası, 10.08.1937, Sayı:2000, s.2).

Yahudiler, 1922’de 83.794 ile nüfusun %11 ini oluşturmuş, 1936’da bu sayı 400.000’e ulaşmış, toplam nüfusun %31 ini oluşturmuştur (Murat, 2019, ss.449-468). 1948’de İsrail kurulmasıyla Arap Devletleri İsrail’e savaş açmıştır. Savaş sonucunda İsrail’in toprakları genişlemiştir. Arap Devletlerinin başarısızlığının en büyük sebepleri organize olamamak, plansızlık ve birlik içinde olamamaları, birbirine güvenmemeleri olmuştur (Demircan, 2020,

ss.215-226). Bu savaş sonucunda İsrail, Filistin topraklarının hemen hemen dörtte üçünü ele geçirmiştir. BM Filistin Komisyonu'ndan çıkan taksim kararına göre Kudüs, milletlerarası bir statüye sahip olacağı belirlenmesine rağmen yarısı İsrail'in eline geçmiştir (TDA, 538/2766.21591.1.M. 22.12.1949). Filistinlilere karşı bir mezalim uygulanmıştır. 18 Mayıs 1949 "Arz-ı Mukaddeste Yahudilere Karşı Yapılan Mezalim" adıyla bir broşür Suriye Dış İşleri Bakanlığı tarafından Türk Dış İşleri Bakanlığına sunulmuştur (TDA.538/2813. 2362. 1. M.05.18. 1949). 11.04.1951 de Filistin de yaşananları konuşmak için Dünya Müslümanları Kongresi düzenlenmiştir. Kongrede Filistin meselesinin Müslümanları birleştirmesi gereken en önemli mesele olduğu üzerinde durulmuş, bu meseleyi görüşmek için her yıl toplanmaya karar verilmiştir. Ayrıca Kongrede eğitim müfredatlarına Filistin meselesinin konulmasına karar verilmiştir (TDA.562/44979. 218372. 48. M.04.11. 1951).

1967'de İsrail ve Arap ülkeleri arasında gerçekleşen savaşın sonucu Arap ülkeleri açısından çok yıkıcı olmuştur. 6 gün süren savaşın ardından İsrail toprakları 3.5 kat artmıştır (Kişi, 2023, ss.262-274). Bu savaş sonrasında İsrail, Doğu Kudüs ve Batı Şeria ile birlikte Filistin'in tümüne sahip olmuş, Suveyş kanalına kadar uzanmış, Golon tepelerinin kontrol etmeye başlamış, Suriye topraklarını da ele geçirmiştir (Sander, 2011, s.536). Arap Devletleri Filistin topraklarının büyük bir kısmını İsrail'e kaptırmışlardır (BCA, 30/18.1.2.381.259.8.112.2).

1973'te yaşanan Yom Kumpir Savaşı ise 20.yüzyılda Ortadoğu'nun siyasi görünüşünü temelden değiştirmiştir. Saldırı için Yahudilerin dini bayramı Yom Kumpir günü seçilmiştir. Yom Kumpir, Ramazan ayına denk geldiği için İsrail bir saldırı beklememiş, savaşta istihbarat zafiyeti göstermiştir. Bu savaş sonucunda Arap ülkeleri, 1967 savaşının yenilgisini unutmaya başlamış fakat İsrail'in kolay bir devlet olmadığını görmüştür. Mısır, Suveyş Kanalı geri almış, Gazze şeridini bırakmak zorunda kalmıştır (Kılıoğlu, 2022, ss.129-151). 1978'in Ekim ayında İsrail ve Mısır yöneticileri arasında görüşmeler yapılmış, görüşmeler sonucunda yapılan antlaşma ile ilk defa bir Arap devleti İsrail'i tanımış, İsrail'i tanıyan Mısır çok tepki görmüştür (Kişi, 2023, 262-274). 1989 da İsrail'in işgali altında bulunan Batı Yakası ve Gazze şeridinde şiddet olayları artmıştır. 8 Ekim 1990'da El Aksa Camii çevresinde yüzlerce Filistinli öldürülmüştür (Sander, 2011, s.536). 1993'te yapılan Oslo Antlaşmasıyla taraflar, İsrail'in işgal ettiği toprakların bir bölümünden çekilmesine karar verilmiştir. 2000'de Camp David görüşmeleri başlamıştır. Görüşmelerde genel olarak Filistin'in egemenlik talepleri devam etmiş ve İsrail'den 1967 sınırlarına geri çekilmesi talep edilmiştir. Görüşülen konular hep tasarı olarak kalmış ve ortak bir karara varılamamıştır. 1948'den itibaren yaşanan olaylar İsrail'in lehine bir gelişme göstermiş ve Filistin halkının yaşam alanı daraltılmıştır.

Aksa Tufanı Harekâtından Sonra Yaşanan Askeri ve Siyasi Gelişmeler

İsrail ve Filistin arasında devam eden savaşlar, İsrail'in coğrafyasını genişletme istekleri sebebiyle yıllarca devam etmiştir. Dönem dönem bu istekler sessizliğini korumuş olsa da sonu gelmemiştir. 2023'ün Ekim ayında 1948 de başlayıp ara ara devam eden olaylar tekrar sahneye çıkmıştır. Bu sefer saldırı İsrail'den gelmemiş, Hamasın askeri kanadı olarak bilinen İzzeddin El Kassam Tugayları, İsrail'e saldırı başlatmıştır. The New York Times gazetesinin haberine göre İsrail ordusu en az beş yerde çatışmaların devam ettiğini yaşlı bir büyükanne dahil olmak üzere çok sayıda İsraillinin kaçırılıp Gazze'ye götürüldüğünü yazmıştır. Ayrıca gazete, saldırı için Filistinli askerlerin paraşütlerle İsrail'e geldiğini belirtmiştir (The New York Times, 8 October 2023, No: 59.935, s.1). İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, "savaşta" şeklinde açıklama yapmış, Hamasın "Aksa Tufanı" operasyonuna karşı "Demir Kılıçlar" operasyonunu başlatmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 2023, Sayı:35792, s.7). 8 Ekim'de Filistin Devlet

Başkanı Mahmut Abbas, işgal güçlerine karşı Filistin halkının kendini koruma hakkının olduğunu duyurmasıyla birlikte halk, saldırılara karşılık verebilme hususunda cesaret göstermiştir. Bu esnada Mossad, Hamasın bu saldırısını daha önceden neden tahmin edemediklerini tartışırken dikkat çeken noktalardan biri de Aksa Tufanı Operasyonunun 1973'deki İsrail Mısır ve Suriye arasında patlak veren Yom Kippur Savaşı'nın yıldönümünden bir gün sonraya denk gelmesiydi. Hamasın bu saldırıyı planlarken Yom Kippur savaşına denk getirmesi büyük ihtimalle bilinçli olarak yapılmış bir hareketti. İsrail saldırının geleceğini tahmin edememiştir (Kıllıoğlu, 2022, ss.129-151). İsrail'in istihbarat teşkilatı tarafından Hamasın el telsizleri takip edilmiş olsaydı saldırı engellenebilirdi. İstihbarat teşkilatı bir yıl önce telsiz ağlarını dinlemeyi bırakmıştı (The NewYork Times, 30 october 2023, No:59.957, s.1). Saldırılarda hayatta kalan Andrey Peairie, mermilerin ortasında kaldığını, silah seslerinin uzun bir süre devam ettiğini açıklamıştır. Yine hayatta kalanların ifadesine göre 1973 Arap İsrail Savaşlarından itibaren bu derece bir kaosun içinde bulunmamışlardır (The NewYork Times, 9 October 2023, No:59.936, s.1). Aksa Tufanı hareketi ile birlikte kendini yenilmez sanan İsrail'inde büyük bir yıkıma uğradığı görülmüştür (Felesteen, 11 Ekim 2023, Sayı:5880, s.8).

Saldırıya hazırlıksız yakalanan İsraililer, ABD'nin desteği ile kısa sürede toplanmışlardır. Hamasın saldırısı uzun sürecek tartışmalara sahne olurken Emekli Büyükelçi Onur Öymen, yaşanan olayları tam bir dram şeklinde nitelendirerek olayların sebebinin BM'nin, İsrail Filistin meselesini çözmekte geç kalmasına bağlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 2023, Sayı:35792, s.7). Nitekim İsrail Filistin meselesinde bugün geldiğimiz noktaya bakılırsa BM'nin İsrail üzerinde yaptırım gücünün olmadığı görülmektedir (Yılmaz, 2023, ss.113-124).

İsrail'in saldırıları devam ederken Gazze Sağlık Bakanlığı, İsrail'in hava saldırıları sonucunda dört yüz on üç kişinin yaşamını yitirdiğini, iki bin yaralı olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi,9 Ekim 2023, Sayı: 35793, s.7). Henüz çatışmaların ikinci gününde bu rakamların bu denli yüksek olması olayların daha vahim bir şekilde geleceğinin bir ifadesiydi. Saldırıların ardından Gazze'ye yakın olan Urim, Hatara gibi yerlerin boşaltıldığı bildirildi. Diğer taraftan İsrail Güvenlik Kabinesi, aşırı sağcı koalisyon hükümeti başkanı Binyamin Netanyahu'ya büyük çaplı bir askeri hareket başlatma yetkisi vermiştir. Saldırıların esnasında İsrail, Gazze'de elektrik ve suyu kesmiş, İnternet sağlayıcı görevi yapan vatan kulesine saldırarak internet akışını yok etmiştir. The New York Times, Gazze'ye ihtiyaç malzemesi taşıyan kamyonların girmesine izin verilmediğini ve ABD'nin Gazze'ye su verilmesini sağladığını açıklamıştır (The New York Times, 16 October 2023, No:59.943, s.1). ABD'nin yaptığı eylem ve söylemlerle kendini dünya kamuoyuna barış ve demokrasi isteyen devlet olarak göstermiştir. ABD'nin bu süreçte yaptığı her şey reklam kokmaktadır.

İsrail Komünist partisi (MAKİ) ve sol partilerin oluşturduğu Barış ve Eşitlik Demokrat Cephe (HADASH), şu şekilde bir açıklama yapmıştır: İsrail'deki sağ hükümetlerin işgali sürdürmek amacıyla işlediği suçlar bölgesel bir savaşa yol açmaktadır. Açıklamanın devamında sivillere verilen zarar kınanmıştır. Görüldüğü üzere İsrail aslında Gazze olaylarında ikiye ayrılmış durumdaydı. Savaş yanlısı olmayan kesim, savaş yanlısı Netanyahu ve onun zihniyetini kınamaktaydı. Olayların ikinci gününde Hamas'a karşı Batılı güçler, İsrail'e desteğini açıklamış ve ABD, gemi göndereceğini dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 2023, Sayı: 35793, s.7). The Now York Times'da savaşın daha fazla büyümemesi için gemi göndereceğini açıklamış, (The NewYork Times, 16 October 2023, No:59.943, s.1). Hamas ise yaptığı açıklamada "*gemi gönderilmesinin halkımıza yönelik saldırıya fiilen katılım*" demektir dedi. ABD'nin gemi göndererek İsrail'in yanındayım mesajını vermesine rağmen basına yansıyan bilgilerde bambaşka bir sebebe bağlamıştır. Bu durum ABD'nin kendini barışçıl gösterme çabasının bir kanıtıdır. Bu esnada İsrail Savunma Bakanı Yuav Gallant, Gazze'ye tam

bir kuşatma başlatıldığını ve elektrik su verilmeyeceğini açıkladı (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 2023, Sayı: 35794, s.7). İsrail tarafından bölgeye elektrik ve su verilmemesi sivillerin hayat kalitesini alt üst etmiş ve birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir.

İsrail'in yaptığı saldırılar uluslararası hukuka aykırıydı. İsrail'in saldırılarının uluslararası hukuka aykırı olduğu bilinmesine rağmen saldırılar acımasızca devam etmiştir. BM İnsan hakları Yüksek Komiseri Volker Türk, İsrail'in Gazze şeridinde düzenlediği hava saldırılarında yerleşim yerleri ve okulları isabet aldığını belirtmiş ve kuşatmanın uluslararası hukuka aykırı olduğunu ifade etmiştir. BM Yardım Ofisi, yaklaşık iki yüz bin kişinin bölgeyi terk ettiğini 4 okul ve 8 sağlık tesisinin hasar gördüğünü açıklamıştır. Öte yandan İsrail, Hamasın iki yüz kadar sivil elinde tuttuğunu açıklarken Hamasın silahlı kanadı İzzeddin Kassam Tugayları da İsrail'in haber vermeksizin sivillerin evlerini bombalamasına karşılık İsraili sivilleri infaz edeceğini açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ekim 2023, Sayı:35795, s.7). Hadiseler devam ederken ABD, USS Gerald Ford gemisiyle İsrail'e askeri yardım göndermiş ve açık bir şekilde tarafını belli etmiştir. 13 Ekim'de yapılan açıklamalara göre Gazze'de ölü sayısı bin üç yüze yükselmiştir. Aynı açıklamaların devamında İsrail, Hamasın elindeki rehineri serbest bırakana kadar Gazze'nin elektrik su ve yakıttan yoksun bırakılacağını açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 2023, Sayı:35797, s.7). İsrail'in coğrafyasını genişletmek amacıyla rehineri bahane etmesi yaptığı her eylemde gözler önüne serilmiştir. Anlaşmalara yanaşmaması da bunun açık bir göstergesidir.

Çatışmalar devam ederken İsrail Başbakanı Netanyahu önceki gün yaptığı basın açıklamasında ateşkes çağrılarını kabul etmediğini belirtmiştir. Şimdi savaş zamanı diye konuşan Netanyahu *"Nasıl ki ABD, Pearl Harbour'un bombalanmasından ya da 11 Eylül terörist saldırısından sonra ateşkesi kabul etmediyse İsrail'de ekim ayındaki korkunç saldırıdan sonra Hamas ile çatışmaların durdurulmasını kabul etmeyecektir"* dedi (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 2023, Sayı: 35816, s.7). Bu konuşmasıyla ABD ile arasındaki ortaklığı açıkça dile getiren Netanyahu, İsrail'in yaptığı katliamları tarihi olaylara dayandırarak haklı göstermeye çalışmıştır. ABD Dış işleri Bakanı Antony Blinken İsrail'e yaptığı ziyarette Başbakan Netanyahu ile görüşüğünü ve İsrail Filistin ilişkilerinin ılımanlaştırmaya çalışıldığını dile getirilmiştir. Ayrıca ABD'li yetkililere göre Hamas hakkında daha fazla bilgi edinilirse sivil kayıpların azalacağı dile getirilmiştir (The New York Times, 5 November 2023, No: 59.963, s.1).

ABD'nin sözde ilişkileri düzeltme çabaları devam ederken İsrail ordusu Gazze'nin en büyük hastanesine saldırmış ve amacının Hamas'ı yenmek ve rehineri kurtarmak olduğunu söylemiştir. İsrail, sivilleri hedef almadıklarını söylemesine rağmen hastaneleri bombalamıştır. Hamas, İsrail ordusunun yaptığı hastane baskınından İsrail ordusunu ve ABD Başkanı Biden'ı sorumlu tutmuştur (The New York Times, 15 Kasım 2023, No:59973, s.1). Hastaneler savaşlarda saldırılmaması gereken yerler olmasına rağmen İsrail'in sürekli olarak hastaneleri bombalaması kabul edilebilir bir durum değildir.

23 Kasım'da basında çıkan haberlere göre İsrail ve Hamas esirlerin salıverilmesi ve Gazze'deki 4 günlük ateşkes için anlaşta. Bu sürenin ilk gününde Hamas 13 rehineyi, İsrail 39 Filistinli tutukluyu serbest bırakmıştır. Ateşkesin devreye girmesiyle birlikte ilk yardım teslimatları Refah sınır kapısından bölgeye ulaştırılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 25 Kasım 2023, Sayı: 35840, s.7). New York Times gazetesindeki habere göre Filistinli iki kuzen Anwar ve Murad Atta iki taraf arasında yapılan anlaşmaya binaen serbest bırakılmıştır. Anwar ve Murad Atta 7 Ekim'de İsrail'e yapılan saldırıda yakalanan rehinelere 101 rehine karşılığında serbest bırakılmıştır. Makaleye göre İsrail'in Gazze'yi sürekli olarak bombalaması ve tutukluların serbest bırakılması gibi sebepler Hamas'a desteği arttırmıştır. İsrail'in süreçteki tavırları sivilleri acımadan öldürmesi Filistinlilerin Hamas'a sonsuz güven duymalarına sebep

olmuştur (The New York Times, 30 Newember 2023, No: 59.988, s.1). Anlaşmanın yapıldığı günlerde Hamas, İsrail'i anlaşmaya uymamakla suçladı ve esir takasını durdurdu. İnsani aranın ikinci gününde Hamas, İsrail'in Gazze'nin kuzeyine yardım girişine izin vermediğini belirtti (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Kasım 2023, Sayı: 35841, s.7). Yaşanan gelişmeler İsrail'in amacının ateşkes olmadığı göstermiştir. Arka planda coğrafi yayılım politikasını devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu politikanın gerçekleşmesi için herhangi bir kural tanımamıştır.

BM Filistinli mültecilere yardım kuruluşu UNRWA'nın başkanı Philippe Lazzarini, İsrail'in Gazze'nin güneyinde 600 binden fazla insanın tahliyesini istediğini söylemiştir. Lazzarini bu insanların neredeyse yarısının evlerini terk etmek zorunda kaldıklarını belirtmiş, UNRWA gibi yerlerin dolduğunu gidecekleri hiçbir yer kalmadığını dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Aralık 2023, sayı:35852, s.7). İsrail bu süreçte Filistinlilerin gidecek yeri olmamasına rağmen bölgeyi boşaltmalarını istemiş, insanların çaresiz kalmasına sebep olmuştur. Başkan Lazzari'nin İsrail'e karşı isyanı sonuç vermemiştir. Öte yandan BM yetkilileri UNRWA'nın geleceği konusunda endişelenmiştir. Bu grubun bazı üyelerinin 7 Ekim saldırılarına karıştığı yönünde suçlamalar yapılmıştır. Bu kuruluş Gazze'deki yiyecek su ilaç gibi ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu kuruluşun olmaması Gazze'de daha fazla sıkıntıya sebep olacaktır. Gazze'de 2.2 milyon insan evlerinden edilmiş, birçoğu ajansın işlettiği okullarda barınmıştır. İsrail'in bu iddiaları Gazze'ye giden yardımları tehlikeye sokmuştur (The New York Times, no: 60.049, s.1). Gazze'de evlerin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Birleşmiş Milletlerin kalkınma programında yıkılan konutların yeniden yapılması için 80 yıla ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Kudüs Gazetesi, 5 Mayıs 2024, s.1.).

15 üyesi olan BMGK 'de Gazze'de acil ateşkes için yapılan oylamada ABD karşı oy kullanırken İngiltere çekimser kalmış ve ABD, tasarı aceleye geldi açıklamasını yapmıştır. İngiltere'de yapılan yürüyüşlerde İngiltere'nin oylamaya çekimser kalması eleştirildi (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Aralık 2023, sayı: 35855, s.7.). Görüldüğü gibi devlet liderlerinin kararlarından aslında halk memnun değil, ama halkın düşüncelerinin önemsenmediği görülmektedir. Bu durum da İsrail, İngiltere ve ABD yöneticilerinin halktan kopuk ve halkın düşüncelerini önemsemediklerini göstermektedir.

Gazeteci Tagiya; "*Gazze'de bir askeri çatışmadan bahsetmek mümkün değil, ABD'nin üç maymunu oynamaktadır*" şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. Öte yandan Tagiya, Batı ülkelerinin Gazze'ye yardımının Müslüman ülkelerden daha fazla olduğunu açıklamıştır. Bu durum Müslüman ülkeler arasında birlik ve beraberliğin olmadığını açık bir göstergesidir. Tagiya, Gazze'de yaşananların bir savaş olmadığını, işgal ve soykırım olduğunu dile getirmiştir. Tagiya'ya göre ABD başta olmak üzere batı ülkelerinden yaklaşık 7 ülke katliama destek vermiştir. Üç maymunu oynayan ABD "öldür ama fazla öldürme" demektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Aralık 2023, Sayı: 35857, s.7). Aslında bu durum, öldürebilirsin ama olayların ABD ve İsrail'i zalim göstermesine izin veremeyiz anlayışını ortaya koymaktadır. The New York Times gazetesindeki bir makalede ABD'nin İsrail'in Hamas'a karşı hava ve kara hareketinde daha hedefe yönelik bir aşamaya geçmesini istemiştir. Biden'in ulusal güvenlik danışmanı Jake Sullman, İsraili yetkililerle bir araya gelmiş ve sivillerin öldürülmesine bir son verilmesini istemiş, içerde ve dışarda baskı altında kaldığı için İsrail'den Hamas örgütüne karşı yapılan saldırıların sivillere sıçramamasını istemiştir (The New York Times, 15 Aralık 2023, no:60.003, s.1).

17 Aralık'ta basına yansıyan ilginç bir olayla karşılaşmıştır. İsrail Ordusu, yanlışlıkla kendi vatandaşlarını öldürmüştür. Hamasın elinden kaçan 3 vatandaşını, Hamas mensubu sanarak öldürmüştür. Üç İsrailinin Hamas üyesi sanılarak öldürülmesinin ardından Tel Aviv de halk sokaklara dökülmüştür (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Aralık 2023, Sayı: 35862, s.7). Almanya, İngiltere ve Fransa ilk defa Gazze şeridinde saldırıların durmasını istedi. 3 İsrailinin

yanlışlıkla öldürülmesinden sonra ateşkes çağrıları artmaya başlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Aralık 2023, Sayı: 35863, s.7). Bu bağlamda yüzlerce Filistinli vatandaşın öldürülmesi bir anlam ifade etmezken yanlışlıkla öldürülen üç İsraili çok fazla ses getirmiştir. Çifte standarttır bariz bir şekilde görüldüğü bu olay, Almanya ve Fransa gibi devletlerin Filistin meselesine bakışını ortaya çıkarmıştır. Tel Aviv'in Hamas liderlerine suikast planlarının gündeme gelmesiyle örgütün yurt dışı temsilcisi Meşal ve başkan yardımcısı El Aruri'nin Türkiye'de bulunduğu iddia edildi. İddialara göre bulaşma sebebi hem Gazze şeridinde hem de Lübnan İsrail sınırı boyunca devam eden çatışmalara ilişkin pozisyonları kordine etmektir (Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 2023, Sayı: 35864, s.7).

Basına yansıyan bilgilere göre Hamas lideri Haniye, esirlerin karşılıklı bırakılması ve ateşkes görüşmesi için Mısır'a gitmiştir. Hamas, müzakerelere kalıcı ateşkes talebinde bulunurken, İsrail'den "*Duracağımızı düşünenler yanılıyor*" açıklaması yapılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Aralık 2023, Sayı: 35866, s.7). Mısır'daki görüşmelerin ardından Filistinli gruplar, İsrail saldırganlığı devam ettiği sürece esir takasının yapılamayacağını bildirmişlerdir (Cumhuriyet Gazetesi, 22 Aralık 2023, Sayı: 35867, s.7). ABD isterse savaşı tek hamlede bitirir diyen Filistin lideri Abbas, "*Bazı dünya devletleri kabul etmese de İsrail, burada kalmak ve Filistin topraklarını ele geçirmek istiyor*" açıklamasını yapmıştır. Ayrıca Mısır ve Ürdün, Filistinlilerin Gazze ve Batı Şeria'yı bırakmalarını istemiyor dedi (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 2023, Sayı:35873, s.7). Abbas'ın bu düşünceleri aslında İsrail'in niyetini net olarak ortaya koymuştur.

Biden yönetimi bir yandan kan dökülmesini istemediğini ifade ederken, bir ayda İsrail'e 250 milyon doları aşan askeri malzeme satışı kararı almıştır. ABD'nin yaptıkları ve söylediklerinin birbirine uymadığı ortadadır. İsrail'in bugüne kadar yirmi dokuz bin bomba ile saldırdığı basına yansımıştır. Yine Gazze'deki saldırılar, Wall Street Journal'da son dönemlerin en yıkıcı savaşı olarak nitelendirildi. Dergiye göre bölgede bulunan evlerin %70'i yıkılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 31 Aralık 2023, Sayı:35876, s.7). İsrail'in bölgeyi işgal ettikten sonra bazı evleri yatakhane depo ve gözlem yeri olarak kullanmıştır. Gazze şeridinde Bureij sınırındaki bir evde aynı şekilde 188. İsrail tugayı tarafından kullanılmıştır" (The New York Times, 10 Ocak 2023, no:60.029, s.1).

Saldırıların başlamasının dördüncü ayında dünyanın dört bir tarafında yapılan gösterilerle en az yirmi dört bin Filistinlinin yaşamını yitirdiği Gazze için ateşkes istendi. ABD, İrlanda, İngiltere, İtalya, Fransa, Avusturya, Malezya ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde birçok insan Filistin'e destek için mitingler düzenlemiştir. On binlerce protestocu, Gazze'de acil ateşkes yapılması, İsrail'e desteğin durması ve katliamlar nedeniyle İsraili yetkililerden hesap sorulması için çağrı yaptı. Göstericiler tarafından yapılan konuşmalarda, Netanyahu'nun rehinelere için elinden geleni yapmadığı vurgulandı (Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 2024, Sayı: 35891, s.1). Göstericiler çok doğru bir noktaya vurgu yapmış, Netanyahu barışa yanaşmamakla amacının barış olmadığını bütün dünyaya göstermiştir. Durumun acı olan yanı, dünya devletlerinin bunu bilmesine rağmen hiçbir şey yapamamasıdır. İsrail Başbakanı Netanyahu yaptığı konuşmada Gazze'deki yüz günlük savaşı kutlarken meydan okurcasına sonuna kadar devam edeceğini belirtmiştir (The New York Times,15 Ocak 2023, No:60.34, s.1).

5 Şubat 2024'te basına yansıyan haberlere göre 7 Ekim'den bu yana ölenlerin sayısı yirmi yedi bin üç yüz altmış beş olarak hesaplanmıştır. İsrail'in Ulusal Güvenlik Bakanı Hamar Ben Gvir, Joe Biden'i hedef aldı. Ben Gvir, Wall Street Journal'a, "*Biden'in İsrail'e tam destek vermediğini, Gazze'ye yardım gönderdiğini ve Trump yönetiminde olsaydı ABD'nin tavrının farklı olacağını*" açıklamıştır. Ayrıca Trump, İsrail'e Haması yok etmek için daha fazla özgürlük

tanırdı” demiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Şubat 2024, Sayı: 35915, s.7). Buradan hareketle Biden’in İsrail’e destek vermesine rağmen İsrail, ABD’nin yardımlarını yetersiz görmüş, tam destek beklemiştir.

8 Şubat 2024’te basında çıkan habere göre Hamas, İsrail’in Gazze’den çekilmesi karşılığında 135 gün ateşkes önermiştir. BM, Türkiye, Rusya, Mısır ve Katar’ın garantör olmak istediği gündeme yansımıştır. Times Of İsrail’in haberine göre planın maddeleri şu şekildeydi:

-Hamas, ilk aşamada aralarında çocuk kadın yaşlı ve hastaların bulunduğu İsraili rehinelere 1500 Filistinli mahkum karşılığında serbest bırakacaktır.

-Gazze şeridinin tüm bölgelerine günde en az 500 kamyon ve yakıt girmesine izin verilecekti. İsrail güçleri Gazze’den tamamen çekilecektir.

-Yerlerinden edilen Filistinliler yerlerine geri dönecektir.

-İlk aşamada en az 60 bin geçici konut ve 200 bin çadırın Gazze’ye girişine izin verilecek, hastaneler hizmete açılıp, hasar görenler onarılacaktır.

-3 yıl içerisinde yıkılan evlerin ekonomik tesislerin ve kamu tesislerinin yeniden inşasına yönelik bir plan için onay sağlanmalıdır.

2.aşamada geriye kalan erkek rehine ve tutuklular serbest kalacak, 3.aşamada ise cansız bedenler teslim edilecektir.

AFP (Fransız Basın Ajansı)’ye konuşan mısırlı yetkili, Gazze’de tutuklu rehine takası için müzakerelerin başlayacağını söyledi. Başbakan Netanyahu ise ateşkes önerisini reddettiklerini, hedeflerinden dönmeyeceklerini söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 2024, Sayı:35915, s.7). .Al Quds Al Arabi gazetesinin haberine göre ABD İsrail’in refah kentine saldırı düzenlemesine destek olmayacağını açıklamıştır. Özellikle sivillerin hayatına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamasına rağmen İsrail’in üzerinde etkili olmamıştır. Netanyahu ise Hamas’ı ortadan kaldırmadan savaşın sona ermeyeceğini açıklamıştır (Al Quds Al Arabi, 10 Subat 2024, No:11252, s.1).

İsrail’de Netanyahu’nun ofisinden yapılan açıklamada Gazze’nin güneyinde yer alan Refah kentinde sivillerin tahliyesi için güvenli bir bölge oluşturulması istenmiştir. Daha önce güvenli bir bölge olarak görülen yerde hem Hamas ile savaşmaya hem de sivillerin tahliyesine yönelik ikili bir plan hazırlama talimatı verilmiştir. Öte yandan ABD ise Refah’a yapılacak askeri operasyonu desteklemeyeceğini açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 2024, Sayı:35917, s.7). Basında yer alan bilgilere göre Refaha hava saldırısı düzenlenmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

İsrail Ordusu’nun kentin güneybatısında gıda yardımı bekleyen Filistinlilere ateş açmaları sonucu 104 kişi hayatını kaybetmiştir. İsrail’den yapılan açıklamalara göre; yardım turlarının etrafını saran Filistinliler, yardımları yağmalamaya başlamış ve bazı Filistinliler, turların geçişini sağlayan İsrail askerlerine tehdit oluşturduğu için bacaklarından vurulmuşlardır. Filistin Dışişleri Bakanlığı, saldırıların sivillere yönelik soğukkanlı bir katliam ve İsrail’in devam eden soykırımının bir parçası olduğunu dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 2014, Sayı: 35937, s.7). Saldırıların soykırım olduğunu gösteren çok fazla kanıt bulunmaktadır. Bunlardan biri çocukların kafalarından ve göğsünden vurulmalarıdır. Yahudiler, ilerleyen dönemlerde Filistin coğrafyası üzerinde hak iddia eden olmasın diye bir ırkı yok etmeye çalışmıştır. Yaşanan olaylarda çok sayıda Filistinlinin hayatını kaybetmesinin ardından BMGK acil koduyla toplanmıştır. Cezayir, İsrail’in sivillere ateş açmasını eleştiren bir tasarı BMGK’ye sunmuş, ABD, yardım konvoyunda yaşananların netleşmediğini gerekçe göstermiş, tasarıyı veto etmiştir. Fransız Cumhurbaşkanı Macron, saldırıyı şiddetle kınadığını

belirtmiş, BM soruşturma çağrısını desteklemiştir. İtalya ve Almanya ateşkes istemini yenilemiştir. AB Dış politika Şefi Josep Borrell ise dehşete düştüğünü söyleyerek yaşananların kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mart 2024, Sayı: 35938, s.7).

Sonraki günlerde Kahire’de ateşkes ve esir takası için bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya arabulucu olan devletler Mısır ve Katar da katılmıştır. Hamaslı üst düzey bir yetkili, yerlerinden edilen Filistinlilerin Gazze’nin kuzeyine dönmesi ve insani yardımın artırılmasını içeren taleplerimiz karşılanırsa 24 saat içerisinde ateşkes antlaşması yapılabilir şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. İsraili bir yetkili ise Gazze’de sağ kalan rehinelere isim listesi verilmediği için Kahire’ye heyet göndermediğini açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mart 2024, sayı: 35939, s.7). Bu bilgiler ışığında İsrail’in bir kez daha ateşkes ya da barış yanlısı olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır.

ABD’de Cumhuriyetçilerin karşısında bulunan Demokrat çoğunluk lideri senatör Chuck Schumer senato kürsüsünde yaptığı konuşmasında İsrail başbakanı Netanyahu’yu Orta Doğu’daki barışın önündeki engel olarak gördüğünü açıklamıştır. İsrail de yeni bir başbakan için çağrı yaptı. Biden ise Netanyahu’yu aşırı olarak değerlendirdi. Ayrıca Demokratların, İsrail Filistin savaşını yürütme biçimi eleştirildi (*The New York Times*, 15 Mart 2024, No:60.094, Vol:CLXXIII, s.1). ABD’de İsrail’e yardım edilmesini istemeyen milletvekilleri bulunmaktaydı. Kırka yakın Demokrat Partili milletvekili, İsrail’e silah transferinin durdurulmasını içeren bir mektuba imza atmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Nisan 2024, Sayı:35974, s.7). Bu esnada Gazze’deki savaş sebebiyle on binlerce protestocu sokaklara dökülmüştür. Yüz bin kişi Tel Aviv’deki gösterilere katılmış ve seçimlerde “hemen şimdi” sloganları atılmıştır. Bazı protestocular yarım yıllık cehennem pankartı taşıdı. Ateşkes talep eden göstericiler İsraili rehinelere hemen şimdi geri getirilmesini istedi (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Nisan 2024, Sayı:35975, s.7).

Protesto olayları yaşanırken Orta Amerika ülkesi Nikaraqua, İsrail’e askeri, mali, insani yardımda bulunan Almanya için UAD’da dava açtırdı (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Nisan 2024, Sayı:35976, s.7). Netanyahu’nun Refaha saldırı yapacağını duyurmuş, ABD, Refaha yönelik geniş çaplı bir müdahalenin sivillere zarar vereceğini belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan 2024, sayı:35977.s.7). Bütün bunlara rağmen İsrail’in Gazze’deki bombardımanları devam etmiş, Hamas lideri Haniye’nin 3 oğlu ve 3 torunu, İsrail’in Gazze’de bulunan El Şati kampındaki araçları hedef alması sonucu yaşamını yitirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Nisan 2014, Sayı:35978, s.7).

İsrail Ordusu saldırılarına devam edebilmek için iki yedek tugayını göreve çağırmıştır. İsrail ordusu tarafından yerinden edilmiş insanlar Al Rashid sahil yolundan ilerleyerek Gazze şehri ve kuzeye yönelmiş, Gazze şeridinin kuzey ve güneyi arasında toplanmışlardır. İşgal güçleri, Gazze şeridinin doğu sınırından sahil yoluna kadar güvenlik yolu oluşturmuş, Gazze’ye girmek için uçak kullanmıştır (Al-Quds Al Arabı, 15 Nisan 2024, No:11316, s.1). ABD’nin dışında Fransa ve İngiltere’de İsrail’in gerilimi artırıcı hareketlerinden vazgeçmeleri gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Nisan 2024, Sayı:25983, s.7). Biden yaptığı açıklamalarda İsrail’in Refah bölgesine saldırılarını devam etmesi halinde İsrail’e silah yardımını keseceğini bildirmesine rağmen İsrail, Refaha bombardımanlarını sürdürmüştür. Günlerdir devam eden saldırılardan sonra Biden ilk defa İsrail’e silah göndermemeyi gündemine taşımıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 2024, sayı:36007, s.7). Olayların ilk defa bu şekilde gündem olması, saldırıların durdurulmasında tesirli olmamıştır. İsrail, Refah bölgesine saldırılarına devam etmiştir. Bu durum ABD ile arasının açılmasına sebep olmuş, BM, yaptığı açıklamalarda Gazze’den kaçan Filistinli sayısının yüz on bine ulaştığını bildirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 2024, Sayı: 36008, s.7). BM, Refahta ise yüz elli bin kişinin yerinden edildiğini dile getirmiş, İsrail Ordusu ise bu sayının üç yüz bin olduğunu

vurgulamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 2024, Sayı:36009, s.7). İsrail ordusu, evinden barkından uzaklaştırılan Filistinli sayısının üç yüz bin olmasını övünç kaynağı olarak görmüş, yerinden olan insanları çok göstererek bölgeyi tam olarak ele geçirdiklerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu esnada Dünya devletleri, Gazze'deki olaylara kalıcı çözümler getirmekten çok uzak uğraşlar içerisindeydi. Örneğin Aralık ayının ortalarında Orta doğu Avrupa ve ABD'den yaklaşık 20 kişi Londra'da Gazze'nin durumunu görüşmek için toplanmıştır. Gazze sürekli olarak bombalanmaktaydı. Bölge enkaza dönmüş, on binlerce insan ölmüştü. Aileler keder ve acıyla iç içe yaşamaktaydı. Londra'daki toplantıda ise Gazze'yi uluslararası izolasyon ve yoksullukla tanımlanan bir yerden Akdeniz'in ticaret merkezi yapılması gibi hayali konular konuşulmaktaydı. Üretilen planlar Gazze'nin içerisinde bulunduğu durumdan çok uzaktı(*The New York Times*, 30 Nisan 2024, No:60.140, s.1).

Arap Birliği liderler zirvesi 16 Mayıs 2024'te Bahreyn başkenti Manama'da yapılmıştır. Liderlerin öncelikli konusu Gazze'de devam eden İsrail saldırılarıydı. Bahreyn Kralı Hamed bin İsha El Halife bir orta doğu barış konferansının yanı sıra Filistin Devletinin tanınmasını ve BM güvenlik konseyine üyeliğinin kabul edilmesinin desteklenmesi çağrısını yapmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mayıs 2024, sayı:36014, s.7). Basındaki haberlere göre 10 gün içerisinde Gazze şeridinde 700 binden fazla Filistinli yerinden edilmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi, İsrail Başbakanı Netanyahu ve Hamas Gazze sorumlusu Yahya Sinvar için tutuklama emri çıkarılmasını istedi. Savcı Kerim Ahmet Han, söz konusu isimleri savaş suçlarından ve insanlığa karşı suçlarından sorumlu tutmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mayıs 2024, sayı: 36017, s.7). Diğer taraftan İrlanda, İspanya ve Norveç, Filistin'i resmen tanıyacıklarını bildirmişlerdir. Böylece Filistin'i tanıyan ülke sayısı 146'ya yükselmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mayıs 2024, Sayı:36026, s.7). 20 Mayıs'ta Al Quds Al Arabi gazetesine göre Nuseyrat kampında korkunç bir katliam gerçekleştirilmiştir. Kurtarma ekipleri 31 kişinin hayatını kaybettiğini bildirmiş, Refah kenti hava saldırıları ve top atışları altında kalmıştır (Al Quds Al Arabi, 20 Mayıs 2024, no: 11351, s.1).

Cumhuriyet Gazetesi haberine göre ABD Dış İşleri Bakanı Antony Blenken, İsrail savaş kabinesi üyesi Benny Gantz ile ateşkes ve Gazze'nin güneyindeki Refah kentindeki sınır kapısının yeniden açılması hakkında görüşmeler yapmıştır. El Kahire basını ise Kahire'nin ateşkesi yeniden canlandırmak ve rehine takası için uğraştığını dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 2024, Sayı: 36023, s.7). Bu olaylar yaşanırken İsrail'e karşı protesto mitingleri de devam etmiştir. Örneğin bunlardan biri de Avusturya'daki mitingdir. Avusturya'da Viyana Üniversitesindeki yerleşkede Filistin yanlısı protestocuların çadırlarının kaldırılması üzerine öğrenciler Gazze'deki soykırıma karşı gösterilerini sürdürmüştür. Öğrenciler Okulun İsrail teknoloji şirketi ile ilişkilerini kesmesini istemişlerdir (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mayıs 2024, sayı:36027, s.7). Refah'ta yerinden edilmiş kişilere yönelik hava saldırısı düzenlendi. Ölü sayısı 21'e yükseldi. İsrail, Refah'daki el Mevaşiye baskın düzenlemiştir (*The Guardian*, Erişim Tarihi 4.12 2024).

İsrail Ordusu, Mayıs ayının sonlarında Philadelphia Koridorunun tamamını ele geçirmiştir. Bu arada Pekin'i ziyaret eden Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi, İsrail'in Filistinlileri topraklarından eden her türlü hareketi uzun süredir kınadığını açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mayıs 2024, Sayı: 36028, s.7).

Haziran ayında ateşkesle ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. ABD Başkanı Joe Biden, Gazze'de kalıcı ateşkes ve rehine anlaşması için arabuluculara 3 aşamalı yeni bir teklif sunduğunu açıklamasının ardından İsrail Başbakanı Netanyahu yaptığı açıklamalarda, "İsrail'in savaşı sona erdirme şartları değişmedi" demiştir. Yani Hamasın askeri ve yönetimle ilgili kapasitesinin yok edilmesi, tüm rehinerin serbest bırakılması ve Gazze'nin İsrail'e daha fazla tehdit oluşturmaması gibi şartlarda kalıcı olacağını dile getirmiştir. ABD'nin üç aşamalı

teklifi şu şekildeydi. 1. Ateşkes altında İsrail'in Gazze'deki yerleşim yerlerinden çekilmesi 6 hafta sürecek, kadın ve yaşlı rehinelere serbest bırakılacak, 2. aşamada tüm rehinelere serbest bırakılması karşılığında mahkum takası yapılacak ve İsrail Gazze'den tam olarak çekilecek, 3. aşamada Gazze için yeni bir yapılanma planı olacak ve yaşamını yitiren rehinelere İsrail'e teslim edilecektir (Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 2024, Sayı: 36030, s.7). İsrail Bölgesel Dış Politikalar Enstitüsü Dış Politika Analisti Yonatan Tauval, Netanyahu'nun üç aşamalı politikasını şu şekilde değerlendirmiştir. Biden yönetimi, Netanyahu'yu bu öneriye bağlı kalmaya zorlamış, İsrail'in teklifini dünyaya duyurduğu için Netanyahu'nun kaçamayacağını dile getirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 2024, Sayı: 36031, s.7).

Mehmet Ali Güler'in "Küresel Güneynin Dayattığı Ateşkes" adlı makalesinde belirtildiğine göre İsrail Başbakanlık Ofisi tarafından üç aşamalı teklif, Biden'in önerisi diye nitelendirilmiştir. İsrail müzakere heyeti ve ABD'li görevliler tarafından hazırlanan teklife, Filistinliler de ABD ve İsrail önerisi demmiştir. 3 aşamalı teklif konuşulurken İsrail Maliye Bakanı Betzalel Smotriç ve Ulusal Güvenlik Bakanı Hamar Ben Gvir anlaşmaya karşı çıkmışlardır. Netanyahu'nun bu teklifi onaylaması durumunda kabinenin bir parçası olmayacaklarını açıklamışlardır. İsrail Savaş kabine üyesi Gantz ise anlaşmaya desteğini açıklamıştır. Filistin Ulusal Girişim Hareketi Genel Sekreteri Mustafa El Burgusi ise İsrail'in başarısızlığına parmak bastı. İsrail ABD önerisinin İsrail'in etnik temizlik direnişinin kökünü kazıma, Gazze şeridi üzerinde kontrol kurma ve rehineri zorla kurtarma hedeflerinin başarısızlığı anlamına geliyor dedi. Mehmet Ali Gülere göre ABD ve İsrail iç ve dış etkenlerden dolayı ateşkes olumlu bakmış, iç etkenler, Filistin'e destek girişimlerinin artması, Üniversite eylemleri boyutuyla Amerikan demokrasinin tartışılmasıdır. Dış etkenler ise ABD ve İsrail'in yalnızlaşması, İsrail uluslararası Adalet divanında soykırımcı diye anılmaktadır. Uluslararası Ceza mahkemesi Başsavcılığı, İsrail Başbakanı hakkında tutuklama talebinde bulunmuştur. BM üyelerinin çoğu Filistin'i desteklemiş, Avrupa ülkeleri Filistin'i 1967 sınırlarıyla tanımaya başlamıştır. Güler, makalenin sonunda "*Küresel Güney, ABD ve İsrail ateşkesine mecbur kalmıştır*" şeklinde değerlendirmesini yapmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 2024, Sayı: 36031, s.7). Biden, İsrail Katar Mısır ve diğer Orta doğu ülkeleriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde şimdilik geçici bir ateşkes daha sonra kalıcı bir ateşkesi içermiştir. Görüşmelerde Netanyahu, Hamas'ı yok etme hedefini gölgeleyen herhangi bir anlaşmayı kabul etmemiştir (Alon Pinnkas, Erişim Tarihi 4.12.2024).

İsrail ve Filistin arasında ateşkes sağlanması için Fransa gibi devletler girişimde bulunmuşlardır. Fransız Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron dün telefonda görüştüğü Netanyahu'ya Filistin yönetiminin Gazze şeridinin yönetimini sağlaması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Gazze'de ateşkes ve rehinerin serbest bırakılmasıyla ilgili anlaşma önerisini desteklediğini ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 2024, Sayı:36033, s.7). Gazze Sağlık Bakanlığının verilerine göre 7 Haziran Cuma günü yapılan saldırılarda şehit düşenlerin sayısı 77, yaralılar ise 221 kişiden oluşmaktadır. Bakanlık enkaz altında çok fazla ceset olduğunu fakat saldırılardan dolayı ulaşamadıklarını dile getirmiştir (Filistin Enformasyon Merkezi, Erişim Tarihi 1.12. 2024). Öte yandan İsrail ve Hamas, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in ofisi tarafından her yıl yayımlanan silahlı çatışmalarda çocuklara yönelik hak ihlallerini belgeleyen raporun ekinde yer alan utanç listesine dahil edilmiştir. İsrail ve Hamas ilk kez bu listeye eklenerek Rusya, İŞİD, El Kaide, Afganistan, Myanmar, Yemen ve Suriye'nin saflarına katılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Haziran 2024, sayı: 36036, s.7).

ABD'de insanların savaş hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için kamuoyu yoklaması yapılmaktaydı. Özel bir kurum tarafından yapılan ankette Amerikalı Yahudilerin %51 i İsrail'in soykırım yaptığına inanmaktadır. Katılımcıların %51'i Amerika'nın İsrail'e silah

sevkiyatını desteklemiştir. 511 kişi üzerinde anket yapılmıştır (Al Quds- Al Arabı, 4 Haziran 2024, Vol:36, No: 11366, s.1).

Anlatılan bu olaylar yaşanırken Arap Devletleri, Gazze'nin yönetimine dair bir plan taslağı hazırlamıştı. Bu taslağı göre Arap Devletleri uluslararası alanda tanınan bir Filistin Devletinin kurulmasını, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te barış gücü kurulmasını, İsrail ve Filistin ulusal yönetimi arasında iki yılda tamamlanacak bir barış görüşmesi başlatılmasını ön görmüştür. ABD taslağında ise Gazze ve Batı Şeria'nın Ramallah merkezli Filistin yönetimi kontrolünde 1967 sınırları çerçevesinde yeniden birleşmesinin sağlanması planlanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Haziran 2024, sayı: 36037, s.7).

Üç aşamalı barış konuşulurken ABD başkanı Biden, Hamasın üç aşamalı barış teklifine imza atmadığını bildirmiştir. ABD Dış işleri Bakanı Antony Blinken, Hamas hayır demeye devam ederse savaş istediğini anlamına geldiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Haziran 2024, sayı: 36041, s.7). Buradan hareketle Antony Blinken, Hamasın ateşkesine neden hayır dediğini sorgulamadan Hamas'ı savaş yanlısı olarak gösterdiği bir gerçektir.

Uluslararası Adalet Divanı'nın saldırıları durdurma kararına rağmen İsrail ordusu Filistinlilere yönelik katliamlara devam etmiştir. Belirlemelere göre son 24 saat içinde otuz Filistinli daha hayata veda etmiş, doksan beş Filistinli de yaralanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 2024, sayı: 36044, s.7). Burada çok önemli bir noktaya parmak basılmalı, Uluslararası Adalet Divanı'nın saldırıları durdurma kararına rağmen İsrail'in savaşa devam etmesi gözünü kan bürüdüğü anlamı taşımaz mı? Burada ne olursa olsun, ne kadar insan ölürse ölsün umursamazlık içerisinde sınırlarını genişletmeye konsantre olmuş bir devlet karşımıza çıkmaktadır. Bu durum dünyadaki adaletsiz tablolarından maalesef en büyüğüdür.

İngiliz gazetesi The Times'a konuşan üst düzey İsrail yetkilisi, Hamasın antlaşmayı kabul etmemesinin, liderlerinin öldürülmesine "uluslararası meşruiyet" sağladığını dile getirmiştir. İsrail Gazze'deki saldırıların başlangıcından bu yana Hamasın Gazze'deki en üst düzey isimlerini öldürmüştür. Operasyon şefi Salih Aruri, 2 Ocakta Lübnan Başkenti Beyrutta hedef alınmıştı. Hamasın Kassam Tugayları komutanlarından Mervan 10 Mart'ta Nuseyrat mülteci kampında öldürülmüş, İsrail, Gazze dışındaki üst düzey Hamas liderlerini sürekli olarak hedef almıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 2024, sayı:36050, s.7).

Dünyada barış beklenirken Netanyahu yaptığı basın açıklamasında Hamasın tamamen ortadan kaldırılana kadar Gazze'ye saldırıların devam edeceğini söylemiş, ateşkesi kabul etmediğinden yana sinyaller vermiştir. Netanyahu açıklamasının devamında rehinelere alabileceği bir anlaşmaya hazır olduğunu ancak savaşın devam edeceğini söylemiştir. Netanyahu'nun açıklamaları Biden'in 30 Mayıs'ta yaptığı açıklamalardaki İsrail'in hazırladığı anlaşma taslağındaki 2. Aşamadaki saldırıların tamamen durdurulması koşulu ile çeliştiği belirlenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 25 Haziran 2024, sayı: 36053, s.7). Hamas, bu sözleri İsrail'in anlaşma taslağına reddinin kanıtı olarak göstermiştir.

Arabulucu Mısır ve Katar, ABD başkanı Biden'ın mayıs sonunda duyurduğu ateşkes teklifinde Hamasın yaptığı düzenlemeler İsrail'e iletilmiştir. Netanyahu, Hamasın önerilerini güvenlik kabinesinin gündemine aldığını açıklamıştır. Ateşkes teklifinde rehinelere aşamalı bir şekilde salıverilmesi, Gazze'deki İsrail saldırılarının durdurulması ve bölgeden askerlerin çekilmesi öngörülüyordu. Temmuz ayının başlarında basına yansıyan bilgilere göre İsrail, Hamasın yok edilene kadar saldırılara devam edeceğini, Hamas ise savaşı sona erdiren bir anlaşma olmadan anlaşmaya oturmayacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 2024, Sayı: 36063, s.7). İsrail ve Hamasın anlaşmadığı her saat Gazze'de insanlar ölüme mahkum edilmiştir. Anlaşmazlık devam ederken tüm uluslararası uyarılara rağmen Gazze şeridinde sivillerin bulunduğu bölgeleri hedef alan İsrail ordusu, sivilleri Deyr El Belah'a

gitmeyi çağırın broşürleri dağıtmıştır. Birleşmiş Milletler Filistin Ajansı UNRWA'nın genel komiseri Philippe Lazzarini ise son dört günde dört okulun vurulduğunu ifade etmiş, ateşkes çağırısı yapmıştır. Dış İşleri Bakanlığı, ortaya çıkan toplu mezarlar ve dört okulun hedef alınması ile İsrail'in Filistin halkını topyekün olarak ortadan kaldırmayı hedeflediğini açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 2024, Sayı: 36069.s.7). New York Times gazetesindeki habere göre Netanyahu kongrede yaptığı konuşmada; Gazze'deki saldırılarını Yahudilerin ölüm kalım mücadelesi olarak göstermiştir. Konuşmasında Gazze'deki binlerce sivilin ölümüne sebep olmalarıyla ilgili hiçbir şey söylememiştir. Bu konuşma ABD'deki bazı demokratları çileden çıkarmış ve demokratlar arasındaki görüş ayrılıklarını ortaya koymuştur (The New York Times, No:60.226. s.1). Ağustos ayının ilk günlerinde Hamas liderlerinden İsmail Haniye saldırıya uğramış ve öldürülmüştür. Haniye İran'da başkenti Tahran'da kaldığı misafirhade, odasına aylar önce koyulan bombanın uzaktan kumandayla patlatılması sonucu öldürülmüştür (The New York Times, 2 Ağustos 2024, no:60.234, s.1).

Sonuç

İsrail Devleti kurulması planı için yıllarca mücadeleye girişilmiş, 1948'de uygulamaya koyulmuştur. Daha sonraki yıllarda ise İsrail topraklarını genişletme politikası uygulamıştır. 1948 meydana gelen savaştan sonra çatışmaların arkası gelmiş, 1956 Suveyş krizinde İsrail Sina Yarımadasını ele geçirmiştir. 1967'de yapılan savaşlarda İsrail toprakları 3.5 katına ulaşmıştır. 1973 Yum Kumpir Savaşı'nda ise İsrail lehine gelişmeler yaşanmış ve Gazze Şeridi İsrail'e kalmıştır. Yıllar ilerledikçe en son yapılan savaştan önceki sınırlar konuşulmuş, Filistin'in bir önceki savaştaki kayıplarından bahsedilmemiş ve unutulmuştur. Bu durum sürekli olarak İsrail'in lehine bir gelişme göstermiştir. Oysaki 1948'den önce bu topraklar Filistin Halkına aittir. Bugün dünya üzerindeki hiçbir devlet Filistin topraklarının zamanla daralıp topraklarını İsrail'e gitmesini hiçbir şekilde sorun yapmamaktadır. İsrail, topraklarını Filistin coğrafyasında genişletirken zulüm ve katliam uygulayarak genişletmiştir. 7 Ekim 2023'de başlayan Aksa Tufanı Harekâtını biraz da bu açılardan değerlendirmek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Filistin Halkının yıllarca çektiği zulümden sonra tepki olarak yapılan Aksa Tufanı Harekâtı birazda etki ve tepki ilişkisidir. Dikkati çeken nokta İsrail'in bunu bir fırsat olarak değerlendirmesi ve amaçlarını uygulamaya koymasındır. Dezavantajı amaçları uğruna avantaja çevirmeye çalışması açık bir şekilde görülmüştür. Savaş sürecinde iki taraf arasındaki İsrail'in dayatmalarla hareket etmesi yada bahaneler uydurarak ateşkes yanıt vermemesi İsrail'in bu savaşı kullanarak kendine has planları gerçekleştirme politikasıdır.

Yapılan araştırmalar esnasında İsrail'in çocuk demeden katliam yapması acımasız kimliğini de ortaya koymuştur. Tarih boyunca bir coğrafyada savaş varsa orda huzurun olmadığı aşıkardır, fakat insanlık dışı eylemlere girişilmesi birazda zulmü gerçekleştiren millete yönelik özellikleri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İsrail'in bölgeye gıda, su elektrik gibi zaruri ihtiyaçların ulaşmasına engel olması savaş etiğine uymamaktadır. Özellikle çocukların açlıktan ölmesi gibi elem verici olaylar insanlığa yakışmamaktadır. Ayrıca savaş stresi ve ruhsal durumun çökmesi gibi psikolojik buhranların çocukları yaygın bir şekilde felç bırakmasına sebep olmak insanlık dışı bir hadisedir. İsrail'in kendi vatandaşlarını kurtarmak isterken binlerce kişiyi öldürmesi, Yahudilerdeki üstün insan psikolojisinin bir kanıtıdır.

İsrail Ordusunun bombaladığı binaların altında kalan cenazeler göçük altında kaldığı kalmış ve bazı cenazelerin teşhisi zorlaşmıştır. Hastaneler bombalanmış ve yaralıların tedavileri imkansız hale gelmiştir. İsrail ise hastaneleri bombalamasını kendince "*Hamas örgüt elemanları sığındığı için vurdum*" şeklinde açıklamıştır. İsrail'in amacı kendini dünyaya iyi tanıtmaya çabasıdır. İsrail'e destek olan ABD de aynı şekilde kendini iyi gösterme politikası ile hareket etmiştir. Barıştan ve huzurdan yanayım reklamı yapan ABD, Akdeniz'e gemi gönderirken savaşın büyümemesi için gönderdiğini söylemiş, Hamas ise ABD, gemi

göndererek tarafını belli etti demiştir. Buradaki eylemiyle ABD'nin de uluslararası arenada iyi görünmeye çalıştığını söyleyebiliriz. İsrail'in arkasında olduğunun kanıtlarından biri de İsrail'e silah göndermesidir.

İsrail'in yaptığı saldırılar BM ve birçok devlet tarafından kınanmıştır, kınanmalarına rağmen saldırıların ardı arkası gelmemiştir. Bunun iki sebebi olabilir. Bunun birincisi BM dahil İsrail'e kimsenin güç yetirememesi, ikincisi kınamaların samimiyetsiz olması ki, ikincisinin doğruluk derecesi daha yüksek görünmektedir. Filistin coğrafyasında yaşanan katliamları kınayan samimi bir cephe olsaydı bu katliamlar devam edemezdi.

Sonuç olarak söylenebilir ki Filistin coğrafyasında yaşanan olaylar İsrail'in topraklarını genişletme ve üstünlük kurma isteğinden başka bir şey değildir. Bu olayların sonlanması için İsrail'e karşı samimi bir şekilde tepki gösterilmeli ve uygulamaya geçilmelidir ki aksi takdirde bu olayların sonu gelmeyeceği açık ve nettir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR. TH), 218/122.4. M.02.11. 1898.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (TDA), 538/2766.21591.1.M. 22.12.1949.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (TDA),538/2813. 2362. 1. M.05.18. 1949.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (TDA), 562/44979. 218372. 48. M.04.11. 1951.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi,(TDA), 538/2813.23618.1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 30/18.1.2.381.259.8.112.2.

Kitap ve Makaleler

Ataş, Ayşe, “Tarihi Perspektiften Filistin İsrail Meselesi”, *TYB Akademi Dergisi*, Sayı:41, (Mayıs 2024), s.47.

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915*, (İstanbul: Alkım Yayınları, 2004, 1986).

Bileydi Koç, Malike, “İsrail Devleti'nin Kudüs 'ü Başkenti İlan Etme Kararının Türk Basınında Yansımaları”, *IJASOS*, (December 2019), Vol.5, Issue15.

Demircan, Necati, “Yahudi Devletinin İnşası ve Arap-İsrail Çatışmasının Başlangıcı”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, (Aralık 2020), 4(2) 215-226.

Kaya, Mehmet ve Elif Polat, “Filistin Kurtuluş Örgütünün (FKÖ) Diplomasi

Kıllıoğlu, Mehmet Emin,“1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı ve Ortadoğu”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* (2022), No:2, ss.129-151.

Kişi, Erden, “1948'den Bugüne, Tarihi ve Siyasi Yönleriyle İsrail Filistin Sorunu”, *MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (Yaz 2023), Cilt:3, Sayı:1, ss.262-274.

Murat, Turgay, “İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Basına Yansımaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ağustos 2019), Cilt:29, Sayı:2, ss.449-468.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2011).

Turan, Refik ve Diğerleri, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, (Ankara: Okutman Yayıncılık, 2009).

Yılmaz, Ayhan Nuri, “Vahide Alagöz, “Birleşmiş Milletlerin Filistin Politikası”, *Journal Of Economics and Political Scxiences*, (2023), 3(2), 113-124.

Sürelî yayınlar

The New York Times

Kudüs Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Akşam Postası

Al Quds Al Arabı

TANZİMAT'TAN CUMHURİYETE DEMOKRASİ HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç.Dr. Arzu BOY

Kafkas Üniversitesi, arzunar@hotmail.com, ORCID:0000-0001-7611-7975

Uzm.Öğr. Metin FIRAT

Kars/Subatan Köyü İlkokulu, metinfirt02@gmail.com

Uzm.Öğr. Şengül AĞAÇ

Şanlıurfa/Viranşehir Fatih Sultan Mehmet Anadolu Lisesi, sengulagac17@gmail.com

ÖZET

Tanzimattan Cumhuriyete kadar Demokrasi hareketlerinin çeşitli aşamaları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 3 Kasım 1839' da ilan edilen Tanzimat Fermanıdır. II. Abdülmecit Döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı demokrasi tohumlarının atıldığı bir fermanıdır. Nitekim padişah otoritesine yönelik sınırlamalar getirilmiş, bireylere çeşitli hak ve özgürlükler tanınmıştır. Tanzimat Fermanının akabinde ilan edilen Islahat Fermanı ülkede yaşayan tüm bireylere din farkı gözetmeksizin eşit haklar getirmesi demokratikleşmenin önemli bir basamağıdır. I. Meşrutiyet ile halkın temsilcilerinden oluşan Mebuslar meclisinin kurulması ve vekillerin halkı temsil etmesi demokrasinin gelişimi için çok önemli bir aşama olarak görülebilir. Yine II. Meşrutiyet ile birlikte I. Meşrutiyetle ilan edilen Kanun-i Esaside çeşitli değişikliklerin olması ve vekillerin Heyet-i Mebusana karşı sorumlu olması önemli bir hususdur.

Çalışmada Tanzimattan Cumhuriyete Kadar meydana gelen Demokrasi yolundaki aşamaları ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmalar esnasında birinci elden kaynaklar taranarak konuyla ilgili telif eserlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meclis, Demokrasi, Tanzimat, Meşrutiyet, Islahat

Giriş

3 Kasım 1839'da Abdülmecit döneminde ve Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı düzenleme ve nizam verme anlamına gelmektedir. Reşit Paşa, bu reformu, "Değiştirilemeyecek biçimde yerleşmiş bir dizge/sistem" olarak nitelendirmiştir. Tanzimat Fermanı, demokratik hayata doğru atılan ilk adım olarak bilinmektedir. Ferman başka bir tanımıyla hükümdarla hükümet arasında ilan edilmiş, kamuya açıklanmış bir sözleşmedir (Berkes, 2005, s. 213-244). Tanzimat başka bir yönüyle hükümdarın mutlak yetkisinin hükümet karşısında kısıtlanmasıdır. Tanzimat Fermanı, anayasal gelişmeler açısından önemli olduğu gibi demokratikleşme çabaları bakımından da önemli birer kazanım olmuştur. Nitekim padişahın otoritesine yönelik sınırlama getirilmesi, bireylere yönelik çeşitli hakların ve özgürlüklerin sağlanması ve çeşitli temel ilkelerin kabul edilmesi demokratikleşme adına önemli adımları temsil etmektedir (Karataş, 2018, s.622). Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç siyasi, idari, ekonomik ve sosyal alanda değişim ve dönüşüm sürecidir (Yılmaz, 2017, s.54).

Tanzimat Fermanı ile demokrasinin yapısal olarak herkesin eşit şartlarda yönetildiği bir sistemi temsil ettiğini düşünürsek, müslim ve gayri müslimlerin eşit şartlara sahip olması, fermanın demokrasi yolundaki anlamının önemini göstermektedir. C. Hamlin, fermanla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir; "*hattın ilanı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı Müslümanlar hattı lanetle anıyorlardı, şeriatın çiğnendiğini, müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini iddia ediyorlardı, Hristiyan tebaa ise yeni bir çağın başlangıcı gözüyle bakıyorlardı*" (İnalçık, 2021, ss. 135-133).

Tanzimat Fermanının ilanı net bir şekilde dünyadaki anayasal gelişmelere kayıtsız kalınmadığının bir belirtisidir. Hatta monarşiden meşrutiyete geçiş için atılmasına ihtiyaç duyulan adımların öncülüğünü yapmış, yeni bir dönemin kapılarını açarak hızlı bir modernleşme sürecinin başlamasını sağlamıştır (Güzeldağ, 2022, ss. 345-347). Tanzimat'ın ilanında dış devletlerin etkisinin olmasına rağmen görünürde padişahın tek taraflı ilan ettiği bir fermanıdır (Başcı, 2021, ss.227-242). Padişahın diğer fermanlarıyla aralarında hiyerarşik olarak belli bir üstünlüğü olmamasına rağmen padişahın emirleri ve birtakım görüşlerini içerdiği için ülkedeki herkes tarafından uyulması zorunludur. Tanzimat fermanının çeşitli eksiklikleri olmasına karşın derli toplu şekilde bir temel haklar manzumesinin olduğu görülmektedir. Bu özelliği itibarıyla Tanzimat Fermanı, Türklerin ilk temel haklar beyannamesi olarak kabul edilmiştir. Padişah tüm halkın temel haklarına karşı riayet gösterileceğini kabul etmektedir. Öte yandan Tanzimat fermanı maddi anlamda anayasa tanımına uymuş, fakat şekli anlamında anayasa özelliği göstermemektedir. Yabancı basında Tanzimat Fermanı ile ilgili olarak "gerçek bir anayasa-idari ve sosyal bir devrim- çağdaş medeniyet yolunda ilk adım "gibi nitelendirmeler yapılmıştır. Auguste Comte; fermanın ilanından sonra M. Reşit Paşa'ya gönderdiği mektupta; "*bu gelişmeden dolayı mutlu olduğunu ifade ederek, yöneticilerin görevlerini layığıyla yerine getirdiğini*" ifade etmiştir. Fermana yer alan eşitlik ilkesi, kanunilik ilkesi, demokratik bir anlayışın kapısını aralandığını göstermiş, parlamenter bir yönetime doğru adım atıldığını ortaya koymuştur. Hukuk devleti olma yolunda ciddi adımlar atmıştır. Temel hak ve özgürlükler, Avrupa tarzı mahkemeler, Avrupa'dan alınan yasalar ve çağdaş eğitim veren okullar bu duruma örnektir. Tanzimat Döneminin getirilerinin yanında olumsuz yönleri de vardır. Yeni kurumlar oluşturulurken, eski kurumlar varlığını devam ettirmiş ve bu durum eski-yeni çatışmasına, özellikle eğitim ve hukuk alanında ikilemler yaşanmasına neden olmuştur

(Yılmazer, 2017, s.54). Yine bu ferman korumacı demokrasi anlayışıyla çeşitli noktalarda benzerlik göstermektedir. Tanzimat fermanındaki demokrasi anlayışı, halkın siyasi hayata katılımından ziyade, bireyleri devletin keyfi müdahalelerinden korumayı hedeflemektedir. Güçler ayrılığı hakimdir ki dolayısıyla bu da fermanın demokratikleşmeye yönelik bir çabasının olduğunu göstermektedir (Karataş, 2018, s.622).

Tanzimat Fermanını ortaya çıkaran asıl gücün dış ülkelerin yaptığı baskı olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla hem ülkeleri tatmin edebilmek hem de bireylerin özgürlüklerini sağlamak amacıyla kişisel özgürlük alanı oluşturmak için ortaya çıktığı da kabul edilmektedir. liberal ve özgürlükçü düşünceyi ortaya çıkarmıştır. Bazı yazarlar bu fermanı “*ilk temel haklar beyannamesi*” olarak da ifade etmişlerdir. Bireylere birçok haklar ve çeşitli imkanların yanı sıra koruma ve eşitlik hakları da sağlamıştır (Başcı, 2021, ss.227-242). Bu dönemde mahkemeler herkese açık hale getirildi. Firardaki kişinin mallarının müsadere edilmesinin önüne geçildi. Yapılan düzenleme ile firardaki kişinin suçundan ya da kabahatinden dolayı mirasçuları suçlanmadı, affedilen suç ve kabahatten dolayı yargılanmadı ve mirastan mahrum edilmedi (Durhan, 2008, s.62). Bu dönemde bakanlıklara bağlı olarak meclisler kuruldu ve zamanla birer yasama organı haline geldiler. Meclislerin kurulması bu dönemde atılan en büyük demokratik adımlardan biridir.

Fermanın hükümlerinin uygulanmaya konulabilmesi için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyeleri ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinin belirli günlerde toplanması kararlaştırıldı. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyelerinin düşüncelerini hiç çekinmeden özgürce söyleyebilmeleri için uygun koşullar sağlandı. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de alınan kararların oybirliği ile alınması ve kurumun bir üst kurul olarak görev yapması kuvvetler ayrılığı ilkesinin yerleşmesinde önemli bir katkı sağladı (Akyıldız, 2016, s.6). Merkezi bir devlet teşkilatının olduğu bu dönemde yapılan reformlar padişahın yetkilerini sınırlamış, din farkı gözetmeksizin herkese aynı hukuk kuralları uygulanmaya başlanmış, birçok alan ile ilgili Avrupa’dan ithal edilen hukuki düzenlemeler getirilmiş, kurulan meclisler ile temsil sistemi gündeme gelmiş ve yerel yönetimler teşkilatı oluşturulmuştur. Bütün bunlar demokrasinin ihtiyaç duyduğu reformlar olarak değerlendirilebilir (Uluç ve Kağan, 2022, s.1054). Tanzimat döneminde hukuki ve siyasi-idari alanda yapılan reformlar demokratik kurumların ortaya çıkması açısından önemlidir (Uluç ve Kağan, 2022, s.1057). Tanzimat, demokrasi açısından ortaya çıkan bu yönetimin ilke ve usullerine üç ana noktada katkıda bulunmuştur. Birincisi karar alma süreçlerinde ortaya çıkan kurum ve kurullar, ikincisi yeni düzenin oluşturulmasında başvuru kanunlaştırma ve üçüncüsü de din ve devlet işlerindeki değişimi ifade eden laikleşmedir (Tanör, 2021. s.97).

Tanzimat Fermanı yukarıda da ifade edildiği gibi özü itibarıyla demokratikleşme adımlarından biridir. Nitekim fermanında yer alan eşitlik ilkesi, kanunilik ilkesi ve kanunların üstünlüğü ilkesi hiç şüphesiz demokratik bir anlayışın kapısını araladığını göstermektedir. Ayrıca kanunların yapılması için özel bir yöntemin benimsenmesi ve kanunların yapımında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye isimli kurulun görev alacağı ifade edilmektedir. Nitekim bu yapının oluşturulması da parlamentolu bir yönetim yapısına doğru bir adım atıldığını göstermektedir (Karataş, 2018, s.618).

Tanzimat dönemi içerisinde 1865’lerde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketi Osmanlı Devletinde demokrasi ile ilgili hususların en etkili bir biçimde dile getirilmesini sağlamıştır (Türkkan, 2018, s.370).

28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, Sultan Abdülmecit tarafından kabul edilmiştir (Tanör, 2021, s.96). Demokrasiye geçişin diğer bir adımı olarak bilinmektedir. Islahat fermanı, Tanzimat Fermanının genişlemiş halidir. Batılı devletlerin bir bakıma zorunluluk olan tavsiyeleri ile hazırlanmıştır. Bu fermanla birlikte Osmanlılık politikası gündeme gelmiş, devlet sınırları içerisinde yaşayan herkesin Osmanlı olduğu vurgulanmıştır. Amaç kaynaşmış bir Osmanlı toplumu oluşturmaktır. Aslında bu şekilde batılı devletlerin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Islahat fermanı Avrupa devlet temsilcilerini memnun etmemiş, elçiler Türklerin Müslüman olarak asla Avrupalı olamayacağına inanıyorlardı. *“Avrupa kanunları yalnız Avrupa'ya aittir, Türkler kendi gelenek ve dinlerinin kurallarına göre gitmelidir”* (Berkes, 2005, s.213-245). Buradan hareketle Osmanlı Devleti kendinden taviz vererek Batılı devletlere kendini hoş gösterememiştir. Bu bağlamda devlet, Tanzimat ve Islahat Fermanlarını biraz da kendini hoş göstermek için ilan etmiştir. Oysaki yaşananlar şunu göstermiştir, Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'ne bakış açısı asla değişmeyecektir. Öte yandan Islahat Fermanında yer alan Müslimlerle gayri Müslümler arasında eşitlik sağlanacağı prensibi eşitlik ve demokrasi kavramlarıyla birebir ilişkilidir. Fermanın hükümlerinin uygulanması için “meclis-i icraat” kuruldu. Islahat fermanı ile millet sisteminden vazgeçilmesi günümüzde kabul edilen vatandaşlık ilkesinin ilk adımıdır. Ülkede yaşayan bireylerin tümünün din farkı gözetmeksizin eşit haklara sahip olduklarının kabul edilmesi ülkenin demokratikleşmesi ve hukuk devleti için oldukça önemlidir (Karataş, 2018, s.618).

Günümüz modern hukuk devletlerinde de bireyler; din, dil, ırk gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Yine Islahat Fermanı, Yeni Osmanlılar hareketinin doğmasının şartlarını olgunlaştırmıştır (Sakın, 2024, s.141-156). Islahat Fermanının 9. Maddesi ile padişahın isteği ile ilan edilmiş bir belge görüntüsü verilmiştir, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışamayacağı kesin bir dille ifade edilmiştir (Erdem, 2010, 327-348). Islahat Fermanı hem hukuk devleti olma hem de demokratik ilkelerin devlet yönetiminde yer bulması konusunda ilk ve temel adımları içermektedir. Ferman, bu anlamda Kanuni Esasi ile başlayan anayasal süreç için önemli bir kazanım sağlamıştır (Uluç ve Kağan, 2022, s.1059). Islahat Fermanı ile din hürriyeti tanımlanmış, mabetler devlet güvencesine alınmıştır. Medeni hukukla ilgili önemli adımlar atılmıştır. Gayrimüslim vatandaşları küçük düşürücü ifadeler yasaklanmış, Gayrimüslim vatandaşlara devlet memuru olma, okul açma, ticarethane açma yolu açılmıştır (Armaoğlu, 1997, 258).

Meşrutiyet Ve Kanun-ı Esasi

I.Meşrutiyet dönemi 23 Aralık 1876'da ilk yazılı Osmanlı-Türk anayasası olan Kanuni Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Kanuni Esasi, egemenliğin sahibinin padişah olduğunu kabul etse de temsil ilkesinin cemaat ya da millet temelinden bireysel temele doğru gelişimi yönünde önemli bir demokratik başlangıçtır (Demirel, 2012, s.482).

Kanuni Esasi, Mithat Paşa'nın II. Abdülhamit ile yaptığı görüşmeler ve pazarlıklar sonucunda ilan edilmiştir. Anayasanın adı bile bu pazarlıklar ve kavram kargaşası sonucunda belirlenmiştir. Padişah bir Meclis-i Umumi kurulacağını vaat etmiş, bu süreçte ulema da böyle bir meclisin İslam'a aykırı olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Kur'an ayetleri, hadislerden alınan parçalarıyla meşveret yani danışma usulünün İslamiyet'te de bulunduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır (Berkes, 2005, s.231). Kanuni Esasi padişahın tayin ettiği bir heyet tarafından hazırlandı. Kanuni, Esasi tüm yetkilerin padişahta toplandığı bir anayasadır, biçimsel açıdan bir anayasadır, fakat padişahın tek yanlı bir işleminden doğduğu için ferman anayasasıdır

(Özhazinedar, 2023, s. 772). Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 Kanuni Esasi, halktan oluşmuş bir kurucu meclis tarafından yapılmış ve onay için tekrar halk iradesine sunulmuş değildir. Ayrıca Kanuni Esasi'de son söz padişaha verilmişti. Meclis padişaha bağlıydı ve padişah meclisi fesih yetkisine de sahipti. Dolayısıyla meclisin gerçek anlamda halkı temsil gücü yoktu (Uzun, 2005, s.154).

1876 Kanuni Esasi'nin sahip olduğu özellikleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda bir meşruti yönetim oluşturulamamıştır. Hükümdarın zaten var olan hak ve yetkileri bir de Anayasa garantisi altına alınmıştır (Uzun, 2005, s.155). Kanuni Esasi'de teorik olarak milli iradeden, halk egemenliğinden söz edilmemiştir. Çünkü 1876 Anayasası'nın içerdiği sistemde gerçek egemen ne halktır ne de meclistir. Gerçek egemen padişahın kendisidir (Uzun, 2005, s.155).

Kanuni Esasi'de her ne kadar yasama padişahın iradesi ile kontrol altında tutuluyor ve Meclis-i Mebusan tek başına kanun çıkaramıyorsa da Mebusan Meclisi yasama faaliyetine katılma hakkına sahiptir ve onsuz yasa yapılamaz. Bu şekilde tüm olumsuzluklara ve eksiklerine rağmen Mebusan Meclisi, padişah karşısında denetim, gözetim ve fren organı durumuna gelmiştir (Uzun, 2005, s.157).

Meclisin tabii karşılanması gereken tepkileri aşırı bulunmuştur. Meclisin ilk kez demokrasinin en önemli gücü olan halk desteğini alması ve bu güce dayanarak devleti kontrol etme isteği endişeyle karşılanmıştır. Meclisin açıldığı bir zamanda Rus savaşının başlaması ve savaşın kötü gidişi başta ekonomi olmak üzere yönetime karşı sert ve Osmanlı diplomatik nezaketine aykırı eleştirileri padişahı çok rahatsız etmişti. Meclis müzakerelerindeki suçlamalar, padişaha kadar uzanınca Sultan Abdülhamit anayasadan aldığı yetki ile bu kendisini kontrol edemeyen gücü ortadan kaldırmıştır (Oğuz, 2014, s.109-120).

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına, Mecliste son dönemde grup oluşturmaya çalışan bazı mebuslar dışında gazeteler de dâhil olmak üzere herhangi bir tepki gelmemiştir. Bu durum meclisin kapanmasına tepki gösterebilecek, demokrasiyi savunacak ve demokrasinin farkında olan bir kesimin olmadığını göstermektedir (Oğuz, 2014, s.114). Osmanlı Devleti'nin her kesiminden ve hemen hemen ülkenin her tarafından mebusların oluşturduğu Meclis-i Mebusan, kurumsal, demokrat kimliğini diğer kurumlar yanında savunamamış, varlığı fazlalık olarak görülürken yokluğunun eksikliği o gün hissedilmemiştir. Sultan II. Abdülhamit, her ne kadar meclisi açmış ve ona bir takım haklar vermiş olmasına rağmen fiili anlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmediğinden meclisin çalışmaları kurumsal değer kazanamamıştır. Çıkardığı hiçbir kanun yürürlüğe girmemiştir (Oğuz, 2014, s.113).

Meşrutiyet döneminin basın ve yayın hayatı 1876 Kanuni Esasi'nin 12. Maddesine göre düzenlenmiştir. Bu madde, "*matbuat kanun dairesinde serbesttir*" ilkesinin hükmünü getiriyordu. Bir önceki dönemin keyfi uygulamaları göz önüne alınırsa, bu ileri bir adım sayılabilirdi. Hatta 1876 Kanuni Esasi'nin ilk andaki özgürlük ortamı basında da hissedilmiş, sürgün ya da hapisteki gazeteciler işlerinin başına dönmüş, basında canlı bir ortam ortaya çıkmıştır (Uzun, 2005, s.158). Bu dönemde kabul edilecek anayasa ile Müslüman ve Hristiyan halk temsilcileri mecliste olacak ve aralarında bir denge sağlanacaktı. Meşrutiyet ile Müslümanların hakları çiğnenecek korkusu bulunmaktaydı. Kanun-i esasi ve millet meclisinin olması demek Hristiyanların kanun koyucu olmasını kabul etmek demek olduğu için bu korkular yersiz değildi. Halkın her kesiminde meydana gelen psikolojik çöküntü ve halkın her

türlü haksızlığa ses çıkaramaması meşrutiyet yönetimini zaruri kılmıştı. Fakat bu anayasa hükümdarı hiçbir şartla bağlamıyordu, tersine Kanuni Esasinin kendisi hükümdarın iradesine birçok şartla bağlanmıştı. Padişahın parlamentoyu kapama, *kanunu askıya alma* yetkileri vardı. Hükümdarın anayasaya sadık olma yükümlülüğü yoktu. Meclis çok sesliydi; Müslüman, Hristiyan, Yahudi her milletten temsil ediliyordu (Berkes, 2005, s.213-244). Kanun-ı Esasi le birlikte iç ve dış düşmanlar yenilgiye uğratılacağı düşünölmekteydi. Osmanlıda gayrimüslim halkı temsil eden bir parlamento varlığından endişeleniyorlardı. Hükümetin sarayı denetleme girişimiyle II. Abdülhamit eski rejimine döndü (İnalçık, 2021, s.213-218).

1908 yılında ise II.Meşrutiyet ilan edilmiş ve Kanuni Esasi’de 1909 tarihinde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Vekiller Heyeti ortaklaşa, vekâletlere ait olan konularda ise vekiller tek tek Heyet-i Mebusan’a karşı sorumlu tutulmuştur. Bakanların padişah tarafından değil sadrazam tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Heyet-i Mebusan’ın yasama faaliyeti genişletilmiş, daha önceki monarşik sınırlamalardan bağışık bir hale getirilmiştir. Bu açıdan 1909 değişiklikleri demokratik bir siyasal sistemin oluşumuna katkıda bulunan önemli bir anayasacılık hareketidir (Demirel, 2012, s.483). I. ve II. Meşrutiyet Osmanlı İmparatorluğu’nun demokratikleşme doğrultusunda attığı önemli adımlardan biridir. Çünkü siyasal katılmanın önemli bir koşulu olan bireyin bir değer olarak ortaya çıkmaya başlaması bu dönemde olmuştur (Demirel, 2012, s.477). 23 Temmuz 1908’de II.Meşrutiyet’in ilanıyla 1876 Anayasası yeniden yürürlüğe girdi. 1909’da gerçekleştirilen düzenleme ile anayasa tadil edildi. Padişahın sınırsız yetkileri kısıtlanarak yürütme organı olan hükümete devredildi. Parlamentonun yetkileri artırıldı, hükümet meclise karşı sorumlu hale getirildi. Yürütmenin başı olan sadrazamın, bakanlar kurulunun ve meclisin üçte iki çoğunluğunun onayıyla çıkan kararlar padişah tarafından da imzalandı. Padişahın meclis açma ve kapatma yetkisi şarta bağlandı (Bulut, 2008, ss.1-15).

Sonuç

Tanzimat Fermanı ile demokrasi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Bu ferman ile birlikte padişahın haklarına sınırlamalar getirilmiş ve ülke sınırları içerisinde yaşayan herkese çeşitli haklar tanınmıştır. Nitekim bu hakların verilmesi ile Osmanlı Devleti’nin dış ilişkilerde itibarının artacağı düşünölmüş fakat evdeki hesap çarşıya uymamıştır. Sınır içerisinde yaşayan herkese çeşitli haklar verilmesinin bir sonu gelmemiş bu durum Osmanlı Devleti’nin aleyhine gelişim göstermiştir. Tanzimat Fermanından sonra 1856’da ilan edilen Islahat fermanı ile devlet içerisinde yaşayan herkesin eşit haklardan yararlanacak olması demokrasi yolunda atılan önemli adımlardan biridir. Azınlıklara eşit haklar verilmesinin demokratikleşmenin yanında çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan biri dış baskıları azaltmak ve devletin azınlıklara kötü muamele etmediğini göstermekti. Ama bütün bu çabalar sonuç vermedi ve devletin her alanda gücünün zayıflamasıyla azınlık taleplerinin önüne geçilemez hale geldi.

1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet demokrasiye doğru gidişin en önemli basamaklarından biridir. Meşrutiyetle birlikte meclislerin açılması azınlıkların kendi haklarını kendileri savunur hale gelmesi demokratikleşme olarak karşımıza çıkıyor fakat devlet verdiği hakların kontrolünü yapamadığı için demokratikleşmenin faydasından çok zararı görölmüştür. Bu dönemde Kanun-i Esasinin ilanı ilk anayasa olarak değerlendirmektedir. Anayasa ve Demokrasi kavramları birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır.1877-1878 Osmanlı Rus

Savaşında alınan yenilgi ile birlikte I. Meşrutiyet dönemi sona ermiş ve bu süreç II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908'e kadar devam etmiştir. 1908 de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyet döneminde devlet birçok sorunla mücadele ettiği için demokrasinin gereği yapılamamış, Cumhuriyetle birlikte demokrasi zemini oluşmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Akyıldız, Ali, “*Tanzimat*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:40, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, (2011), s.6.
- Armaoğlu, Fahir, 19.YY Siyasi Tarihi, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s.258.
- Başçı, G., 1808 Senedi İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 46, 238-240
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bulut, Nihat, “*Türkiye’de Temel ve Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi*”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1-2, C:12, s.8.
- Güzeldağ F.ve Laçın A., Osmanlı Devleti’nde Demokratikleşme Hareketleri. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dergisi 14), 2022, 345-347.
- Demokaan Demirel, “*Tanzimat Ve Meşrutiyet Döneminde Kamu Reformları*”, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı: 8, C:5, (2012), s.482.
- Durhan, İbrahim, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler*”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 3-4, C:12, (2008), s.62.
- Gazi, Erdem, İslahat Fermanına Yeniden Bir Bakış. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2010, 327-348
- İnalçık , Halil, *Devlet-i Aliyye-iv*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021, s.135-155
- Karataş,Adnan, “*Osmanlı Devleti’nin Anayasal Nitelikli Belgelerinde Demokrasi Söylemlerinin Demokrasi Modelleri Perspektifinden Değerlendirilmesi*”, Journal Of Institute of Economic Development and Social Research, Sayı: 13, C:4, (2018), s.618.
- Oğuz, Ahmet, “*Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamit Ve Dönemi*”, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 2, s.114.
- Özhazinedar, Tuba, Tanzimat Fermanı, İslahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanuni Esasi’nin Tahlili, 2023, 259-286,s.772.
- Uluç, A. Vahap ve Kaan, Oğuz, “*Hukuki Ve Siyasi-İdari Açısından Tanzimat Dönemi Gelişmelerinin Demokrasiye Katkısı*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 32, C:3, (2022), s.1054.
- Uzun, Hakan, “*Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi*”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, C:6, (2005), s.154.
- Sakın, Emin, Berathan, Uluslararası Hukuk ve Anayasal Gelişmeler Bağlamında İslahat Fermanı. Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2, 2024,141-156.
- Yılmaz, Derya, “*Siyasi Alanda Demokratikleşme Hareketlerinin Toplumsal Alandaki Realitesi*”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 2, C:4, (2017), s.54
- Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (2021), s.97.
- Türkkan, Hakan, “*Osmanlı Devletinde Demokratikleşme Ve Kanun-I Esasi’nin Demokratik Hüviyeti*”, VAKANÜVİS-Uluslararası tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, (2018), s.370.

SELJUK TRACES IN OTTOMAN FOUNTAINS: THE BÜNGÜLDEKS

Assoc. Prof. Dr. Mehmet MUTLU

Karabuk University, mehmetmutlu@karabuk.edu.tr - 0000-0002-7351-0138

ABSTRACT

In Turkish-Islamic art and architecture, water structures occupy a significant place with both their functional and symbolic dimensions. Emerging in the Seljuk period, the type of fountain known as the *büngüldek* is distinguished by its hydrotechnical system, in which water spurts from the center and falls back into the basin. These structures not only met practical water needs but also generated aesthetic and symbolic meanings within architectural settings. In the Ottoman period, however, *büngüldek* basins that had lost their original function or could no longer be used were repurposed, most notably as spandrel stones in fountains. Thus, a hydrotechnical element of the Seljuks was transformed into a decorative aesthetic component within Ottoman fountain architecture.

This paper examines the use of Seljuk-origin *büngüldek* basins in six Ottoman fountains identified in the Karatay district of Konya (Şeref Şirin, Mıtrıp Sokak, Hoca Habip, Baba Sultan, Müftü Abdullah Efendi, and Biçyemez). Comparative analysis reveals that these basins were generally carved from marble, featured square or nearly rectangular forms, contained a central nozzle hole, and displayed radial geometric ornamentation. Despite minor differences in depth, size, and decorative variety, they show strong similarities to the prototype *büngüldek* basin located in the Karatay Madrasa.

The findings demonstrate that *büngüldeks* reflect an architectural continuity extending from the Seljuk to the Ottoman periods. While these structures visualized the dynamic movement of water in a functional manner during the Seljuk era, they were reinterpreted in the Ottoman period with an emphasis on their aesthetic qualities, becoming central ornamental elements of fountain architecture. This transformation illustrates that historical water structures embodied not only functional but also cultural and artistic continuity. The study thus underscores the significance of the adaptive reuse of traditional water architecture as a means of preserving cultural continuity and safeguarding architectural heritage.

Keywords: Büngüldek, Seljuk, Ottoman, Fountain, Water Architecture, Konya.

1. GİRİŞ

Turkish culture has produced rich examples in almost every field of art and architecture, presenting not only well-known types of works but also unique structures specific to certain periods. One such distinctive structure is the *büngüldek*, a type of fountain known to have been used during the Seljuk period.

Although not widely used in contemporary Turkish, the verb *büngüldemek*, which has survived in local dialects, means the gushing or bubbling of water from the ground, or its forceful and noisy flow or eruption (Sır Dünder, 2021, p. 909). Derived from this verb, the word *büngüldek* was employed during the Seljuk period as a designation for a particular group of fountains (Önge, 1991, p. 99).

Although some examples have survived to the present day, none of them remain functional. However, the operating principles of the *büngüldeks* can be understood through the examination of examples located in structures regarded as the earliest instances, each dating to the 13th century, such as the Divriği Melike Turhan Darüşşifa, the Karatay Madrasa in Konya, and the Gök Medrese Mosque in Amasya. These studies reveal that the water, reaching the basin, would spout upward through a centrally placed opening, fall back into the basin, and then be discharged through drainage holes carved into it. In some cases, as observed in the Karatay Madrasa in Konya, basins without drainage holes were employed, or existing holes were sealed so that the collected water could be redirected via a small channel into an adjacent pool (Figure 1). The *büngüldeks* were not only functional water structures but also architectural elements that contributed aesthetically to their settings by visualizing the movement of water.

Figure 1. The *Büngüldek* Fountain of the Karatay Madrasa and Its Connection to the Pool (Author's archive)

The fact that all surviving *büngüldek* basins have been preserved in their original locations and remain attached to architectural structures has been a decisive factor in their transmission to the present day. However, these examples do not provide a definitive answer to the question of whether *büngüldeks* in the Seljuk period were positioned entirely at ground level or elevated on a raised platform.

In contrast, findings from Ottoman-period fountains -where numerous examples of *büngüldeks* were widely used- as well as discoveries from archaeological excavations conducted in different parts of the city center of Konya, reveal that *büngüldeks* were not solely elements attached to buildings. They were also constructed as independent water structures, providing opportunities for stand-alone use. These findings demonstrate that *büngüldeks* were widely employed as indispensable components of urban water architecture during the Seljuk period.

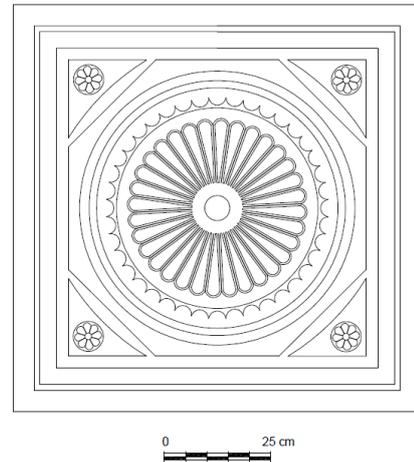
One of the essential elements of Ottoman fountain architecture is the section referred to as the “*palandız*”, “*ayna taşı*” (mirror-stone), or “*zank taşı*” (Sözen & Tanyeli, 2010, p. 41; Hasol, 1990, pp. 62, 396, 566). These stone elements are placed vertically on the flat part of the fountain where the mirror-stone, called “*aynalık*” in Turkish, is located, that is, on the area where the spout or faucet is located. They were often of aesthetic character and occupied a central position within the decorative program. Typically carved from monolithic blocks, mirror-stones were most often made of marble.

Due to their material, form, and aesthetic qualities, *büngüldek* basins, even after losing their original function, found reuse in the mirror-stone sections of Ottoman fountains. This situation indicates that *büngüldeks* were regarded not merely as hydrotechnical devices but also as elements valued for their aesthetic qualities, contributing to the decorative conception of architecture of the period. In Konya, six Ottoman-period fountains have been identified as incorporating *büngüldek* basins from the Seljuk period. All of these are located within the boundaries of the central Karatay district: the Baba Sultan, Biçyemez, Hoca Habip, Mıtrıp Sokak, Müftü Abdullah Efendi, and Şeref Şirin fountains.

2. THE USE OF BÜNGÜLDEKS IN OTTOMAN FOUNTAINS

2.1. Şeref Şirin Fountain

The fountain located in Şeref Şirin Street, Şeref Şirin Neighborhood, in the Karatay district, was constructed in A.H. 1301 (A.D. 1883-84), according to its inscription (Mutlu, 2014, p. 129). The patron and the master builder of the work are unknown. Typologically, it belongs to the group of independent, single-faced fountains with a tangent arch (Figure 2).

Figure 2. General View of the Şeref Şirin Fountain and Detail of the Mirror-Stone (*Büngüldek* Basin) (Author’s archive)

In the part of the fountain referred to in Turkish as the “*aynalık*”, there is a rectangular marble block measuring approximately 155 cm in width and 115 cm in height. At the center of this block, a section measuring 1.02 x 1.02 m has been delineated and carved in relief. It is understood that this element originally functioned as a *büngüldek* basin (Figure 2). Furthermore, the fact that the boundaries of the marble block extend beyond those of the section

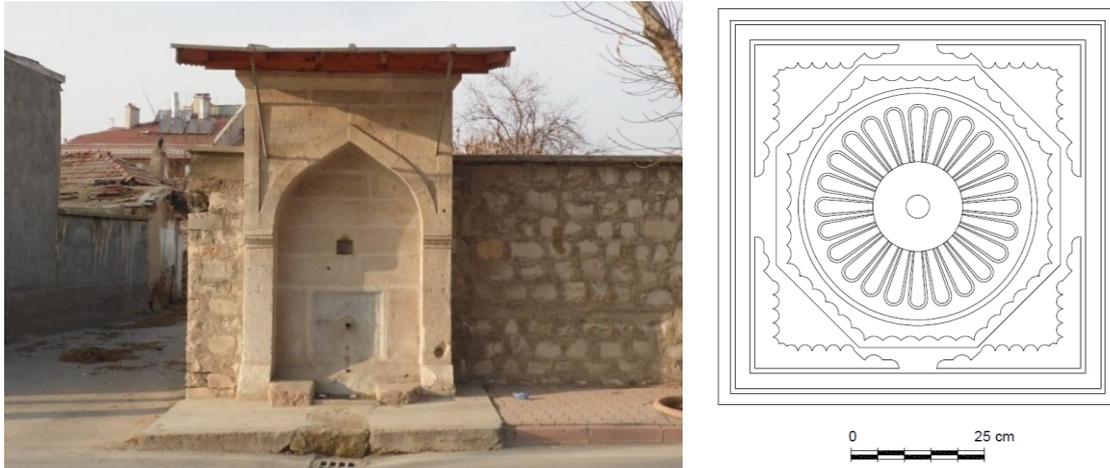
designed as a basin reinforces the likelihood that, in its initial use, the *büngüldek* basin was conceived either embedded in the ground or placed at the same level as the ground surface.

The square-shaped basin features a spout hole at its center, which forms the focal point of the composition. Surrounding the center is a radially arranged geometric ornament composed of thirty-two segments. This circular arrangement is accentuated by successively rising concentric rings and bounded on the outer edge by an octagonal form. Within the triangular spaces created by the octagon at the corners of the square, eight-petaled penç motifs are placed. Extending from the center toward the corners, this composition reflects a holistic decorative conception in which geometric and vegetal elements are harmoniously combined.

The basin has a depth of approximately 12 cm. In its original function, several drainage holes were made at different points to discharge the accumulated water; however, due to a later change in function, these holes have been sealed with cement.

2.2. Mitrip Street Fountain

The fountain located at the entrance of Mitrip Street on Sedirler Avenue in the Karatay district, though lacking an inscription, is stylistically dated to the late 19th or early 20th century. No information is available regarding its patron or master builder. Typologically, the structure belongs to the group of independent, single-faced fountains with a tangent arch (Figure 3).

Görsel 3. Figure 3. General View of the Mitrip Street Fountain and Detail of the *Büngüldek* Basin (Author's archive)

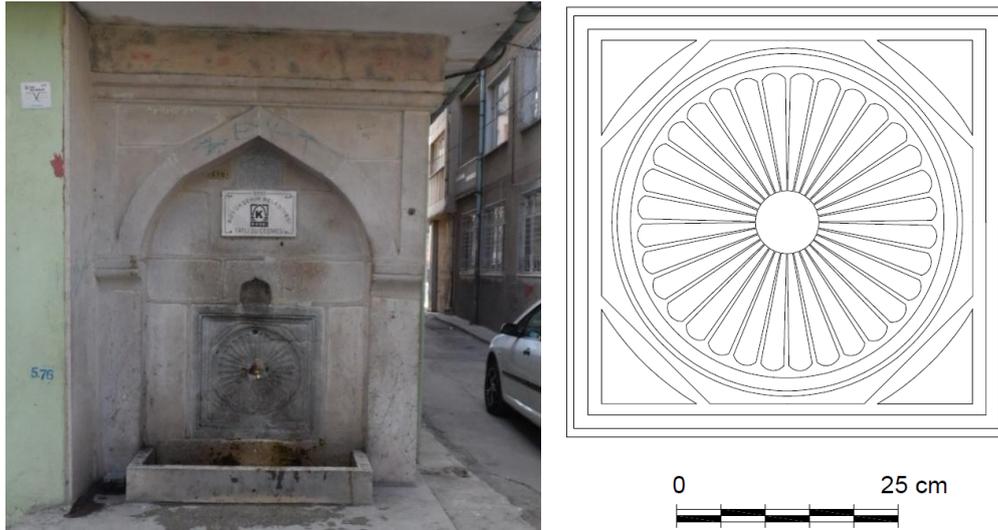
In the part of the fountain referred to as the “*aynalık*”, there is a mirror-stone measuring approximately 0.70 x 0.70 m, which is understood to have originally functioned as a *büngüldek* basin. The square-shaped basin has a spout hole at its center, forming the focal point of the composition. The center is surrounded by a radially arranged geometric ornament composed of twenty-four segments. This circular arrangement is accentuated by successively rising concentric rings and is bounded on the outer edge by an octagonal section with convex curved edges.

Although traces of geometric ornamentation can be identified within the triangular spaces created by the octagon at the corners of the square, the details cannot be fully discerned due to extensive deterioration. This example shares a similar decorative approach with the *büngüldek*

basin of the Şeref Şirin Fountain, although it is smaller in size. The depth of the basin is approximately 7 cm.

2.3. Hoca Habip Fountain

The fountain located in Kadılar-2 Street, Aziziye Neighborhood, in the Karatay district, opposite the Tahtalı Mosque, was constructed in A.H. 1327 (A.D. 1909-10), according to its inscription. No information is available regarding its patron or master builder (Mutlu, 2014, p. 165). Typologically, the structure is classified within the group of independent, single-faced fountains with a tangent arch (Figure 4).

Figure 4. General View of the Hoca Habip Fountain and Detail of the Büngüldek Basin (Author's archive)

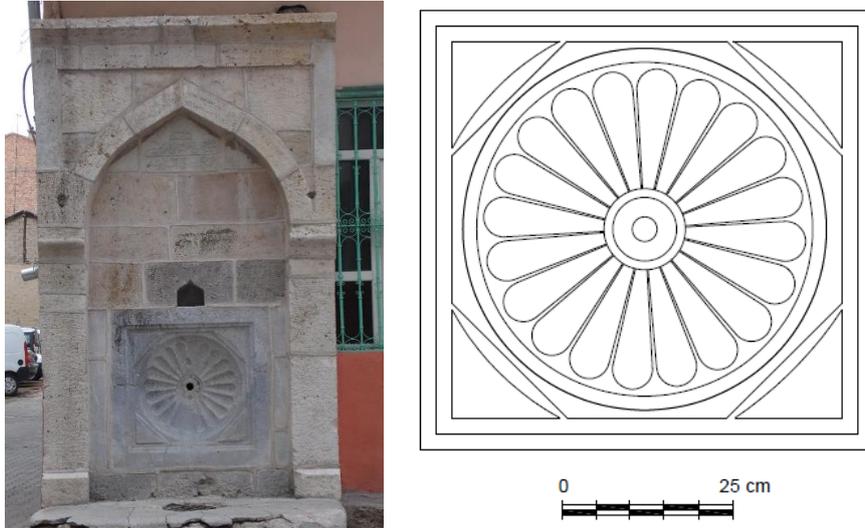
In the part of the fountain referred to as the “*aynalık*”, there is a mirror-stone measuring approximately 0.60 x 0.60 m. Considering the material and carving technique, it is understood that this stone originally functioned as a *büngüldek* basin. The square-shaped basin features a spout hole at its center, which is surrounded by a radially arranged geometric decorative band composed of thirty-two segments. The circular arrangement is accentuated by progressively rising concentric rings and is bounded on the outer edge by an octagonal section (Figure 4).

The triangular spaces formed by the octagon at the corners of the square remain plain. The composition, with its thirty-two-segment circular ornamentation and overall design, bears resemblance to the *büngüldek* basin of the Şeref Şirin Fountain; however, this example is considerably smaller in size. The depth of the basin is approximately 10 cm.

2.4. Baba Sultan Fountain

The fountain located on the east façade of the Baba Sultan Mosque, on Baba Sultan Street in the Şemsitebrizi Neighborhood of the Karatay district, was constructed in A.H. 1340 (A.D. 1921-22), according to its inscription. No information is available regarding its patron or master builder. Typologically, the structure belongs to the group of independent, single-faced fountains with a tangent arch (Figure 5).

In the part of the fountain referred to as the “*aynalık*”, there is a mirror-stone measuring 0.78 x 0.76 m. Considering its material and form, it is understood that this stone originally functioned as a *büngüldek* basin. The square-shaped basin, made of dark-colored marble, features a spout hole at its center, which is surrounded by a radially arranged geometric decorative band composed of twenty segments. The circular arrangement is accentuated by progressively rising concentric rings and is bounded on the outer edge by an octagonal section.

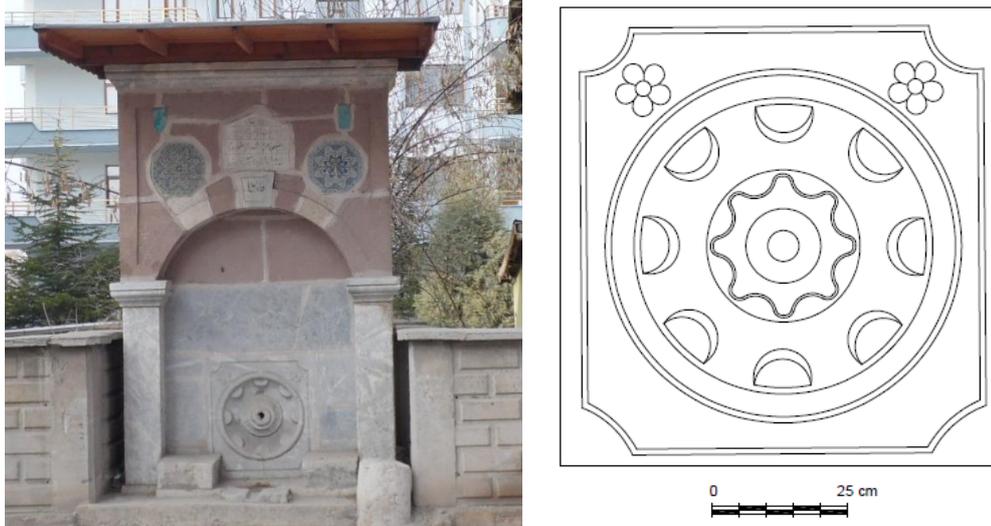
Figure 5. General View of the Baba Sultan Fountain and Detail of the *Büngüldek* Basin (Author’s archive)

The triangular spaces formed by the octagon at the corners of the square remain plain. This example bears similarities to the Karatay Madrasa, Şeref Şirin, Mıtrıp Street, and Hoca Habip fountains; however, it differs in terms of the number of segments in the central geometric ornament, the decorative details, and the dimensions of the basin. The depth of the basin is approximately 10 cm.

2.5. Müftü Abdullah Efendi Fountain

The fountain located at the southwest corner of the Müftü Abdullah Efendi Mosque on Köprübaşı Avenue in the Karatay district was constructed in A.H. 1342 (A.D. 1923-24), according to its inscription. No information is available regarding its patron or master builder. Typologically, the structure is classified within the group of independent, single-faced fountains with a low arch (Figure 6).

In the “*aynalık*” of the fountain, there is a mirror-stone measuring approximately 0.80 x 0.85 m. Considering its material, carving technique, and dimensions, it is suggested that this stone may have originally functioned as a *büngüldek* basin. However, the absence of the lower part of the five-petaled *gülbezek* motif -which is symmetrically placed on the upper portions of the mirror-stone- raises some doubts regarding its identification as a *büngüldek* basin (Figure 6).

Figure 6. General View of the Müftü Abdullah Efendi Fountain and Detail of the *Büngüldek* Basin (Author's archive)

The section at the center of the marble mirror-stone, where the spout is located -referred to in Turkish as the "*lüle*"- is highlighted with an eight-armed geometric ornament surrounding a raised central projection. The circular basin created around this ornament has a depth of approximately 9 cm, with eight smoothly curved semicircles positioned along its outer edge. The outer frame, completed with a circular molding, is enclosed within a cornered frame softened by inwardly curved corners. In the upper two corners of this frame, five-petaled vegetal motifs, referred to in Turkish as "*gülbezek*", are placed (Figure 6).

2.6. Biçyemez Fountain

The fountain located adjacent to the east wall of the Biçyemez Mosque on Hacı Hasanbaşı Avenue in the Karatay district, although lacking an inscription, is dated to the early 20th century. No information is available regarding its patron or master builder. Typologically, the structure belongs to the group of independent, single-faced fountains with a tangent arch (Figure 7).

In the part of the fountain referred to as the "*aynalık*", there is a marble mirror-stone measuring approximately 1.10 x 0.78 m, while the fountain itself is entirely constructed of Sille stone. Considering the technical and aesthetic characteristics of the material, it is suggested that this stone may originally have been used as a *büngüldek* basin.

The spout hole at the center of the mirror-stone is surrounded by a twenty-armed motif referred to in Turkish as a "*çarkıfelek*". In addition, the composition is completed with frames delineated by geometric forms and rising in successive steps. The outermost frame is square with chamfered corners, concluding with a profiled frame. This outer frame measures approximately 0.80 x 0.63 m, presenting a nearly square rectangular form. The depth of the basin is approximately 8 cm.

Figure 7. General View of the Biçyemez Fountain and Detail of the *Büngüldek* Basin (Author's archive)

3. EVALUATION AND CONCLUSION

Büngüldek basins observed in certain Ottoman fountains reveal traces of Seljuk-period fountain elements through evaluations of the extant examples. Although they are no longer functional today, *büngüldek* basins that have survived in good condition were reutilized as mirror-stone (in Turkish “*ayna taşı*”) in some Ottoman fountains. This indicates that *büngüldeks*, originally designed as functional hydraulic elements during the Seljuk period, were transformed into aesthetic architectural components in the Ottoman era, demonstrating a continuity of use that evolved from function to ornamentation.

In addition to the *büngüldek* examples that have survived from the Seljuk period, fountains with spouts similar in style to *büngüldeks* were used in gardens with private functions until the early 20th century, i.e., the late Ottoman period. Examples observed in the gardens of Hasip Dede Mansion and Meram Yıldız Mansion in Konya provide evidence of this practice (Önge, 1991, pp. 113–114).

Identifying mirror-stone in some Ottoman fountains as *büngüldek* basins is only possible by comparing these examples with extant original *büngüldek* basins. The distinguishing characteristics of *büngüldek* basins are as follows:

- They are large and made from a single block of material,
- They are shaped using a deep carving technique, forming a small pool or open reservoir,
- Marble, a water-resistant material, is typically preferred,
- The central section is raised and deepened in a way that does not obstruct the water's flow,
- Public examples particularly display similar decorative approaches.

The square or nearly square rectangular examples range from 60 cm to 102 cm in side length. The Şeref Şirin Fountain basin, measuring 1.02 x 1.02 m, is the largest, while the Hoca Habip Fountain basin, measuring 0.60 x 0.60 m, is the smallest. The Karatay Madrasa example, which can be considered a prototype, measures 0.95 x 0.95 m. Basin depths range from 7 cm to 13 cm, with the Şeref Şirin Fountain being the deepest at 13 cm, and the Mıtrıp Street Fountain being the shallowest at 7 cm. The basin in the Karatay Madrasa has a depth of 8 cm (Table 1).

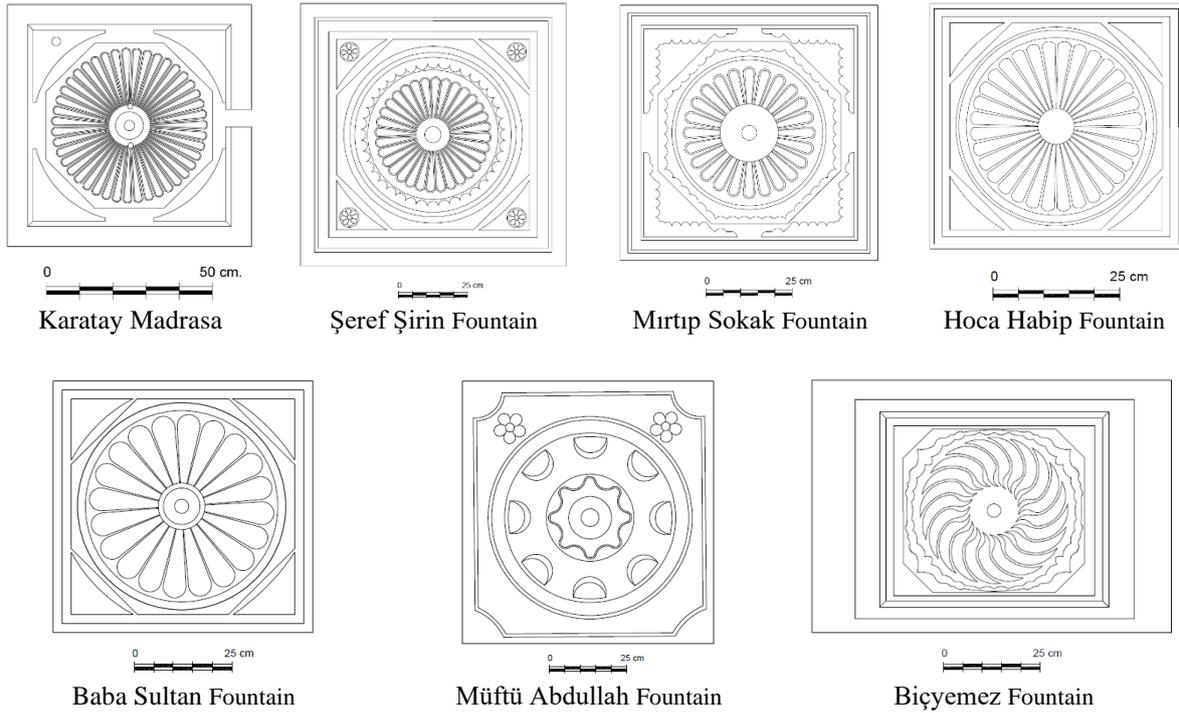
Table 1. Technical Characteristics of *Büngüldek* Basins in Selected Ottoman Fountains in the Karatay District

NAME OF THE ASSOCIATED MONUMENT	DATE OF THE ASSOCIATED MONUMENT		CENTURY	DIMENSIONS OF THE BÜNGÜLDEK SECTION (cm)			MATERIAL DIMENSIONS (cm)		MATERIAL
	Anno Hegirae	Anno Domini		L	W	D	L	W	
Karatay Madrasa	649	1251-52	13	95	95	8	Same	Same	Marble
Şeref Şirin Fountain	1301	1883-84	19	102	102	13	155	115	Marble
Mıtrıp Sokak Fountain	-	-	20	70	70	7	Same	Same	Marble
Hoca Habip Fountain	1327	1909-10	20	60	60	10	Same	Same	Marble
Baba Sultan Fountain	1340	1921-22	20	78	76	10	Same	Same	Marble
Müftü Abdullah Efendi Fountain	1342	1923-24	20	85	80	9	Same	Same	Marble
Biçyemez Fountain	-	-	20	80	63	8	110	78	Marble

Based on these evaluations, the mirror-stone of the Şeref Şirin, Mıtrıp Street, Hoca Habip, and Baba Sultan fountains, as described in the catalog section, share significant similarities with the *büngüldek* basin at the Karatay Madrasa. While the Karatay Madrasa basin features a geometric decoration with forty-three segments, the basins of the Şeref Şirin and Hoca Habip fountains have thirty-two segments, the Mıtrıp Street Fountain has twenty-four segments, and the Baba Sultan Fountain has twenty segments. In both the Karatay Madrasa and other examples, the corners outside the circular decoration are generally left plain; only the four corners of the Şeref Şirin Fountain contain eight-petal floral (*gülbezek*) motifs (Figure 8).

The mirror-stone of the Müftü Abdullah Efendi Fountain demonstrates the characteristics of a *büngüldek* basin in terms of its dimensions and basin depth. In terms of decorative features, this basin, which differs from the previously described examples, features five-petal (*penç*) motifs placed in two corners (Figure 8).

Another example that differs from the other basins in terms of its characteristics is the mirror-stone of the Biçyemez Fountain. In this example, the decorative technique, material, and basin depth clearly exhibit the features of a *büngüldek* basin. The mirror-stone of the Biçyemez Fountain features a rosette (*çarkıfelek*) motif, while the corners are left plain (Figure 8). Although this example shows similarities with the other basins in terms of the functional section's dimensions and features, it differs regarding the dimensions of the material. The stone is a rectangular monolithic marble block measuring 110 x 78 cm, which suggests that the *büngüldek* basin may have originally been used at ground level, as in the Karatay Madrasa example.

Figure 8. Mirror-Stone Originally Containing Büngüldek Basins in Selected Ottoman Fountains in the Karatay District (Author's archive)

The conducted examinations and comparisons reveal that *büngüldek* basins reflect an architectural and cultural continuity extending from the Seljuk to the Ottoman period. While *büngüldeks* were originally designed as functional hydraulic elements during the Seljuk era, in the Ottoman period they were reutilized in fountain mirror-stone sections as aesthetic features, owing to their decorative elements. Measurements, forms, and decorative comparisons based on Konya examples indicate that these basins followed a certain standard in terms of design and function, yet could vary according to the unique usage conditions of each period and structure. In this context, *büngüldek* basins serve as tangible evidence of both the Seljuk water culture and the architectural and aesthetic heritage of the Ottoman fountain tradition. The findings also demonstrate that analyzing historical water structures in terms of function, construction, and decoration provides an important methodological approach for studies on traditional water architecture and cultural continuity.

REFERENCES

- Hasol, D., *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. Yem Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Mutlu, M., *Konya'da Su Mimarisi*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2014.
- Önge, Y., Fıskiyeli Türk Çeşmeleri, *Vakıflar Dergisi*, 22: 99-101, 1991.
- Sır Dünder, A. N., Kütahya Merkez Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkıları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(3), 903-925, 2021.

Sözen, M., Tanyeli, U. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

ARCHITECT ATTRIBUTION AND DOCUMENT-BASED EVALUATION IN OTTOMAN ARCHITECTURE: KARAPINAR SULTAN SELIM MOSQUE

Assoc. Prof. Dr. Mehmet MUTLU

Karabuk University, mehmetmutlu@karabuk.edu.tr - 0000-0002-7351-0138

ABSTRACT

The Karapınar Sultan Selim Mosque, a representative example of Ottoman classical architecture in the provinces, has long been attributed to Mimar Sinan in the literature, often justified by the building's stylistic features and its dating to the reign of Selim II. However, there is no direct inscription on the architect or any record of Sinan. This situation highlights the problem of “hypothetical attribution”, a common occurrence in Ottoman architectural historiography.

An archival document recently published by Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, dating to the reign of Selim II in Konya, reveals that the architect of the Karapınar Sultan Selim Mosque was Architect Cemaleddin of Aleppo. This document not only casts doubt on the attribution of this structure to Sinan but also brings to light the name of an architect previously unknown in the literature. However, no information about Architect Cemaleddin of Aleppo beyond this document has been found.

This paper explores the issue of architect attribution in Ottoman architecture through a document-based inquiry, using the example of the Karapınar Sultan Selim Mosque. It will discuss how Sinan's central position in architectural history was reinforced through hypothetical attributions in provincial buildings, and the implications of the diverse data presented by the documents. Furthermore, the nature of the relationship between central authority and local practitioners in provincial buildings will be evaluated within the context of issues of visibility and representation in architectural production. Within this framework, the study aims to highlight the need for a critical revision in Ottoman architectural historiography and highlight the decisive role of archival documents in this process.

Keywords: Ottoman architecture, Karapınar Sultan Selim Mosque, Mimar Sinan, Architect Cemaleddin of Aleppo, archival documents, citation tradition.

1. INTRODUCTION

The Karapınar Sultan Selim Complex is an Ottoman külliye located in the Karapınar district of Konya. In its original form, the complex consisted of a mosque, two caravanserais, a bathhouse, an imaret, a tabhane, an arasta, a school, a horologe room (muvakkithane), a ablutions fountain (şadırvan), storerooms, wheat and barley granaries, a wood depot, a wheat dingi, a windmill, a watermill, and a large water facility (Küçükdağ, 2009, p. 518) (Figure 1).

The complex is one of the most significant examples representing 16th-century classical Ottoman architecture in Central Anatolia. The district, enriched by such a variety of structures, was initially referred to as “Sultaniyye”, while the complex itself is recorded in historical sources as the “Sultaniyye Imaret” or “Sultan Selim Imaret”. Constructed during the reign of

Sultan Selim II, the complex has survived to the present day despite severe damages over time, thanks to subsequent restorations. Although there are many opinions and anecdotes regarding the construction date of the külliye, the most reliable information indicates that the mosque and imaret were begun in the summer of 1550 and completed in the summer of 1563.

Figure 1. Karapınar Sultan Selim Complex (URL. 1)

The two-line inscription above the entrance door of the mosque provides a precise date, particularly regarding the inauguration of the building, through the use of the abjad (ebced) system. The phrase in the last line, “*When this lofty mosque was completed, it spoke a hidden date*”, refers to the *abjad* date, and it is followed by a quotation from verse 108 of Surah At-Tawbah: “*This mosque has been built upon the foundation of piety,*” which also indicates the date. According to the *abjad* calculation, the inscription corresponds to A.H. 971 (A.D. 1563-64) (Table 1).

Table 1. Abjad Verification Table of the Inscription of Karapınar Sultan Selim Mosque

انه لمسجد ا س س علي التقوى																			
ا	ن	ه	ل	م	س	ج	د	ا	س	س	ع	ل	ي	ا	ل	ت	ق	و	ى
1	50	5	30	40	60	3	4	1	60	60	70	30	10	1	30	400	100	6	10
971																			

While the architect of the building is traditionally known as Mimar Sinan according to the attribution tradition, archival documents indicate that it was Architect Cemaleddin of Aleppo. This discrepancy forms the basis of this study.

2. THE ARCHITECT OF THE BUILDING ACCORDING TO THE ATTRIBUTION TRADITION

The *Tezkiretü'l-Ebniye* and *Tezkiretü'l-Bünyân*, written by Saî Mustafa Çelebi -who was a close friend of Mimar Sinan and is believed to have recorded Sinan's accounts- are considered sources that, although not authored directly by Sinan, convey his observations, narratives, and information about his works. These sources explicitly state that the mosque (Saî Mustafa Çelebi, 2003, p. 99), the imaret (Saî Mustafa Çelebi, 2003, p. 104), and the bathhouse (Saî Mustafa Çelebi, 2003, p. 108) of the Karapınar Sultan Selim Complex were constructed by

Mimar Sinan. As one of the earliest written sources, Evliya Çelebi also attributes the building to Sinan in his *Seyahatname*³ (Evliya Çelebi, 1999, p. 22). Such information likely served as the primary reference for attributing the complex to Mimar Sinan in most studies conducted until the 1990s. Additionally, the stylistic features of the building, which resemble those of Sinan's known works, reinforced this attribution.

In publications during the Republican period, almost all sources continued to attribute the Karapınar Sultan Selim Complex to Mimar Sinan until Yusuf Küçükdağ's comprehensive study published in 1997. For example, in the *Konya Eski Eserler Kılavuzu* co-authored by Faik Soyman and İbrahim Tongur, the architect of the complex is listed as Mimar Sinan; Semavi Eyice also refers to Saî Mustafa Çelebi to state that the complex was built or designed by Sinan (Eyice, 1964, p. 128). Oktay Aslanapa, in his work *Osmanlı Devri Mimarisi*, emphasizes that Sinan completed the mosque in Karapınar within the year the Selimiye Mosque was begun, thereby affirming that the work in Karapınar belongs to Mimar Sinan (Aslanapa, 1985, p. 264; 1988, p. 109; 1989, pp. 268–269).

On the other hand, some scholars have presented alternative perspectives regarding the architect of the complex. Osman Şevki Uludağ first observed that the section between the door arch and the *muqarnas* of the mosque attributed to Sinan does not date from Sinan's period; moreover, the motif between the inscription and the door arch began to be used in Ottoman architecture after the 17th century. Based on his examination of aesthetics and symmetry, Uludağ argued that a master like Mimar Sinan would not have made such errors. Nevertheless, without considering the possibility of another architect, he suggested that these differences were likely due to later restorations (Küçükdağ, 1997, p. 32). These evaluations indicate that, in Ottoman architectural historiography, the "attribution tradition" and archival documents can yield divergent results. Therefore, the information provided by such sources must be critically assessed in light of archival evidence.

3. THE ARCHITECT OF THE BUILDING ACCORDING TO ARCHIVAL DOCUMENTS

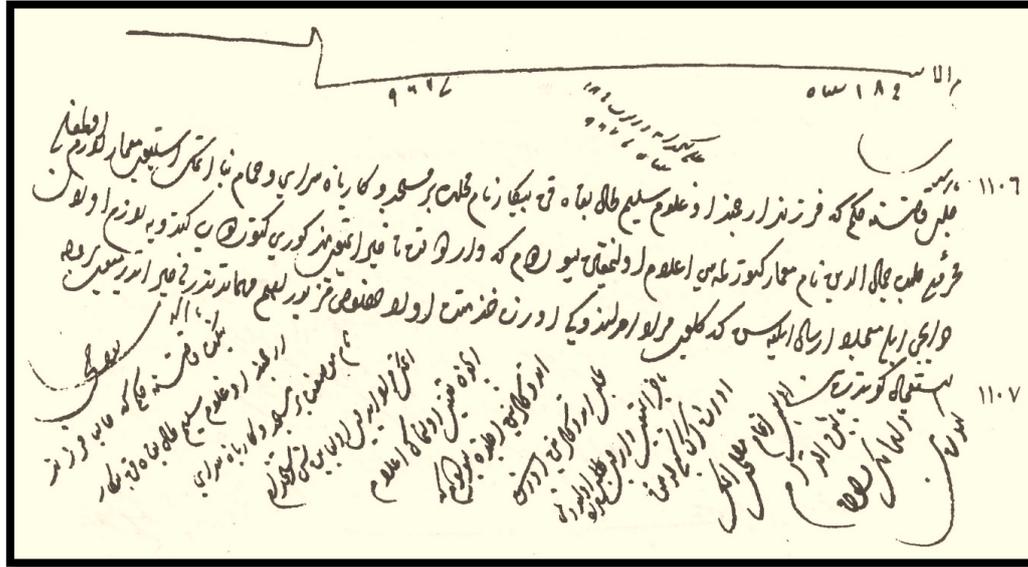
The most consistent information regarding the architect of the Karapınar Sultan Selim Complex is provided in historian Yusuf Küçükdağ's 1996 book *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*. Based entirely on archival records, the study indicates that during Sultan Selim II's governorship of Konya (1524-1544), a decision was made to construct a mosque and an imaret in Karapınar. For this purpose, a survey was conducted by the local judge (In the Ottoman Empire, it was referred to as a "*kadı*"). Subsequently, a letter was sent to the central authorities requesting permission for the project, explicitly naming the architect who would be assigned to the work. The request was reviewed and approved by the Divan⁴, and orders were issued to the judges of

---

³ In the relevant section, this information appears in Ottoman Turkish as: "*Çârsû içre Süleymân Hân câmi'i kurşunlu binâ-yı mu'azzam câmi'dir. Mi'mâr Sinân binâsıdır. Ma'mûr imâret-i dârü'z-ziyâfesi var.*"

⁴ Divan, refers to the sultan's government in the Ottoman Empire and denotes the highest decision-making body. It served as the main venue where general policies were decided, state matters were discussed, complaints were adjudicated, and official consultations were held.

the respective regions regarding the craftsmen and carpenters to be employed in the construction. Within this framework, a decree sent to the Judge of Aleppo⁵ on A.H. 18 Shaban 967 (A.D. 14 May 1560) explicitly requested the assignment of Architect Cemalettin of Aleppo to the project (Figure 2)⁶.

Figure 2. Archival document indicating the assignment of Architect Cemalettin of Aleppo as the architect for the construction of Karapınar Sultan Selim Complex (BOA, Mühimme, No: 3, Page: 374, Entries: 1106–1107)

At the time the construction of the Karapınar Sultan Selim Complex commenced, it seems unlikely that Sinan could have been directly involved in a provincial building project in Anatolia, given that he was personally tasked by the Sultan with overseeing the construction of the Kırkçeşme waterworks and the transfer of the Kağıthane water supply to Istanbul. These projects were carried out between 1554 and 1564, spanning approximately ten years of construction (Çeçen, 1988, p. 34). Under these circumstances, archival documents indicating that the architect of the complex was Architect Cemalettin of Aleppo provide the strongest evidence.

Subsequent publications addressing the complex, following the emergence of the archival document, have shown a more cautious approach regarding the identification of the architect. In his 2013 publication, H. Mustafa Eravcı notes that the design of the complex was prepared by Mimar Sinan, while the architectural execution was carried out by Architect Cemalettin of Aleppo (Eravcı, 2013, p. 91); however, no archival document has yet been presented to

⁵ The decree requesting the assignment of the architect named Architect Cemalettin reads in Ottoman Turkish as follows: “Halep kadısına hüküm ki, ferzend-i ercümend oğlum Selim tâle begâhu Karapınar nâm mahalde bir mescid ve kârbânsaray ve hamam bina itmek isteyüp mimar lâzım olmağla mahrûse-i Haleb’de Cemâleddin nâm mi’âr getirülmesi ilâm olunmağın buyurdum ki vardukda tehîr etmeyüb mezkûri getirüb kendiye lâzım olan harayıcı ile mucceela irsâl eylesesin ki gelüb murâd olunduğu üzere hizmetin ola husus-i mezbûr ehem-i mühimmatdandır, tehîr itdirmeyüb ber-vech-i isti’câl gönderesin”.

⁶ I would like to thank Dr. Sami Aġaođlu for the transcription of the document.

substantiate this claim. The author references both the traditional attribution and archival evidence in his dating.

A more recent publication, *Karapınar Sultan Selim Mosque and Complex* by Mustafa Aşkar, issued by the Karapınar Municipality in 2022 (Aşkar, 2022), represents a current account. In discussing the architects, the author states that “*with Sinan’s knowledge and based on his designed project, Cemaleddin of Aleppo contributed to the construction of the mosque as the general supervisor*”. In this evaluation, Aşkar integrates both the traditional attribution and archival evidence, and he further cites an archival document indicating that a certain “Mimar Mehmet” also participated in the mosque’s construction (Aşkar, 2022, p. 39).

3. EVALUATION AND CONCLUSION

The 16th century, during which Mimar Sinan lived, represents one of the most productive and intense periods of construction activity in Ottoman architecture. During this time, numerous külliyes, mosques, madrasas, and infrastructure facilities were built not only in the capital, Istanbul, but also across various regions of Anatolia and Rumelia. Given the scale of this activity, it was naturally impossible for Sinan to personally oversee all construction sites simultaneously. It is well established that Sinan appointed trusted architects he trained, particularly for projects outside Istanbul, who played crucial roles in the execution of provincial constructions. This fact is essential for understanding the discrepancies that often arise between the attribution tradition and archival documents in Ottoman architectural studies.

In this context, the Karapınar Sultan Selim Complex constitutes a noteworthy example. The attribution of the külliye to Sinan in the works of Saî Mustafa Çelebi and Evliya Çelebi’s *Seyahatname* led for many years to the acceptance of the complex as Sinan’s work in architectural historiography. Furthermore, the architectural style of the complex aligns with the classical lines of Sinan’s period, reinforcing this attribution. However, considering that the attribution tradition in Ottoman architecture frequently relies on personal accounts, biographical works (tezkire), or stylistic similarities, such claims require critical scrutiny.

On the other hand, archival documents provide strong evidence that directly challenge this attribution. In particular, the decree sent to the judge of Aleppo clearly indicates that Cemalettin of Aleppo was appointed as the architect for the construction of the complex, offering a concrete and reliable source regarding the architect’s identity. This case demonstrates that traditional attributions alone are insufficient in Ottoman architectural studies, and that archival evidence must be meticulously evaluated. Accordingly, the Karapınar Sultan Selim Complex occupies a distinct position among works attributed to Sinan and exemplifies the typical discrepancy between the attribution tradition and archival reality.

At this point, it becomes evident that studies listing Sinan’s works should be revisited with a critical perspective. The attribution tradition, a natural consequence of Sinan’s prominence and influence, resulted in many buildings being recorded under his name. However, it appears that some of these works were constructed not under Sinan’s direct supervision but through architects he appointed. The Karapınar example suggests that other works attributed to Sinan in Anatolia should likewise be re-evaluated in light of archival documentation.

To date, no biographical information is available regarding Architect Cemaleddin of Aleppo beyond this document. It remains unknown whether his architectural activity was limited solely to this külliye or if he contributed to other projects. This underscores the difficulty of identifying provincial Ottoman architects and the extent to which research depends on archival sources. Therefore, the Karapınar Sultan Selim Complex is significant not only for re-examining works attributed to Sinan but also for bringing to light secondary figures in Ottoman architecture.

In conclusion, the discrepancies between the attribution tradition and archival evidence have profound implications for the writing of architectural history. While the attribution tradition glorified Sinan's art and led to many buildings being recorded under his name, archival documents demonstrate that these attributions do not always reflect reality. The Karapınar Sultan Selim Complex thus serves both as a cautionary case and a starting point for new research.

REFERENCES

- Aslanapa, O., *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988.
- Aslanapa, O., *Osmanlı Devri Mimarisi*. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Aslanapa, O., *Türk Sanatı*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Aşkar, M., *Karapınar Sultan Selim Camii ve Külliyesi*. Palet Yayınları, Konya, 2022.
- BOA. Mühimme, No: 3. Sayfa: 374, Sıra: 1106-1107.
- Çeçen, K., *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1988.
- Eravcı, H.M., Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Karapınar. *Konya Ansiklopedisi*, 5, 90-92. Konya Kültür A.Ş. Yayınları, Konya, 2013.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap. (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Eyice, S., Sultaniye=Karapınar'a Dair. *Tarih Dergisi*, 15(20), 117-156, 1965.
- Küçükdağ, Y., *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*. Damla Ofset, Konya, 1997.
- Küçükdağ, Y., Sultan Selim Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, 518-519. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Saî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı (Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye)*. (Haz. Hayati Develi). Koç Kültür Sanat Tanıtım A. Ş., İstanbul, 2003.
- Soyman F. - Tongur, İ., *Konya Eski Eserler Kılavuzu*. Yeni Kitabevi, Konya, 1944.
- URL 1: https://www.karapınar.bel.tr/tr/sultan_selim_camii_ve_kulliyesi-114#images-2
(Erişim: 13.09.2025)

TÖZÜN EVRİMİ: ORTA ÇAĞ SKOLASTİĞİ İLE MODERN FELSEFE ARASINDA

Doktora Öğrencisi Rojan Çiltepe

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 44000 Battalgazi, Malatya

ORCID ID: 0000-0003-4676-7082

Özet

Töz problemi felsefe tarihinde sıkça tartışılan bir problemdir. Neredeyse her dönem töz problemi ele alınmıştır. Orta çağda töz problemi ele alınmasının en önemli sebebi Hristiyanlıktaki teslis inancıdır. Orta çağda töz problemi iki şekilde gündeme gelir: tümeller sorunu ve teslis inancı. Tümeller sorunu kısaca şu şekilde özetlenebilir: tümellerin gerçekten zihin dışında gerçek bir varlığı olup olmaması. Tümellerin zihin dışında gerçek bir varlığa sahip olduğunu söyleyenler kavram realistleri olarak bilinir. Tümellerin sadece isimden ibaret olduğunu ileri sürenler ise nominalist olarak adlandırılır. Bir de bu ikisini sentezleyen kavramcılık görüşü vardır. Hristiyan felsefesinde töz tanrıdır. Ancak teslis inancı durumu zorlaştırmaktadır. Tanrı, oğul ve kutsal ruh ayrı ayrı birer töz ise bu nasıl açıklanacaktı? İşte, orta çağı karakterize eden töz sorunu böyle idi. Modern dönemde ise bizi Spinoza, Leibniz ve Descartes karşılar. Bu üç filozofun töze dair algıları birinden farklıdır. Descartes için sonsuz töz tanrıdır ancak tanrı dışında sonlu tözler de vardır bu Descartes'e göre ruh ve bedendir. Spinoza ise varlığı yaratan ve yaratılmışlar olarak ayırmaktadır. Ancak tek bir töz vardır. Diğer her şey sadece tözün görünüşleridir. Asıl Töz tanrıdır. Leibniz'e geldiğimizde ise daha farklı bir kavrayışla karşı karşıya kalırız. Leibniz için monadlar vardır ve monadlar tözdür. Her şey monadlar ve monadlar da tözdür. Tanrı ise monadların monadı yani tözlerin tözüdür. Bu modern dönem bu üç filozof ile özetlenebilir. Bu çalışmadaki ana amacımız bu iki dönem arasındaki yaklaşım ve sonuç farklarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Teslis, Töz, Tümeller, Monad.

TÖZÜN İZİNDE: ARİSTOTELES VE LOCKE FELSEFELERİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Doktora Öğrencisi Rojan Çiltepe

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 44000 Battalgazi, Malatya

ORCID ID: 0000-0003-4676-7082

ÖZET

Ousia kavramı varlık, kimi zaman olma, var olma ve var olan(lar) anlamlarına gelir. *Ousia* bir şeyi o şey yapan şeyin ne olduğunu araştırırken verilen cevaptır. Var olan nedir? sorusunun cevabıdır *ousiadır*. Bu kavramı Aristoteles *Metafizik* ve *Kategoriler* kitabında incelemiştir. Aristoteles 10 temel kategori belirler ve en temel kategorinin töz olduğunu ifade eder. Diğer 9 kategori aslında buna yüklenebilen yüklemelerdir. Ancak töz kesinlikle hiçbir kategoriye yüklenemez. Töz kategorisi diğer varlıklara taşıyıcı olur. Aristoteles'in madde form öğretisi bu mesele ile ilgilidir. Aristoteles'e göre varlıkta bir madde bir de form vardır. Madde ve formdan oluşan varlıktaki madde daima değişime tabi olanken form asla değişmeyen maddenin taşıyıcısıdır. Bu sebeple Aristoteles'e göre töz olmaya layık olan formdur. Aristoteles Antik dönemi temsil ederken Locke ise Aydınlanma dönemini temsil eder ve bir empirist olarak bilinir. Locke için ise varlığın bir asli niteliği ve bir de ikincil yani sürekli değişen niteliği vardır. Bir empirist olarak Locke da tıpkı Aristoteles gibi değişmeden duran şeyin en olduğunu merak etmektedir. Çünkü sürekli değişim olursa bilim yapmak mümkün değildir. Ve nesnedeki renk, koku, ses, tat, sertlik ya da yumuşaklık gibi özellikler sürekli değişmektedir. Ancak değişmeden duran tek şey uzamdır. Nesneyi bu şekilde ikiye bölen Locke için bu birincil ve ikincil niteliklerin bir arada durması için bir taşıyıcı maddeye ihtiyaç vardır. Bu çalışma bu iki anlayış arasındaki farkları/benzerlikleri ve töz kavramının nasıl bir değişim geçirdiğini konu etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Empirizm, Töz, Locke, Nitelik.

E-SPOR KATILIMININ GENÇLERİN BOŞ ZAMAN YÖNETİMİ VE SOSYAL YAŞAM ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Arş. Gör, Sacide TÜFEKÇİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, sacidetufekci@ksu.edu.tr - 0000-0002-5422-0928

Doç. Dr, Şakir TÜFEKÇİ

İnönü Üniversitesi, sakir.tufekci@inonu.edu.tr - 0000-0002-7815-5710

Doç. Dr, Yalın AYGÜN

İnönü Üniversitesi, yalin.aygun@inonu.edu.tr - 0000-0002-1018-657X

Özet

Bu çalışma, e-spor katılımının gençlerin boş zaman yönetimi ve sosyal yaşam alışkanlıkları üzerindeki etkilerini inceleyen bir derlemedir. Literatür bulguları, e-sporun gençler arasında artan popülaritesiyle birlikte planlama, öz-düzenleme, disiplin, takım çalışması ve hızlı karar verme gibi bilişsel becerileri destekleyebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte aşırı ve kontrolsüz kullanım, dijital bağımlılık (nomofobi, netlessfobi, FOMO), sedanter yaşam, uyku ve duruş bozuklukları, göz yorgunluğu, sağlıksız beslenme ve akademik performansta düşüş gibi risklerle ilişkilidir. Sosyal açıdan e-spor; çevrimiçi topluluklar, takım kimliği ve iletişim becerileri aracılığıyla aidiyet hissini güçlendirebilir. Ancak aile içi ilişkiler, yüz yüze arkadaşlıklar ve geleneksel etkinliklere ayrılan zamanı sınırlayabilir. Fiziksel aktiviteye etkiler çelişkilidir: bazı araştırmalar olumsuz sonuçları vurgularken, bazıları bilişsel faydalarla birlikte doğrudan bir azalma göstermemektedir. Sonuç olarak e-spor, gençlerin boş zaman ekolojisinde giderek merkezî hâle gelmekte; etkiler demografik faktörler, katılım biçimi, aile-okul bağlamı ve sağlık davranışlarına göre farklılaşmaktadır. Çalışma, e-spor kulüplerinin fiziksel aktivite, uyku hijyeni ve dijital etik eğitimleriyle desteklenmesi; toksisiteyi azaltacak iletişim normlarının geliştirilmesi ve turnuva takvimlerinin okul programlarıyla uyumlaştırılması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: E-spor, boş zaman yönetimi, gençlik, sosyal alışkanlıklar, dijitalleşme.

Abstract

This qualitative review explores the impact of e-sports participation on youths' leisure-time management and social habits. Evidence suggests that e-sports, while gaining popularity among adolescents, may foster planning, self-regulation, discipline, teamwork, and cognitive skills such as rapid decision making. However, excessive or unstructured engagement is linked to digital-addiction indicators (nomophobia, netless-phobia, FOMO), sedentary behavior, sleep and posture problems, visual fatigue, unhealthy dietary patterns, and reduced academic performance. Socially, e-sports can strengthen team identity, online belonging, and communication, yet may also limit time devoted to family, face-to-face friendships, and traditional activities. Findings on physical activity remain mixed: some studies highlight sedentary consequences, while others suggest no direct decline and emphasize cognitive benefits. Overall, e-sports occupy an increasingly central place in the "leisure ecology" of youth, with outcomes shaped by demographics, participation patterns, family-school context, and health behaviors. The study recommends integrating e-sports clubs with physical activity, sleep hygiene, and digital ethics education; establishing communication norms to reduce online toxicity; and aligning tournament schedules with academic responsibilities. Interdisciplinary and longitudinal research is needed to clarify causal links and support balanced approaches to healthy engagement.

Keywords: E-sports, leisure time management, youth, social habits, digitalization.

E-SPOR KATILIMININ GENÇLERİN BOŞ ZAMAN YÖNETİMİ VE SOSYAL YAŞAM ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

1. GİRİŞ

Günümüzde dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte e-spor, gençlerin boş zamanlarını değerlendirme biçimlerinde önemli bir yer edinmiştir. Bu durum, gençlerin sosyal yaşam alışkanlıkları ve zaman yönetimi becerileri üzerindeki potansiyel etkilerini bilimsel olarak inceleme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

E-Spor, elektronik oyunların profesyonel bir spor faaliyeti hâline gelmesiyle dijital rekreasyon alanında öne çıkan bir olgu olarak tanımlanabilir (Zelyurt, 2021). Geleneksel boş zaman aktivitelerini dönüştüren dijitalleşme bağlamında, e-spor dinamik ve interaktif bir eğlence biçimi sunarak modern rekreasyonun şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Kilci & Aydın, 2024).

Boş zaman, bireyin zorunluluklardan arta kalan ve kendi tercihlerine göre değerlendirdiği zaman dilimidir; bu süreyi hem dinlenme hem de yaratıcılık gibi bireysel etkinliklerle kullanmak mümkündür (Gökalp, H. 2007). Dijital bağımlılık ve medya kullanımı gibi faktörler bu zaman yönetimini etkileyebilmektedir (Demirel ve ark. 2022). E-Spor kısmen izole bir faaliyet olsa da, çevrimiçi takım oyunları ve turnuvalar aracılığıyla gençlerin sosyal bağlarını güçlendirebilmektedir. Çok oyunculu çevrimiçi oyunlar, takım çalışması ve sanal topluluklar aracılığıyla sosyal etkileşimi destekleyebilir (Basak, A. (2024). Sistematik literatür incelemelerine göre e-spor katılımı gençlerde 21. yüzyıl becerilerinin (örneğin planlama, problem çözme) edinilmesinde olumlu katkılar sağlamakta, bu bağlamda zaman yönetimine dolaylı etkiler olabileceği belirtilmektedir. Aynı zamanda bireylerin disiplin, akademik performans ve zaman yönetimi becerilerinde gelişmeler gözlemlenmiştir; ancak aşırı oyun zamanının akademik dikkat eksikliğine yol açabileceği de vurgulanmaktadır (Zhong ve ark 2022). E-sporun küresel çapta artan popülaritesi, özellikle 13-24 yaş aralığındaki gençlerin bu alana yoğun katılımıyla dikkat çekmekte olup (Hansen ve ark., 2022), bu durum beraberinde çeşitli sosyo-psikolojik etkileşimleri getirmektedir. Bu bağlamda, e-sporun sadece bir eğlence aktivitesi olmaktan öte, gençlerin zihinsel süreçlerini, sosyal etkileşimlerini ve zaman yönetimi stratejilerini nasıl şekillendirdiğini analiz etmek önem arz etmektedir. Dijitalleşen boş zaman alanında e-sporun gençlerin boş zaman yönetimi ve sosyal yaşam alışkanlıkları üzerindeki etkileri henüz geniş kapsamlı incelenmemiş; literatürde metodolojik ve kontekst bağlamda eksiklikler bulunmaktadır (Perez, 2024). Bu bağlamda, bu literatür derleme çalışması; e-sporun gençlerin boş zaman kullanımına ve sosyal etkileşimlerine etkilerini sistematik bir şekilde ortaya koyarak alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerine dahil olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadaki verilerin toplanmasında belgesel tarama tekniği kullanılmış olup,

elde edilen dokümanların incelemesi yapılmıştır. Belgesel tarama tekniği, belirli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, elde edilen verileri okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Yıldırım, A., & Simsek, H. 1999).

3. BULGULAR

Literatürde e-sporun genellikle genç erkekler arasında yaygın olduğu belirtilmekle birlikte, demografik profillerin yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durum gibi değişkenlere göre farklılık gösterebildiği ifade edilmektedir (Urbaneja ve ark., 2023). Özellikle genç yetişkinlerin e-spor müsabakalarına katılımı, onların boş zaman yönetimi ve sosyal etkileşim alışkanlıkları üzerinde önemli değişikliklere yol açabilmektedir (Urbaneja ve ark., 2023). Bu durum, e-sporun bireylerin günlük yaşam rutinleri, boş zaman aktivitelerine ayırdıkları süre ve sosyal çevreleriyle etkileşim biçimleri üzerindeki çok boyutlu etkilerini anlamak için kapsamlı araştırmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır (López & Perujo, 2022).

E-sporun olası riskleri arasında dijital bağımlılıkla ilişkili nomofobi(cep telefonu ile sağlanan iletişimden kopmaktan aşırı korkma), netlessfobi(internetsiz kalma korkusu) ve gelişmeleri kaçırma korkusu gibi durumlar özellikle genç sporcularda artan bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Yıldız ve ark., 2020). Ayrıca, aşırı e-spor katılımının problematik kumar davranışları geliştirme riskini artırabileceği, bu nedenle gençlerin kumara bağlı zararlardan korunması için önleyici stratejilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Mangat ve ark., 2024). E-sporcuların fiziksel aktivite düzeyleri, sedanter zamanları ve genel sağlık davranışları da bu bağlamda önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır (Lam ve ark., 2020).

E-sporun faydaları incelendiğinde bilişsel gelişime katkıları özellikle dikkat çekmektedir. Literatürde prefrontal korteksle ilişkili yönetici işlevler üzerinde olumlu etkiler bildirilmiş; bu durum fiziksel aktivite ve aerobik egzersizin bilişsel faydalarıyla paralellik göstermektedir (Çakaloğlu, 2018). Stratejik düşünme, hızlı karar verme ve takım çalışması gibi beceriler, e-sporun bilişsel ve sosyal katkıları arasında öne çıkmaktadır (Jordan-Vallverdú ve ark., 2023). Nitekim profesyonel oyuncuların rekabetçi ortamlarda bilişsel esneklik, dikkat kontrolü ve görsel-mekânsal akıl yürütme gibi yönetici işlevlerinde gelişim gösterdikleri saptanmıştır (Çakaloğlu, 2018; Jordan-Vallverdú ve ark., 2023).

Bununla birlikte, e-sporun yoğun rekabet ortamı ve uzun süreli ekran başında kalma zorunluluğu gençlerde duruş bozuklukları, göz yorgunluğu, uyku düzensizlikleri ve genel sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Güllü ve ark., 2018; Cai ve ark., 2022). Ayrıca, profesyonel oyuncularında psikolojik iyi oluş seviyelerinin genel popülasyona kıyasla daha düşük olabileceği, bu nedenle zihinsel sağlık yönetimine yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Leis & Lautenbach, 2020; Leis ve ark., 2024). Özellikle yorgunluk, stres ve uyku düzeni üzerindeki olumsuz etkiler, ritim ve bilişsel performans bağlamında daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Hansen ve ark., 2022).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, e-sporun bireylerin psikolojik sağlık, stresle başa çıkma ve problem çözme becerilerini geliştirebileceğini de ortaya koymaktadır (Yıldırım & Kumcağız, 2021).

E-spor, gençlerin boş zaman yönetimi becerilerini yeniden şekillendiren önemli bir unsur hâline gelmiştir. Geleneksel rekreatif etkinliklerin yerini giderek daha fazla dijital oyunların aldığı görülmekte, bu durum gençlerin zaman planlaması üzerinde hem fırsatlar hem de sınırlılıklar yaratmaktadır (Urbaneja ve ark., 2023). Literatürde, e-sporla düzenli ilgilenen gençlerin disiplin, planlama ve öz-düzenleme becerilerinde gelişmeler kaydettikleri; ancak aşırı katılımın akademik başarıda düşüş ve günlük rutinlerde düzensizlik gibi olumsuz çıktılarla ilişkili olabileceği belirtilmektedir (Zhong ve ark., 2022; Nørup & Jacobsen, 2024). Bu bağlamda, e-spor katılımı boş zaman yönetiminde çift yönlü bir rol üstlenmekte; bir yandan 21. yüzyıl becerilerinin gelişimini desteklerken, diğer yandan pasif boş zaman alışkanlıklarının artmasına yol açabilmektedir (Guldager ve ark., 2023). Zhong ve arkadaşlarının (2022) çalışması, e-spor katılımının gençlerde koordinasyon, iletişim ve takım uyumu gibi becerilerin gelişimine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Kwan (2025) e-sporun bilişsel ve metabilşsel beceriler, iş birliği ve sosyal sorumluluk gibi 21. yüzyıl becerileri üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamaktadır. Ayrıca Ningning & Wenguang (2023), sanal oyun ortamlarının gençlerin boş zamanlarını daha verimli değerlendirmelerine ve zihinsel streslerini azaltmalarına yardımcı olduğunu, bunun da gençlerin fiziksel aktivitelere yönelmesini teşvik edebileceğini öne sürmektedir.

E-sporun sosyal yaşam alışkanlıkları üzerindeki etkileri ise bireylerin çevrimiçi ve çevrimdışı etkileşim biçimlerinde gözlemlenmektedir. Çok oyunculu oyunlar ve çevrimiçi topluluklar, gençlere takım çalışması, iletişim ve sosyal aidiyet fırsatları sunarak sanal bir sosyalleşme alanı yaratmaktadır (Jordan-Vallverdú ve ark., 2023). Bununla birlikte, e-spor katılımının aile içi ilişkiler, yüz yüze arkadaşlıklar ve geleneksel sosyal etkinliklere ayrılan zaman üzerinde kısıtlayıcı etkileri olabileceği de rapor edilmiştir (Brus, 2015; López & Perujo, 2022). Dolayısıyla, e-sporun sosyal yaşam üzerindeki etkileri yalnızca sanal topluluklarda kurulan bağlarla sınırlı değildir; aynı zamanda gençlerin sosyal kimlik gelişimi, akran ilişkileri ve günlük yaşam pratikleri üzerinde de dönüştürücü bir rol oynamaktadır (Leis & Lautenbach, 2020).

Lise düzeyinde e-spor programlarına katılan öğrencilerin öz-düzenleme, gelişime yönelik zihniyet ve pozitif gençlik gelişimi açısından kontrol grubundan farklı olmadığı Trotter ve arkadaşlarının (2022) araştırmasında vurgulanmıştır. Pek çok genç için yalnızlıkla mücadelede e-spor bağımlılığı riski bulunduğu, ancak olumlu bir algı ve zihniyetle bu katılımın sosyal bağlılığı güçlendirebileceği de ifade edilmiştir (Zhu ve ark., 2021) Ayrıca Markey (2016), e-sporun gençlerde takım çalışması, iletişim ve dijital arkadaşlıklar geliştirdiğini, ancak diğer yandan çevrimiçi toksisite ve siber zorbalık gibi risklerin de bulunduğunu belirtmektedir. Düzenli fiziksel aktiviteye katılan gençlerin dijital oyunlara daha az eğilim gösterdiği ve sağlıklı beslenme alışkanlıklarına sahip olduğu belirlenmiştir (Demir ve ark., 2024). Ancak, bazı araştırmalar e-spor katılımının gençlerin genel fiziksel aktivite düzeylerinde belirgin bir düşüşe yol açmadığını ve hatta bilişsel beceriler ile problem çözme yeteneklerini geliştirebileceğini öne sürmektedir (Hansen ve ark., 2022). Öte yandan, aşırı dijital oyun kullanımının sedanter davranışları artırarak, uyku düzenini bozarak ve fiziksel aktiviteyi azaltarak obezite ve ilişkili sağlık sorunlarına yol açabileceği de unutulmamalıdır (Andriyani ve ark., 2021).

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, e-sporun gençlerin yaşam tarzı, boş zaman yönetimi ve sosyal alışkanlıkları üzerindeki etkilerinin çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde, e-spor katılımının bir yandan bilişsel gelişim, motivasyon, disiplin ve takım çalışması gibi becerileri desteklediği; diğer yandan aşırıya kaçıldığında bağımlılık, sosyal izolasyon ve akademik performansta düşüş gibi olumsuzluklara yol açabileceği belirtilmektedir (Man & Yuchen, 2024; Demir ve ark., 2024; Hansen ve ark., 2022). Düzenli fiziksel aktiviteye katılan gençlerin dijital oyunlara daha az eğilim göstermesi ve daha sağlıklı yaşam alışkanlıkları benimsemesi dikkat çekici bir bulgudur (Demir ve ark., 2024). Buna karşın, bazı araştırmalar e-sporun fiziksel aktivite düzeylerini doğrudan azaltmadığını, hatta problem çözme, bilişsel esneklik ve psikomotor beceriler üzerinde olumlu sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmektedir (Hansen ve ark., 2022; Carfora ve ark., 2022). Bu çelişkili bulgular, e-sporun gençlerin yaşam biçimleriyle etkileşiminin karmaşık doğasını vurgulamakta ve boylamsal çalışmaların önemine işaret etmektedir.

E-sporun gençler üzerindeki etkileri yalnızca fiziksel aktivite ve bilişsel becerilerle sınırlı değildir. Rekabetçi yapısı, gençlerin öz düzenleme, gelişim zihniyeti ve olumlu gençlik gelişimi alanlarında farklı düzeylerde deneyimler yaşamasına neden olmaktadır. Carfora ve ark. (2022) ile Çetin ve ark. (2021), e-sporun bu alanlarda belirgin farklılık yaratmadığını, bireysel özelliklerin ve bağlamsal faktörlerin rolünün daha belirleyici olduğunu göstermiştir. Ayrıca dijital oyunlara ayrılan sürenin artışıyla birlikte vücut kitle indeksinde yükselme, fiziksel aktivite eksikliği, uyku düzensizlikleri ve sağlıksız beslenme davranışları gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği de rapor edilmektedir (Demir ve ark., 2024; Andriyani ve ark., 2021). Öte yandan, e-sporun gençlerde stratejik düşünme, hızlı karar verme ve takım içi iletişimi geliştirme yönünde katkılar sağlayabileceği de göz ardı edilmemelidir (Hansen ve ark., 2022).

E-sporun akademik performans üzerindeki etkileri de tartışmaya açıktır. Aşırı oyun katılımının derslere odaklanmayı güçleştirdiği ve sorumlulukların ihmal edilmesine neden olduğu bulgularla desteklenmektedir (Xue ve ark., 2024). Bununla birlikte, bazı araştırmalar e-sporun bilişsel işlevler, zaman yönetimi ve öz disiplin gibi alanlarda katkı sağlayarak akademik başarıya olumlu etki yapabileceğini ileri sürmektedir (Nguri, 2024; Xu, Y. 2022). Bu sonuçlar, e-sporun gençler üzerindeki etkilerinin bağlama göre değiştiğini ve bireysel farklılıkların önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Gençler arasında hızla artan e-spor popülaritesi, fiziksel hareketsizlik, sağlıksız beslenme, obezite ve ilişkili sağlık sorunları gibi risklerle de ilişkilendirilmektedir (Urbaneja ve ark., 2023; Leis & Lautenbach, 2020). Bu bağlamda, aşırı e-spor katılımının gençlerin hem fiziksel hem de zihinsel sağlığını olumsuz etkileyebileceği; sağlıksız atıştırmalık tüketimi, öğün atlama ve yetersiz beslenme gibi alışkanlıklarla birleştiğinde bu risklerin daha da arttığı belirtilmektedir (Demir ve ark., 2024; Alzahrani & Griffiths, 2024). Dolayısıyla, e-sporun olumlu ve olumsuz yönlerinin dengeli biçimde ele alınması ve gençlerin gelişim süreçlerini destekleyecek koruyucu stratejilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın bulguları, e-spor katılımının gençlerin boş zaman yönetimi ve sosyal yaşam alışkanlıkları üzerinde çift yönlü ve bağlamsal etkiler ürettiğini göstermektedir. Bir yandan e-spor; planlama, problem çözme, koordinasyon, hızlı karar verme, takım iletişimi ve öz-düzenleme gibi 21. yüzyıl becerilerini destekleyebilmekte (Zhong ve ark., 2022; Jordan-Vallverdú ve ark., 2023; Kwan, 2025), sanal topluluklar ve işbirlikçi oyun ortamları aracılığıyla sosyal aidiyeti güçlendirebilmektedir (López & Perujo, 2022; Jordan-Vallverdú ve ark., 2023). Öte yandan aşırı katılım, nomofobi/netlessfobi ve FOMO gibi dijital bağımlılık göstergeleri (Yıldız ve ark., 2020), problemlili kumar davranışları ile ilişkili riskler (Mangat ve ark., 2024) ve sedanter yaşamla bağlantılı uyku bozuklukları, duruş sorunları, göz yorgunluğu gibi sağlık çıktıları doğurabilmektedir (Güllü ve ark., 2018; Cai ve ark., 2022).

Boş zaman yönetimi açısından, e-spor gençlerin zaman planlamasını yeniden yapılandırırken fırsat ve sınırlılıkları birlikte barındırmaktadır: düzenli katılım bazı gençlerde disiplin ve öz-düzenleme göstergeleriyle birlikte rapor edilirken (Zhong ve ark., 2022), aşırı ve düzensiz kullanım akademik/ailesel sorumluluklarla çatışabilmektedir (Brus, 2015; Nørup & Jacobsen, 2024; Guldager ve ark., 2023). Fiziksel aktiviteye etkiler heterojen görünmektedir: kimi çalışmalar olumsuz sedanter etkileri ve sağlıksız beslenme örüntülerini vurgularken (Demir ve ark., 2024; Andriyani ve ark., 2021), diğerleri e-sporun doğrudan fiziksel aktiviteyi azaltmadığını ve bilişsel/psikomotor alanlarda kazanımları işaret etmektedir (Hansen ve ark., 2022; Carfora ve ark., 2022). Akademik performans da bağlama duyarlıdır: yoğun oyun seansları dikkat ve sorumluluklarda kayıplara yol açabilirken (Xue ve ark., 2024), uygun doz ve yapılandırmada zaman yönetimi ve öz-disiplin üzerinden olumlu etkiler gözlenebilmektedir (Nguri, 2024; Xu, 2022). Sonuç olarak e-spor, gençlerin boş zaman ekolojisi (gençlerin gündelik zaman, mekân, pratik örgüsü) giderek merkezî bir konum kazanmakta; etkileri demografik özellikler, katılım biçimi/süresi, aile/okul bağlamı ve sağlık davranışlarıyla koşullu olarak şekillenmektedir (Urbaneja ve ark., 2023; Leis & Lautenbach, 2020; Leis ve ark., 2024). Bu nedenle alan, disiplinlerarası ve boylamsal araştırmalarla daha rafine biçimde incelenmelidir (Hansen ve ark., 2022; Çetin ve ark., 2021).

6. ÖNERİLER

Okul ve yerel yönetimler; e-spor kulüplerini fiziksel aktivite, uyku hijyeni ve beslenme eğitimleriyle eşleştiren programlarla desteklemelidir (Leis & Lautenbach, 2020; Demir ve ark., 2024). Ekran süresi ve ritim yönetimi: Gece geç saat etkinliklerini sınırlayan, ara/mola protokolleri ve mikro-aktivasyon (kısa egzersiz) setleri içeren yönergeler geliştirilmelidir (Hansen ve ark., 2022). Ailelere yönelik bilgilendirme paketleri ile oyun zamanının planlanması, ortak kurallar ve ödül/geri bildirim döngülerine ilişkin pratik rehberler sunulmalıdır (Brus, 2015; López & Perujo, 2022). Toksikite ve siber zorbalığı azaltmak için iletişim kuralları, arabuluculuk ve geribildirim mekanizmaları yapılandırılmalı; pozitif takım normları güçlendirilmelidir (Jordan-Vallverdú ve ark., 2023; Markey, 2016). Kulüp/okul koordinasyonu ile ders takvimi-turnuva senkronizasyonu, ödev/çalışma blokları ve zaman yönetimi modülleri planlanmalıdır (Nguri, 2024; Xu, 2022). Boylamsal tasarımlar: Boş zaman yönetimi, akademik başarı, fiziksel aktivite ve psikolojik iyi oluş göstergelerini birlikte izleyen çok dalgalı (multi-wave) çalışmalar önceliklendirilmelidir (Hansen ve ark., 2022; Leis ve ark., 2024). Çevrimiçi ekip etkinlikleri, yüz yüze kulüp toplantıları ve toplumsal sorumluluk

projeleriyle dengelenmelidir (Jordan-Vallverdú ve ark., 2023; López & Perujo, 2022). E-sporun yararları yapılandırılmış, denetimli ve dengeli katılımı belirginleşirken; zararlar aşırı/uzun süreli, düzensiz ve izolasyonist kullanım kalıplarında yoğunlaşmaktadır. Politika, okul ve kulüp düzeyinde bütüncül uygulamalar bu dengeyi lehine çevirebilir (Leis & Lautenbach, 2020; Leis ve ark., 2024; Hansen ve ark., 2022).

KAYNAKÇA

Alzahrani, A. K. D., & Griffiths, M. D. (2024). Problematic gaming and students' academic performance: A systematic review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-34.

Andriyani, F. D., Biddle, S. J., & De Cocker, K. (2021). Adolescents' physical activity and sedentary behaviour in Indonesia during the COVID-19 pandemic: a qualitative study of mothers' perspectives. *BMC public health*, 21(1), 1864.

Basak, A. (2024). E-spor Oynayan Lise Öğrencilerinde Boş Zaman Değerlendirmenin Akademik Özgüvene Etkisi (Master's thesis).

Böyükelhan, E., Özdilek, Ç., Kaya, T., & Öztürk, Y. M. (2019). BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE ÖĞRENCİ SPORCULARIN AHLAKİ KARAR ALMA TUTUMLARIN İNCELENMESİ. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(4), 172-180.

Brus, A. B. (2015). Kampen om computertiden: om unges høifrekvente og problematiserede brug af computerspil. Roskilde Universitet.

Brus, A. B. (2015). Kampen om computertiden: om unges høifrekvente og problematiserede brug af computerspil. Roskilde Universitet.

Cai, L., Huang, Z., Feng, Q., Chang, X., & Yan, K. (2022). Co-transformation of digital health and esports in metaverse: moderating effects of digital personality on mental health in multiplayer online battle arena (MOBA). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 760.

Carfora, V., De Dominicis, S., Brondino, M., Pasini, M., & Catellani, P. (2022). Effects of Goal Setting and Vested Interest Messages Depends on Receivers' Body Mass Index. In book of abstract (pp. 313-313).

Çakaloğlu, B. P. (2018). Çocuklar üzerinde yapılan çalışmalar çerçevesinde aerobik egzersiz, fiziksel aktivite ve yönetici işlevler. Ankara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(2), 6. https://doi.org/10.1501/sporm_0000000350

Çetin, M., Yılmaz, S. H., & İlhan, L. (2021). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi sürecinde uzaktan eğitim; Beden eğitimi ve spor öğretmenleri perspektifinden nitel bir araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 136-161.

Demir, G. T., Batu, B., & Akkaya, S. (2024). Attitudes of generation z toward digital gaming and healthy nutrition according to regular physical activity status. *Health Problems of Civilization*, 18(1), 72-82.

Demirel, M., Er, Y., Kaya, A., & Çuhadar, A. (2022). Dijital bağımlılık ve boş zaman yönetiminin günlük hayata etkisinin incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 1292-1306.

Gökalp, H. (2007). Gençliğin boş zamanlarını değerlendirmesinde spor faaliyetlerinin yeri ve önemi (Tunceli ili örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Guldager, J. D., Gaasedal, J., Thøgersen, M. R., & Straszek, C. (2023, September). Unge danske amatør esportspilleres fysiske sundhed, og deres muligheder og ønsker for fysisk aktivitet fra deres esportsklub: en tværsnitsundersøgelse. In *Folkesundhedsdage 2023*.

Güllü, E., Çiçek, G., & Güllü, A. (2018). Yüzücü ve sedanter çocukların vücut kompozisyonu ve bazı fizyolojik parametrelerinin karşılaştırılması. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 85-97.

Hansen, F. S., Straszek, C. L., Lyngs, M., & Lauridsen, M. D. H. (2022, November). Is Esports Dangerous? A Cross-Sectional Comparison of Musculoskeletal Pain Prevalence Among Young Esport Athletes and Handball Players. In *BOOK OF ABSTRACTS* (p. 119).

Jordan-Vallverdú, V., Plaza-Navas, M. À., Raya, J. M., & Torres-Pruñonosa, J. (2023). The Intellectual Structure of Esports Research. *Entertainment Computing*, 49, 100628. <https://doi.org/10.1016/j.entcom.2023.100628>

Kilci, A. K. & Aydın, G. (2024). Dijitalleşen Dünyada Boş Zaman ve Esport: Sosyal Etkileşim ve Dönüşüm. In: Uluç, E. A. & Uluç, S. & Çetin, B. (eds.), *Spor Bilimleri Alanında Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler VII. Özgür Yayınları*. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub502.c2119>

Kwan, J. (2025). The impact of esports on the development of 21st century skills and academic performance for youths. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research*, 62(1), 47969–47974.

Lam, A. T., Perera, T. P., Quirante, K. B. A., Wilks, A., Ionas, A. J., & Baxter, G. D. (2020). E-athletes' lifestyle behaviors, physical activity habits, and overall health and wellbeing: a systematic review. *Physical Therapy Reviews*, 25(5-6), 449-461.

Leis, O., & Lautenbach, F. (2020). Psychological and physiological stress in non-competitive and competitive esports settings: A systematic review. *Psychology of sport and exercise*, 51, 101738.

Leis, O., & Lautenbach, F. (2020). Psychological and physiological stress in non-competitive and competitive esports settings: A systematic review [Review of Psychological and physiological stress in non-competitive and competitive esports settings: A systematic review].

Psychology of Sport and Exercise, 51, 101738. Elsevier BV.
<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2020.101738>

Leis, O., Sharpe, B. T., Pelikan, V., Fritsch, J., Nicholls, A. R., & Poulus, D. (2024). Stressors and coping strategies in esports: a systematic review [Review of Stressors and coping strategies in esports: a systematic review]. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 1. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/1750984x.2024.2386528>

López, P. J. C., & Perujo, M. G. (2022). Impacto del estado de alarma tras la COVID-19 en el consumo habitual de videojuegos en escolares de primaria. *Innoeduca: international journal of technology and educational innovation*, 8(2), 14-26.

Man, L. K., & YUCHEN, S. (2024). Exergaming-based Esports Intervention for Older Adults in Hong Kong: A Non-Randomized Controlled Trail Study. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5261729/v>

Mangat, H. S., Griffiths, M. D., Yu, S. M., Felvinczi, K., Ngetich, R. K., Demetrovics, Z., & Czako, A. (2024). Understanding esports-related betting and gambling: a systematic review of the literature. *Journal of gambling studies*, 40(2), 893-914.

Markey, P. M. (2016). The video game debate: Unravelling the physical, social, and psychological effects of digital games. *American Journal of Play*, 8(3), 404-406.

Nguri, M. (2024). Effects of sports participation on academic performance in adolescents. *American Journal of Recreation and Sports*, 3(1), 12-23.

Ningning, W., & Wenguang, C. (2023). The effect of playing e-sports games on young people's desire to engage in physical activity: Mediating effects of social presence perception and virtual sports experience. *PLoS One*, 18(7), e0288608.

Nørup, I., & Jacobsen, B. (2024). Følgforskning Go Gaming: Computerspil som middel til at styrke unges sociale færdigheder og sociale trivsel.

Perez, S. (2024). The Role of E-sports in Modern Recreation. *International Journal of Arts, Recreation and Sports*, 3(4), 27–40. <https://doi.org/10.47941/ijars.2069>

Trotter, M. G., Coulter, T. J., Davis, P. A., Poulus, D. R., & Polman, R. (2022). Examining the impact of school esports program participation on student health and psychological development. *Frontiers in Psychology*, 12, 807341.

Urbaneja, J. S., Mendoça, C. N., & Teixeira, M. C. (2023). El gamer portugués: caracterización y hábito deportivo (perspectiva de género)(The Portuguese gamer: characterization and sports habit (gender perspective)). *Retos*, 47, 352-358.

Vallverdu-Jordan, V., Plaza-Navas, M. A., Raya, J. M., & Torres-Prunonosa, J. (2023). The Intellectual Structure of Esports Research.

Xu, Y. (2022). [Retracted] The Impact of Physical Education and Sport on in Educational Outcomes and e-Learning Based on IoT. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2022(1), 1111108.

Xue, L., Rashid, A. M., & Ouyang, S. (2024). The unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT) in higher education: A systematic review. *Sage Open*, 14(1), 21582440241229570.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11 baskı: 1999-2018).

Yıldırım, O., & Kumcağız, H. (2021). Salgın hastalıkla mücadele psiko-eğitim programının ergenlerin Covid-19 korkusu ve psikolojik sağlamlık düzeylerine etkisi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(4), 1471-1489.

Yıldız, K., Kurnaz, D., & Kırık, A. M. (2020). Nomofobi, netlessfobi ve gelişmeleri kaçırma korkusu: Sporcu genç yetişkinler üzerine bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), 321-338.

Zelyurt, M. K. (2021). TÜRKİYE'DE E-SPORU "İYİ OYUN" FİLMİ ÜZERİNDEN İNCELEMEK: E-SPORDA SOSYOLOJİK TEMALAR ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ÇÖZÜMLEME. *Sosyologca*, (21).

Zhong, Y., Guo, K., Su, J., & Chu, S. K. W. (2022). The impact of esports participation on the development of 21st century skills in youth: A systematic review. *Computers & Education*, 191, 104640.

Zhu, S., Zhuang, Y., Lee, P., Li, J. C. M., & Wong, P. W. (2021). Leisure and problem gaming behaviors among children and adolescents during school closures caused by COVID-19 in Hong Kong: quantitative cross-sectional survey study. *JMIR serious games*, 9(2), e26808.

E-SPOR VE GELENEKSEL SPORUN KESİŞİM NOKTASI YENİ NESİL REKABETİN EVRİMİ

Arş. Gör, Sacide TÜFEKÇİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, sacidetufekci@ksu.edu.tr - 0000-0002-5422-0928

Doç. Dr, Şakir TÜFEKÇİ

İnönü Üniversitesi, sakir.tufekci@inonu.edu.tr - 0000-0002-7815-5710

Doç. Dr, Yalın AYGÜN

İnönü Üniversitesi, yalin.aygun@inonu.edu.tr - 0000-0002-1018-657X

Özet

Bu çalışma, e-spor ile geleneksel sporun kesişim noktalarını ve bu kesişimin rekabet anlayışını nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. Literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen nitel derleme çalışmasında, e-spor türlerinden MOBA ve FPS oyunları ile geleneksel takım sporları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bulgular, e-spor ve geleneksel sporun rekabetçilik, strateji, takım çalışması, seyir kültürü ve kurumsallaşma gibi yönlerde benzerlik gösterdiğini ortaya koyarken; fiziksel aktivite düzeyi, antrenman yapısı, toplumsal algı ve yasal tanınırlık açısından farklılıkların sürdüğünü göstermektedir. Dijitalleşmenin etkisiyle “yeni nesil rekabet modeli” olarak adlandırılabilir hibrit bir spor kültürü ortaya çıkmaktadır. Bu model, özellikle Z ve Alfa kuşağı bireylerinde spor deneyimini fiziksel etkinlikten ziyade dijital kimlik, bilişsel performans ve oyunlaştırma süreçleri üzerinden şekillendirmektedir. Sonuç olarak, sporun tanımı giderek genişlemekte; e-sporun bilişsel ve dijital boyutlarıyla spor bilimleri, sosyoloji ve kültürel çalışmalar için yeni araştırma alanları sunduğu görülmektedir. Çalışma, e-sporun eğitim müfredatlarına entegrasyonu, hibrit spor modellerinin geliştirilmesi ve gençlerin dijital rekabet ortamında sağlıklı gelişimini destekleyecek rehberlik programlarının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: E-spor, geleneksel spor, rekabet, dijitalleşme, spor sosyolojisi.

THE INTERSECTION OF E-SPORTS AND TRADITIONAL SPORTS: THE EVOLUTION OF NEXT GENERATION COMPETITION

Abstract

This study examines the intersection between e-sports and traditional sports, focusing on how this convergence reshapes the concept of competition. Conducted as a qualitative review based on existing literature, the research compares team-based traditional sports with popular e-sport genres such as MOBA and FPS games. The findings reveal that both domains share common features including competitiveness, strategy, teamwork, spectator culture, and institutionalization, while differences remain in terms of physical activity level, training structures, social perception, and legal recognition. Under the influence of digitalization, a “new generation competition model” has emerged, particularly among Generation Z and Alpha, where sport is increasingly experienced through digital identity, cognitive performance, and gamification rather than solely physical activity. Consequently, the definition of sport has broadened, positioning e-sports as a field that offers new avenues for research in sports sciences, sociology, and cultural studies. The study emphasizes the importance of integrating e-sports into educational curricula, fostering hybrid sport models, and developing guidance programs to support the healthy development of young individuals in digital competition environments.

Keywords: E-sports, traditional sports, competition, digitalization, sports sociology.

E-SPOR VE GELENEKSEL SPORUN KESİŞİM NOKTASI YENİ NESİL REKABETİN EVRİMİ

1. GİRİŞ

Spor, tarihsel süreç içerisinde yalnızca fiziksel bir etkinlikten ibaret olmayıp, bireylerin toplumsallaşmasında, kimlik inşasında ve kültürel aktarımda önemli rol oynayan bir toplumsal pratik olarak şekillenmiştir (Evens et al, 2013). Antik Yunan'dan günümüze kadar sporun yapısı, anlamı ve işlevi değişime uğramış; sanayileşme, kentleşme ve küreselleşme gibi dinamiklerle birlikte spor, hem bireysel hem de kolektif kimliğin bir ifadesi hâline gelmiştir (Bairner, 2001). Bu bağlamda spor, yalnızca fiziksel performansın değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve ideolojilerin yansıtıldığı bir alan olarak görülmektedir.

21. yüzyılın başından itibaren dijitalleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte, sporun tanımı ve icra biçimi de dönüşüme uğramıştır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sporun yalnızca fiziksel alanda değil, dijital platformlarda da sürdürülebileceğini göstermiştir. Bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri, elektronik spor (e-spor) olmuştur. Bilgisayar ve video oyunları temelinde gelişen bu yeni spor biçimi, geleneksel sporların fiziksel yapısından uzaklaşmakla birlikte, rekabet, takım çalışması ve strateji gibi temel spor unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır (Jenny et al., 2017).

E-sporun yükselişi, sadece oyun endüstrisinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel bir fenomen olarak da değerlendirilmelidir. 2020'li yıllarda e-spor organizasyonlarının milyonlarca izleyiciye ulaşması, e-sporcuların profesyonelleşmesi ve federasyonlaşma süreçleri, bu alanın kurumsallaşmakta olduğunu göstermektedir (Taylor, 2015; Reitman et al., 2020). Bununla birlikte, e-sporun “gerçek bir spor” olup olmadığı yönündeki tartışmalar sürmektedir. Bu noktada, e-spor ile geleneksel sporlar arasındaki benzerlikler ve farkların analizi, spor kavramının çağdaş anlamda yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Geleneksel sporlar ile e-spor arasındaki ortak noktalar arasında organizasyon yapısı, izleyici kitlesi, medya etkileşimi ve rekabet unsurları ön plana çıkarken; fiziksel aktivite düzeyi, sağlık etkileri ve toplumsal algı açısından önemli ayrışmalar gözlemlenmektedir (Hallmann & Giel, 2018). Öte yandan, genç kuşakların özellikle Z ve Alfa kuşaklarının sporla kurduğu ilişki, fiziksel aktivitelerden çok dijital oyunlar aracılığıyla şekillenmektedir (Seo, 2016). Bu durum, yeni bir “rekabet anlayışının” ve spor kültürünün doğuşuna işaret etmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı; e-spor ve geleneksel sporun kesişim noktalarını ortaya koyarak, bu kesişimin rekabet kavramını nasıl dönüştürdüğünü incelemektir. Bu çerçevede yanıt aranan temel araştırma sorusu şudur: E-spor ve geleneksel sporun kesişim noktaları nelerdir ve bu kesişim, rekabet anlayışını nasıl yeniden biçimlendirmektedir?

2. YÖNTEM

Bu çalışma, e-spor ile geleneksel sporlar arasındaki benzerlikleri, farklılıkları ve kesişim noktalarını inceleyen nitel bir derleme çalışması niteliğindedir. Araştırmada, karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiş ve mevcut akademik literatür doğrultusunda kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı, iki farklı spor biçimi arasında ortaya

çıkan yeni nesil rekabet anlayışını anlamak ve açıklamaktır. Veri toplama sürecinde akademik makaleler ve bildirileri taranmıştır. Çalışma kapsamında, geleneksel sporlardan takım sporları (tepük, atlı cirit vs.), e-spor türlerinden ise MOBA (Multiplayer Online Battle Arena) ve FPS (First Person Shooter) oyunları (örn. League of Legends, Valorant, CS:GO) örneklem olarak ele alınmıştır. Bu sporlar ve oyunlar, küresel ölçekte yaygınlık, izleyici kitlesi ve kurumsal yapı bakımından yüksek temsil gücüne sahiptir (Jenny et al., 2017; Hallmann & Giel, 2018).

3. BULGULAR

Bu bölümde, literatür taramasına dayalı olarak e-spor ve geleneksel sporların ortak ve farklı yönleri analiz edilmiş, ayrıca dijital çağın etkisiyle ortaya çıkan yeni nesil rekabet modeli kavramsallaştırılmıştır. Bulgular, tematik analiz çerçevesinde üç ana başlık altında sunulmuştur.

3.1. E-Spor ve Geleneksel Sporun Ortak Özellikleri

a) Rekabetçilik, Strateji ve Takım Çalışması

E-spor ile geleneksel sporlar, her ikisi de temelinde rekabetçi yapı, strateji geliştirme ve takım koordinasyonu gerektiren etkinliklerdir. Özellikle takım tabanlı e-spor oyunları (örn. League of Legends, Valorant, Dota 2) ile takım sporları (örn. Tepük, atlı cirit vs.) arasında taktiksel düşünme, rol paylaşımı ve birlikte karar alma süreçleri açısından belirgin benzerlikler söz konusudur (Pedraza-Ramirez et al., 2020). Hem fiziksel hem dijital spor biçimlerinde galibiyet hedefi, rekabet etiği ve strateji üretimi temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Campbell et al., 2018).

b) Seyir Kültürü ve Medya Etkileşimi

Her iki spor biçimi de güçlü bir seyirci kültürüne sahiptir. Geleneksel sporlar stadyumlar ve televizyon yayınları üzerinden kitlesel erişim sağlarken, e-spor platformları Twitch, YouTube Gaming ve Discord gibi dijital mecralarla küresel izleyici kitlesine ulaşmaktadır. Canlı yayımlar, etkileşimli yorumlar ve sponsorluk entegrasyonları, seyircilerin yalnızca izleyici değil, aynı zamanda katılımcı oldukları bir medya dinamiği yaratmaktadır (Taylor, 2015; Fromme, 2012).

c) Kurumsallaşma Süreci

E-spor, geleneksel sporlar kadar köklü olmasa da hızla kurumsallaşmakta ve profesyonelleşmektedir. Uluslararası e-spor organizasyonları (örneğin Electronic Sports League, Riot Games Leagues) tıpkı FIFA veya NBA gibi lig yapıları, düzenli sezonlar, hakem sistemleri ve sponsorluk mekanizmaları geliştirmiştir (Jenny et al., 2017). Spor yönetimi, medya hakları ve pazarlama stratejileri açısından her iki spor tipi benzer kurumsal refleksler göstermektedir.

3.2. Temel Farklılıklar

a) Fiziksel Aktivite Düzeyi ve Fizyolojik Etkiler

En temel farklardan biri, fiziksel aktivite düzeyidir. Geleneksel sporlar, kardiyovasküler dayanıklılık, kuvvet, hız ve çeviklik gibi fiziksel özellikleri temel alırken; e-spor daha çok el-göz koordinasyonu, reaksiyon süresi ve bilişsel stratejilere dayalıdır (DiFrancisco-Donoghue et al., 2019). Bu durum, e-sporun “fiziksel spor” tanımına uymadığı yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

b) Antrenman ve Performans Ölçütleri

Antrenman süreci açısından geleneksel sporlar fizyolojik yüklenme prensiplerine dayalı programlarla ilerlerken, e-sporunda antrenmanlar daha çok refleks geliştirme, harita analizi, iletişim simülasyonu ve oyun içi senaryo çözümlenmeleri üzerine odaklanmaktadır (Kari et al., 2021). Performansın değerlendirilmesinde fiziksel ölçümler yerine skorlar, oyun içi istatistikler ve derecelendirme sistemleri öne çıkmaktadır.

c) Erişim ve Yaygınlık

E-sporun dijital doğası, fiziksel altyapıya bağımlılığı en aza indirirken, katılımı daha erişilebilir hâle getirmiştir. Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durum açısından çeşitlilik gösterse de; e-sporun özellikle erkek genç nüfus içinde baskın olduğu görülmektedir (Seo, 2016). Geleneksel sporlarda ise cinsiyet temelli ayrışmalar daha belirgin biçimdedir (Weiss, 2021).

d) Toplumsal Algı ve Yasal Tanınırlık

Geleneksel sporlar, tarihsel meşruiyet ve devlet destekli federasyonlar aracılığıyla yaygın toplumsal kabul görürken; e-spor henüz birçok ülkede “spor” olarak resmen tanınma sürecindedir. Türkiye’de Gençlik ve Spor Bakanlığı’na bağlı E-Spor Federasyonu’nun kurulması bu yönde bir adımdır. Ancak, hâlâ geniş kesimlerce “gerçek spor” sayılmama sorunsalı sürmektedir (Benden, 2023).

3.3. Yeni Nesil Rekabet Modeli

a) Z Kuşağı Spor Tercihleri

Z kuşağı, spor deneyimini fiziksel aktivite olarak değil, dijital kimlik oluşturma ve rekabet etkileşimi şeklinde tanımlamaya başlamıştır. Oyunlardaki sıralamalar, dijital başarı rozetleri ve sosyal medya görünürlüğü, geleneksel kupa ve madalyaların yerini alabilmektedir (Pizzo et al., 2018).

b) Oyunlaştırma ve Dijital Kimlik

E-sporun yükselişiyle birlikte sporun “oyunlaştırılması” süreci hız kazanmıştır. Geleneksel sporlarda da dijitalleşmenin etkisiyle oyunlaştırılmış antrenman uygulamaları, performans takip yazılımları ve VR destekli simülasyonlar görülmeye başlanmıştır. Bu etkileşim, sporu fiziksel sınırlarının dışına taşıyarak hibrit bir rekabet modeli oluşturmaktadır (Mareš & Novotný. 2023).

c) “Mental Spor” Kavramının Doğuşu

E-spor, yalnızca fiziksel değil aynı zamanda bilişsel yeterlilik, dikkat yönetimi, karar verme ve psikolojik dayanıklılık gibi zihinsel faktörlere dayanmaktadır. Bu durum, bazı araştırmacılar tarafından e-sporun bir tür “mental spor” olarak sınıflandırılmasına neden olmuştur (Pedraza-Ramirez et al., 2020). Bu bağlamda, sporun sadece bedensel değil, bilişsel yeterlik temelli bir etkinlik olabileceği düşüncesi güç kazanmaktadır.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, e-sporun geleneksel spor yapısıyla hem benzerlik hem de farklılık gösteren birçok boyut taşıdığını ortaya koymuştur. Bu durum, spor kavramının yalnızca fiziksel etkinliklerle sınırlı olmadığını; bilişsel, stratejik ve dijital becerileri de kapsayan daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Aşağıda bu dönüşüm sürecine ilişkin temel tartışma alanları ele alınmıştır.

4.1. Geleneksel Spor Normlarının Yeniden Tanımlanması

Geleneksel spor normları tarih boyunca fizyolojik yeterlilik, fiziksel dayanıklılık ve motor becerilere dayalı bir yapıya sahip olmuştur (Guttmann, 2004). Ancak e-sporun yükselişi, bu normların yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle bilişsel kapasite, hızlı karar verme, dikkat yönetimi ve strateji geliştirme gibi zihinsel becerilerin ön plana çıkması, sporun sadece bedensel performansa dayalı bir faaliyet olmadığını göstermektedir (Campbell et al., 2018). Bu bağlamda, geleneksel spor anlayışının e-sporla birlikte yeniden tanımlandığı ve daha kapsayıcı hâle geldiği söylenebilir.

4.2. Fizikselin Ötesinde: Bilişsel ve Dijital Rekabet

E-spor, rekabetin yeni bir boyutunu temsil etmektedir. Artık başarı yalnızca kas gücüyle değil, refleks hızı, algısal farkındalık, bilgi işleme kapasitesi ve dijital becerilerle de belirlenmektedir. Bu durum, özellikle dijital yerliler olarak tanımlanan Z ve Alfa kuşağı için “sporcu” kimliğinin farklılaşmasına neden olmaktadır (Pedraza-Ramirez et al., 2020). Bu yeni rekabet modeli, spor bilimlerinin bilişsel performans, nöropsikolojik dayanıklılık ve oyun içi karar mekanizmaları gibi alanlara da yönelmesini gerekli kılmaktadır (Toth et al., 2020).

4.3. Sporun Tanımının ve Kültürel Anlamının Dönüşümü

Spor, yalnızca bir fiziksel aktivite değil; aynı zamanda bir kültürel pratik, bir yaşam tarzı ve toplumsal bir söylem biçimidir (Bairner, 2001). E-spor, bu kültürel söylemi dijital ortama taşıyarak sporun anlamını dönüştürmektedir. Seyir kültürünün Twitch gibi platformlara kayması, dijital kimliklerin forma ve kulüp sadakati yerine geçmesi, spora olan aidiyet duygusunun biçim değiştirdiğini göstermektedir (Taylor, 2015). Bu dönüşüm, spor sosyolojisi ve kültürel çalışmalar açısından önemli yeni tartışma alanları doğurmaktadır.

4.4. E-Sporun Spor Bilimleri Literatürüne Entegrasyonu

Günümüzde e-spor üzerine yapılan akademik çalışmalar artmakla birlikte, spor bilimleri disiplini içerisinde hâlâ sınırlı bir alana sahiptir (Reitman et al., 2020). Oysa ki e-spor, performans analizi, motivasyon, antrenman bilimi, psikoloji, medya ve yönetim gibi çok sayıda alt alana katkı sunabilecek potansiyele sahiptir. Spor bilimleri literatürünün bu alanı dışlamadan, disiplinler arası bir yaklaşımla ele alması, hem teorik hem de pratik düzeyde bilimsel zenginlik sağlayacaktır.

4.5. E-Sporun Toplumsal Kabulü ve Spor Politikaları

Her ne kadar e-spor dünya genelinde büyük bir kitleye hitap etse de, hâlâ birçok toplumda “gerçek spor” olarak kabul edilmemektedir. Bu önyargının arkasında, sporun fiziksel tanımını, geleneksel ahlaki değerler ve dijital oyunlara yönelik kültürel şüpheler yatmaktadır (Benden, 2023). Oysa e-sporun profesyonelleşmesi, lisanslama süreçleri, federasyonlaşması ve sağlık uygulamalarına dair modelleriyle birlikte giderek daha çok kurumsal meşruiyet kazandığı görülmektedir. Bu süreçte devlet politikalarının ve eğitim kurumlarının e-sporu dışlamadan, düzenleyici ve yönlendirici şekilde yapılandırılmaları önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, e-spor ve geleneksel sporun kesişim noktaları incelenmiş, her iki spor biçiminin yapısal, kültürel ve rekabet odaklı yönleri karşılaştırılmıştır. Bulgular göstermektedir ki, e-spor ve geleneksel spor arasındaki sınırlar giderek silikleşmekte, her iki alan da giderek birbirine yaklaşan bir yapı sergilemektedir. Rekabet, takım çalışması, strateji ve seyir kültürü gibi

unsurlar her iki sporda da ortak değerler olarak öne çıkarken; fiziksel aktivite düzeyi, antrenman yapısı ve toplumsal algı açısından farklılıklar sürmektedir. Sporun tanımı artık yalnızca bedensel performansa indirgenemeyecek kadar çeşitlenmiş ve dijitalleşmenin etkisiyle evrimleşmiş durumdadır. Özellikle Z ve Alfa kuşağı bireyleri için spor, hem fiziksel hem de dijital dünyada sürdürülen çok boyutlu bir etkinliğe dönüşmüştür. Bu durum, spor bilimi, sosyoloji, eğitim ve kültürel çalışmalar açısından yeni kuramsal ve uygulamalı alanlar doğurmuştur.

Araştırma sonucunda ulaşılan önemli bir çıkarım da, e-sporun akademik, sosyolojik ve pedagojik düzlemde çok daha ciddiyetle ele alınması gerektiğidir. Geleneksel spor sistemleriyle entegre çalışabilen, hibrit ve çağdaş spor modellerinin geliştirilmesi hem gençlerin ilgisini artıracak hem de rekabetin sağlıklı bir zeminde sürdürülebilmesine katkı sağlayacaktır.

6. ÖNERİLER

6.1. E-Sporun Spor Eğitimi Müfredatlarına Entegrasyonu: Spor eğitimi programlarında, e-sporun bilişsel, teknik ve sosyo-psikolojik yönlerini ele alan dersler eklenmeli; öğrencilerin hem eleştirel hem de uygulamalı düzeyde bu alana dair donanım kazanması sağlanmalıdır.

6.2. Hibrit Spor Modellerinin Geliştirilmesi: Fiziksel aktiviteyi dijital oyun yapısıyla birleştiren “hibrit spor” uygulamaları (örneğin VR temelli egzersiz oyunları, hareketli e-spor platformları) desteklenmeli, hem beden hem zihin temelli spor yapıları teşvik edilmelidir.

6.3. Gençlerin Dijital Rekabette Sağlıklı Gelişimi İçin Rehberlik: E-sporun bağımlılık, hareketsizlik ve sosyal izolasyon gibi risklerinden korunmak için ebeveynler, öğretmenler ve spor eğitmenleri; dijital rekabet ortamında gençlerin sağlıklı, etik ve disiplinli bireyler olarak gelişimini destekleyecek eğitim programlarıyla donatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Bairner, A. (2001). Sport, nationalism, and globalization: European and North American perspectives. Suny Press.

Evens, T., Iosifidis, P., & Smith, P. (2013). The social and cultural value of sport. In *The political economy of television sports rights* (pp. 51-67). London: Palgrave Macmillan UK.

Hallmann, K., & Giel, T. (2018). eSports–Competitive sports or recreational activity?. *Sport management review*, 21(1), 14-20.

Jenny, S. E., Manning, R. D., Keiper, M. C., & Olrich, T. W. (2017). Virtual (ly) athletes: where eSports fit within the definition of “Sport”. *Quest*, 69(1), 1-18.

Reitman, J. G., Anderson-Coto, M. J., Wu, M., Lee, J. S., & Steinkuehler, C. (2020). Esports research: A literature review. *Games and Culture*, 15(1), 32-50.

Seo, Y. (2016). Professionalized consumption and identity transformations in the field of eSports. *Journal of Business Research*, 69(1), 264-272.

Taylor, T. L. (2015). Raising the stakes: E-sports and the professionalization of computer gaming. Mit Press.

- Campbell, M. J., Toth, A. J., Moran, A. P., Kowal, M., & Exton, C. (2018). eSports: A new window on neurocognitive expertise?. *Progress in brain research*, 240, 161-174.
- DiFrancisco-Donoghue, J., Balentine, J., Schmidt, G., & Zwibel, H. (2019). Managing the health of the eSport athlete: an integrated health management model. *BMJ open sport & exercise medicine*, 5(1).
- Kari, T., Siutila, M., & Karhulahti, V. M. (2021). An extended study on training and physical exercise in esports. In *Research Anthology on Business Strategies, Health Factors, and Ethical Implications in Sports and eSports* (pp. 716-733). IGI Global Scientific Publishing.
- Mareš, L., & Novotný, D. D. (2023). What is sport? A response to Jim Parry. *Sport, Ethics and Philosophy*, 17(1), 34-48.
- Pedraza-Ramirez, I., Musculus, L., Raab, M., & Laborde, S. (2020). Setting the scientific stage for esports psychology: A systematic review. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 13(1), 319-352.
- Pizzo, A., Baker, B., Na, S., Lee, M., Kim, D., & Funk, D. (2018). eSport vs sport: A comparison of spectator motives.
- Fromme, J. (2012). *Computer games and new media cultures: A handbook of digital games studies*. A. Unger (Ed.). Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.
- Weiss, M. R. (2021). Cheering for the children: My life's work in youth development through sport. *Kinesiology Review*, 10(2), 155-167.
- Benden, J. (2023). *New Zealand attitudes towards the emerging sport of Esports: Content analysis of New Zealand public discourse on Esports: A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the Degree of Master of Applied Science at Lincoln University (Doctoral dissertation, Lincoln University)*.
- Guttman, A. (2004). *From ritual to record: The nature of modern sports*. Columbia university press.
- Toth, A. J., Ramsbottom, N., Kowal, M., & Campbell, M. J. (2020). Converging evidence supporting the cognitive link between exercise and esport performance: a dual systematic review. *Brain sciences*, 10(11), 859.

WEB OF SCIENCE VERİ TABANINDA SPOR PERFORMANSI VE NEUROFEEDBACK ARAŞTIRMALARI: BİBLİYOMETRİK ANALİZ ÇALIŞMASI

Doç. Dr. Melek GÜLER

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, melekglr@kmu.edu.tr –

<https://orcid.org/0000-0001-9707-7271>

Dr. Öğr. Üyesi, Öznur AKPINAR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, oznurakpinar@kmu.edu.tr -

<https://orcid.org/0000-0002-8775-8724>

Prof. Dr. Selahattin AKPINAR

Düzce Üniversitesi, selahattinakpinar@duzce.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-1676-4465>

Doç. Dr. Hande BABA KAYA

Düzce Üniversitesi, handebabakaya@duzce.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9281-2588>

ÖZET

Günümüzde spor performansının geliştirilmesinde fiziksel antrenman boyutlarının gelişimi devam etmekle birlikte sporcuların mental performansları da fizyolojik antrenmanlar kadar önemli olduğu kabul edilmektedir. Özellikle mental antrenman yöntemlerinden olan Neurofeedback uygulamaları popüler bir uygulama olarak literatürde yer almaktadır. Literatür incelendiğinde alanda uygulamalı çalışmalar kadar derleme çalışmaların da varlığından söz edilebilir. Fakat literatürdeki derleme çalışmalarında yazar iş birlikleri ve bağlantılar yer almamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Web of Science veri tabanında ‘Spor Performansı ve Neurofeedback’ çalışmalarının bibliyometrik analiz yoluyla detaylı bir şekilde sunulmasıdır. Araştırmanın örneklemini Web of Science veri tabanındaki 168 yayından oluşmaktadır. Veriler VOSviewer bibliyometrik analiz programında analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelime; ‘Neurofeedback’, en fazla yayın sahibi yazar; Hung, Tsung-Min, en fazla atıf sahibi; Vernom, D.J., en fazla yayın sahibi kurum; National Taiwan Normal Üniversitesi, en fazla yayın ve atıf sahibi dergi; Applied Psychophysiology and Biofeedback, en fazla yayın sahibi ülke; Almanya ve en fazla atıf sahibi ülke de İngiltere olmuştur. İncelenen literatürde yazarlar, dergiler ve kurumlararası iş birlikleri ve bağlantılar görsel haritalarla sunulmuştur. Sonuç olarak akademik yayınlarda iş birliğinin önemi yayınların ve atıfların sayıları dolayısıyla yazarların, kurumların ve dergilerin kalitesini artıran faktörlerdir denebilir.

Anahtar Kelimeler: Neurofeedback, Bibliyometri, Spor Performansı.

1. GİRİŞ

Neurofeedback uygulamaları günümüzde çok popüler bir araştırma yöntemi olmasının yanında multidisipliner bir çalışma alanına da sahiptir. Neurofeedback eğitimi (NFE) 1961 yılında Amerikalı psikolog Razran tarafından insanların fizyolojik değişimleri gözlemlemek ve zararlı uyarılardan kaçınmak için kendilerini kontrol etmeyi öğrenmelerini sağlayacak fizyolojik yöntemler kullanabileceklerini öner sürmüş ve biofeedback kavramını ortaya atmıştır (Razran, 1961). Bu yöntemlerin içerisinde en yaygın olarak kullanılan Neurofeedback eğitimi ‘kişinin kendi beyin sinyallerini algılaması ve öğrenmesi’ anlamına gelmekte ve beyin bilgisayar zeka füzyonunun temel teknolojileri arasındadır (Jenuet ve ark., 2018). Neurofeedback; insan beyninin işlevini istenilen şekilde değiştirmek amacıyla girişimsel (invaziv) olmayan bir araç olduğundan hem nörobilim hem de nöropsikiyatrik bozuklukların tedavisinde etkili bir potansiyele sahiptir (Hampson ve ark., 2020). Neurofeedback; elektroensefalogram (EEG) NFE, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) NFE ve fonksiyonel yakın kızılötesi spektroskopisi (NIRS) NFE gibi çeşitli sinyalleri içermektedir. EEG NFE zamansal çözünürlüğü, taşınabilirliği ve spor ortamlarındaki çeşitli kayıt seanslara uyulanabilirliği sayesinde oldukça tercih edilir (Onagawa ve ark., 2023).

Spor bilimlerinde performansı geliştirmek için sporcuların psikolojilerine etki eden Neurofeedback uygulamaları sıklıkla tercih edilmektedir (Gong ve ark., 2021). Zihinsel faktörler sportif performansta önemli bir rol oynar ve spor performansında %40-90 arasında bir etkiye sahip olduğu söylenmektedir (Krane ve Williams, 2006). Spor performansı alanında Neurofeedback uygulaması ilk kez 24 sub-elit 24 okçu üzerinde yapılmıştır. Çalışma ile beyinlerinin sağ temporal aktivitesini artıran sporcuların atış performanslarının da arttığı, sol temporal aktivitesini artıranların da atış performanslarının azaldığı yönünde olmuştur (Landers ve ark., 2011). Spor bilimlerinde performans artışı noktasında Neurofeedback uygulamalarının olduğu birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Kavianipoor ve ark., 2023; İzac ve ark., 2025; Bakhtafrooz ve ark., 2025). Literatür incelendiğinde uygulamalı çalışmaların yanında derleme çalışmalar dikkat çekmektedir. Spor bilimleri alanında spor performansı ve Neurofeedback uygulamaları ile ilgili yapılan derleme çalışmaları da mevcuttur (Mirifar ve ark., 2017; De-Brito ve ark., 2022; Onawaga ve ark., 2023; Tosti ve ark., 2024; Cheng ve ark., 2024; Yu ve ark., 2025).

Derleme yayınlar ‘herhangi bir konudaki araştırma sorusuna cevap bulmak için aynı konuyla ilişkili benzer çalışmaların araştırılıp, detaylı bir şekilde incelenerek sunulması’ anlamına gelmektedir (Çınar, 2021). Derleme yayınların sürecinde araştırılan verilerin sayısının çok olması yayın sürecindeki zamanla ilgili zorluklarından bir tanesidir. Son 17 yıldır derleme yöntemine alternatif fakat derleme yayınlardan daha kısa sürelerde ve derleme yayınlara kıyasla yayınlardaki bağlantıları görsel olarak sunabilen nitel bir araştırma yöntemi bibliyometrik analizdir. Spor bilimlerinde beden eğitimi ve spor, fiziksel aktivite ya da sporda liderlik alanında bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı görülmüştür (Yanar ve Avşar, 2023; Akpınar, 2023; Güler, 2023). Fakat spor performansı ve Neurofeedback uygulamalarının bibliyometrik analiz yöntemiyle araştırıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı spor performansı ve Neurofeedback çalışmalarının bibliyometrik analiz yoluyla sunulmasıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik kelimesi Yunanca’ dan gelmekte olup ‘biblio’ (kitap) ile ‘metric’ (ölçüm) anlamına gelmektedir. Bibliyometrik analiz; “akademik veri tabanlarından elde edilen bilimsel yayın, atıf ve metin tabanlı verilerin bilimsel ilişkilerini görsel haritalar ve bağlantılar yoluyla” değerlendirme yapmayı sağlayan analiz yöntemi olarak kullanılmaktadır (Fahimnia ve ark., 2015).

2.2. Örneklem Grubu

Araştırmada ‘sport performance and Neurofeddback’ ile ilgili Web of Science veri tabanında bulunan tüm kategorilerde yayınlanmış 168 yayın kullanılmıştır. Ulaşılan yayınlarda araştırma makalesi (n:86), derleme araştırma (n:32) ve zenginleştirilmiş atıf kaynakları (n:41) değerlendirmeye alınmıştır. Yayınların indeksleri; SCI-E (n:83), SSCI (n:83), AHCI (n:1), ESCI (n:29), CPCI-S (n:7), BCI-S (n:5), BCI-SSH (n:2) ve (CI-SSH) (n:1) indekslerde taranan dergilerden, kitaplardan ve konferanslardan elde edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada 20-25 Ağustos 2025 tarihinde Web of science veri tabanından elde edilen veriler VOSviewer (1.6.20) istatistik programında analiz edilmiştir. VOSviewer kelime anlamı ‘visualization of similarities: benzerliklerin görselleştirilmesi)’ anlamına gelmektedir. Bu analiz yöntemi 2010 yılında geliştirilmiş olup, araştırmacılar tarafından günümüzde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Van-Eck & Waltman, 2010).

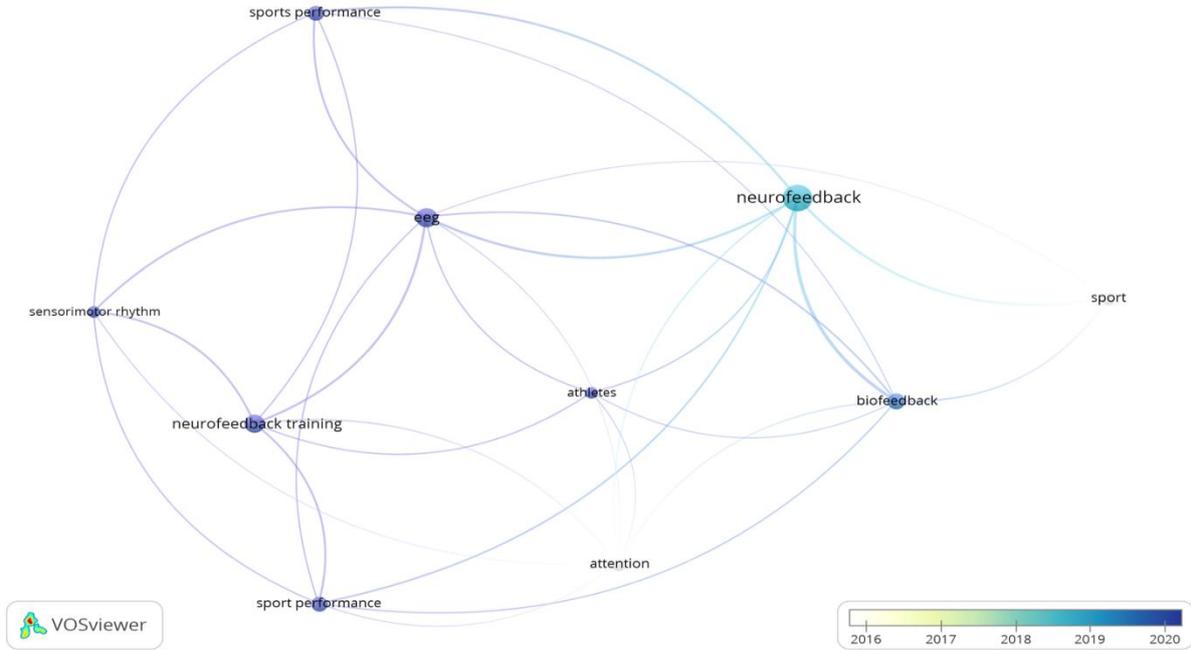
2.4. Verilerin Analizi

WOS veri tabanında anahtar sözcük olarak ‘sport performance and Neurofeedback’ yazılmış; çıkan sonuçların hepsi analize dahil edilmiştir. Veri tabanında ulaşılan veriler, veri tabanında bulunan ‘1-Export-Tab (dışa aktar), 2-Delimited File (sınırlanmış dosya), 3-Full Record (tüm kayıt), 4-Cited References (alıntılanan referanslar)’ adımları sırayla uygulayarak ‘txt’ uzantılı 1 dosya (1-500 arasında en fazla) olarak indirilmiştir. Veri tabanından indirilen txt uzantılı dosya VOSviewer analiz programına aktarılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan toplam bağlantı gücü (tbg) yayın, yazar ve atıfların kaç adet bağlantısı olduğunu göstermektedir.

3. BULGULAR

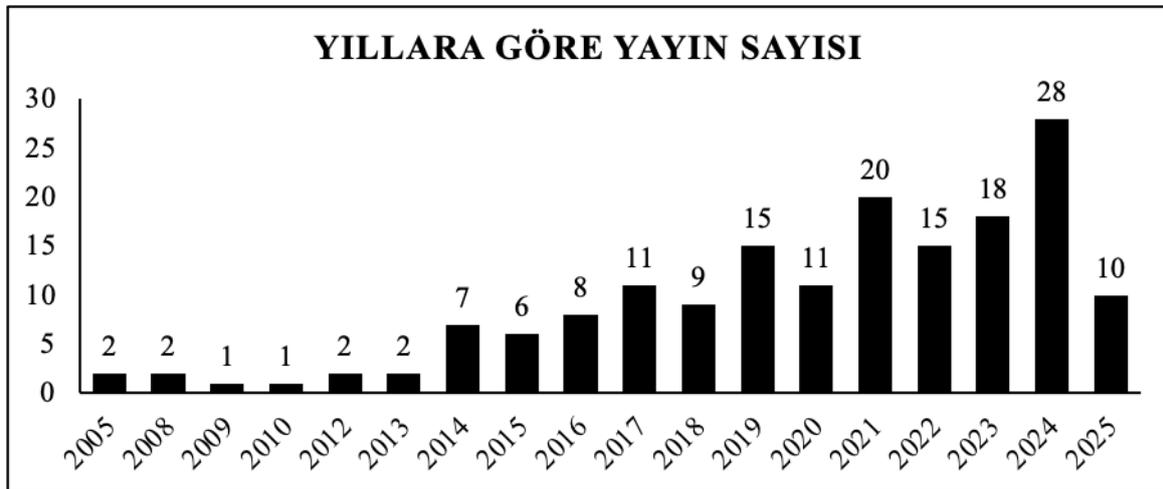
Belirli kriterlere göre yapılan bibliyometrik analiz sonucunda anahtar kelime, ortak yazarlık yayın ve atıf sayısı, yayınların atıf sayısı ile dergi, kurum ve ülkelerin yayın ve atıf sayısı analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Anahtar kelimelerin bibliyometrik analizi: Analiz kriteri en az 5 veya daha fazla tekrarlanan anahtar sözcük seçildiğinde; 172 anahtar kelimeye ulaşılmıştır.

Görsel 1. Anahtar sözcük bibliyometrik analizi

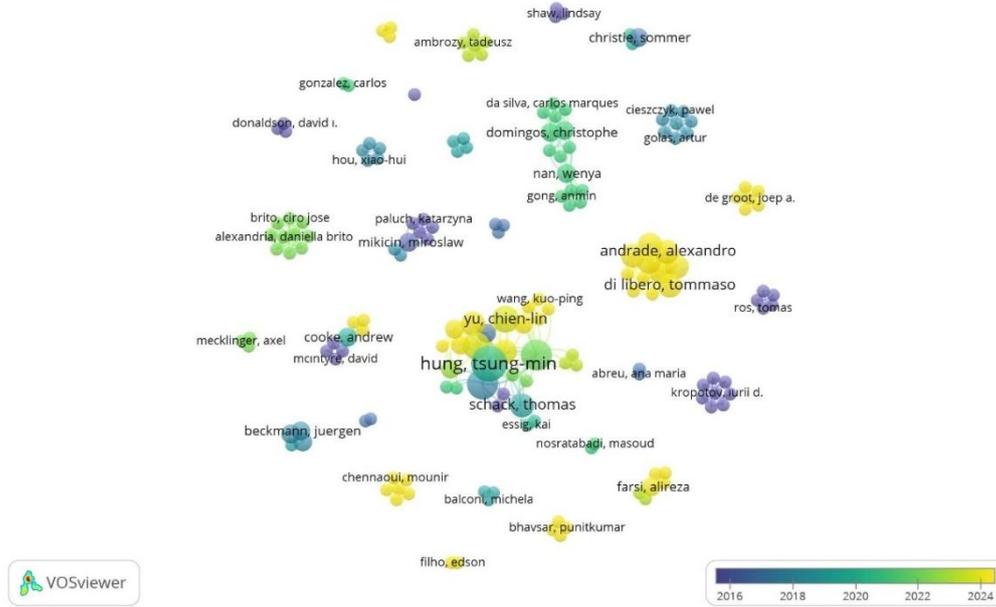
Yapılan analiz sonucunda en fazla kullanılan ilk 5 anahtar sözcük sırasıyla; Neurofeedback (n:27, tbg:34), EEG (n:14, tbg:28), Neurofeedback training (n:12, tbg:19), Biofeedback (n:10, tbg:21) ve sport performance (n:8, tbg:14) olduğu saptanmıştır. Aslında 6.sırada da sports performance (n:8, tbg:14) yer almaktadır. İkisi ayrı gibi görünse de spor performansı aslında 2.en fazla kullanılan anahtar sözcüktür.

Grafik 1. WOS veri tabanındaki yayınların yıllara göre değişimi

Grafik 1. incelendiğinde Neurofeedback ile ilgili ilk yayının 2005 yılında yayınlandığı, aralarda inişli çıkışlı yayın sayısı olsa da 2022 yılında sonra devamlı yükselmeye devam ettiği görülmüştür. 2025 yılında yayınlanmış mevcut 10 yayın bulunmaktadır.

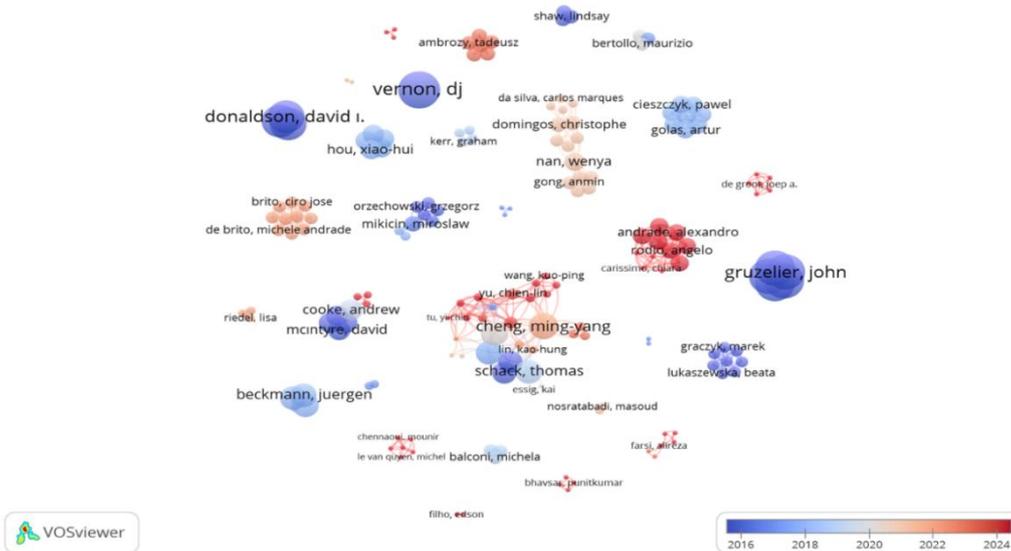
Ortak yazarlık yayın bibliyometrik analizi: Arama kriterinde en az 1 yayın kriteri kullanıldığında; 175 yayın analiz edilmiştir.

Görsel 2. Ortak yazarlık yayın sayısı bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda en fazla yayın sahibi olan ilk 5 yazar sırasıyla; Hung, Tsung-Min (n:7 yayın, tbg:35), Cheng, Ming-Yang (n:5 yayın, tbg: 26), Huang, Chung-Ju (n:5 yayın, tbg: 19), Chueh, Ting-Yu (n:4 yayın, tbg:22) ve Yu, Chien-Lin (n:4 yayın, tbg:22) olduğu belirlenmiştir.

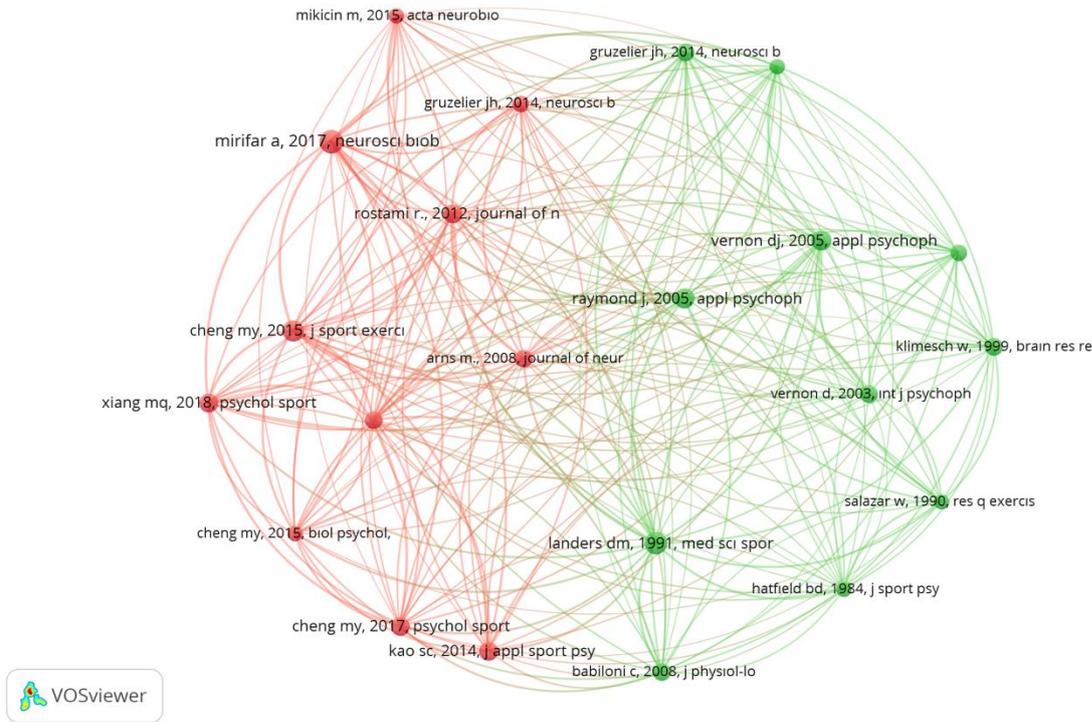
Ortak yazarlık yayın bibliyometrik analizi: Analiz kriterinde en az 1 atıf şartı kullanıldığında; 175 yazar analize dahil edilmiştir.

Görsel 3. Ortak yazarlık atıf sayısı bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda en fazla ortak yayın atıf sahibi ilk 5 yazar sırasıyla; Vernom, D.J. (n:192 atıf, tbg:0), Gruzelier, John (n:180 atıf, tbg:4), Laech, Joseph (n:180, tbg:4), Ros Tomas (n:180 atıf, tbg:4) ve Steffert, Tony (n:180 atıf, tbg:4) olduğu görülmüştür.

Yayınların atıf sayıları bibliyometrik analizi: Analiz kriterinde en az 10 atıf şartı kullanıldığında; 1902 yayından 22 tanesi analiz edilmiştir.

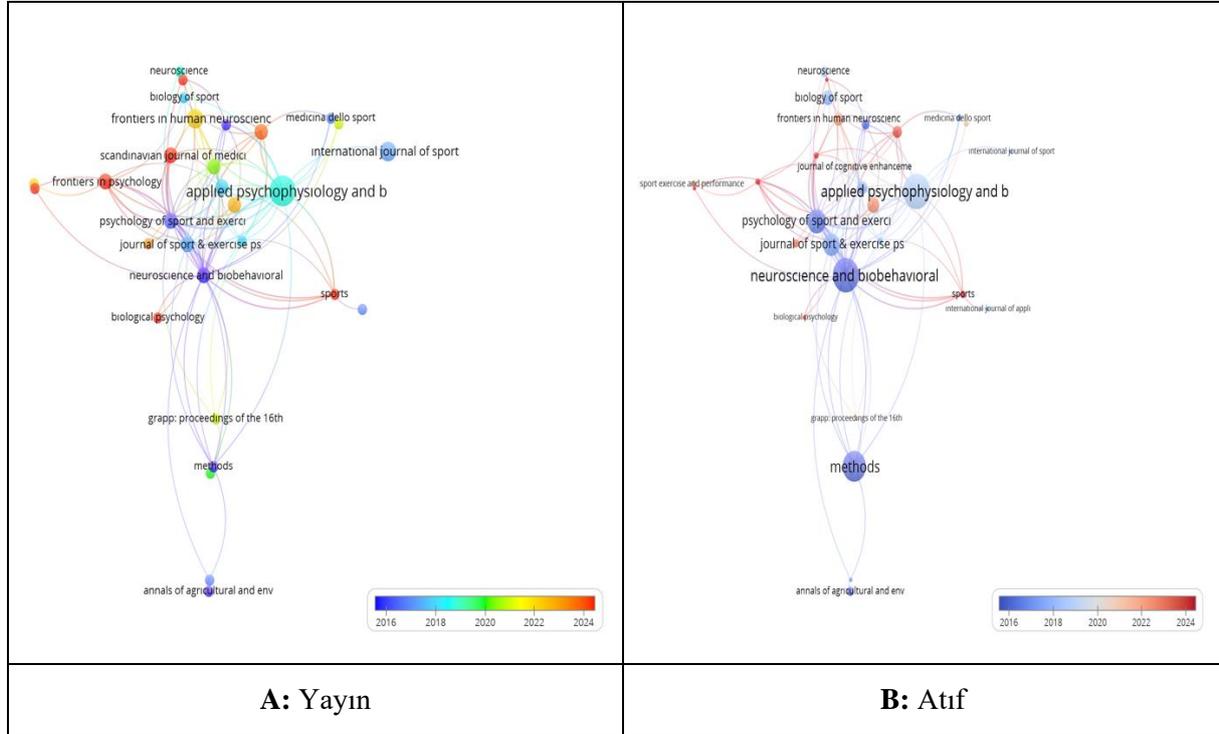
Görsel 4. Yayınların atıf sayısı bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda en fazla atıf sahibi ilk 5 ayın sırasıyla; Mirifar, A. (2017) (n:22 atıf, tbg:151), Landers, D.M. (1991) (n:19 atıf, tbg:156), Cheng, M.Y. (2015) (n:17 atıf, tbg: 156), Raymond, J. (2005) (n:16, tbg:135) ve Vernon, D.J. (2005) (n:16 atıf, tbg:108) olduğu görülmüştür.

Çizelge 1. Dergi yayın ve atıf sayısı sıralaması

Dergiler	Yayın (n)	TBG	Dergiler	Atıf (n)	TBG
Applied Psychophysiology and Biofeedback	7	37	Applied Psychophysiology and Biofeedback	232	37
Frontiers in Human Neuroscience	3	17	Neuroscience & Biobehavioral Reviews	220	35
International Journal of Sport and Exercise Psychology	3	1	Methods	180	8
Neuroscience & Biobehavioral Reviews	2	35	Psychology of Sport and Exercise	111	32
Psychology of Sport and Exercise	2	32	Journal of Sport & Exercise Psychology	91	28

Yapılan analiz sonucunda en fazla yayına sahip ilk 5 dergi sırasıyla; ‘Applied Psychophysiology and Biofeedback’ (n:7 yayın, tbg:37), ‘Frontiers in Human Neuroscience’ (n:3 yayın, tbg:17), ‘International Journal of Sport and Exercise Psychology’ (n:3 yayın, tbg:1), ‘Neuroscience & Biobehavioral Reviews’ (n:2 yayın, tbg:35) ve ‘Psychology of Sport and Exercise’ (n:2 yayın, tbg:32) olduğu belirlenmiştir.

Görsel 5. Dergi yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi

Dergi atıf sayısı analizi sonucunda en fazla atıf sayısına sahip ilk 5 dergi sırasıyla; Applied Psychophysiology and Biofeedback’ (n:232 atıf, tbg:37), ‘Neuroscience & Biobehavioral Reviews’ (n:220 atıf, tbg:35), ‘Methods’ (n:180 atıf, tbg:8), ‘Psychology of Sport and Exercise’ (n:111 atıf, tbg:32) ve ‘Journal of Sport and Exercise Psychology’ (n:91 atıf, tbg:28) olduğu saptanmıştır.

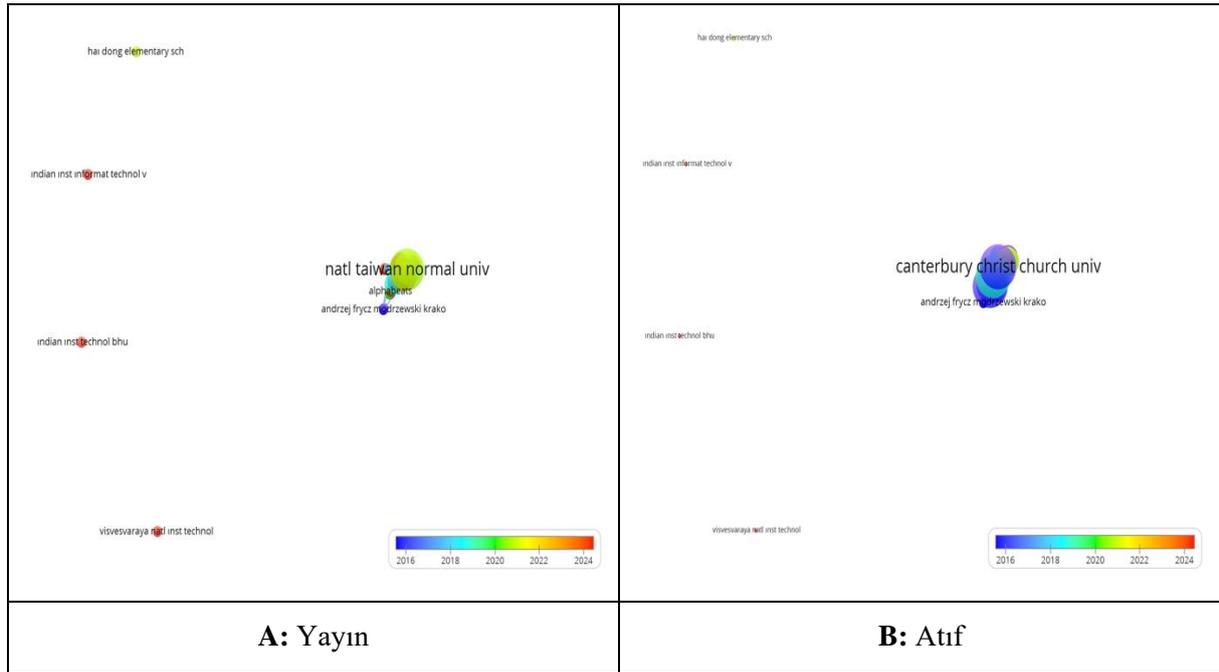
Kurumların yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi: Analiz kriterine en az 1 yayın ve 1 atıf sahibi olan kurumlar dahil edildiğinde; 95 kurum analize dahil edilmiştir.

Çizelge 2. Kurum yayın ve atıf sayısı sıralaması

Kurumlar	Yayın (n)	TBG	Kurumlar	Atıf (n)	TBG
National Taiwan Normal University	9	107	Canterbury Christ Church University	192	39
University of Taipei	6	80	University of Stirling	182	55
Bielefeld University	5	57	Goldsmiths, University of London	180	18

Bejiing Sport University	3	58	Sportscotland Institue of Sport	150	22
Santa Catarina State University	3	57	National Taiwan Normal University	98	107

Yapılan analiz sonucuna göre en fazla yayın sahibi ilk 5 kurum sırasıyla; ‘National Taiwan Normal University’ (n:9 yayın, tbg:107), ‘University of Taipei’ (n:6 yayın, tbg:80), ‘Bielefeld University’ (n:5 yayın, tbg:57), ‘Bejiing Sport University’ (n:3 yayın, t tbg:58) ve ‘Santa Catarina State University’ (n:3 yayın, tbg:57) olduğu görülmüştür.

Görsel 6. Kurumların yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucuna göre en fazla atıf sahibi ilk 5 kurum sırasıyla; ‘Canterbury Christ Church University’ (n:192 atıf, tbg:39), ‘University of Stirling’ (n:182 atıf, t tbg:55), ‘Goldsmiths, University of London’ (n:180 atıf, tbg:18), ‘Sportscotland Institue of Sport’ (n:150 atıf, tbg:22) ve ‘National Taiwan Normal University’ (n:98, tbg:107) olarak belirlenmiştir.

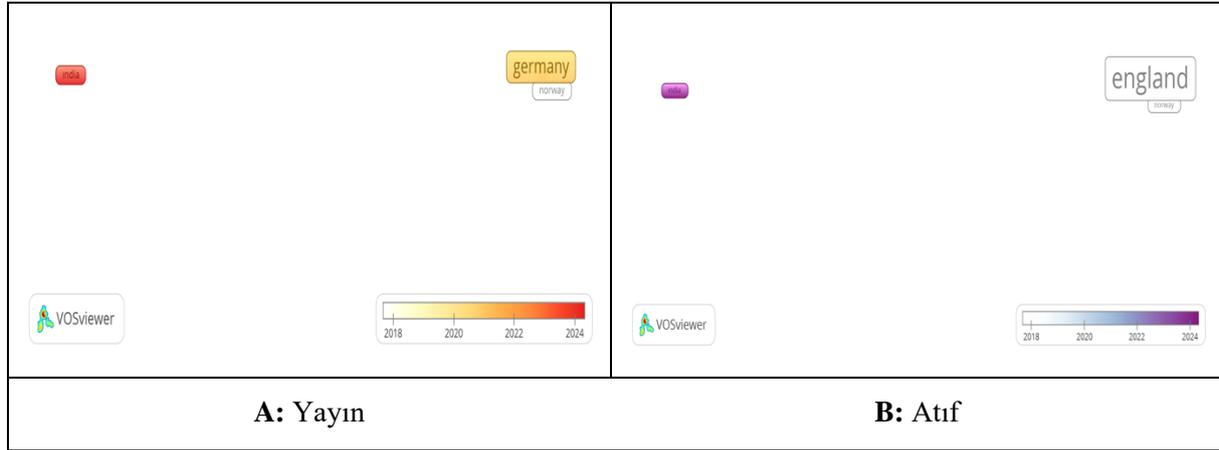
Ülkelerin yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi: Analiz kriterine en az 1 yayın ve 1 atıf sahibi ülkeler dahil edildiğinde; 24 ülke analiz edilmiştir.

Çizelge 3. Ülke yayın ve atıf sayısı sıralaması

Ülkeler	Yayın (n)	TBG	Ülkeler	Atıf (n)	TBG
Almanya	9	128	İngiltere	452	81
Tayvan	9	74	Çin Halk Cumhuriyeti	190	120
Çin Halk Cumhuriyeti	8	129	Almanya	189	128

İran	7	53	İskoçya	182	39
İtalya	6	78	Polonya	122	50

Yapılan analiz sonucuna göre en fazla yayını olan ilk 5 ülke sırasıyla; Almanya (n:9 yayın, tbg: 128), Tayvan (n:9 yayın, tbg:74), Çin Halk Cumhuriyeti (n:8 yayın, tbg:129), İran (n:7 yayın, tbg:53) ve İtalya (n:6 yayın, tbg:78) olduğu görülmüştür.

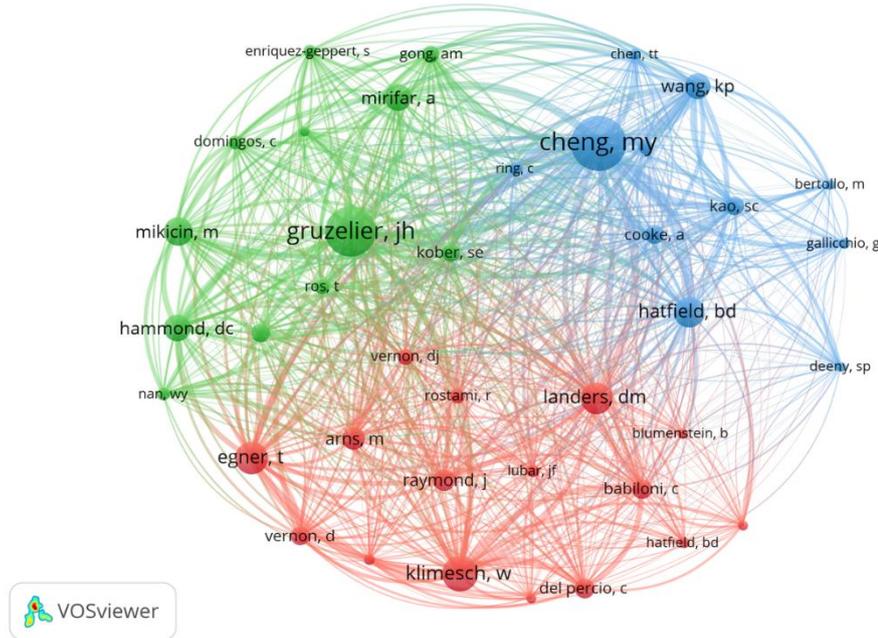
Görsel 7. Ülkelerin yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda en fazla atıf sahibi ilk 5 ülke sırasıyla: İngiltere (n:452 atıf, tbg:81), Çin Halk Cumhuriyeti (n:190 atıf, tbg:120), Almanya (n:189 atıf, tbg:128), İskoçya (n:182 atıf, tbg:39) ve Polonya (n:122 atıf, tbg:50) olduğu görülmüştür.

Ortak atıf yazar bibliyometrik analizi: Analiz kriterine yazarın en az 10 atıf sahibi olma kriteri girildiğinde; 39 yazar analiz edilmiştir.

Görsel Ortak

8. atıf

yazarlık bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda en fazla ortak atıfa sahip ilk 5 yazar sırasıyla; Cheng, M.Y. (n:54 atıf, tbg:1225), Gruzelier, J.H. (n:49 atıf, tbg:946), Klimesch, W. (n:35 atıf, tbg:723), Egner, T. (n:32 atıf, tbg:658) ve Landers, D.M. (n:31 atıf, tbg:586) olduğu görülmüştür.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada spor performansı ve Neurofeedback ile ilgili yapılan çalışmaların detaylı bir bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırmada elde edilen çalışmaların bağlantıları ve zaman içerisindeki iş birliklerindeki eğilimler detaylı bir şekilde analiz edilerek hem sayısal hem de görsel bağlantılar yoluyla sunulmuştur. Araştırma sonuçları en çok yayın ve atıf sahibi yazar, kurum, dergi ve ülkeyi ortaya çıkarırken aynı zamanda ortak yazar ve atıf iş birliklerini de göstermektedir.

Yapılan analizler sonucunda yıllara göre yayın sayısındaki değişim incelendiğinde ilk yayının 'The effect of Neurofeedback on performance anxiety in dancers' ismiyle 2005 yılında Singer, K. tarafından yayınlandığı görülmektedir (Singer, 2005). Yayınlarında kullanılan anahtar sözcüklerin sayısı incelendiğinde en fazla tekrar edilen anahtar kelimenin beklenildiği gibi Neurofeedback olduğu görülmüştür. Neurofeedback anahtar sözcüğü ilk 5 sıradaki diğer anahtar sözcükler ile de bağlantı içerisindedir.

Yapılan analizler sonucunda en fazla yayın sahibi ülkenin Almanya, en fazla atıf sahibi ülkenin ise İngiltere olduğu ortaya çıkmıştır. En fazla yayın sahibi kurum ise Tayvan'dan 'National Taiwan Normal University' olurken, en fazla atıf sahibi kurum ise İngiltere'den 'Canterbury Christ Church University' olmuştur. En fazla yayın ve atıf sayısına sahip derginin 'Applied Psychophysiology and Biofeedback' olduğu görülmüştür. Dergi 1976 yılında Mart ayında ilk sayısının yayınlamıştır ve derginin yayıncısı 'Springer Nature' dir.

En fazla yayına sahip yazarın National Taiwan Normal Üniversitesi'nden Hung, Tsung-Min olduğu belirlenmiştir. Yazarın 204 WOS yayını, 1931 atıfı bulunmaktadır. En fazla atıf sahibi yazar Indiana Üniversitesi'nden Vernom, D.J.J.'dir. Yazarın toplamda 5 WOS yayını ve 668 atıfı bulunmakta ve H-indeksi ise 4'tür. En fazla atıf alan yayın Mirifar, A. ve arkadaşlarını 2017 yılında yayınladıkları 'Neurofeedback as supplementary training for optimizing athletes' performance: A systematic review with implications for future research' isimli çalışmadır (Mirifar ve ark., 2017). Çalışma derleme bir çalışma olup toplamda 71 atıf almıştır. Ortak atıf sahibi ortak yazarlardan en fazla atıf sahibi Beijing Sport Üniversitesi'nden Cheng, M.Y. olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak WOS veri tabanında spor performansı ve Neurofeedback araştırmaları ile ilgili bibliyometrik analizi sonucunda; ortak yazarlık ve kurumların iş birliğinin yazarların yayın ve atıf sayısındaki artışları ile paraleldir denebilir. Dergilerin yayınlarının dergilerin okunurluğu ve atıf sayısındaki önemi hem yazar hem de kurum açısından önemlidir. Bu bağlamda bu araştırma sonuçları bundan sonra bu alanda yayın yapacak araştırmacılara ortak yazarlık, dergi ve referans kaynaklar olarak yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda kullanılan dilin neredeyse tamamının İngilizce olduğu görülmüştür, bu bağlamda bu alanda yapılacak çalışmaların okunabilirlik açısından İngilizce olması tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ö. Sporda liderlik alanında yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi, *Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi*, Eylül, 5, 2, 116-132, 2023.
- Bakhtafrooz, S., Kavyani, M., Farsi, A., Alboghebeish, S. The effect of infra low frequency-neurofeedback training on pistol shooting performance and attention in semi-skilled players, *Front Hum Neurosci*, January, 22, 19, 1487737, 2025.
- Cheng, M.Y., Yu, C.L., An, X., Wang, L., Tsai, C.L., Qi, F., Wang, K.P. Evaluating EEG neurofeedback in sport psychology: a systematic review of RCT studies for insights into mechanisms and performance improvement, *Front Psychol*, July, 19, 15, 1331997, 2024.
- Çınar, N. İyi bir sistematik derleme nasıl yazılmalı?, *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, Haziran, 6, 2, 310-314, 2021.
- De-Brito, M.A., Fernandes, J.R., Esteves, N.S., Müller, V.T., Alexandria, D.B., Pérez, D.I.V., Slimani, M., Brito, C.J., Bragazzi, N.L., Miarka, B. The Effect of Neurofeedback on the Reaction Time and Cognitive Performance of Athletes: A Systematic Review and Meta-Analysis, *Front Hum Neurosci*, Jun, 20, 16, 868450, 2022.
- Fahimnia, B., Sarkis, J., Davarzani, H. Green supply chain management: A review and bibliometric analysis, *International Journal of Production Economics*, January, 162, 101-114, 2015.
- Gong, A., Gu, F., Nan, W., Qu, Y., Jiang, C., Fu, Y. A Review of Neurofeedback Training for Improving Sport Performance From the Perspective of User Experience, *Front Neurosci*, May, 28, 15, 638369, 2021.
- Güler, M. Web of science veri tabanındaki fiziksel aktivite araştırmalarının VOSviewer ile bibliyometrik analizi, *Journal of ROL Sport Sciences*, Ekim, 1040-1059, 2023.
- Hampson, M., Ruiz, S., Ushiba, J. Neurofeedback. *Neuroimage*, September, 218, 116473, 2020.
- Izac, M., N'Kaoua, B., Pilette, L., Jeunet-Kelway, C. Améliorer la performance des athlètes avec le neurofeedback [Improve athletes' performance with neurofeedback], *Biol Aujourd'hui*, July, 219,1-2, 51-58, 2025.
- Jeunet, C., Lotte, F., Batail, J.M., Philip, P., Micoulaud-Franchi, J.A. Using recent BCI literature to deepen our understanding of clinical neurofeedback: a short review, *Neuroscience*, May, 378, 225–233, 2018.
- Kavianipoor, H., Farsi, A., Bahrami, A. The Effect of Neurofeedback Training on Executive Control Network of Attention and Dart-Throwing Performance in Individuals with Trait Anxiety, *Appl Psychophysiol Biofeedback*, September, 48, 3, 379-391, 2023.
- Krane, V., Williams, J.M. *Psychological characteristics of peak performance*, *Applied sport psychology: Personal growth to peak performance*, 5th Edn, Vol. 5 ed. Williams J. M. (New York, NY: McGraw-Hill), 207–227, 2006.

- Landers, D.M., Petruzzello, S.J., Salazar, W., Crews, D.J., Kubitz, K.A., Gannon, T.L., Han, M. The influence of electrocortical biofeedback on performance in pre-elite archers, *Med. Sci. Sports Exerc*, January, 23, 123–129, 1991.
- Mirifar, A., Beckmann, J., Ehrlenspiel, F. Neurofeedback as supplementary training for optimizing athletes' performance: A systematic review with implications for future research, *Neurosci Biobehav Rev*, April, 75, 419-432, 2017.
- Onagawa, R., Muraoka, Y., Hagura, N., & Takemi, M. (2023). An investigation of the effectiveness of neurofeedback training on motor performance in healthy adults: A systematic review and meta-analysis, *NeuroImage*, April, 270, 120000, 2023.
- Onagawa, R., Muraoka, Y., Hagura, N., Takemi, M. An investigation of the effectiveness of neurofeedback training on motor performance in healthy adults: A systematic review and meta-analysis, *Neuroimage*, April, 15, 270:120000, 2023.
- Raymond, J., Sajid, I., Parkinson, L. A., Gruzelier, J. H., Biofeedback and dance performance: A preliminary investigation, *Applied psychophysiology and biofeedback*, March, 30, 1, 65-73, 2005.
- Razran, G. The observable and the inferable conscious in current soviet psychophysiology: interoceptive conditioning, semantic conditioning, and the orienting reflex, *Psychol. Rev*, March, 68, 81–147, 1961.
- Singer, K. The effect of neurofeedback on performance anxiety in dancers, *Journal of Dance Medicine & Science*, September, 8(3), 78-81, 2004.
- Tosti, B., Corrado, S., Mancone, S., Di-Libero, T., Carissimo, C., Cerro, G., Rodio, A., da-Silva, V.F., Coimbra, D.R., Andrade, A., Diotaiuti, P. Neurofeedback Training Protocols in Sports: A Systematic Review of Recent Advances in Performance, Anxiety, and Emotional Regulation, *Brain Sci*, October, 18, 14, 10, 1036, 2024.
- Van-Eck,, N.J., Waltman, L. Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping, *Scientometrics*, August, 84, 2, 523–538, 2023.
- Vernon, D. J., Can neurofeedback training enhance performance? An evaluation of the evidence with implications for future research, *Applied psychophysiology and biofeedback*, December, 30, 4, 347-364, 2005.
- Yanar, N., Avşar, Z. Physical Education Teacher Education: A Bibliometric Analysis by Vosviewer, *TOJRAS*, October, 12, 4, 852-6, 2023.
- Yu, C.L., Cheng, M.Y., An, X., Chueh, T.Y., Wu, J.H., Wang, K.P., Hung, T.M. The Effect of EEG Neurofeedback Training on Sport Performance: A Systematic Review and Meta-Analysis, *Scand J Med Sci Sports*, May, 35, 5, e70055, 2025.

SPORCULARDA MENTAL DAYANIKLILIK VE NEUROFEEDBACK: VOSVIEWER ANALİZİ

Doç. Dr. Melek GÜLER

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, melekglr@kmu.edu.tr –

<https://orcid.org/0000-0001-9707-7271>

Dr. Öğr. Üyesi, Öznur AKPINAR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, oznurakpinar@kmu.edu.tr -

<https://orcid.org/0000-0002-8775-8724>

Prof. Dr. Selahattin AKPINAR

Düzce Üniversitesi, selahattinakpinar@duzce.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-1676-4465>

Doç. Dr. Hande BABA KAYA

Düzce Üniversitesi, handebabakaya@duzce.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9281-2588>

ÖZET

Sportif performans hem fiziksel hem zihinsel hem de teknik ve taktik süreçlerin ortak katkısı ile elde edilmektedir. Sporcuların fiziksel olarak dayanıklı olması yanında mental olarak dayanıklı olmaları da son derece önemlidir. Mental dayanıklılık elit sporcu olmanın da bir özelliğidir denebilir. Mental dayanıklılığı artırmada; hedef belirleme, mental imgeleme, mindfulness ve meditasyon, nefes egzersizleri ve Neurofeedback eğitimleri yer almaktadır. Literatür incelendiğinde mental dayanıklılık ile ilgili derleme yayınlar mevcuttur fakat Neurofeedback uygulamaları ile ilgili yayınlar sınırlıdır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı sporda mental dayanıklılık ve Neurofeedback ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi yaparak detaylı bir şekilde sunmaktır. Veriler Web of Science veri tabanından elde edilmiş ve VOSviewer analiz programında analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına en fazla tercih edilen anahtar sözcük Neurofeedback, en fazla yayın sahibi; Penny Wethner ve en fazla atıf sahibi yazar; Juergen Beckman olduğu söylenebilir. Dergilerin yayın ve atıf sayıları incelendiğinde yayınlarda lider dergi; ‘Applied Psychophysiology and Biofeedback, atıflarda ise ‘Nuroscience and Biobehavioral Reviews’ olduğu görülmüştür. Kurumların incelemesi yapıldığında yayınlarda lider kurumun ‘National Taiwan Normal University Department of Sport

Education’, atıflarda ise ‘Technical University of Munich’ olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin yayın ve atıf sayıları incelendiğinde hem yayın hem de atıf sayılarında lider ülkenin İtalya olduğu görülmüştür. Sonuç olarak hem yazar hem kurum hem de dergilerin ortak iş birliklerinin yayın ve atıf sayılarına yansıdığı görülmüştür. Bu alanda çalışacak araştırmacıların ortak iş birliklerine yönelmeleri tavsiye edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mental dayanıklılık, Neurofeedback, Bibliyometri.

1. GİRİŞ

Spor performansında başarı sadece fizyolojik olarak tek faktörlü bir yapı değil aynı zamanda teknik, taktik ve mental süreçlerin de var olduğu dinamik çok etkileşimli bir yapıdır. Sporcuların fiziksel olarak dayanıklı olmasının yanında mental dayanıklılığın hem sporcuların performansında hem de mental sağlıklarında önemli bir yere sahiptir (Aditya ve ark., 2024). Olimpik sporcularda yapılan bir araştırma mental dayanıklılığın başarıda ilk sıradaki faktör olduğu sonucuna varılmıştır (Gould ve ark., 2002). Elit düzey sporcuların görüşleri de üstün sportif performansta başarının en az %50’sinin mental dayanıklılık olduğunu dile getirmişlerdir (Loehr, 1986). Fakat uygulamalı spor psikolojisinde mental dayanıklılığın etkisi tam da anlaşılabilmiş değildir (Jones ve ark., 2002).

Sporda mental dayanıklılık ilk kez spor psikoloğu James Loher tarafından ‘karşılaşma esnasında istenilen performansın sergilenmesi ve korunabilmesi için mental dayanıklılığın gerektiği’ söylemi ile literatüre girmiştir (Loehr, 1982). Mental dayanıklılığın bilişsel, duygusal ve davranışsal özellikler içerdiği (Stamatis ve ark., 2020) ve sporcuların sahip oldukları kişilikler ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Akpınar ve Akpınar, 2018). Mental dayanıklılığı artırmanın çeşitli yolları bulunmakla beraber, Neurofeedback uygulamaları etkili yöntemlerden biridir (Sokhadze, 2012; Torma & Balogh, 2024). Olimpik sporcuların mental dayanıklılığı artırmak için Neurofeedback uygulamalarını kullandıkları bilinmektedir (Centeno, 2022).

Literatür incelendiğinde sporda mental dayanıklılık ile ilgili derleme çalışmalara rastlamak mümkündür (Guszkowska & Wójcik, 2021; De-Feritas ve ark., 2023; Hsieh ve ark., 2024). Sporda mental dayanıklılığı artırmada Neurofeedback uygulamalarının kullanıldığı çalışmalar da bulunmaktadır (Shokri & Nosratabadi, 2012; Nagy & Csukonyi, 2025). Spor bilimlerinde beden eğitimi ve spor, fiziksel aktivite ya da sporda liderlik alanında bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı görülmüştür (Yanar ve Avşar, 2023; Akpınar, 2023; Güler, 2023). Fakat sporda mental dayanıklılık ve Neurofeedback uygulamalarını inceleyen bibliyometrik çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu bağlamda bu mental dayanıklılık ve Neurofeedback uygulamaların bibliyometrik analiz yoluyla detaylı bir şekilde sunmak amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Bibliyometrik Analiz Süreci

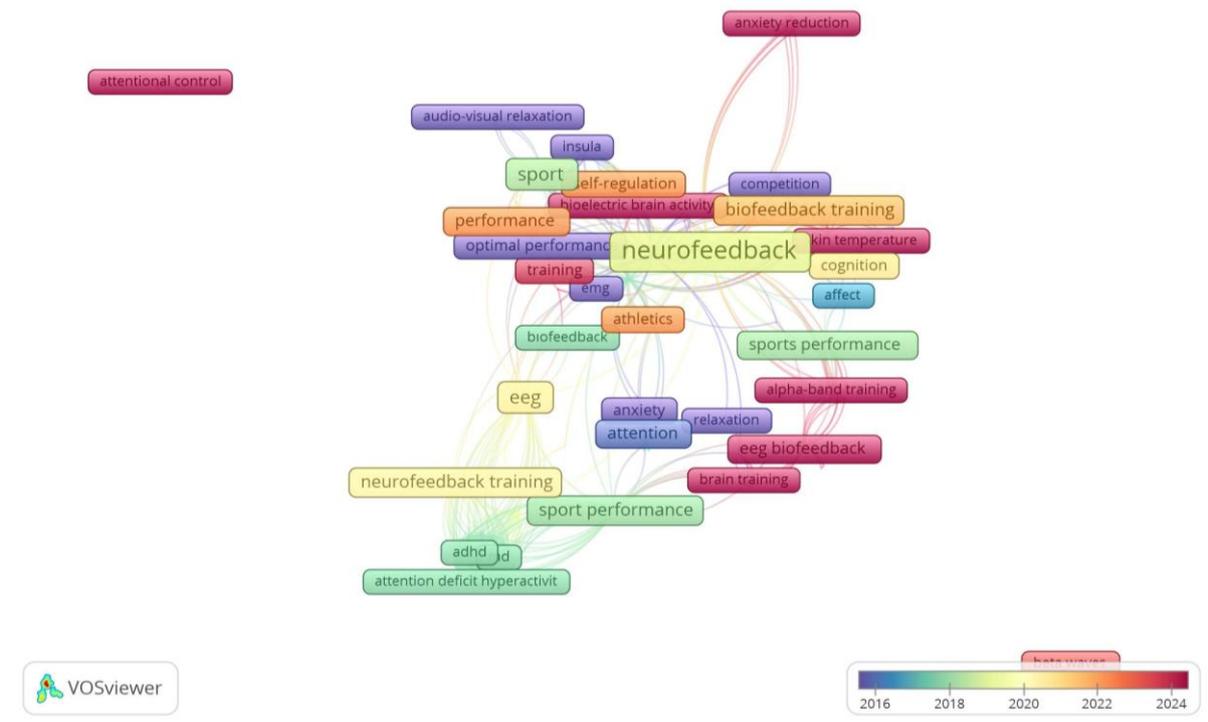
Araştırmada kullanılan bibliyometrik analiz yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden bir tanesidir. Bibliyometrik analiz bilimsel ve akademik yayınların hem nitel hem de nitel olarak incelenmesini sağlamaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi ile çok sayıda veri seti çok kısa sürede detaylı ve ilişkisel olarak incelenebilmektedir (Fahimnia ve ark., 2015). Bibliyometrik

analiz Web of Science veri tabanında elde edilen veriler 2010 yılında geliştirilen VOSviewer analiz programına aktarılmasıyla 25-30 Ağustos 2025 zaman aralığında gerçekleştirilmiştir (Van-Eck & Watman, 2010). Analiz sonucunda yayınlar, atıflar, yazarlar, kurumlar, ülkeler ve ortak atıflar arasındaki ilişkiler görsel haritalarla ortaya konmaktadır. Analiz sonucundaki toplam bağlantı gücü (tbg) değişkenin diğer değişkenle olan bağlantısının sayısını vermektedir. Bu araştırmada Web of Science veri tabanında arama kriterinde anahtar sözcük kısmına 'mental toughness and Neurofeedback in sport' yazılarak tüm kategorilerde toplamda 49 yayına ulaşılmıştır. Ulaşılan yayınların kategorileri; Sport Sciences (n:18), Hospitality and Leisure Sport Tourism (n:13), Psychology (n:12), Psychology Applied (n:12) ve Neurosciences (n:8) sıralanmaktadır. Yayınların indeksleri; SSCI (n:25), ESCI (n:13), SCI-E (n:13), BKCI-S (n:4), CPCI-SSH (n:2), BKCI-SSH (n:1) ve CPCI-S (n:1) olarak dağılım göstermiştir.

3. SONUÇLAR

Bu bölümde bibliyometrik analiz sonucunda çalışmaların anahtar kelime, yayın, atıf, dergi, kurum, ortak yazarlık ve ortak atıf kriterlerine göre bağlantıları görsel ve sayısal olarak sunulmuştur.

Anahtar kelimelerin analizi: Analiz kriterine en az 1 kez tekrar edilen anahtar kelime şartı girildiğinde 141 anahtar kelime analize dahil edilmiştir.

Görsel 1. Anahtar kelimelerin bibliyometrik analizi

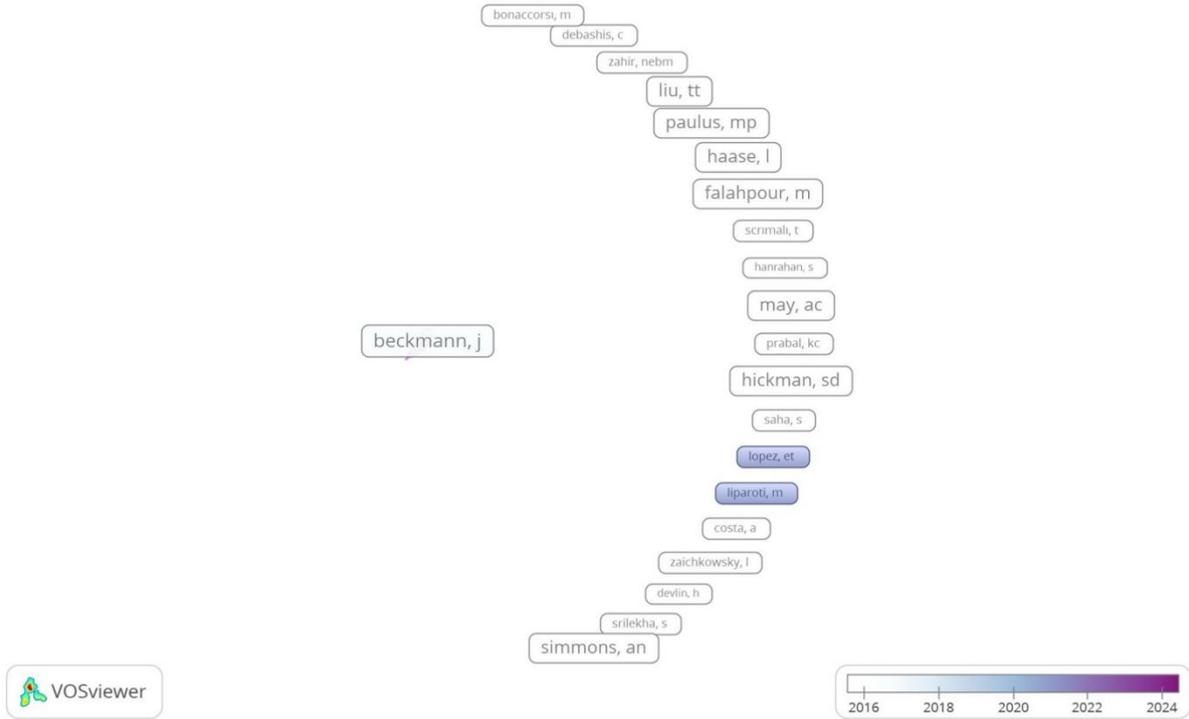
Yapılan analiz sonucunda en sık kullanılan ilk 5 anahtar sözcük; 'Neurofeedback' (n:16, tbg:69), 'Biofeedback' (n:14, tbg:52), 'Athletes' (n:10, tbg:40), 'EEG' (n:6, tbg:42) ve 'Sport' (n:6, tbg:24) olduğu tespit edilmiştir.

Yazarların yayın ve atıf sayıları analizi: Analiz kriterine en az 1 yayın ve 1 atıf girildiğinde 162 yazardan 117'si analiz kriterlerini sağlamıştır.

Görsel 2. Yazarların yayın sayıları bibliyometrik analizi

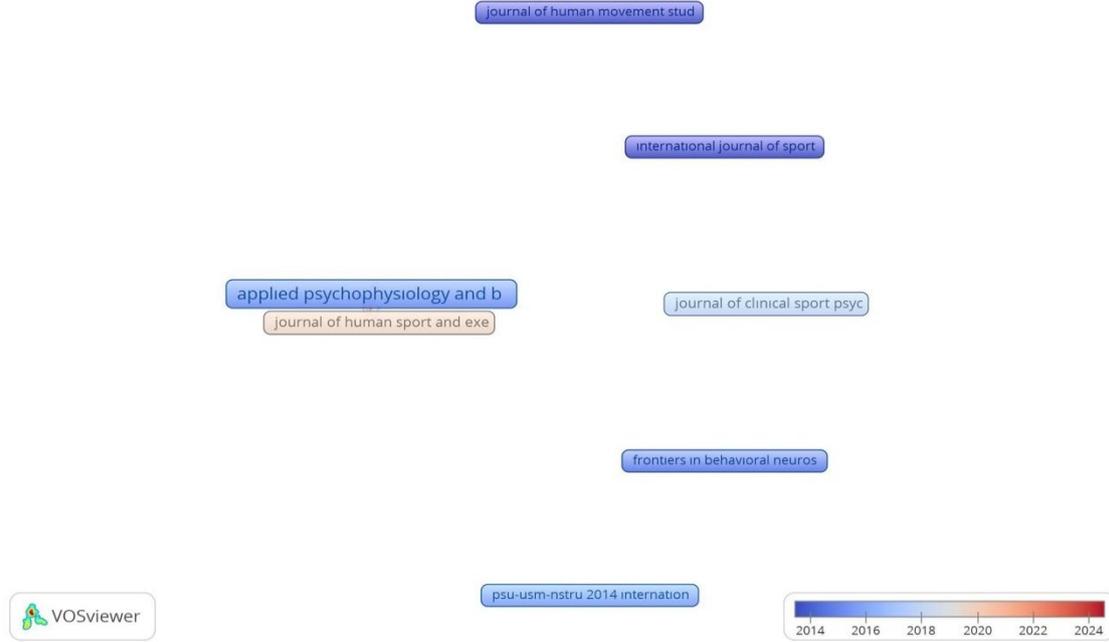
Yapılan analiz yazarların sahip oldukları yayınlara göre ilk 5 sıralama; Werhner, P. (n:4 yayın, tbg: 45), Maszczyk, A. (n:3 yayın, tbg:7), Pronczuk, M. (n:3 yayın, tbg:7), Mikicin, M. (n:2 yayın, tbg:89) ve Domingos, C. (n:2 yayın, tbg:54) olduğu belirlenmiştir.

Görsel 3. Yazarların atıf sayıları bibliyometrik analizi

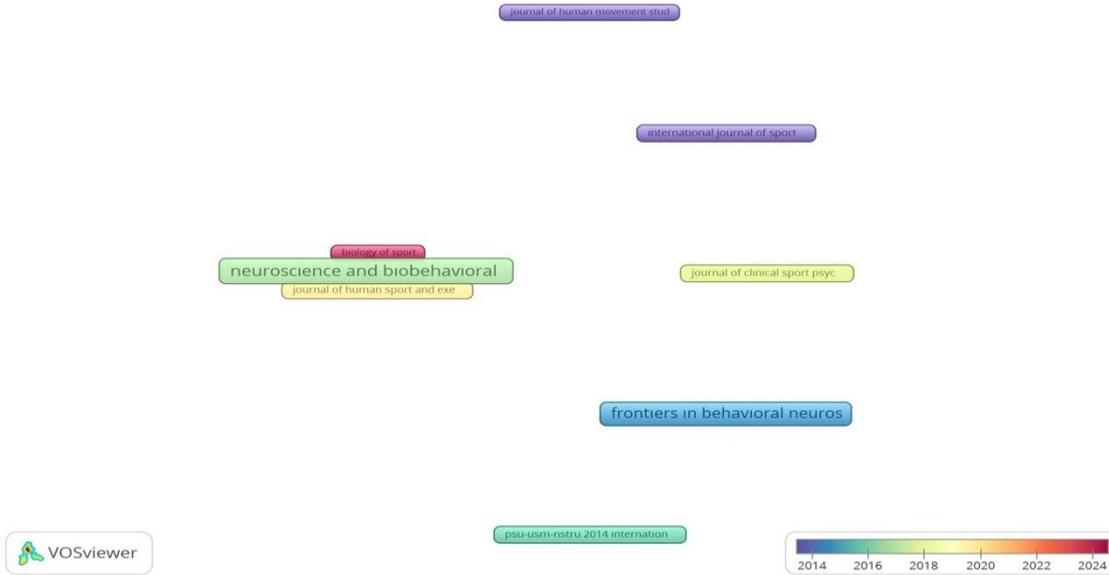
Yazarların sahip oldukları atıf sayıları incelendiğinde ilk 5 sıralama; Beckmann, J. (n:71 atıf, tbg:72), Ehrlenspiel, F. (n:71 atıf, tbg:72), Mirifar, A. (n:71 atıf, tbg:72), Falahpour, M. (m:58 atıf, tbg:0) ve Haase, I. (n:58 atıf, tbg:0) olduğu belirlenmiştir.

Dergilerin yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi: Analiz kriterine en az 1 yayın ve 1 atıf girildiğinde; 33 dergiden 25 tanesi analize dahil edilmiştir.

Görsel 4. Dergilerin yayın sayıları bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda yayın sayısında ilk 5 dergi; ‘Applied Psychophysiology and Biofeedback’ (n:5 yayın, tbg:11), ‘Revista De Psicologia Del Deporte’ (n:3 yayın, tbg:8), ‘Handbook of Sport Neuroscience and Psychophysiology’ (n:3 yayın, tbg:3), ‘Brain Sciences’ (n:2 yayın, tbg:11) ve ‘Baltic Journal of Health and Physical Activity’ (n:2 yayın, tbg:6) olduğu tespit edilmiştir.

Görsel 5. Dergilerin atıf sayıları bibliyometrik analizi

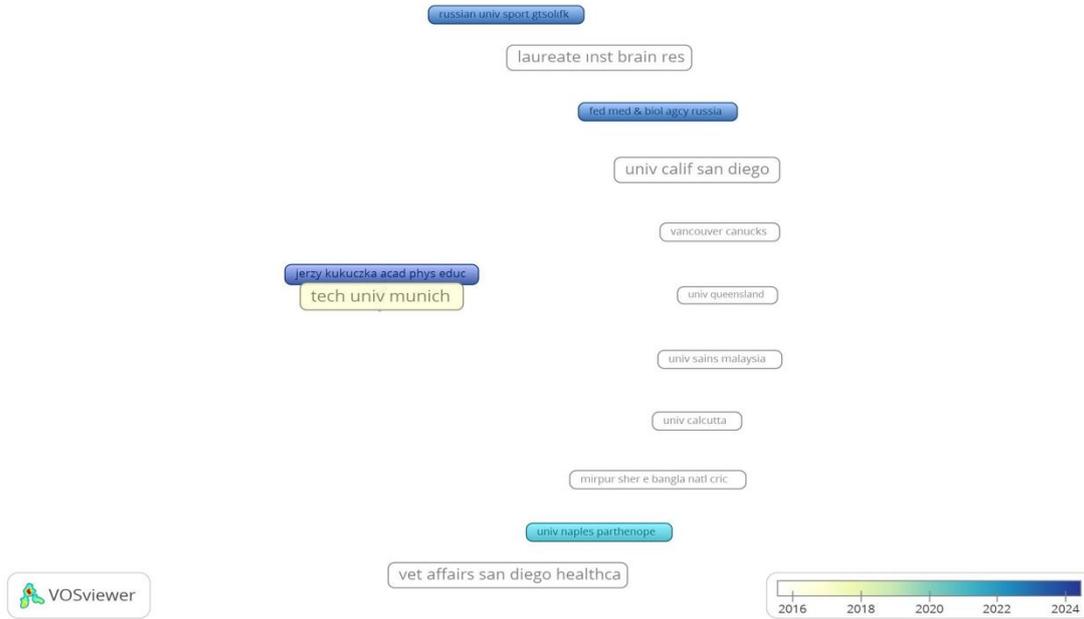
Yapılan analiz sonucunda en fazla atıfa sahip ilk 5 dergi; ‘Nuroscience and Biobehavioral Reviews’ (n:71 atıf, tbg:12), ‘Frontiers in Behavioral Nuroscience’ (n:58 atıf, tbg:0), ‘Psychology of Sport and Exercise’ (n:55 atıf, tbg:7), ‘Brain Sciences’ (n:35 atıf, tbg:11) ve ‘Applied Psychophysiology and Biofeedback’ (n:34 atıf, tbg:11) olduğu görülmüştür.

Kurumların yayın ve atıf sayısı bibliyometrik analizi: Analiz kriterinde en az 1yayın, 1 atıf şartı girildiğinde 83 kurumdan 50’u analize dahil edilmiştir.

Görsel 6. Kurumların yayın ve atıf sayıları bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda yayın sayısında ilk 5 kurum: ‘National Taiwan Normal University Department of Sport Education’ (n:4 yayın, tbg:11), ‘Bielefeld University’ (n:3 yayın, tbg:14), ‘Gdansk University of Pyhsical Education and Sport’ (n:3 yayın, 3 atıf), ‘University of Physical Education’ (n:2 yayın, tbg:30) ve ‘Santa Catarina State University’ (n:2 yayın, tbg:28) olduğu görülmüştür.

Görsel 7. Kurumların atıf sayısı bibliyometrik analizi

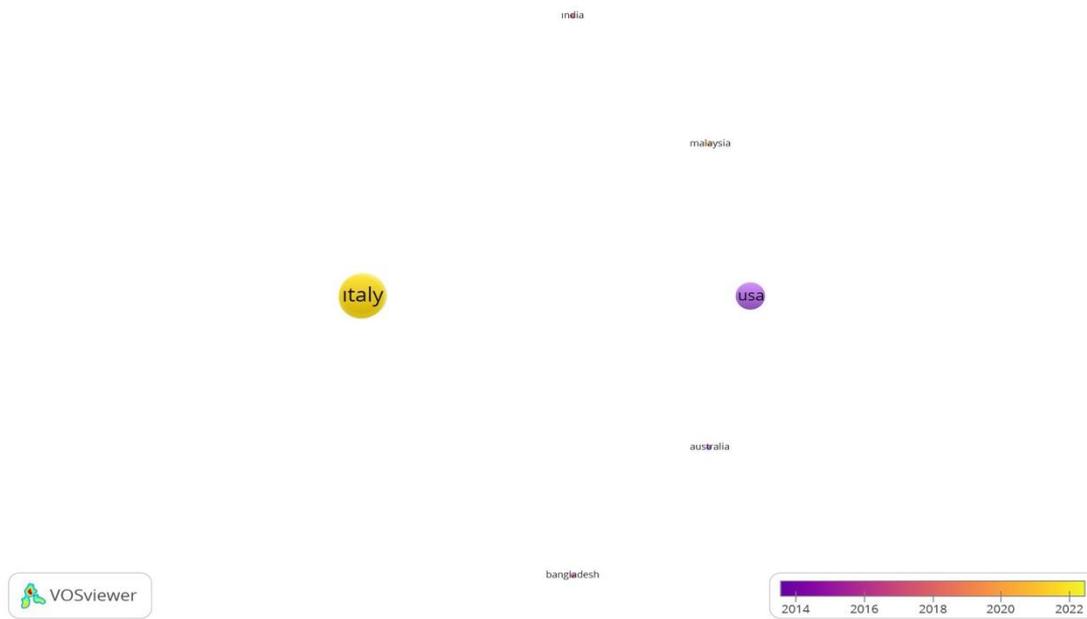
Yapılan analiz sonucunda en fazla atıf sayısına sahip ilk 5 kurum: ‘Technical University of Munich’ (n:71 atıf, tbg:35), ‘Laureate Institue for Brain Research’ (n:58 atıf, tbg:0), ‘University of California San Diego’ (n:58 atıf, tbg:0), ‘Veterans Affairs San Diego Healthcare System’ (n:58 atıf, tbg:0) ve ‘Guangzhou Sport University’ (n:55 atıf, tbg:21) olduğu görülmüştür.

Ülkelerin yayın ve atıf sayıları bibliyometrik analizi: Analiz kriterine en az 1 yayın ve 1 atıf girildiğinde; 26 ülkeden 22'si analize dahil edilmiştir.

Görsel 8. Ülkelerin yayın sayıları bibliyometrik analizi

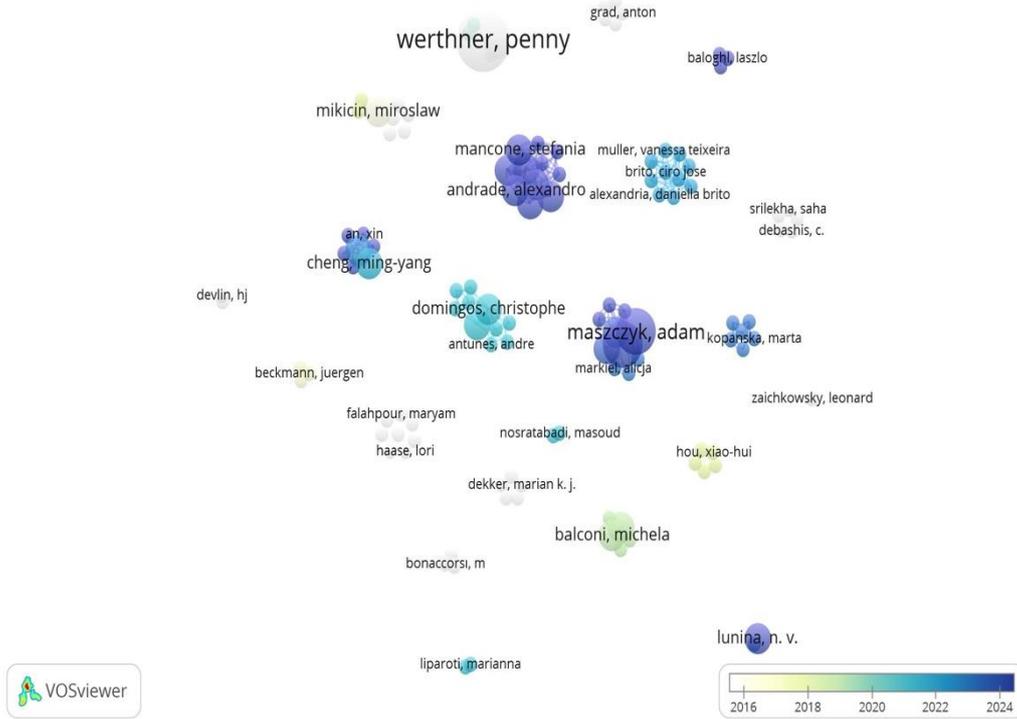
Yapılan analiz sonucunda yayın sayısında ilk 5 ülke; İtalya (n:7 yayın, tbg:37), Polonya (n:6 yayın, tbg:27), Rusya (n:6 yayın, tbg:8), Almanya (n:5 yayın, tbg:35) ve Kanada (n:4 yayın, tbg:22) olduğu tespit edilmiştir.

Görsel 9. Ülkelerin atıf sayıları bibliyometrik analiz sonuçları

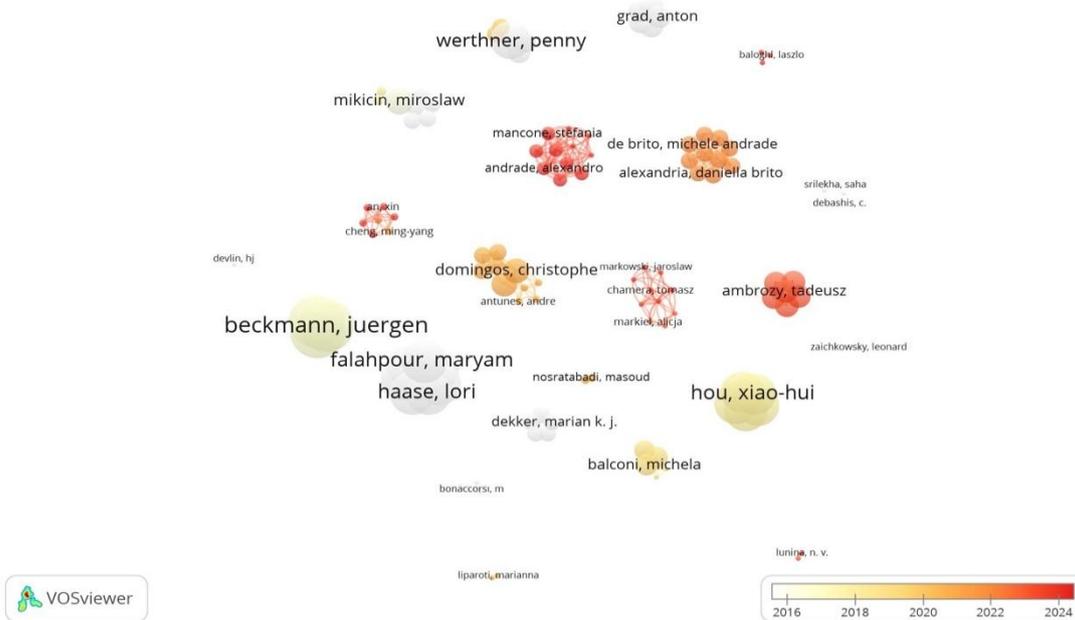
Yapılan analiz sonucunda atıf sayısında ilk 5 ülke; İtalya (n:95 atıf, tbg:37), Çin Halk Cumhuriyeti (n:88 atıf, tbg:33), Almanya (n:81 atıf, tbg:35), Kanada (n:77 atıf, tbg:22) ve Polonya (n:75 atıf, tbg:27) olduğu görülmüştür.

Ortak yazarlık yayın ve atıf sayıları bibliyometrik analizi: Analiz kriterine en az 1 yayın ve 1 atıf şartı girildiğinde 163 yazardan 118'i analize dahil edilmiştir.

Görsel 10. Ortak yazarlık yayın sayıları bibliyometrik analizi

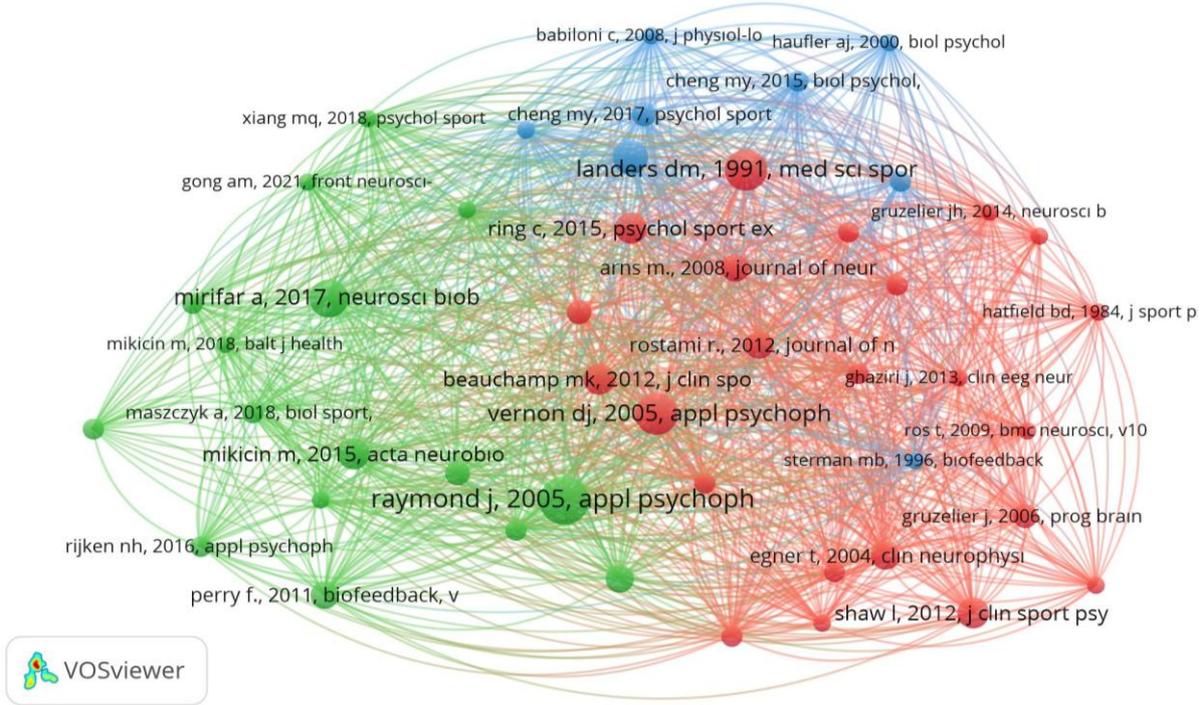
Yapılan analiz sonucunda ortak yazarlık yayın sayısında ilk 5 yazar; Penny Wethner (n:4 yayın, tbg:5), Adam Maszcyk (n:3 yayın, tbg:13), Magdalena Pronczuk (m:3 yayın, tbg:13), Alexandro Andrade (n:2 yayın, tbg:16) ve Stefano Corrado (n:2 yayın, tbg:16) olduğu belirlenmiştir.

Görsel 11. Ortak yazarlık atıf sayıları bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda ortak yazarlık atıf sayısında ilk 5 yazar; Juergen Beckman (n:71 atıf, tbg:2), Felix Ehrlenspiel (n:71 atıf, tbg:2), Arash Mirifar (n:71 atıf, tbg:2), Maryam Falahpour (n:58 atıf, tbg:7) ve Lori Haase (n:58 atıf, tbg:7) olduğu görülmüştür.

Ortak atf kaynak sayısı bibliyometrik analizi: Analiz kriterine en az 5 kaynak kriteri girildiğinde 1437 kaynaktan 47 yayın analize dahil edilmiştir.

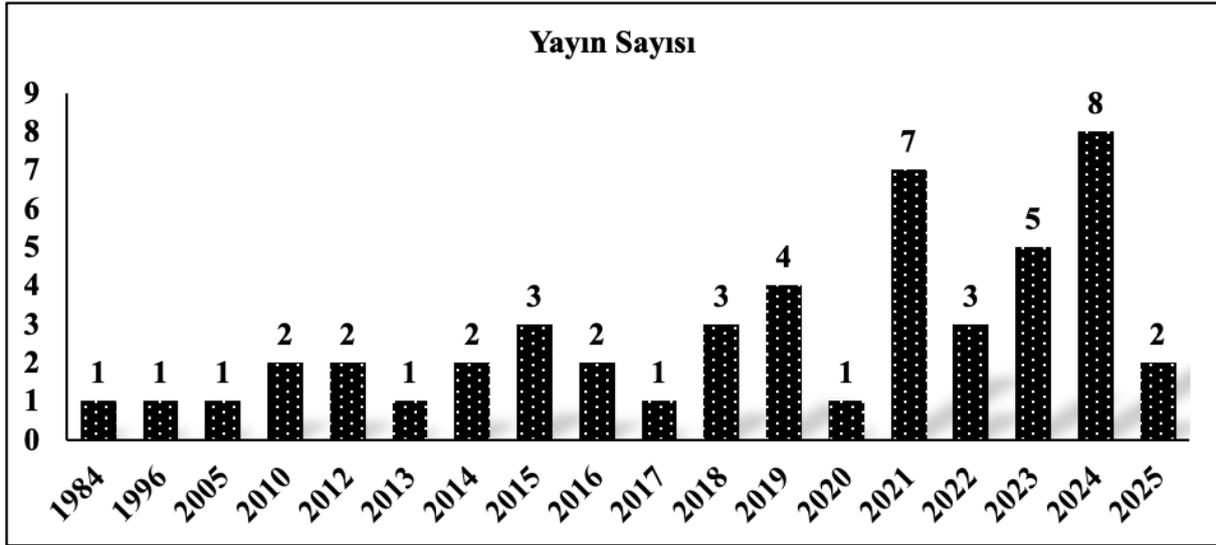

Görsel 12. Ortak atf kaynak bibliyometrik analizi

Yapılan analiz sonucunda ortak atf kaynaklarda ilk 5 yayın; Raymond, J. (2005) (n :14 atf, tbg:190), Landers, D.M. (1991), (n:12 atf, tbg:200), Vernon, D.J. (2005), (n:12 atf, tbg:184), Mirifar, A. (2017), (n:11 atf, tbg:156) ve Cheng, M.Y. (2015), (n:10 atf, tbg:189) olduğu tespit edilmiştir.

Yayınların sayısının yıllara göre değişim analizi: Analiz kriterine tüm kategoriler dahil edildiğinde toplamda 49 yayına ulaşılmıştır.

Yapılan analiz incelendiğinde sporcularda mental dayanıklılık ve Neurofeedback alanında yayınlanan ilk yayının 1984 yılında 'Biofeedback and control of anxiety preceding athletic competition' ismiyle yayınlandığı belirlenmiştir (Costa ve ark., 1984). İnişli çıkışlı bir yayın sayısının olması yayında en fazla yayın sayısının 2024 yılında olduğu görülmektedir. 2025 yılında ise 2 yayın bulunmaktadır.

Grafik 1. Yayın sayılarının yıllar içindeki değişimi

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada sporda mental dayanıklılık ve Neurofeedback ile ilgili Web of Science veri tabanında yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik incelemesi yapılmıştır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre elde edilen bulgular yayınlar ve yazarlar arasında güçlü bağlantılar ve iş birliklerini göstermiştir.

Öncelikle bu alanda yapılan çalışmaların belirlenen kriterler doğrultusunda ilk 1984 yılında '*Biofeedback and Control of Anxiety Preceding Athletic Competition*' ismiyle yayın ile literatürde yer aldığı söylenebilir (Costa ve ark., 1984). Yıllar içinde yayın sayısında artış ve azalmalar görülse de en fazla yayının 2024 yılında (n:8) yayınlandığı görülmüştür. Yayınlarda kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde ilk sırada 'Neurofeedback' kelimesinin kullanıldığını, 3.sırada 'Sporcular' ve 5.sırada ise 'Spor' kelimelerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan analizler ile en fazla yayın sahibi yazarın Penny Wethner ve en fazla atıf sahibi yazarın ise Juergen Beckman olduğu söylenebilir. Bu yazarlar ortak yayın ve atıf sayılarında da lider yazar konumundalar. Bu sonuçlar da ortak yazarlık ve iş birliğinin hem yayın hem de atıflarda ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Dergilerin yayın ve atıf sayıları incelendiğinde yayınlarda lider derginin '*Applied Psychophysiology and Biofeedback*', atıflarda ise '*Neuroscience and Biobehavioral Reviews*' olduğu görülmüştür. Kurumların incelemesi yapıldığında yayınlarda lider kurumun '*National Taiwan Normal University Department of Sport Education*', atıflarda ise '*Technical University of Munich*' olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin yayın ve atıf sayıları incelendiğinde hem yayın hem de atıf sayılarında lider ülkenin İtalya olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak incelenen literatürdeki çalışmaların yazarların belirlediği kriterlere göre analiz edildiği unutulmamalıdır. Farklı kriterler seçildiğinde bu araştırmanın sonuçlardan farklı çıkarımlarda bulunulabilir. Bu çalışmada belirlenen kriterler doğrultusunda bu alanda çalışmak isteyen yazarlara yol göstermek için bu araştırmanın sonuçları katkı sağlayabilir. Araştırmacılar bu çalışmada yer alan yazar, kurum ve dergiler ile birliği yapabilirler.

KAYNAKÇA

- Aditya, R. S., Rahmatika, Q. T., Solikhah, F. K., AlMutairi, R. I., Alruwaili, A. S., Astuti, E. S., Fadila, R., Mental toughness may have an impact on athlete's performance: Systematic review, *Retos: nuevas tendencias en educación física, deporte y recreación*, March, (56), 328-337, 2024.
- Akpınar, S., Akpınar, Ö., The Relationship with the Personality and Mental Toughness at Athletes, *Journal of International Social Research*, December, 11(61), 1252-1255, 2018.
- Akpınar, Ö. Sporda liderlik alanında yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi, *Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi*, Eylül, 5, 2, 116-132, 2023.
- Cheng, M. Y., Huang, C. J., Chang, Y. K., Koester, D., Schack, T., Hung, T. M., Sensorimotor rhythm neurofeedback enhances golf putting performance, *Journal of Sport and Exercise Psychology*, January, 37(6), 626-636, 2015.
- Costa, A., Bonaccorsi, M., Scrimali, T., Biofeedback and Control of Anxiety Preceding Athletic Competition, *International Journal of Sport Psychology*, 15(2), 98-109, 1984.
- De-Freitas Corrêa, M., Brandão, R., Souza, V. H., Miranda, M. L., Angelo, D. L., Reyes-Bossio, M., Junior, M. V. B., Psychologic training program and mental toughness development: an integrative revision of literature, January, *Cuadernos de Psicología del Deporte*, 23(1), 248-262, 2023.
- Fahimnia, B., Sarkis, J., Davarzani, H. Green supply chain management: A review and bibliometric analysis, *International Journal of Production Economics*, January, 162, 101-114, 2015.
- Gould, D., Dieffenbach, K., Moffett, A., Psychological characteristics and their development in Olympic champions, *Journal of Applied Sport Psychology*, November, 14(3), 172–204, 2002.
- Guszkowska, M., Wójcik, K., Effect of mental toughness on sporting performance: Review of studies, *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, December, 13(7), 1, 2021.
- Güler, M. Web of science veri tabanındaki fiziksel aktivite araştırmalarının VOSviewer ile bibliyometrik analizi, *Journal of ROL Sport Sciences*, Ekim, 1040-1059, 2023.
- Hsieh, Y. C., Lu, F. J., Gill, D. L., Hsu, Y. W., Wong, T. L., Kuan, G., Effects of mental toughness on athletic performance: a systematic review and meta-analysis, *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, April, 22(6), 1317-1338, 2024.

- Jones, G., Hanton, S., Connaughton, D., What is this thing called mental toughness? An investigation of elite sport performers, *Journal of Applied Sport Psychology*, November, 14(3), 205–218, 2002.
- Landers, D.M., Petruzzello, S.J., Salazar, W., Crews, D.J., Kubitz, K.A., Gannon, T.L., Han, M. The influence of electrocortical biofeedback on performance in pre-elite archers, *Med. Sci. Sports Exerc*, January, 23, 123–129, 1991.
- Loehr, J. E., *Athletic excellence: Mental toughness training for sports*. New York: Plume, 1982.
- Loehr, J. E., *Mental toughness training for sports: Achieving athletic excellence*. Lexington: Stephen Greene, 1986.
- Mirifar, A., Beckmann, J., Ehrlenspiel, F. Neurofeedback as supplementary training for optimizing athletes' performance: A systematic review with implications for future research, *Neurosci Biobehav Rev*, April, 75, 419-432, 2017.
- Nagy, G., Csukonyi, C., Application of Neurofeedback Devices in Cognitive Performance Enhancement and Tracking Learning Patterns in Sports, *Stadium-Hungarian Journal of Sport Sciences*, July, 8(1), 1-11, 2025.
- Perez-Centeno, V., How neurofeedback can help your brain perform better, in: WNYLE: Research Note 04/2022, Tampere.
- Raymond, J., Sajid, I., Parkinson, L. A., Gruzelier, J. H., Biofeedback and dance performance: A preliminary investigation, *Applied psychophysiology and biofeedback*, March, 30, 1, 65-73, 2005.
- Shokri, A., Nosratabadi, M., Comparison of biofeedback and combined interventions on athlete's performance, *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, January, 46(3), 227-234, 2021.
- Sokhadze, E.T., Peak performance training using prefrontal EEG biofeedback, *Biofeedback*, May, 40(1), 7-15, 2012.
- Stamatis, A., Grandjean, P., Morgan, G., Padgett, R.N., Cowden, R., Koutakis, P., Developing and training mental toughness in sport: a systematic review and meta-analysis of observational studies and pre-test and post-test experiments, *BMJ Open Sport Exerc Med*, Jun, 6(1): e000747, 2020.
- Torma, E.P., Balogh, L., Neurofeedback tréning alkalmazása utánpótláskorú vívóknál, *Hungarian Journal of Sport Sciences*, February, 7(1), 1-14, 2024.
- Van-Eck,, N.J., Waltman, L. Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping, *Scientometrics*, August, 84, 2, 523–538, 2023.

Vernon, D. J., Can neurofeedback training enhance performance? An evaluation of the evidence with implications for future research, *Applied psychophysiology and biofeedback*, December, 30, 4, 347-364, 2005.

Yanar, N., Avşar, Z. Physical Education Teacher Education: A Bibliometric Analysis by Vosviewer, *TOJRAS*, October, 12, 4, 852-6, 2023.

YEŞİL AKLAMANIN HAKSIZ REKABET VE REKLAM HUKUKU İLE İLİŞKİSİ

Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU

Avrasya Üniversitesi,

islamoglugulsah@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3785-4603

ÖZET

Doğal kaynakların tükenmesi ve iklim krizi tüketicilerde farkındalık yaratarak “yeşil tüketici” grubunu ortaya çıkarmıştır. Bir teşebbüsün faaliyetlerini çevre ile uyumlu bir şekilde yürütmesi çevre bilinci yüksek tüketicilerin odağına girmekte; ancak teşebbüsler, bu hassasiyeti düşük maliyetle bir reklam aracı olarak değerlendirmeye yönelebilmektedir. Hukuki metinlerde düzenlenmese de kullanımı yerleşen “yeşil aklama” (greenwashing), bir şirketin ürünlerinin veya şirketin kendisinin çevresel kimlik bilgileri hakkında yanlış veya yanıltıcı bilgi ileten bir mesajı ifade eden terimdir. Şirketlerin yeşil politikaları gerçek anlamda uygulamadan yeşil pazarlama aracılığıyla satışlarını artırmaları ve bu şekilde ticari itibarlarını güçlendirmeleri durumunda bu eylemler rekabet ortamını da etkilemektedir. Bunun yanında tüketicilerin yeşil ürün ve hizmetlere olan güveninin zedelenmesi yalnızca etik problem oluşturmayıp yeşil ürün ve hizmetler piyasasına da zarar vermektedir. Avrupa Birliği’nin (AB) yeşil dönüşüm için tüketicilerin güçlendirilmesini amaçlayan 2024/825 sayılı Direktif, 6 Mart 2024 tarihinde AB Resmi Gazetesi’nde yayımlanmıştır. Söz konusu Direktif ile mevcut düzenlemelerin yeşil dönüşüm ve döngüsel ekonomiye uygun olarak değiştirilmesi ve tüketicinin korunmasının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Direktif’te, tüketicilerin sürdürülebilir seçimler yapmalarını engelleyen haksız ticari uygulamalardan korunmasına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Bu kapsamda tüketiciyi yanıltıcı yeşil iddialar, iklim nötr iddiaları ve yeşil aklama uygulamaları yasaklanmaktadır. Yeşil aklamayı önlemeye yönelik Türk hukukundaki AB düzeyindeki düzenlemelere bakıldığında dürüst ve bozulmamış rekabet ortamı ilk olarak Türk Ticaret Kanunu haksız rekabete yönelik hükümleri ile korunmaktadır (m. 54-63). Yeşil aklama davranışlarının haksız rekabete yol açıp açmadıklarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında yeşil aklamalar, reklamlar vasıtasıyla da gerçekleşebilir. Reklam hukuku kapsamında Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun m. 62’de (TKHK) tüketicilere yönelik haksız ticari uygulamaların yasak olduğu düzenlenmiştir. Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği m. 17 gereğince reklamlar, tüketicilerin çevre konusundaki duyarlılıklarını ya da bu alandaki olası bilgi eksikliklerini istismar edecek biçimde yapılmamalıdır. Çevreye İlişkin Beyanlar İçeren Reklamlar Hakkında Kılavuz, kılavuz niteliği taşısa da yaptırımlar TKHK ve Reklam Yönetmeliği çerçevesinde uygulanır. Reklam Kurulu bu bağlamda reklam durdurma, idari para cezası ve gerektiğinde erişim engelleme kararları verebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haksız rekabet, reklam, yanıltıcı beyan, yeşil aklama.

THE RELATIONSHIP BETWEEN GREENWASHING AND UNFAIR COMPETITION AND ADVERTISING LAW

ABSTRACT

The depletion of natural resources and the climate crisis have raised awareness among consumers and given rise to the “green consumer” group. A business's environmentally friendly practices attract the attention of environmentally conscious consumers; however, businesses may tend to view this sensitivity as a low-cost advertising tool. Although not regulated in legal texts, the term “greenwashing” refers to a message that conveys false or misleading information about a company's products or the company's own environmental identity. When companies increase their sales through green marketing without actually implementing green policies and thereby strengthen their commercial reputation, these actions also affect the competitive environment. In addition, undermining consumer confidence in green products and services not only creates ethical problems but also damages the green products and services market. The European Union (EU) Directive 2024/825, which aims to empower consumers for green transformation, was published in the Official Journal of the EU on March 6, 2024. The Directive aims to amend existing regulations in line with green transformation and the circular economy and to strengthen consumer protection. The Directive includes provisions to protect consumers from unfair commercial practices that prevent them from making sustainable choices. In this context, misleading green claims, climate-neutral claims, and greenwashing practices are prohibited. When examining EU-level regulations in Turkish law aimed at preventing greenwashing, a fair and undistorted competitive environment is first protected by the provisions of the Turkish Commercial Code on unfair competition (Articles 54-63). It is necessary to assess whether greenwashing practices lead to unfair competition. In addition, greenwashing can also occur through advertising. Under advertising law, Article 62 of the Consumer Protection Law (CPL) prohibits unfair commercial practices against consumers. Pursuant to Article 17 of the Commercial Advertising and Unfair Commercial Practices Regulation, advertisements should not be made in a manner that exploits consumers' environmental sensitivities or potential lack of knowledge in this area. Although the Guidelines on Advertisements Containing Environmental Claims are of a guiding nature, sanctions are imposed within the framework of the CPL and the Advertising Regulation. In this context, the Advertising Board may issue decisions to suspend advertisements, impose administrative fines, and, where necessary, block access.

Key Words: Unfair competition, advertising, misleading statements, greenwashing.

HAKSIZ REKABET HUKUKU KAPSAMINDA SOSYAL MEDYA REKLAMLARI

Öğr. Gör. Dr. GÜLŞAH İSLAMOĞLU

Avrasya Üniversitesi,

islamoglugulsah@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3785-4603

ÖZET

İşletmeler pazarlarda hareket ederken en etkili araç olarak reklamları kullanmaktadır. Dijitalleşmenin hızla gelişmesiyle birlikte sosyal medya, ticari reklamların en önemli mecralarından biri hâline gelmiştir. Öyle ki işletmeler her yıl sosyal medya reklamlarına önemli bir bütçe ayırmakta ve sosyal medya, pazarlama araçlarının en etkilisi olarak görülmektedir. Ancak bu mecralarda yapılan tanıtımlar, çoğu zaman geleneksel reklam kurallarının öngördüğü şeffaflık ve dürüstlük standartlarını karşılamamaktadır. İşletmelerin rekabette diğer rakiplerinden öne geçmek için dürüstlüğe aykırı davranmalarının önüne geçmek için haksız rekabet düzenlemeleri devreye girmektedir. Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 54 gereğince rakipler arasında veya tedarik edenlerle müşteriler arasındaki ilişkileri etkileyen aldatıcı veya dürüstlük kuralına diğer şekillerdeki aykırı davranışlar ile ticari uygulamalar haksız ve hukuka aykırıdır. TTK m. 55'te haksız rekabet hâlleri düzenlenmiş olup m. 55/ f. 1-a hükmündeki dürüstlük kuralına aykırı reklamlar, yanıltıcı beyanlar ve rakipleri kötüleyici ifadeler bu kapsamdadır. Sosyal medyada sıkça karşılaşılan örtülü reklamlar, haksız rekabet kapsamında olup özellikle sosyal medya etkileyicilerinin ürün ve hizmetleri tanıtırken reklam olduğu gerçeğini gizlemesi ve bu paylaşımlar etkileyicilerin diğer içerikleriyle karışarak tüketiciyi yanıltması piyasa dengesini bozucu etki yaratmaktadır. Sosyal medya etkileyicileri, markanın sahip olmak istediği samimi ve güvenilir reklam aracılığını sağlamakta olup bu kişiler üzerinden pazarlamanın market değeri her gün yükselmektedir. Ancak etkileyicilerin dürüst rekabetteki tehlikeli yönü ise markalar ile işbirliği görünmediğinde tüketicilerin bunun reklam olduğunu anlayamamasıdır. Ülkeler haksız yöntemlerle yapılan rekabetin yasadışı olduğuna işaret etmekte ve bunun engellenmesi için çalışmalar yürütmektedir. Türk hukukunda sosyal medya reklamları aracılığıyla haksız rekabetin engellenmesi bakımından TTK m. 54-63 hükümleri yürürlüktedir. Bunun yanında Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Ticari Reklam Yönetmeliği, Sosyal Medya Etkileyicileri Tarafından Yapılan Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Hakkında Kılavuz mevzuatımızda yer almaktadır. Kılavuz'daki kurallara aykırı reklamlar, Reklam Kurulu tarafından denetlenmektedir. Böylelikle hızlı şekilde haksız uygulamalara müdahale edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haksız rekabet, reklam, sosyal medya, sosyal medya etkileyicisi.

SOCIAL MEDIA ADVERTISING UNDER UNFAIR COMPETITION LAW

ABSTRACT

Businesses use advertising as the most effective tool when operating in markets. With the rapid development of digitalization, social media has become one of the most important channels for commercial advertising. So much so that businesses allocate a significant budget to social media advertising every year, and social media is seen as the most effective marketing tool. However, promotions conducted on these platforms often fail to meet the transparency and honesty standards prescribed by traditional advertising rules. To prevent businesses from engaging in dishonest practices to gain an advantage over their competitors, unfair competition regulations are being implemented. Pursuant to Article 54 of the Turkish Commercial Code (TCC), deceptive or otherwise unfair commercial practices that affect relations between competitors or between suppliers and customers are unlawful and contrary to the law. Article 55 of the TCC regulates unfair competition, and advertisements, misleading statements, and derogatory remarks about competitors that violate the principle of good faith under Article 55/1-a fall within this scope. Covert advertising, which is commonly encountered on social media, constitutes unfair competition, particularly when social media influencers conceal the fact that they are advertising products and services, and such posts blend in with the influencers' other content, misleading consumers and disrupting market equilibrium. Social media influencers provide the authentic and reliable advertising that brands want, and the market value of marketing through these individuals is increasing every day. However, the dangerous aspect of influencers in fair competition is that when there is no visible collaboration with brands, consumers cannot understand that it is advertising. Countries are pointing out that competition conducted through unfair methods is illegal and are taking steps to prevent it. In Turkish law, Articles 54-63 of the Turkish Commercial Code (TTK) are in force with regard to the prevention of unfair competition through social media advertising. In addition, the Consumer Protection Law, the Commercial Advertising Regulation, and the Guide on Commercial Advertising and Unfair Commercial Practices by Social Media Influencers are included in our legislation. Advertisements that violate the rules set forth in the Guidelines are monitored by the Advertising Board. This enables swift intervention in cases of unfair practices.

Key Words: Unfair competition, advertising, social media, social media influencer.

A COMPARATIVE STUDY OF REFERENCE MANAGEMENT TOOLS: ZOTERO VERSUS ENDNOTE

Dr. Emilija Petrova

Department of Library and Information Science, University of Sofia, Bulgaria

Mateo Garcia

Department of Library and Information Science, University of Sofia, Bulgaria

Abstract

Effective reference management is critical in academic research, facilitating organization, citation, and collaboration. This comparative study evaluates two leading reference management tools, Zotero and EndNote, focusing on their features, usability, compatibility, and support for collaborative research. Methodologically, a mixed approach of user surveys, usability testing, and feature analysis was employed, surveying a broad spectrum of researchers across disciplines. The results reveal key differences: Zotero is noted for its open-source, flexible platform and superior integration with web browsers, while EndNote excels in advanced bibliographic data management and integration with major academic databases. User satisfaction varied with professional background and research preferences. Both tools showed strengths and limitations impacting citation accuracy and workflow efficiency. The study concludes with recommendations tailored to different user needs and highlights future developments essential for enhanced academic writing support. These findings contribute to optimizing scholarly work by informing best practices in reference management tool selection.

Keywords: reference management, Zotero, EndNote, academic writing, citation tools

SOCIAL MEDIA IN PSYCHOTHERAPY: ETHICAL CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN DIGITAL COUNSELING

Dr. Helena Jansen

Department of Public Health, University of Dakar, Senegal

Prof. Dr. Peter O'Reilly

Department of Public Health, University of Dakar, Senegal

Ms. Tanya Morgan

Department of Public Health, University of Dakar, Senegal

Abstract

The integration of social media in psychotherapy introduces new modalities for digital counseling but presents unique ethical challenges that must be addressed to safeguard professional practice and client welfare. This paper explores the dual aspects of social media use in mental health care, analyzing benefits such as increased accessibility and client engagement, alongside risks including confidentiality breaches, dual relationships, and misinformation. Through qualitative interviews with counselors and thematic analysis of relevant case studies, the study identifies gaps in existing ethical guidelines and proposes a framework for social media ethics tailored to psychotherapy. The implications extend to policy formulation, therapist training, and digital literacy enhancement. By foregrounding ethical considerations, the paper advocates for a balanced approach that leverages digital opportunities while maintaining therapeutic integrity.

Keywords: social media, psychotherapy, digital counseling, ethics, confidentiality

MATERNAL SMOKING AND CHILDHOOD OBESITY RISK: SYSTEMATIC REVIEW AND META-ANALYSIS

Dr. Amina Diallo

Department of Public Health, University of Dakar, Senegal

Abstract

Maternal smoking during pregnancy is a well-established risk factor for adverse neonatal outcomes, and emerging evidence suggests its association with increased childhood obesity risk. This systematic review and meta-analysis synthesizes data from cohort and case-control studies examining the correlation between prenatal exposure to maternal smoking and subsequent obesity development in offspring. Comprehensive literature searches identified relevant studies up to 2025, which were evaluated for methodological quality and heterogeneity. Pooled estimates indicate a significant positive association, with biological mechanisms potentially involving fetal metabolic programming and epigenetic modifications. Sensitivity analyses confirm robustness despite study variability. These findings highlight the need for intensified public health interventions targeting smoking cessation among pregnant women to mitigate long-term childhood obesity prevalence. Future research directions include exploring dose-response relationships and intervention efficacy.

Keywords: maternal smoking, childhood obesity, prenatal exposure, systematic review, meta-analysis

PARENTAL INTERVENTIONS FOR CHILDHOOD OBESITY: EFFECTS ON CHILDREN'S HEALTH BEHAVIORS

Associate Prof. Lena Andersson

Carlos Figueroa

School of Education, University of Jordan, Jordan

Abstract

Parental involvement plays a pivotal role in shaping children's lifestyle behaviors related to diet and physical activity, directly influencing obesity outcomes. This study evaluates the effects of structured parental interventions designed to improve children's health-related behaviors, including nutritional intake and physical exercise patterns. Utilizing a meta-analytic approach, randomized controlled trials were assessed based on intervention type, duration, and outcome measures. Results indicate that multi-component interventions involving education, behavior modification, and family engagement significantly improve children's eating habits and increase physical activity levels, thereby reducing obesity risk. The study discusses program implementation barriers and facilitators, emphasizing culturally tailored approaches for diverse populations. Recommendations underscore the integration of parental support mechanisms in childhood obesity prevention policies.

Keywords: childhood obesity, parental intervention, health behavior, physical activity, nutrition

PRIMARY SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY AND BEHAVIOR CHANGE

Farah Al-Mansouri

School of Education, University of Jordan, Jordan

Dr. Sana Yusuf

School of Education, University of Jordan, Jordan

Kofi Mensah

School of Education, University of Jordan, Jordan

Abstract

Understanding the environmental attitudes and behaviors of primary school students is essential for fostering lifelong environmental stewardship. This qualitative study explores students' perspectives on environmental responsibility and examines factors motivating pro-environmental behavior change. Data were collected through focus groups and surveys from diverse schools in the Middle East. Findings reveal that students possess a basic awareness of environmental issues but often lack the practical knowledge or empowerment to engage actively in sustainable practices. Peer influence, family, and school curriculum emerged as significant factors affecting environmental attitudes. The paper advocates for enhanced environmental education programs that integrate active learning and community involvement to strengthen the environmental ethic in early childhood.

Keywords: environmental responsibility, behavior change, primary education, environmental awareness, sustainability

SENSORY AND COGNITIVE DEFICITS IN AUTISM: STUDY OF SAUDI CHILDREN

Dr. Amal Al-Harbi

Department of Pediatrics, King Saud University, Saudi Arabia

Abstract

Sensory processing abnormalities and cognitive impairments are common in children with Autism Spectrum Disorder (ASD), influencing their developmental trajectories and therapeutic needs. This study investigates the sensory and cognitive profiles of Saudi children diagnosed with ASD, assessing the prevalence and severity of deficits using standardized clinical tools and caregiver reports. Cross-sectional data from clinical assessments reveal specific patterns of hypo- and hyper-sensitivities across modalities, correlated with variations in cognitive function. The findings underscore the necessity of culturally-sensitive diagnostic criteria and highlight the implications for individualized intervention plans tailored to the sensory-cognitive complexity seen in this population. Additionally, the research discusses barriers to diagnosis and therapy access in Saudi Arabia.

Keywords: autism, sensory deficits, cognitive impairment, Saudi children, autism spectrum disorder

**SOCIAL NORMS AND YOUNG WOMEN'S CONFORMITY IN SAUDI SOCIETY:
AN EXPLORATORY STUDY**

Dr. Faisal Qureshi

Department of Sociology, King Abdulaziz University, Saudi Arabia

Huda Nasser

Faculty of Social Sciences, Imam Muhammad ibn Saud Islamic University, Saudi Arabia

Omar Al-Faisal

Department of Behavioral Science, King Fahd University of Petroleum & Minerals, Saudi Arabia

Abstract

Social norms extensively shape behavior in collectivist societies, influencing conformity especially among young women in Saudi Arabia. This qualitative exploratory study utilizes in-depth interviews to examine how societal expectations impact young women's choices in education, social life, and career development. The findings reveal complex interactions of family, religion, and societal pressures fostering conformity but also highlight emerging resistance and agency among some women challenging traditional boundaries. The study contributes to sociological theory on norm internalization and change within conservative contexts and offers policy implications for gender equality and social development initiatives.

Keywords: social norms, conformity, young women, Saudi Arabia, gender roles

EMOTION REGULATION IN CHILDREN: THE IMPACT OF PARENTING STYLE VERSUS FAMILY STRUCTURE

Assis. Prof. Dr. Julie Chen

Department of Psychology, American University of Beirut, Lebanon

Abstract

Emotion regulation abilities in children are critical for psychological well-being and social functioning, influenced by both parenting style and family structure. This study investigates how authoritative, authoritarian, and permissive parenting styles intersect with nuclear, extended, and single-parent family structures to affect children's emotional regulation. Using standardized questionnaires and observational assessments among Lebanese families, results demonstrate that authoritative parenting predicts more adaptive emotion regulation irrespective of family structure, while family environment modulates the intensity of such effects. The research discusses implications for family-focused interventions and culturally relevant parenting support programs to promote healthy emotional development.

Keywords: emotion regulation, parenting style, family structure, child development, Lebanon

A COMPUTATIONAL FRAMEWORK FOR ASSESSING RISK AND RETURN THROUGH MONTE CARLO METHODS

Kenji Takahashi

Department of Financial Engineering, Kyoto University, Japan

Abstract

This study presents a computational framework based on Monte Carlo simulation methods for assessing financial risk and return metrics in investment portfolios. The framework integrates stochastic modeling to capture uncertainties inherent in market behavior, offering enhanced predictions of asset price fluctuations and portfolio performance under various economic scenarios. Using historical data calibration, the model evaluates value-at-risk (VaR), expected shortfall, and return distributions, allowing investors to make informed decisions. The study demonstrates the framework's flexibility in incorporating diverse asset classes and correlations, supporting risk management strategies that optimize investment returns. Simulations show improved accuracy over traditional deterministic models, highlighting the benefits of probabilistic approaches in financial risk assessment. Future work suggests extension of the model to real-time data streams for dynamic portfolio adjustment.

Keywords: Monte Carlo simulation, financial risk, portfolio management, value-at-risk, stochastic modeling

CONSUMER RIGHTS IN DIGITAL AUCTIONS – ARE ONLINE BIDS A TRUE MARKET MECHANISM?

Assoc. Prof. Dr. Aoife Gallagher

Graduate School of Psychology, Kyoto University, Japan

Abstract

This paper examines whether online auction platforms genuinely represent free market mechanisms, focusing on consumer rights and protections in digital bidding environments. The study critically reviews legal frameworks governing online auctions, analyzing their effectiveness in safeguarding bidder interests amid challenges like bid shilling, price inflation, and information asymmetry. Empirical research involving consumer surveys and platform data reveals gaps in transparency and disputes resolution mechanisms. The paper argues for enhanced regulatory oversight and the implementation of standardized practices to ensure fairness and trust in virtual auction markets. Recommendations include increased accountability for platform operators and empowering consumers through better education and legal recourse. This investigation contributes to ongoing debates on digital marketplace governance and consumer protection in the e-commerce era.

Keywords: consumer rights, digital auctions, market mechanism, online bidding, regulation

DIGITAL PROCUREMENT AS A STRATEGIC DRIVER FOR SUPPLY CHAIN RESILIENCE

Dr. Anita Kowalska

Institute of Supply Chain Management, University of Warsaw, Poland

Dr. Marek Zieliński

Department of Industrial Engineering, Warsaw University of Technology, Poland

Abstract

This research explores the role of digital procurement technologies in enhancing supply chain resilience against disruptions. Leveraging case studies and data analytics, the study articulates how cloud-based procurement platforms, artificial intelligence, and blockchain integration enable real-time supplier collaboration, risk mitigation, and demand forecast accuracy. Findings emphasize the importance of digitalization as a strategic enabler for flexibility, transparency, and cost efficiency in supply chains exposed to global uncertainties. Challenges in adapting organizational culture and technological infrastructure are discussed alongside best practices for fostering innovation adoption. The paper concludes with practical recommendations for implementing digital procurement strategies that improve operational continuity and competitive advantage.

Keywords: digital procurement, supply chain resilience, blockchain, artificial intelligence, supply management

A QUANTITATIVE MODEL FOR STRATEGIC PRICING IN COMPETITIVE BIDDING ENVIRONMENTS

Fadi Khoury

Department of Industrial Engineering, American University of Beirut, Lebanon

Abstract

The study develops a quantitative model to optimize strategic pricing decisions in competitive bidding scenarios, focusing on maximizing profits while enhancing win probability. Utilizing game theory and probabilistic bidding behavior, the model incorporates competitor analysis, cost structures, and bid timing to generate price offers dynamically. Simulations demonstrate how adaptive pricing strategies outperform fixed pricing in volatile markets, providing bidders with decision support tools. The research contributes to understanding complex competitive interactions and informs pricing policies for sectors such as construction, procurement, and government contracts. The model's robustness is validated through real-world bidding data, highlighting its practical implications.

Keywords: strategic pricing, competitive bidding, quantitative modeling, game theory, bid optimization

ROADMAP TOWARDS INTELLIGENT WEB-BASED DECISION SYSTEMS

Lec. Andrej Horvat

Department of Information Systems, University of Athens, Greece

Abstract

This paper outlines a comprehensive roadmap for the development of intelligent web-based decision support systems integrating machine learning, natural language processing, and big data analytics. The proposed framework addresses challenges in semantic data understanding, real-time decision-making, and user experience optimization. Key components include automated data ingestion, adaptive modeling, and interactive visualization designed to enhance decision accuracy across domains such as healthcare, finance, and logistics. Emphasis is placed on scalability, interoperability, and security to meet evolving user demands. The roadmap offers a strategic guide for researchers and developers aiming to advance web intelligence technologies and democratize complex analytical tools.

Keywords: intelligent systems, web-based decision support, machine learning, big data analytics, natural language processing

CHALLENGES AND ENABLERS OF E-GOVERNMENT ADOPTION IN EUROPEAN CONTEXTS

Maria Papadopoulou

Department of Information Systems, University of Athens, Greece

Abstract

This study investigates the factors facilitating and impeding the adoption of e-government services across diverse European countries. Employing a mixed-methods approach combining surveys and case analysis, the research identifies key enablers such as digital literacy, infrastructure quality, and institutional trust, alongside barriers like regulatory complexity and cybersecurity concerns. The study emphasizes the role of cultural, economic, and policy contexts in shaping adoption rates and user satisfaction. Policy recommendations highlight the importance of user-centric design, capacity building, and cross-border collaboration to accelerate e-government uptake. These findings support policymakers and practitioners in designing inclusive and effective digital public services, promoting transparency and civic engagement.

Keywords: e-government, adoption barriers, digital public services, user acceptance, policy analysis

STRATEGIC FRAMEWORKS FOR ENHANCING LANGUAGE PRACTICES IN COMPUTER ENGINEERING: AN OUTCOME-BASED APPROACH

Dr. Mariana López-Ramírez

Department of Information Systems, University of Athens, Greece

Abstract

In recent years, language skills have become increasingly critical in the field of computer engineering, particularly for improving communication, collaboration, and the understanding of complex technical content. This research proposes a strategic framework aimed at enhancing language practices among computer engineering students through an outcome-based approach. The framework integrates language learning objectives with engineering competencies to ensure that students develop effective communication skills that are essential for their professional success. Methodologically, the study employs a mixed-methods design, combining quantitative assessments of language proficiency with qualitative feedback from students and instructors. Preliminary results indicate notable improvements in students' language abilities, particularly in technical reading comprehension, writing, and presentations. The framework also encourages active learning and contextualized language use, aligning with workplace demands and academic requirements. The implications of this study suggest that embedding language development strategically within engineering curricula can foster more competent and versatile graduates ready to meet global demands. Future research should explore scalability and adaptability across different engineering disciplines and educational contexts.

Keywords: Computer Engineering, Language Practices, Outcome-Based Education, Technical Communication

EXPLORING THE IMPACT OF VISUAL AND AUDITORY INPUT ON THE INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS

Somayeh Farzin

Department of Educational Psychology, University of Tehran, Iran

Assis. Prof. Dr. Hossein Teimoori Nezhad

Faculty of Education, Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Abstract

This study examines the effects of combined visual and auditory inputs on the involvement load hypothesis, which posits that language learning and retention improve with increased cognitive engagement. Using experimental methods, participants were exposed to varied combinations of visual and auditory stimuli during vocabulary learning tasks. Their retention rates were tested immediately and after delays to assess long-term effects. Results demonstrate that multi-sensory inputs significantly enhance involvement load, thereby improving retention compared to unimodal stimuli. The study contributes to cognitive psychology and language acquisition fields by underscoring the importance of sensory integration in vocabulary learning. Educational implications include designing multimedia learning environments that maximize student engagement through balanced sensory input. Limitations and directions for future research on other linguistic tasks and age groups are discussed.

Keywords: Involvement Load Hypothesis, Visual Learning, Auditory Input, Vocabulary Retention

THE EFFECT OF GRADING PRESSURE ON STUDENT MOTIVATION AND ACADEMIC SUCCESS

Fatima Zahra El Idrissi

Faculty of Educational Sciences, University of Casablanca, Morocco

Dr. Noura Benali

Department of Psychology, Hassan II University, Morocco

Abstract

The pressure to achieve high grades has been identified as a critical factor influencing student motivation and academic outcomes. This study investigates the relationship between grading pressure, intrinsic and extrinsic motivation, and academic success among university students. Utilizing a cross-sectional survey design, data from 500 students were analyzed using structural equation modeling. The findings reveal that excessive grading pressure negatively impacts intrinsic motivation but may temporarily boost extrinsic motivation. A balanced motivational profile was associated with better academic performance and psychological well-being. The study highlights the need for educational institutions to reconsider grading policies and provide supportive environments that nurture healthy motivational orientations. Recommendations for educators and policymakers to foster more effective assessment methods that promote sustainable student engagement are discussed.

Keywords: Grading Pressure, Student Motivation, Academic Success, Motivation Theories

A PROPOSED CURRICULUM FOR POSTGRADUATE STUDENTS IN JORDAN TO DEVELOP VISUAL TEACHING SKILLS THROUGH CONCEPTUAL CARTOONS

Omar Al-Mansour

Department of Curriculum and Instruction, University of Jordan, Jordan

Hassan Khalil

Faculty of Education, Yarmouk University, Jordan

Abstract

The integration of visual teaching tools in higher education enhances comprehension and engagement, particularly for complex concepts. This study proposes a curriculum designed to develop postgraduate students' visual teaching skills through the use of conceptual cartoons. The curriculum framework includes theoretical foundations, practical applications, and assessment criteria aligned with educational standards in Jordan. Employing action research methodology, the curriculum was piloted with postgraduate students in education faculties, and feedback was collected via surveys and focus groups. Results indicate significant improvements in students' ability to create and utilize conceptual cartoons effectively in teaching contexts. This curriculum offers a strategic avenue for enhancing educational quality and innovation. The study encourages further adaptation and scaling to other educational stages and cultural settings.

Keywords: Visual Teaching, Conceptual Cartoons, Curriculum Development, Postgraduate Education

THE ROLE OF THE ALHAMBRA LEARNING MODEL IN IMPROVING STUDENTS' COGNITIVE ACHIEVEMENT AND EMOTIONAL INTELLIGENCE

Assoc. Prof. Dr. Youssef Al-Khatib

Department of Educational Psychology, University of Jordan, Jordan

Abstract

This research investigates the implementation of the Alhambra Learning Model and its effectiveness in enhancing students' cognitive achievements and emotional intelligence. The model, which integrates holistic learning principles with cultural components, was applied in secondary education settings across Jordan. Using a quasi-experimental design, the study assessed performance metrics and emotional intelligence scales before and after intervention. Results show statistically significant improvements in cognitive test scores and emotional intelligence measures among students exposed to the model. The integration of cultural context and emotional development within learning frameworks suggests a promising pathway for educational enhancement in similar cultural environments. Implications for curriculum design and teacher training are discussed, alongside recommendations for further longitudinal studies.

Keywords: Alhambra Learning Model, Cognitive Achievement, Emotional Intelligence, Holistic Education

YOUNG EDUCATORS IN AUSTRALIA: INNOVATING WITHIN TRADITIONAL TEACHING CONSTRAINTS

Assis. Prof. Dr. Sophie McAllister

Department of Information Systems, University of Athens, Greece

Abstract

This study explores how young educators in Australia innovate teaching practices while navigating traditional educational constraints. Through qualitative interviews and classroom observations, the research identifies strategies employed to integrate technology, learner-centered methods, and culturally responsive pedagogy. Themes highlight the tension between institutional demands and educators' creativity. The findings suggest that despite systemic limitations, young teachers effectively employ adaptive measures to enhance student engagement and learning outcomes. The study contributes to understanding teacher agency and innovation within contemporary education systems. Recommendations for policy and professional development to support innovative teaching are provided.

Keywords: Young Educators, Teaching Innovation, Educational Constraints, Teacher Agency

USING QR CODES AS A MODERN TOOL TO ENHANCE ACCESS TO EARLY CHILDHOOD EDUCATIONAL RESOURCES

Ali Hussein

Department of Early Childhood Education, University of Baghdad, Iraq

Mahmoud Nasser

Faculty of Education, University of Baghdad, Iraq

Abstract

The incorporation of QR codes in educational settings offers an interactive and accessible way to deliver resources, especially in early childhood education. This study evaluates the effectiveness of QR codes in enhancing access to learning materials among preschool educators and caregivers in Iraq. Employing a mixed-methods design, the study assesses usability, engagement levels, and learning outcomes associated with QR code-facilitated resource dissemination. Results indicate increased access, convenience, and positive perceptions towards digital integration among educators. Challenges including technological literacy and access disparities are discussed. The study recommends strategies to optimize QR code deployment to support early childhood learning and parent involvement.

Keywords: QR Codes, Early Childhood Education, Educational Technology, Access to Resources

HUBS AS MEDIATORS OF CULTURAL EXCHANGE IN MIGRATION NETWORKS

Giovanni Rinaldi

Dr. Lorenzo Esposito

Department of Anthropology, American University in Cairo, Egypt

Abstract

Migration networks play a crucial role in facilitating not only physical movement but also cultural exchange among migrants and their transnational communities. This study investigates the role of hubs as mediators of cultural exchange within migration networks. These hubs serve as pivotal points where diverse cultural interactions occur, promoting identity negotiation, social cohesion, and economic integration among migrants. Through qualitative and quantitative methodological approaches, including network analysis and ethnographic fieldwork across various Middle Eastern migration corridors, the research identifies patterns of communication, cultural transmission, and adaptation facilitated by these hubs. The findings highlight the significance of these nodes in sustaining cultural continuity while fostering hybrid identities in diasporic contexts. The study further elaborates on how these hubs influence migrants' access to resources, social support, and ultimately shape transnational community dynamics. This research contributes to the understanding of migration as a multidimensional phenomenon encompassing social, cultural, and spatial frameworks.

Keywords: migration networks, cultural exchange, transnational hubs, identity negotiation, Middle East

THE EUROPEAN UNION AND CENTRAL ASIA: POWER, DIPLOMACY, IDENTITY

Aruzhan Mukhamedova

Bakytbek Ospanov

Dana Yeskaliyeva

Ruslan Turganbayev

Department of Diplomacy and Strategy, University of Baghdad, Iraq

Abstract

This study critically examines the evolving power dynamics, diplomatic engagements, and identity constructions formulated by the European Union (EU) in its relations with Central Asian countries. The research analyzes the EU's strategic interests and its approaches to fostering regional stability, economic development, and partnerships within Central Asia through soft power and normative diplomacy. Using a comparative political analysis framework, the study explores how the EU's presence influences local identities and interregional alliances amid competing geopolitical actors. Data gathered from policy documents, diplomatic communiqués, and expert interviews reveal the complexities of EU's role in Central Asian states and its implications for regional and global governance. Furthermore, the paper addresses the challenges faced by the EU in maintaining influence in the shifting geopolitical landscape marked by emerging powers and internal regional disparities.

Keywords: European Union, Central Asia, diplomacy, soft power, geopolitical identity

ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA GAME PARTICIPATION PATTERNS BASED ON AGE AND INTEREST

Hyunwoo Kim

School of Governance, Sultan Qaboos University, Oman

Jihoon Park

School of Governance, Sultan Qaboos University, Oman

Abstract

The proliferation of social media gaming has transformed digital interaction and entertainment, influencing user behavior across demographics. This research investigates participation patterns in social media games by analyzing user age groups and their interests. Employing data mining and statistical analysis techniques on social media platforms prevalent in Middle Eastern countries, the study examines motivations, engagement levels, and game preference variations. Results indicate significant correlations between age cohorts and types of games favored, with interest-based communities shaping participation intensity. The paper discusses implications for game developers, marketers, and policymakers focusing on digital inclusivity, targeted advertising, and social impact. It further evaluates how social media games facilitate social bonding and cultural dissemination among Middle Eastern youth.

Keywords: social media gaming, user participation, age demographics, interest groups, Middle East

E-VOTING AND PUBLIC TRUST: TECHNOLOGICAL, POLITICAL AND SOCIAL DIMENSIONS

Assoc. Prof. Dr. Nurul Aisyah Mansor

Prof. Dr. Farhana Mohamad Nasir

School of Governance, Sultan Qaboos University, Oman

Abstract

The advent of electronic voting (e-voting) systems raises critical questions about public trust that span technological reliability, political acceptance, and social perception. This paper explores the multidimensional facets influencing public trust in e-voting within Middle Eastern democracies and emerging political systems. Integrating survey research, case studies, and technology assessment, the study identifies factors contributing to or eroding voter confidence, including security concerns, transparency, and governmental legitimacy. It highlights how social media discourse and political culture affect trust formation. The analysis underscores the need for comprehensive policy frameworks integrating technology design and civic education to enhance democratic participation through e-voting mechanisms.

Keywords: e-voting, public trust, technology acceptance, political culture, Middle East

MODELING FOOT BIOMETRICS USING SELF-ORGANIZING MAPS

Meriem Ben Saïd

Faculty of Biomedical Engineering, Lebanese American University, Lebanon

Abstract

Foot biomechanics plays a fundamental role in understanding posture, gait, and related health conditions. This research introduces a novel approach to modeling foot biometrics using self-organizing maps (SOMs), a type of artificial neural network that clusters and visualizes complex data patterns. The study involves the collection of biometric data from a diverse Middle Eastern population sample, including foot length, arch height, pressure distribution, and angular measurements. SOM is applied to classify foot types and predict biomechanical anomalies. The results demonstrate the effectiveness of SOM in capturing nonlinear relationships and underlying data structures, offering promising applications in custom orthotics design, rehabilitation, and sports medicine. The paper advocates for integrating AI-based models in personalized healthcare and wearable technology development.

Keywords: foot biometrics, self-organizing maps, neural networks, biomechanics, Middle East

THE ROLE OF FINANCIAL MARKETS IN SHAPING MIXED-USE URBAN DEVELOPMENTS – CASES FROM THE UK AND EUROPE

Dr. Fiona Clarke

School of Governance, Sultan Qaboos University, Oman

Abstract

Financial markets serve as critical drivers in urban development, influencing investment flows, project structuring, and risk management strategies. This paper evaluates the impact of financial markets on shaping mixed-use urban developments by examining case studies from the UK and Europe. It explores how capital allocation, market regulation, and investor confidence interact to facilitate dynamic urban spaces blending residential, commercial, and recreational functions. Methodologies include comparative policy analysis and interviews with key stakeholders in urban development finance. The findings reveal financial market mechanisms' role in enhancing urban sustainability, resilience, and economic vitality. The analysis highlights lessons applicable to Middle Eastern urban planners seeking innovative financing models for complex mixed-use projects.

Keywords: financial markets, mixed-use development, urban planning, investment, sustainability

POLITICAL COMMUNICATION, CITIZEN PERCEPTIONS AND PARTICIPATION IN BANGKOK METROPOLITAN REGION

Nattapong Wichai

Department of Media and Communication, University of Amman, Jordan

Abstract

This study investigates the relationship between political communication strategies, citizen perceptions, and levels of political participation within the Bangkok Metropolitan Region. Using surveys, content analysis, and focus groups, it explores how political messages disseminated through traditional and digital media influence public opinion, trust in political institutions, and civic engagement. Emphasis is placed on the role of local political narratives and identity in shaping participation patterns. The paper provides comparative insights relevant for Middle Eastern urban centers dealing with media plurality, political mobilization, and governance challenges.

Keywords: political communication, citizen participation, media influence, urban politics, Middle East

URBAN EVOLUTION OF MEDITERRANEAN CITIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBALIZATION

Assoc. Prof. Dr. Omar Al-Mutairi

Department of Geography, Kuwait University, Kuwait

Abstract

Mediterranean cities exhibit unique urban forms resulting from centuries of social, cultural, and economic interactions. This paper examines their evolution within the accelerating forces of contemporary globalization, highlighting shifts in spatial organization, demographic trends, and economic reorientation. Drawing on satellite imagery, demographic data, and policy documents, it traces patterns of urban expansion, gentrification, and infrastructural modernization. The analysis discusses how global networks and local identities interplay to shape cityscapes amid challenges like migration and climate change. Findings aim to inform sustainable urban policies in Mediterranean and Middle Eastern cities by positioning regional urbanism in global context.

Keywords: urban evolution, Mediterranean cities, globalization, spatial analysis, Middle East

A COMPUTATIONAL FRAMEWORK FOR ASSESSING RISK AND RETURN THROUGH MONTE CARLO METHODS

Kenji Takahashi

Department of Financial Engineering, Kyoto University, Japan

Abstract

This study presents a computational framework based on Monte Carlo simulation methods for assessing financial risk and return metrics in investment portfolios. The framework integrates stochastic modeling to capture uncertainties inherent in market behavior, offering enhanced predictions of asset price fluctuations and portfolio performance under various economic scenarios. Using historical data calibration, the model evaluates value-at-risk (VaR), expected shortfall, and return distributions, allowing investors to make informed decisions. The study demonstrates the framework's flexibility in incorporating diverse asset classes and correlations, supporting risk management strategies that optimize investment returns. Simulations show improved accuracy over traditional deterministic models, highlighting the benefits of probabilistic approaches in financial risk assessment. Future work suggests extension of the model to real-time data streams for dynamic portfolio adjustment.

Keywords: Monte Carlo simulation, financial risk, portfolio management, value-at-risk, stochastic modeling

CONSUMER RIGHTS IN DIGITAL AUCTIONS – ARE ONLINE BIDS A TRUE MARKET MECHANISM?

Assoc. Prof. Dr. Aoife Gallagher

Graduate School of Psychology, Kyoto University, Japan

Abstract

This paper examines whether online auction platforms genuinely represent free market mechanisms, focusing on consumer rights and protections in digital bidding environments. The study critically reviews legal frameworks governing online auctions, analyzing their effectiveness in safeguarding bidder interests amid challenges like bid shilling, price inflation, and information asymmetry. Empirical research involving consumer surveys and platform data reveals gaps in transparency and disputes resolution mechanisms. The paper argues for enhanced regulatory oversight and the implementation of standardized practices to ensure fairness and trust in virtual auction markets. Recommendations include increased accountability for platform operators and empowering consumers through better education and legal recourse. This investigation contributes to ongoing debates on digital marketplace governance and consumer protection in the e-commerce era.

Keywords: consumer rights, digital auctions, market mechanism, online bidding, regulation

DIGITAL PROCUREMENT AS A STRATEGIC DRIVER FOR SUPPLY CHAIN RESILIENCE

Dr. Anita Kowalska

Institute of Supply Chain Management, University of Warsaw, Poland

Dr. Marek Zieliński

Department of Industrial Engineering, Warsaw University of Technology, Poland

Abstract

This research explores the role of digital procurement technologies in enhancing supply chain resilience against disruptions. Leveraging case studies and data analytics, the study articulates how cloud-based procurement platforms, artificial intelligence, and blockchain integration enable real-time supplier collaboration, risk mitigation, and demand forecast accuracy. Findings emphasize the importance of digitalization as a strategic enabler for flexibility, transparency, and cost efficiency in supply chains exposed to global uncertainties. Challenges in adapting organizational culture and technological infrastructure are discussed alongside best practices for fostering innovation adoption. The paper concludes with practical recommendations for implementing digital procurement strategies that improve operational continuity and competitive advantage.

Keywords: digital procurement, supply chain resilience, blockchain, artificial intelligence, supply management

A QUANTITATIVE MODEL FOR STRATEGIC PRICING IN COMPETITIVE BIDDING ENVIRONMENTS

Fadi Khoury

Department of Industrial Engineering, American University of Beirut, Lebanon

Abstract

The study develops a quantitative model to optimize strategic pricing decisions in competitive bidding scenarios, focusing on maximizing profits while enhancing win probability. Utilizing game theory and probabilistic bidding behavior, the model incorporates competitor analysis, cost structures, and bid timing to generate price offers dynamically. Simulations demonstrate how adaptive pricing strategies outperform fixed pricing in volatile markets, providing bidders with decision support tools. The research contributes to understanding complex competitive interactions and informs pricing policies for sectors such as construction, procurement, and government contracts. The model's robustness is validated through real-world bidding data, highlighting its practical implications.

Keywords: strategic pricing, competitive bidding, quantitative modeling, game theory, bid optimization

ROADMAP TOWARDS INTELLIGENT WEB-BASED DECISION SYSTEMS

Lec. Andrej Horvat

Department of Information Systems, University of Athens, Greece

Abstract

This paper outlines a comprehensive roadmap for the development of intelligent web-based decision support systems integrating machine learning, natural language processing, and big data analytics. The proposed framework addresses challenges in semantic data understanding, real-time decision-making, and user experience optimization. Key components include automated data ingestion, adaptive modeling, and interactive visualization designed to enhance decision accuracy across domains such as healthcare, finance, and logistics. Emphasis is placed on scalability, interoperability, and security to meet evolving user demands. The roadmap offers a strategic guide for researchers and developers aiming to advance web intelligence technologies and democratize complex analytical tools.

Keywords: intelligent systems, web-based decision support, machine learning, big data analytics, natural language processing

CHALLENGES AND ENABLERS OF E-GOVERNMENT ADOPTION IN EUROPEAN CONTEXTS

Maria Papadopoulou

Department of Information Systems, University of Athens, Greece

Abstract

This study investigates the factors facilitating and impeding the adoption of e-government services across diverse European countries. Employing a mixed-methods approach combining surveys and case analysis, the research identifies key enablers such as digital literacy, infrastructure quality, and institutional trust, alongside barriers like regulatory complexity and cybersecurity concerns. The study emphasizes the role of cultural, economic, and policy contexts in shaping adoption rates and user satisfaction. Policy recommendations highlight the importance of user-centric design, capacity building, and cross-border collaboration to accelerate e-government uptake. These findings support policymakers and practitioners in designing inclusive and effective digital public services, promoting transparency and civic engagement.

Keywords: e-government, adoption barriers, digital public services, user acceptance, policy analysis

DIGITAL TRANSFORMATION IN LOGISTICS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SERVICE PROVIDERS IN MALAYSIA

Ahmad Firdaus bin Rahman

Faculty of Business and Management, Universiti Teknologi Mara, Malaysia

Nurul Huda bt Salleh

School of Business Innovation & Technopreneurship, Universiti Malaysia Perlis, Malaysia

Abstract

The logistics industry in Malaysia is undergoing rapid digital transformation, driven by advancements in technology and increased demand for efficiency from consumers. This study explores the various challenges faced by Malaysian logistics service providers during digital adoption, including integration of legacy systems, workforce skill gaps, cybersecurity concerns, and infrastructure limitations. Meanwhile, it also examines the opportunities presented by digital technologies such as blockchain, Internet of Things (IoT), artificial intelligence, and data analytics that can enhance operational efficiency, improve supply chain transparency, and enable real-time tracking and decision-making. Through qualitative interviews and quantitative surveys with key industry stakeholders, this research identifies critical success factors and strategic approaches to successful digital transformation. The findings emphasize the importance of organizational culture, continuous employee training, investment in IT infrastructure, and government support in fostering a resilient and competitive logistics sector in Malaysia. The results contribute valuable insights to both practitioners and policymakers aiming to harness digital technologies for sustainable growth in logistics services.

Keywords: digital transformation, logistics, supply chain management, service providers, Malaysia

KNOWLEDGE SHARING PRACTICES BETWEEN SUPPLIERS AND MANUFACTURERS IN THE METAL INDUSTRY

Juhani Korhonen

Department of Media and Communication, University of Amman, Jordan

Dr. Anniina Lehtinen

Department of Media and Communication, University of Amman, Jordan

Abstract

Effective knowledge sharing between suppliers and manufacturers is critical for enhancing innovation, operational efficiency, and competitiveness within the metal industry. This study investigates current knowledge sharing practices, highlighting barriers such as trust issues, misaligned goals, and communication gaps. Using a mixed-methods approach that includes case studies and surveys in Finnish metal manufacturing firms, the research uncovers how technological tools, collaborative culture, and formalized knowledge management systems impact knowledge flows. The findings demonstrate that firms with structured knowledge sharing networks and supportive leadership significantly outperform their peers in product quality and time-to-market. The study offers practical recommendations for fostering transparent communication channels, incentivizing knowledge exchange, and aligning organizational objectives to enhance supply chain collaboration and dynamic capabilities in the metal sector.

Keywords: knowledge sharing, supply chain, collaboration, metal industry, Finland

EXPLORING THE EFFECTS OF WEBSITE DESIGN FACTORS ON CONSUMERS' ONLINE PURCHASE INTENTION

Cheng Li Mei

School of Digital Media, Sunway University, Malaysia

S. Balasubramaniam

Department of Marketing, Universiti Putra Malaysia, Malaysia

Farah Nadiah Ahmad

Faculty of Business and Accountancy, University of Malaya, Malaysia

Abstract

In today's e-commerce-driven market, website design significantly influences consumers' online purchasing decisions. This study explores key website design factors such as usability, aesthetics, trustworthiness, and information quality that affect consumers' purchase intention. Adopting a quantitative approach and analyzing data from online shoppers across Malaysia, the research confirms that ease of navigation and secure checkout processes positively correlate with higher purchase intention. Moreover, visually appealing layouts and clear, accurate product information build customer trust and satisfaction, leading to repeat buying behaviors. The study highlights the importance of integrating user-centered design principles and security measures to improve business performance. This research provides valuable guidelines for online retailers seeking to optimize their websites to maximize customer engagement and conversion rates.

Keywords: website design, online purchase intention, e-commerce, user experience, Malaysia

ENHANCING BUSINESS EXCELLENCE THROUGH TOTAL QUALITY AND SAFETY MANAGEMENT INTEGRATION

Niloofar Khosravi

School of Management, Sharif University of Technology, Iran

Reza Jafari

Department of Industrial Engineering, Tehran University, Iran

Abstract

Integrating total quality management (TQM) and occupational safety management is increasingly recognized as essential for business excellence. This paper investigates how combining quality and safety initiatives can improve operational performance, reduce accidents, and enhance stakeholder satisfaction. Using case studies of manufacturing firms in Iran adopting integrated management systems, the study identifies common challenges, including organizational resistance and resource allocation conflicts. The research demonstrates that firms with mature integration exhibit superior process control, employee engagement, and compliance with regulations. The findings provide a framework for managers to effectively implement combined TQM and safety practices and underscore the strategic benefits of an integrated approach in achieving sustainable competitive advantage.

Keywords: total quality management, safety management, business excellence, integration, Iran

DIGITALIZATION OF PUBLIC DOCUMENT EXCHANGE IN THE CZECH REPUBLIC: IMPLEMENTATION CHALLENGES AND OUTCOMES

Assis. Prof. Dr. Asif Mahmood

Faculty of Informatics, Masaryk University, Czech Republic

Abstract

The transition toward digital public document exchange represents a critical step in modernizing governance and enhancing administrative efficiency. This study examines the challenges faced during the implementation of nationwide digital document exchange systems in the Czech Republic, focusing on interoperability issues, user acceptance, data privacy, and legislative adaptations. Employing a mixed-methods research design, including interviews with government officials and end-users, the paper evaluates the socio-technical impacts and practical outcomes such as reduced processing times and increased transparency. The research concludes that proactive stakeholder engagement, robust technological infrastructure, and clear regulatory frameworks are vital to successful digitalization efforts, offering lessons that extend beyond the Czech context.

Keywords: digitalization, document exchange, public administration, implementation challenges, Czech Republic

IMPACT OF AGRICULTURAL FINANCING ON CROP PRODUCTIVITY IN RURAL PAKISTAN

Hina Rauf

Department of Agricultural Economics, University of Agriculture Faisalabad, Pakistan

Sami Ullah Khan

Institute of Rural Development, Quaid-i-Azam University, Pakistan

Abstract

Agricultural financing is a critical factor influencing crop productivity in rural regions of Pakistan, where farming remains the principal livelihood. This research assesses the impact of credit availability from formal and informal sources on crop yields using survey data across multiple districts. Econometric analysis reveals that access to affordable financing significantly enhances farmers' ability to invest in quality inputs, advanced technologies, and irrigation, leading to increased productivity. However, challenges such as credit constraints, high interest rates, and limited financial literacy hinder optimal utilization. The paper recommends policy reforms to improve financial inclusivity and tailored credit products supporting smallholder farmers' growth and sustainable agricultural development.

Keywords: agricultural financing, crop productivity, rural development, Pakistan, farm credit

THE INFLUENCE OF CONTEMPORARY THAI DRAMAS ON CULTURAL REPRESENTATION IN GLOBAL STREAMING PLATFORMS

Assis. Prof. Dr. Suwannee Chaiyasit

Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University, Thailand

Dr. Narin Thongsuk

Department of Media Studies, Thammasat University, Thailand

Prof. Dr. Rachanee Somsri

Institute of Social Research, Chiang Mai University, Thailand

Abstract

This study explores the expanding influence of contemporary Thai dramas on cultural representation within global streaming platforms. It analyzes how these dramas portray modern and traditional Thai cultural elements, the reception by international audiences, and their role in cultural dissemination and soft power projection. The research employs qualitative content analysis combined with audience studies to evaluate narrative themes, stereotypes, and cultural authenticity in the dramas. Findings reveal that Thai dramas not only function as entertainment but also as cultural vehicles that shape perceptions of Thailand abroad. The study further investigates how streaming technologies facilitate cross-border cultural exchanges and challenges of maintaining cultural integrity while appealing to diverse global markets. This research is significant for media producers, cultural policymakers, and academics interested in globalization's impact on cultural representation through digital media.

Keywords: Thai dramas, cultural representation, streaming platforms, globalization, cultural soft power

DIGITAL STORYTELLING AND ITS IMPACT ON MEDIA LITERACY AMONG ADOLESCENTS

Assis. Prof. Dr. Waleed Al-Farhan

Dr. Noor Al-Sabah

Prof. Dr. Hanan Al-Shammari

School of Communication, King Saud University, Saudi Arabia

Abstract

This research investigates the role of digital storytelling as a pedagogical tool to enhance media literacy among adolescents. By integrating digital narratives into educational curricula, the study measures improvements in critical thinking, media analysis skills, and awareness of misinformation. A mixed-methods approach, combining surveys and focus groups involving secondary school students across the Gulf region, identifies the efficacy and challenges of implementing digital storytelling. Results show a significant increase in adolescents' ability to critically evaluate media content and understand digital narratives' construction. The paper discusses implications for educators in designing media literacy programs aligned with rapidly evolving digital cultures. The study contributes to advancing literacy education in a region experiencing a dynamic media environment, highlighting cultural and technological specificities in adolescent learning.

Keywords: Digital storytelling, media literacy, adolescents, education, critical thinking

KNOWLEDGE SHARING PRACTICES AND POWER RELATIONS IN MULTINATIONAL ORGANIZATIONS

Dr. Ahmad Al-Mansoori

Dr. Zainab Al-Khalifa

Assoc. Prof. Dr. Yasir Al-Hadi

Faculty of Economics and Administrative Sciences, United Arab Emirates University, UAE

Abstract

This study examines knowledge sharing dynamics within multinational organizations, focusing on the interplay between formal practices and informal power relations. Through qualitative interviews and case studies within prominent firms in the Middle East, the research reveals how hierarchical structures, cultural diversity, and managerial approaches influence the flow of knowledge. The findings highlight that power relations can both facilitate and hinder knowledge sharing, affecting organizational innovation and adaptability. Managers navigate these complexities by fostering trust and inclusivity, yet challenges persist due to cultural and institutional differences. The paper contributes to organizational theory by contextualizing knowledge management strategies in multinational setups within the Middle Eastern socio-cultural framework, offering recommendations for improved cross-cultural collaboration.

Keywords: Knowledge sharing, power relations, multinational organizations, organizational culture, management

CROSS-CULTURAL SYMBOLISM IN FOLK ORNAMENTS: A BRIDGE BETWEEN ANCIENT TURKIC HERITAGE AND NATIVE AMERICAN ART

Dr. Ainur Tursynova

Department of Anthropology, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Dr. Madina Abisheva

Institute of History and Ethnology, Kazakhstan National Academy of Sciences, Kazakhstan

Prof. Dr. Elmira Aitkhozhina

Faculty of Cultural Studies, Karaganda State University, Kazakhstan

Abstract

This paper explores the cross-cultural symbolism found in folk ornaments, highlighting striking parallels between ancient Turkic heritage and Native American art. Utilizing comparative ethnographic and iconographic analysis, the study identifies shared motifs and meanings that suggest historical intercultural contact or universal symbolic archetypes. Research delves into the aesthetic, spiritual, and social functions of these ornaments, reflecting collective memory and identity formation. The study contributes to broader dialogues on cultural diffusion, artistic exchange, and the significance of material culture in understanding human history. By bridging continental divides, the research enriches appreciation of global Indigenous art traditions and their interconnected narratives.

Keywords: Cross-cultural symbolism, folk ornaments, Turkic heritage, Native American art, ethnography

THE ROLE OF INDEPENDENT JOURNALISM IN MAINTAINING PROFESSIONAL ETHICS IN THAI MASS MEDIA

Dr. Kritsada Wongchai

Department of Journalism and Mass Communication, Thammasat University, Thailand

Assis. Prof. Dr. Piyaporn Chaiyaphum

Faculty of Communication Arts, Chiang Mai University, Thailand

Dr. Varin Phanichkul

School of Information and Communication Technology, Khon Kaen University, Thailand

Abstract

This research investigates how independent journalism contributes to upholding professional ethics within the Thai mass media landscape. By analyzing case studies and conducting interviews with journalists, editors, and media scholars, the study explores mechanisms through which independent outlets navigate pressures from political affiliations, censorship, and commercial interests. The findings highlight the importance of editorial independence, transparency, and accountability in fostering public trust and journalistic integrity. Challenges identified include legal constraints and economic vulnerabilities, while strategies for ethical resilience are discussed. This paper offers insights valuable to media practitioners, policymakers, and academics concerned with preserving ethics in dynamic media markets.

Keywords: Independent journalism, professional ethics, mass media, Thailand, media integrity

TRANSFORMATION OF POLITICAL PARTIES IN KAZAKHSTAN DURING THE ERA OF INSTITUTIONAL REFORMS

Prof. Dr. Aigerim Saparbekova

Faculty of Political Science, Nazarbayev University, Kazakhstan

Dr. Marat Yessimov

Institute of Public Policy, Kazakhstan Institute for Strategic Studies, Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Gulzhan Akhmetova

Department of Sociology, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Abstract

This paper examines the transformation of political parties in Kazakhstan amidst institutional reforms introduced over the last decade. Through document analysis, expert interviews, and political discourse analysis, it explores shifts in party structures, ideological platforms, and electoral behavior. The research highlights how reforms aimed at democratization and political pluralism have resulted in both consolidation and fragmentation within the political party system. The evolving role of parties in governance, public engagement, and policy-making are critically assessed. The study offers a nuanced understanding of political development in post-Soviet Central Asia, with implications for transitional democracies globally.

Keywords: Political parties, institutional reforms, Kazakhstan, democratization, political development